

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00779

FARLOSHENE SHTERN

Jonas Turkow

*Permanent preservation of this book was made possible by
Miriam S. Slotnick
in memory of
beloved husband, Irving Jack Slotnick*

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יאנאם טורקאוו
פארלאשענע שטערן

ביב-ער-סעריע

דאָס פּוילישע יידנטום

95

ווערלאַגט פון:

מאַרק טורקאו

פּאַבליצירט פון:

אַלמאנאך פּאַבליקאַציע

די רשימה פון די דערשיינענע בענד — צום סוף פונעם בוך

יאנאס טורקאוו

פארלאשענע
שטערן

באנד איינס

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארגענטינע

בוענאס-איירעס, 1953 — תשי"ד

יאנאס טורקאוו

געצייכנט דורך בען

אינהאלט פון ערשטן באַנד

11	זייט מיר מוחל, וואָס איך לעב
17	אייזיק סאַמבערג
29	קלאַראַ סעגאַלאַוויטש
38	מאַקס ברין
45	שאַיעלע ראַטשטיין
50	מרים אַרלעסקאַ
55	שמחה פּאַסטעל
62	מרדכי מאַזאַ
68	מרים אייזענשטאַט
74	אַרנאָלד
79	שלמה קוטנער
85	מאַקס וויסקינד
92	זשאַק לעווי
100	דוד זיידערמאַן
108	שמחה ראַזען און אברהם קורץ
116	רעגינאַ צוקער
122	די משפּחה פישער
129	אברהם האַלפּערן
137	מנחם קיפּניס און זמרה זעליגפּעלד
143	דוד העלפּמאַן
149	דוד שערמאַן
153	יחיאל בוים
160	יאַנקעלע דאַנציגער
167	דוד לואי

172	.....	אידיא ערוועסט
178	.....	שלום צוקער
186	.....	משה קארפּינאוויטש
197	.....	שמואל לאַנדאו
206	.....	חנה בראז
209	.....	משפחה נאַטאַן
216	.....	דאַראַ פּאַקעל
221	.....	אַדאַלף בערמאַן
228	.....	מרדכי געבירטיק
235	.....	דריי דורות גימפעל
252	.....	לייב שריפטזועצער
262	.....	משפחה ליפּאַווסקי
269	.....	געניאַ שליט
274	.....	לייב ווינער
280	.....	משפחה סאַנדלער
289	.....	הענרי לאַכטיגער
295	.....	מאַריס לאַמפע
301	.....	יידל-יוליוס גוטמאַן
306	.....	די שטאַקפּעדערס
313	.....	ראַשעל בערגער
320	.....	שלמהלע קאַן

די אַנאַל־
מיט ליבשאַפט

זייט מיר מוחל, וואס איך לעב...

אין חודש יולי 1942 בין איך געזעסן אין וואַרשע, צוואַמען מיט מיינע חברים-אַקטיאָרן, אין היסטאָרישן לאַקאַל פון ייִדישן אַרטיסטן-פאַריין, אויף לעשנאָ 2.

לעשנאָ 2 איז, פונקט ווי טלאַמאַצקע 13, דאָס זיץ-אַרט פון פאַריין פון ייִדישע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן אין וואַרשע, געווען אַ זאַמל-און טרעף-פונקט נישט נאָר פון ייִדישע אַרטיסטן און שרייבער, נאָר אויך פון זייערע אומצאָליקע פריינט און פאַרערער.

לעשנאָ 2 איז פאַר דער מלחמה געווען באַרימט נישט נאָר אין וואַרשע און אין גאַנץ פוילן, נאָר אויך איבער דער ברייט און לענג פונעם ערדקויל — אומעטום וווּ אַ ייִדישער אַרטיסט האָט נאָר אָנגעשפּאַרט, — און וווּ איז דאָס אַ ייִדישער אַרטיסט נישט געווען פאַר דער מלחמה!

לעשנאָ 2 איז אזוי אַרום פּאַפּולאַריזירט געוואָרן דורך די בלאַנדזשענ-דיקע שטערן איבער דער גאַנצער ייִדישער וועלט.

מיטן פאַרשווינדן ווערן פון לעשנאָ 2 איז אויך פאַרשווינדן דער גרעסטער רעזערוואַר פונעם ייִדישן טעאַטער-פּובליקום, — פון דעם פּובליקום, וואָס האָט פאַרגרעסערט די רייען פון אונדזער טעאַטער אויף דער גאַרער וועלט; וואָס האָט אַריינגעהויכט פריש בלוט און לעבן אומעטום, וווּ עס האָט נאָר געקענט און געדאַרפט זיין אַ ייִדיש טעאַטער. מיטן פאַרענדיקן די מלחמה איז פאַרן ייִדישן אַרטיסט געוואָרן דער וועלט-שטח קליין און שמאַל. מיטאַמאַל האָט פאַרן ייִדישן אַרטיסט אויס-געפעלט לופט אין דער גאַרער וועלט. וואָרום מיטן פאַרשווינדן פון לעשנאָ 2 פון דער אויבערפלאַך איז אויך פאַרשווינדן געוואָרן דער גרויסער

שטח, דאָס ברייטע פעלד, ווו דער יידישער אַרטיסט האָט זיך געקענט אויסלעבן.

געצייילטע יאָרן טיילן אונדז אָפּ פונעם יאָר 1942 און דאָך — אַזוי פיל טרויעריקע און בלוטיקע געשעענישן; אַזוי פיל מיליאָנען יידישע לעבנס זענען אין משך פון דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין הויפנס אַש, וואָס האָט באַמיסטיקט די פעלדער; געזעטיקט די פיש אין די וואַסערן; פונאַדערגעטראָגן געוואָרן דורכן ווינט איבער אַלע פיר עקן וועלט. דאָס אַלץ האָט זיך פאַר מיר אויסגעפאַרמט אין אַ באַזונדערע וועלט, אין וועלכע איך אַטעם, מיט וועלכער און אין וועלכער איך לעב.

און ווי אַזוי קען איך אייך, מיינע טייערע, אומגעקומענע חברים-אַקטיאָרן פאַרגעסן, אַז איך האָב אייך שטענדיק פאַר מיינע אויגן; אַז איך זע אייך אין חלום און אויף דער וואַר; אַז איך לעב ווייטער מיט אייער נישט פאַרענדיקט לעבן.

צי וועל איך דען אין מיין לעבן קענען פאַרגעסן די לעצטע שעהן, וועלכע איך האָב פאַרבראַכט צוזאַמען מיט אייך אויף לעשנאָ 2, וואָס האָט שוין ווי אַ פראַפּעסיאָנעלער פאַריין נישט געטאַרט מער עקזיס-טירן (די דייטשן האָבן אַלע יידישע פאַריינען, תיכף נאָך זייער פאַרנעמען וואַרשע, „אויפגעלייזט“) און מיר האָבן דעם לאַקאַל, כדי ער זאל נישט רעקוויזירט ווערן דורך די דייטשן, פאַרוואַנדלט אין אַ פאַלקס-קיך, — אין אַ קיך פאַר יידישע אַקטיאָרן און זייערע משפחות. מיר האָבן זיך דאַרט פאַרזאַמלט טאַג-טעגלעך, געזעסן ביי די טישלעך און שטילערהייט (הויך רעדן האָבן שוין דעמאָלט יידן נישט געטאַרט) געמאַכט פלענער אויף דער צוקונפּט... מיר זענען דעמאָלט נאָך געווען 187 יידישע אַקטיאָרן און אַקטריסעס, אַ חוץ אונדזערע משפחות.

מיר האָבן זיך געטיילט אויף צוויי לאַגערן. עס זענען געווען צווישן אונדז אַפטימיסטן און פעסימיסטן. די אַפטימיסטן האָט מען גערופן: „יוואָ“-מענטשן, ד"ה „יידן ווילן אַזוי — מענטשן, וואָס האָבן אַלץ געזען אַדער געוואַלט זען אין ראַזע פאַרבן. די פעסימיסטן האָט מען ביי אונדז גערופן: „שוואַרצע קראַען“ — ווייל זיי האָבן אַלץ אויסגעטייטשט צום שלעכטן.

צום גליק איז די מערהייט יידישע אַקטיאָרן באַשטאַנען פון אַפטי-מיסטן, — ווייל ווי אַזוי וואַלטן מיר דען אַנדערש אויסגעהאַלטן, ביי

אונדזער אזוי אויך שווערן געמיט, אין די גורלדיקע שעהן פון אונדזער שווער-אויסגעפרוועטן פאלק, בעת דער נאצישער אָקופאַציע. אַ שטראַל פון האַפענונג — האָט זי געמעגט זיין אַפילו אילוזאָריש — האָט אונדז אין יענע פּינצטערע טעג דערמוטיקט, דערהויבן און גע- שטאַרקט.

און ווי קען איך פאַרגעסן די האַפענונגספולע ווערטער פון אונדזער אייזיק סאַמבערג, וואָס איז געווען דער ראש פון דער „יוואָ“-גרופע (אַפטימיסטן) אין וואַרשע, און וועלכער האָט זיך באַמיט אַלעמען איבער- צוצייגן, אַז וואָס ערגער עס איז, אַלץ בעסער איז; אַז מען דאַרף נאָר האָבן געדולד; מען דאַרף נאָר קענען אויסדויערן, ווייל עס וועלן אַנקומען פאַר אונדז ליכטיקע טעג. — זיי קומען שוין אָן. אַט-אַט — און מיר וועלן לייכטער קענען אַפאַטעמען; די מלחמה האַלט זיך שוין ביים פאַר- ענדיקן. — זי קען דאָך לענגער נישט דויערן, ווייל באו מים עד נפש... די צרות קענען שוין ווייטער נישט אָנהאַלטן. מיר, וואָס האָבן דורכגע- מאַכט אזוי פיל ליידן און פּיין, וועלן ענדלעך קענען אויסגלייכן אונדזערע ביינער. אַלע אונדזערע זאַרגן וועלן פאַרשווינדן. מען וועט אונדז אויף די הענט טראָגן. מען וועט אָנגרייטן פאַר אונדז די בעסטע סאַנאַטאָריעס, וווּ מען וועט שוין זאַרגן פאַר אונדז, אַז מיר זאָלן די רעשטלעך יאָרן, וואָס זענען אונדז נאָך איבערגעבליבן צום לעבן, אויסלעבן רוּק, זאַרגלאָז און פריידיק, ווייל איז דען אַ מענטש בכוח מער דורכצומאַכן, מער אי- בערצולעבן, ווי מיר, וואָס האָבן געהאַט אויסצושטיין אונטער דעם נאַצישן רעזשים?

קיינער פון אונדז, וואָס האָט אַנטיילגענומען אין די חברישע צוואַ- מענטרעפן אויף לעשנאָ 2, האָט זיך נישט געקענט פאַרשטעלן, אַז אין אַ פאַר טעג אַרום, ד"ה דעם 23סטן יולי 1942, וועט זיך אָנהויבן אַ קא- פיטל, וואָס וועט איבערשטייגן אַלץ, וואָס איז ביז איצט ביי אונדז געשען... דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן דער גירוש-וואַרשע, וואָס האָט אַ סוף גע- מאַכט צו דער גרעסטער יידישער קהילה אין אייראָפּע, מיט אירע, צו יענער צייט, קנאַפע 600 טויזנט יידן.

צי וועל איך ביזן סוף פון מיין לעבן קענען פאַרגעסן די איבער- געשראַקענע אויגעלעך פון אונדזערע אַקטיאָרישע קינדער, וועלכע האָבן זיך מיט זייערע צאַרטע הענטלעך פעסט געקלאַמערט צו זייערע טאַטע- מאַמע, גלויבנדיק, אַז זייערע טאַטע-מאַמע וועלן נישט דערלאָזן מען זאָל

זיי עפעס שלעכטס טון; אַז אין קעגנוואַרט פון זייערע טאַטע-מאַמע קענען זיי זיך פילן זיכער און רואיק! ווייל צי קענען דען זיך פאַר זיי בעסערע באַשיצערס, ווי זייערע אייגענע טאַטע-מאַמע!?

אַבער וואָס פאַראַ ווייטיק און אַנטווישונג האָבן די קינדערלעך מסתמא איבערגעלעבט אין די לעצטע רגעס פון זייער נישט-פאַרענדיקט יונג לעבן, ווען מען האָט זיי אָפּגעריסן פון זייערע טאַטע-מאַמע און זיי אַריינגעשטופט אין די גאַז-קאַמערן.

אפשר איז דאָס געווען זייער ערשטע, אַבער זיכער זייער לעצטע און גרעסטע אַנטווישונג אין זייערע עלטערן, וועלכע האָבן זיי נישט געראַ-טעוועט פון אומקום; זיי האָבן עס זיך זיכער נישט געקענט פאַרשטעלן, אַז זייערע טאַטע-מאַמעס זענען געווען פונקט אַזוי הילפלאָז ווי זייערע קינדער און אַז אויך זיי זענען באַלד נאָך דעם געגאַנגען אויפן זעלביקן וועג און אומגעקומען אויפן זעלביקן אופן.

די גרויסע קרוידע פון זייערע טאַטע-מאַמע האָט זיך אויך קיינער נישט אָנגענומען, און זיי האָבן דאָך אויך אויסגעקוקט און געוואַרט אויף הילף, אויף יושר פון דער וועלט. די וועלט איז פאַרבליבן גלייכגילטיק צו די וויי-געשרייען און צו די הילפסרופן און מיט אָפּענע אויגן און אויערן זיך גלייכגילטיק צוגעקוקט צו זייער אומקום.

אויך אונדזערע קריסטלעכע בינע-קאַלעגן האָבן קיין פינגער אין קאַלטן וואָסער נישט איינגעטונקען, כדי עמעצן פון זייערע יידישע קאַלעגן צו העלפן, און געלאָזט זיי אַלע אַוועקגיין אַהין, פון וואָנען מען קומט שוין מער נישט צוריק. דער דאָזיקער לעצטער וועג איז געווען אַ פאַר-שיידנאַרטיקער; ווער דירעקט אין גאַז-קאַמער, ווער — אין טויטבלאָגער, אַבער לסוף — אַלע זיך פאַרייניקט אין אַש און אין שטויב.

און ווען איך גיב אַ טראַכט, אַז פון אַלע מיינע 187 טעאַטער-חברים, וועלכע האָבן זיך געפונען אין וואַרשעווער געטאָ — זענען פאַרבליבן ביים לעבן בלויז איך און מייין פרוי דיאַנאַ בלומענפעלד, גייט מיר דורך אַ ציטער איבערן לייב... פאַרוואָס גראַד מיר ביידע און נישט קיין אַנדערע!?

און איך פיל מיך אַ פאַרשעמטער, וואָס דער גורל האָט גראַד אונדז אויסגעקליבן צו זיין די אויסדערוויילטע.

ווען איך וואָלט וווּ עס איז געפונען אייערע קברים, מיינע טייערע

חברים, וואָלט איך צו צו זיי און אַרײַנגעשרײַען: זײט מיר מוחל, וואָס איך לעב!

איך פאַרזיכער אייך, אַז איך האָב קײן שום מיטל נישט אָנגענומען, כדי צו בלייבן ביים לעבן. איך בין נישט געגאַנגען מיט קײן עלנבויגנס, נישט דורכגעשטופט זיך אויפן חשבון פון אַנדערע, פונקט אַזוי ווי איר, מײנע טײערע, אומפאַרגעסלעכע חברים, האָט עס נישט געטון.

איך האָב נישט געטון קײן שום זאַך, וואָס זאָל זײן קעגן אונדזער עטיק און מאָראַל. איך בין נישט געווען קײן מיטאַרבעטער פון דער ייִדיִשער געטאָ-פּאַליצײ; כ׳בין נישט געווען טעטיק אין קײן שום אינסטיטוט-צײע, וואָס האָט מיטגעאַרבעט מיט די דײַטשן.

צײ בין איך שולדיק, וואָס כ׳בין נישט געכאַפט געוואָרן דורך די דײַטשן ביים טראַגן געווער פאַר דער ייִדישער קאַמפּס-אַרגאַניזאַציע?

צײ בין איך שולדיק, וואָס איך בין בעת דער דײַטשישער אַקופּאַציע באַפּרײט געוואָרן פון תּפּיסה, וווּ איך בין געזעסן פאַר סאַבאַטאַזש?

צײ בין איך שולדיק, אַז זײענדיק אין אַזוי פּיל טױט-געפּאַרן, בין איך פּאַרט געבליבן לעבן?

צײ בין איך שולדיק, וואָס מען האָט מיך בעתן אויפשטאַנד אינעם וואַרשעווער געטאָ נישט דערשאַסן אויפן אָרט, נאָר מיך אַוועקגעפּירט אין אַ לאַגער אַרײַן?

צײ בין איך שולדיק, וואָס די אונטערערדישע באַוועגונג האָט מיך פּונעם לאַגער אַרויסגעגנבעט אַ פּאַר טעג אײדער מען האָט אַלע ייִדן פון דאָרט אַוועקגעפּירט קײן טרעבלינקע און זײ דאָרט פּאַרגאַזט?

צײ בין איך שולדיק, וואָס שפּילנדיק מײן נייע ראָל אַלס „אַרײער“, ווען איך בין געכאַפט געוואָרן דורך די דײַטשן און שוין בעתן פירן מיך צום שיסן, אין דער לעצטער רגע, בין איך געראַטעוועט געוואָרן דורך דער אונטערערדישער קאַמפּס-אַרגאַניזאַציע?

צײ בין איך שולדיק, וואָס כ׳בין אויך אין אַנדערע פּאַלן ניצול געוואָרן אין דער לעצטער מינוט פּונעם טױט?

צײ בין איך שולדיק, אַז ווען איך בין צוזאַמען מיט מײן פּרוי און מיט נאָך דרײ ייִדן געלעגן באַגראַבן אונטער דער ערד וואַכנלאַנג, אין אַ דאָרף געבן וואַרשע, האָט מען בעת די שלאַכטן (דאָרט איז דעמאָלט געווען דער קאַמפּס-פּראַנט) גראַד אויף דעם אָרט געגראַבן אַקאַפּעס

און על פי נס זענען דאָס נישט געווען קיין דייטשן, נאָר רויט-אַרמייער, וועלכע האָבן אונדז אַזוי אַרום געראַטעוועט דאָס לעבן?

עס איז דאָך געווען בלויז אַ צופאַל, וואָס איך און מיין פרוי זענען געבליבן לעבן. אַ לאַנגע קייט פון ווונדערלעכע צופאַלן, וועלכע זענען, ליידער, אייך, מיינע אומפאַרגעסלעכע חברים, קרובים, פריינט און אומ-צאָליקע מיינע צושויער און פאַרערער, נישט געווען באַשערט.

און פאַר דעם דאָזיקן גליקלעכן צופאַל — זייט מיר מוחל!

איך וויל אָבער מיין חטא, וואָס כ'בין געבליבן לעבן, אויסקויפן דער-מיט, וואָס ביז צום סוף פון מיין לעבן וועל איך נישט לאָזן מען זאָל אייך פאַרגעסן. איך וועל אייך אומעטום און שטענדיק דערמאָנען, און אַלס אָנהויב פון דעם, וועל איך איבערגעבן דער עפנטלעכקייט זכרונות וועגן אייך, וועגן אייער לעבן און שאַפן, וועגן אייערע לעצטע מינוטן און וועגן אייער מאַרטירער-טויט.

זאָלן די יזכור-בלעטלעך זיין אַ דענקמאַל, אַן אַנדענק, אַ דערמאָ-נונג אָן אייער ליכטיקן, נישט-פאַרענדיקטן לעבן. זאָלן זיי אַריבער לדור-דורות ווי אַ וועגווייזער פון דערהויבנקייט, געלייטערטקייט און העראַזים און גלייכצייטיק זאָלן זיי דינען ווי אַ וואַרנונג פאַר אַ צייט, וואָס טאָר זיך מער נישט איבערחזרן.

יאַנאַס טורקאָוו

א"זיק סאמבערג

מיין טאטע פלעגט מיך פירן אין יידישן טעאטער אריין ווען איך בין נאך א קליין קינד געווען.

מיין טאטע איז געווען א פארברענטער חסיד פון יידישן טעאטער, און מיר, זיינע זעקס קינדער, האָבן עס פון אים געירשנט.

געוויסע עפיזאדן און סצענעס האָבן זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון און איך געדענק זיי נאך עד-היום. איך האָב שוין דעמאָלט געהאַט מיינע „טעאטער-ליבלינגען“. ווען איך בין אַלט געווען אומגעפער צען יאָר, האָב איך צום ערשטן מאל געזען אויף דער בינע אין וואַרשע אייזיק סאַמבערגן.

אין „עליוזום-טעאטער“, אויף דער קאַראָווע גאַס, אונטער דער דיי-רעקציע פון ל. ראָפּעל און מ. עפּעלבערג, האָט מען דעמאָלט געשפּילט יעקב גאַרדינס „גאַט, מענטש און טייוול“, מיטן גאַסט פון אַמעריקע, מאַריס מאַשקאַוויטש, אַלס „אוריאל מזיק“. אין דער פאַרשטעלונג האָבן זיך באַ-טייליקט: לייזער ראָפּעל אַלס „הערשעלע דובראַווער“, סעם שילינג אַלס „לייזער ברחן“, זינאָ ראָפּעל — „ציפעניו“, העלענאַ גאַטליב — „פריי-דעניו“, לאַזאַר פּריד — „מאַטעלע“ און אייזיק סאַמבערג אַלס „כאַצקל דראַכמע“.

נישט רייזנדיק וועגן מיינע „ליבלינגען“, וועלכע האָבן תמיד ביי מיר נושאַ-הן געווען, ווען זיי האָבן אַפילו אַמאָל, אויסדריקנדיק זיך אויפן טעאטער-לשון, „אוועקגעלייגט“ אַ ראָל, האָט מיין אויפּמערקזאַמקייט גע-צויגן אויף זיך אַ יונגער אַקטיאָר, מיט אַן אויסדריקלעכן פנים און טיף אַרויסגעזעצטער פּאָדערשטער קינבאַק, דער דאָזיקער אַקטיאָר האָט גע-

יאַנאַס טורקאַוו

האַט אַ טיפּע, שיינע ברוסטשטימע און אַ פיינע דיקציע. זיין אמתער נאָ-
מען איז געווען סאַמבאַרעק, און ער איז געווען אַ נאַענטער קרוב פונעם
באַקאַנטן יידישן אַקטיאָר און טעאַטער-דירעקטאָר אברהם יצחק קאַמינ-
סקי. — דער מאַן פון דער גרויסער אַסתר רחל קאַמינסקי.

העלענאַ גאַטליב

אייזיק סאַמבערג

יאָרן זענען פאַרביי. מיטן אויסברוך פונעם ערשטן וועלט-קריג איז
סאַמבערג אַוועק קיין רוסלאַנד. דאָרט איז ער שווישפילעריש געוואָקסן
און איז געוואָרן זייער פאַפּולער ביים יידישן טעאַטער-עולם אין רוס-
לאַנד. הויפטזעכלעך האָט ער געשפּילט ביי קלאַראַ יאַנג אין די אַפּע-
רעטן און זיך אַרויסגעוויזן אויך אַלס גוטער קאַמיקער. שטאַרק באַליבט
האַט זיך סאַמבערג געמאַכט אַ דאַנק זיינע קופּלעטן, וועלכע ער האָט
געזונגען אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן.

ערנסט טעאַטער, אין פּולן זיין פּון וואַרט, האָט סאַמבערג ערשט
אַנגעהויבן צו שפּילן נאָך זיין צוריקקומען קיין וואַרשע, באלד ווי עס

פארלאשענע שטערן

האָט זיך געענדיקט די ערשטע וועלט-מלחמה. ער איז אָנגאַזשירט גע-
וואָרן אין דעם ניי-געגרינדעטן „צענטראַל-טעאַטער, לעשנאָ 1, אונטער
דער דירעקציע פון ברין און ריבאַ. אינעם דאָזיקן טעאַטער האָט סאַמ-
בערג ערשט אָנגעהויבן צו וואַקסן און ער האָט פאַרנומען איינע פון די
אָנגעזעענסטע ערטער צווישן אַזעלכע כוחות, ווי אסתר רחל קאַמינסקי,
אידיאָ קאַמינסקי, זיגמונט טורקאָוו, שמואל לאַנדאָו, קלאַראַ סעגאַלאָוויטש,
וול. גאַדיק, משה ליפמאַן, ד. לעדערמאַן א"א.

רעזשיסער פון „צענטראַל-טעאַטער איז געווען זיגמונט טורקאָוו.
סאַמבערג איז געוואַקסן פון ראָל צו ראָל אין אַ רייע פיעסן, ווי שלום אַשס
„פאַר אונדזער גלויבן“, גאַגאַלס „רעוויזאָר“ (יידישע איבערזעצונג: ז. סע-
גאַלאָוויטש), אין וועלכער סאַמבערג האָט געשפילט דעם „גאַראַדניטשי“,
שלום עליכום „דאָס גרויסע געווינס“, ווו ער האָט געשפילט „שימעלע
סאַראַקער“; יוליוס בערסטעלס „זינדיקער הער טשו“ — דעם מאַנדאַרין;
מאַליעריס „קאַרגער“ אין א. איינהאַרנס יידישער איבערזעצונג, ווו ער
האָט דובלירט מיט זיגמונט טורקאָוו אין דער ראָל פון „האַרפאַגאָן“;
„פאַטאַש און פערלמוטער“ — פאַטאַש. דעם רעקאָרד פון דערפאַלג האָט
אַבער סאַמבערג געשלאָגן אין זיין „קרוין-ראָל“ „מאַטקע גנב“ פון שלום
אַש. די דאָזיקע פיעסע איז געגאַנגען אין „צענטראַל-טעאַטער איבער
300 מאָל. דאָס איז געווען דער ערשטער פאַל אין דער געשיכטע פונעם
יידישן טעאַטער אין פוילן, אַז אַ פיעסע זאָל גיין אַזוי לאַנג, אַן איבער-
רייס, ביי אויספאַרקויפטע קאַסעס. מיט דער ראָל האָט זיך טאַקע סאַמבערג
געקויפט אַ גרויסן נאַמען און ער איז געוואָרן דער ליבלינג פונעם וואַר-
שעווער עולם. ער האָט זיך אַזוי שטאַרק איבערגענומען מיט זיין דער-
פאַלג, אַז ער האָט זיך אַליין „געקרוינט“ אַלס „קייזער“ פון די יידישע
אַקטיאָרן.

אָנגעהויבן האָט עס זיך מכלומרשט פון אַ וויץ מצד אים אַליין, אָבער
שפעטער איז עס אים אַזוי אַריין אין בלוט, אַז ער האָט עס געהאַלטן
פאַר אַ פאַרשוועכונג און אינגאַראַנץ לגבי אים, ווען עמעצער האָט אים
נישט טיטולירט „קייזער“, זיין „קייזערלעכע“ פאַפּולאַריטעט איז געוואַקסן
פון יאָר צו יאָר. ווען מען האָט גערעדט וועגן סאַמבערג, האָט מען אַנדערש
נישט געזאָגט, ווי נאָר: „דער קייזער“.

יאנאס טורקאוו

איזיך סאמבערג איז געווען דער איינציקער פון דער אלטער גווארדיע „פּוילישע אַקטיאָרן“, וואָס האָט יאָרן־לאַנג פאַרנומען אַן ערשטן אָרט ביי די „ווילנער“ (ווילנער טרופע). מיר הערן דאָ סאַמבערג, דעם וואָר־שעווער פּאַלקסמענטש, מיט זיין ספּעציפּישן וואָרשעווער ייִדישן דיאַלעקט, אויף די ברעטער פון די „ווילנער“ ריידן אַ שיינעם, זאַפטיקן ליטווישן ייִדיש.

ביי די „ווילנער“ האָט סאַמבערג געהאַט אַ גאַר גרויסן דערפאַלג און זיך שטאַרק אויסגעצייכנט אין אַשם „קידוש השם“, י. ל. פּרצס „ביינאַכט אויפן

איזיך סאמבערג אין פאַרשיידענע ראָלן

(1 אַלס „שיילאַק“, 2 אַלס „ראַבעספּיער“ (אין „דאַנטאַנס טויט“) און 3) אין בערגעלסאַנס „דער טויבער“.

(צייכענונגען פון פעליקס פּרידמאַן)

אַלטן מאַרק“ (רעזשי פון דוד הערמאַן), קלאַבונדס „קריידע־קרייז“, דוד בערגעלסאַנס „דער טויבער“ א.א. סאַמבערג האָט אויך געשפּילט שעקס־פּירס „שיילאַק“, וואָס די „ווילנער“ האָבן אויפגעפירט. וועגן דער דאָזי־קער ראָל זיינער, וואָס ער האָט געשפּילט, פּונקט ווי אַמאַל אין „צענטראַל־טעאַטער דעם „קאַרגן“, זענען שוין די מיינונגען געווען געטיילט.

איזיך סאַמבערג האָט אַפט גאַסטראָלירט אין אויסלאַנד. ער איז אויך געווען אין אַמעריקע. זיינע אויפטריטן אין ניו־יאָרק האָבן קיין גרויס

פארלאשענע שטערן

מזל נישט געהאט. דאָס נעמט זיך אפשר דערפון, וואָס ער איז דאָרט אויפגעטראָטן אין זיין אַמאָליקער גלאַנץ־ראַל פון וואַרשע — „מאַטקע גנב“, פאַר וועלכער ער איז שוין געווען צו אַלט. וואָלט ער דאָרט אין דער דאָזיקער ראַל גאַסטראָלירט אין זיינע יונגע יאָרן, וואָלט ער זיכער אויך דאָרט געהאַט נישט קיין קלענערן דערפאַלג, ווי אין וואַרשע.

סאַמבערג איז אויך אויפגעטראָטן אין דרום־אַמעריקע מיט זייער אַ גרויסן דערפאַלג. דאָס זעלביקע — אין אַ סך איראָפּעאישע לענדער. אומעטום איז סאַמבערג געווען דער ליבלינג פון די מאַסן און נישט אומזיסט האָט מען אים אויך גערופן „דער פּאַלקס־אַקטיאָר“. סאַמבערג האָט מיט דעם טיטל שטאַלצירט. אָבער פון דער „קייזער־קרוין“ האָט ער דאָך נישט געוואָלט רעזיגנירן...

אייניקע מאָל איז סאַמבערג געווען דער פּאַרויצער פונעם ייִדישן אַקטיאָרן־פּאַריין אין פּוילן און אַלס פּאַלקסמענטש שטענדיק געפונען אַ געמיינזאַמען לשון מיט דער מערהייט פון די ייִדישע אַקטיאָרן — פּאַלקס־מענטשן. סאַמבערג איז אויך געווען אַ גוטער, שאַרפּזיניקער מאַסן־רעדנער און איז געווען זייער באַליבט ביי זיינע חברים־אַקטיאָרן.

צום שבת פון סאַמבערגן מוז מען אויך צוגעבן, אַז ער האָט געהערט צו די געציילטע ייִדישע אַקטיאָרן פון עלטערן דור, וואָס האָבן נישט באַקעמפט די „יונגע“ אַקטיאָרן; פּאַרקערט, אַלס פּאַרויצער פונעם אַר־טיסטן־פּאַריין האָט ער אַלץ געטון, כדי צו באַרייכערן אונדזערע רייען מיט יונגע כוחות. ער האָט נישט געהאַט קיין ווידערווילן, ווי דאָס רוב פּאַלקס־אַקטיאָרן, צו זיינע אינטעליגענטע חברים־אַקטיאָרן. ער האָט אַזעלכע רעספעקטירט און גענאַשט פון זיי דאָס, וואָס ער האָט אַליין נישט פאַרמאָגט.

אייזיק סאַמבערג האָט געשטאַמט פון אַ וואַרשעווער פּליישער־משפּחה, פשוטע ייִדן, און ער איז „אַרויס אין דער וועלט“ אָן אַלגעמיינעם וויסן. ער האָט אָבער געהאַט אַן אייזערנעם ווילן און כסדר געאַרבעט איבער זיך, געלערנט ביי אַנדערע, זייער אַ סך געלייענט און — וואָס די הויפטזאַך — פאַרמאָגט אַ נישט־דורכשניטלעכע אינטואַיציע, וואָס האָט אים דערלויבט צו שילדערן געשטאַלטן און סביבות, וועלכע זענען אים געווען פרעמד. זיין גרויסע חכמה האָט אים אין דעם אַ סך געהאַלפן.

יאנאס טורקאוו

זייער פיל האָט סאַמבערג געהאַט צו פאַרדאַנקען זיין ערשטער פרוי, די אַקטריסע העלענאַ גאַטליב. וואָס האָט געשטאַמט פון אַן אינטעליגענטער היים (שלאגמאַן פון וואַרשע) און אליין געהערט צו די אינטעליגענטער טעע שוישפילערניס פון דער אַלטער יידישער גוואַרדיע.

ווען מען האָט אין „נאַוואַשטיי“ טעאַטער אין וואַרשע, ביעלאַנסקע 5, אויפגעפירט ברוק-נערס „דאַנטאַנס טויט“, האָט סאַמבערג גע-שפילט מיט גרויס דערפאַלג „ראַבעספיער“. עס איז אינטערעסאַנט צו דערמאָנען אַן עפיוזאָד, וואָס האָט זיך דעמאָלט אָפגעשפילט אין דעם דאָזיקן טעאַטער, אין שייכות מיט דער „דאַנטאַן“ אויפפירונג (רעזשי — מ. ווייכערט). אייזיק סאַמבערג איז, פונקט ווי אַ סך יידישע אַקטיאָרן, קראַנק געווען אויפן פונקט פון רע-קלאַמע.

אַלס אַקטיאָר איז סאַמבערג, נישט געקוקט אויפן גרויסן דערפאַלג וואָס ער האָט ממילא געהאַט, געווען שטאַרק אינגעבילדעט און גע-האַלטן, אַז היות ער איז דער „קייזער“ פון די יידישע אַקטיאָרן, דאָס הייסט — דער העכסטער אין ראַנג אַקטיאָר, קומט אים דאָס ערשטע אָרט אויפן טעאַטער-אַפיש און אין דעם אַנאַנס. זענען אין דעם פרט געקומען מיט אים אין קאַנפליקט אַקטיאָרן, וואָס האָבן פאַרנומען אין יידישן טעאַטער נישט קיין קלענערן פּלאַץ פון אים. האָט, למשל, אברהם מאַרעווסקי, וועלכער האָט געשפילט די טיטל-ראַל „דאַנ-טאָן“, נישט געוואָלט איינגיין, אַז סאַמבערג זאָל זיין אַנאַנסירט פאַר אים. קיין שום פשרה האָט נישט געהאַלפן. אויפן אַלף-בית-סיסטעם, וואָס איז געווען אַנגענומען אין די טעאַטערס, האָט סאַמבערג נישט געוואָלט איינ-גיין און מאַרעווסקי — אויך נישט. איז מען געפאַלן אויף אַזאַ המצאה: מען וועט אַרויסלאָזן אַ טאַפּלטן אַפיש. אויף איין אַפיש וועט זיין אַנגע-געבן מיט פעטע אותיות דער אַנטייל פון אייזיק סאַמבערג און אויפן

העלענאַ גאַטליב
אין „דאַנטאַנס טויט“
(צייכענ' פון פ. פרידמאַן)

פארלאשענע שטערן

צווייטן — אברהם מאַרעווסקי. נאָר אויף אַזאַ אופן האָט די פאַרשטעלונג געקענט צושטאַנד קומען.

פאַר זייטיקע מענטשן, וואָס זענען נישט באַקאַנט אין די טעאַטער־ענינים, קען דער פאַל אויסזען לעכערלעך, נאַאיוו און קינדיש. אָבער די מענטשן, וואָס שטייען נאָענט צום טעאַטער, אָדער אַזעלכע וואָס אַרבעטן אין אים, ווייסן וויפל הייס בלוט און געזונט אַקטיאַרן האָבן געפטרט צוליב אַזעלכע „נאַאיווע“ זאַכן. האָט טאַקע סאַמבערג, וואָס האָט געהאַט אַזאַ אויסערגעוויינלעכן דערפאַלג און איז געווען דער גרויסער ליבלינג ביים טעאַטער־עולם, געלייגט אַ סך אַכט אויף די מכלומרשט פאַר אַנדערע נישט וויכטיקע פּרטים און אַ סך געזונט פאַרלוירן דערביי. ער האָט טאַקע געקריגן אַן ערנסטע לעבער־קראַנקייט, וואָס האָט אים געמאַ־טערט ביזן סוף פון זיין לעבן.

בעת מאַרס שוואַרץ האָט גאַסראַלירט אין פּוילן, האָט זיך סאַמ־בערג באַטייליקט אין די פאַרשטעלונגען. אַ באַזונדערן גרויסן דערפאַלג האָט סאַמבערג געהאַט אין י. י. זינגערס „יאָשע קאַלב“, אין דער ראַל פון „משה חסיד“.

סאַמבערג איז אויך אויפגעטראָטן אין אַ רייע ייִדישע פּילמען, צווישן אַנדערע — געשפּילט דעם „משולח“ אין אַנ־סקיס „דיבוק“. ער האָט אַנטייל גענומען אין פּוילישן פּילם פון א. מיצקעוויטשעס „פּאַן טאַדעאָושו“, אין וועלכן ער האָט געשפּילט „יאַנקל צימבאַליסט“.

אַ לאַנגע צייט האָט סאַמבערג געהאַט אַן אייגענעם טעאַטער־אַנסאַמבל, מיט וועלכן ער איז אַרומגעפאַרן איבער דער גאַנצער פּוילישער פּראָווינץ. מיטן אויסברוך פונעם קריג געפינט זיך סאַמבערג אין וואַרשע. די דייטשישע באַמבאַרדירונג אין יאָר 1939 מייסט נישט אויס סאַמבערגס דירה אויף פּאַנסקע 22, און זיין פּרוי, העלענאַ גאַטליב, ווערט פאַר־וונדעט.

בעתן געלויף „אויף מזרח“ דעם 6טן סעפטעמבער 1939, ווען כמעט אַלץ און אַלע זענען אַנטלאָפּן פון וואַרשע, איז סאַמבערג, צום אומגליק, געבליבן אין וואַרשע. ער האָט מיט אַן „אייזערנער לאַגיק“ געוואַלט באַ־ווייזן, אַז אַט־אַט מוזן די רוסן פאַרנעמען וואַרשע. צו וואָס, אַלזאַ, דאַרף ער גיין אַהין, אַז זיי וועלן סיי־ווי קומען צו אים... ער איז געווען אַזאַ

יאנאס טורקאוו

גרויסער אפטימיסט און ער האט אלע געשעענישן און פאקטן אויסגע- טייטשט צום גוטן. אין יעדן נצחון פון די דייטשן האט ער גאר געזען זייער מפלה... ער האט נישט פארלוירן דעם גוטן הומאר, וואס איז גע- ווען אזוי כאראקטעריסטיש פאר סאמבערגן. פאר אלע האט ער געהאט א גוט ווארט, א טרייסט, און ער האט נישט איינעם דערווארעמט מיט זיין אפטימיזם. די דאזיקע מענטשן האט מען אין געטא גערופן — ווי איך האב שוין געשריבן אינעם ערשטן קאפיטל — „יווא-מענטשן“ (יידן ווילן אזוי). ווייל אלץ האבן זיי אויסגעטייטשט אזוי, ווי זיי האבן געוואלט זען, ד"ה שטענדיק צום גוטן. די דאזיקע מענטשן האבן אריינגעבראכט אין אונדזער פאראומערט לעבן א סך ווארעמקייט און פרייד, להיפוך צו די „שווארצע קראען“, וואס האבן אין אלעם געזען שלעכטס און פארמיאוסט אונדזער אזוי אויך גענוג שווער לעבן.

נאכדעם ווי די דייטשן האבן פארנומען ווארשע, האט סאמבערג געהערט צו דער קיך-פארוואלטונג פון די יידישע אקטיארן (יידישע פאריי- נען האבן שוין ביי די דייטשן נישט געטארט מער עקזיסטירן). ער האט תמיד אינטערווענירט ביי די „דזשאינט“ און „אליהיילהף-אינסטאנצן פאר זיינע נויטבאדערפטיקע חברים-אקטיארן. נישט איינמאל איז ער, גייענ- דיק אויף אזא אינטערווענאן, געכאפט געווארן דורך די דייטשן אויף אר- בעט און דערביי גוט צעשלאגן געווארן. דאס האט אים אבער נישט איינגעבראכן. ער איז, ווי פריער, געווען אין גוטן הומאר און געשאטן מיט וויצן. ער האט אויף קיין איין מינוט נישט אויפגעהערט, צו גלויבן, אז „זיי“, די דייטשן, מוזן האבן המנס מפלה...

סאמבערג האט אויך געארבעט אלס קעלנער אין א געזעלשאפטלע- כער קיך, אבער גלייכצייטיק איז ער ארויסגעטראטן אלס רעזיטאטאר אויף פאראנשטאלטונגען פון דער אונטערערדישער קולטור-ארגאניזאציע. אין געטא-ווארשע איז סאמבערג געווארן קינסטלערישער לייטער פונעם יידישן טעאטער „ניי-אזועל“, וואס איז געשאפן געווארן אויף נאָוואליפע עק זשעלאָנע, אונטער דער דירעקציע פונעם אקטיאר חיים סאנדלער.

אינעם דאזיקן טעאטער האט ער געשפילט צוזאמען מיט זיין פרוי העלענא גאטליב, ווו ער האט אויך רעזיסירט יעדע צווייטע פיעסע.

פארלאשענע שטערן

דער ערשטער רעזשיסאר איז דאָרט געווען דער דירעקטאר, חיים סאַנדלער, און ווי מאָדנע עס זאָל נישט קלינגען, סאַמבערג איז אין דעם טעאַטער אַנאַנסירט געוואָרן אויפן צווייטן אָרט — נאָך סאַנדלערן.

ווען איך האָב אים אַמאָל געפרעגט, וואָס עס איז געשען, אָ דער „קייזער“ איז אַנאַנסירט אויפן צווייטן פּלאַץ, האָט מיר סאַמבערג ערנסט געענטפערט:

— יאַנאַסל, די צייטן פון די „קייזערס“ האָבן זיך געענדיקט. איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג, אָז מיין אַמאָליקע האַנדלונג איז נישט געווען קיין ריכטיקע. איך האָב געזינדיקט: פאַרשאַפט זיך און אַנדערע אַ סך ביין בלוט. די צייט האָט מיך אָבער געלערנט און אויסגעהיילט. איך בין געוואָרן אַן אַנדערער סאַמבערג. זאָל זיך נאָר די מלחמה ענ-דיקן — און דאָס וועט דאָך בקרוב געשען, — וועסטו זען, יאַנאַסל, ווי עס וועט זיך מיט מיר צוזאַמענאַרבעטן. איך וועל זיך באַמיען צו שפּילן מיט די בעסטע ייִדישע אַרטיסטן און אַלע, אָן אויסנאַם, וועלן זיין אַנאַנסירט לויטן „אַלף־בית“.

דערביי האָט ער באַשיידן צוגעגעבן, אָז עס איז אַפילו נישט אין אַרדענונג, וואָס חיים סאַנדלער איז אַנאַנסירט פאַר אים, אָבער פאַרפאַלן, סאַנדלער איז דאָך דער דירעקטאר פונעם טעאַטער און האָט אים דאָך געגעבן אַ מעגלעכקייט צו שפּילן ייִדיש טעאַטער.

אין וואַרשעווער געטאָ האָט שוין צו יענער צייט עקזיסטירט אַ ייִדיש טעאַטער „עלדאָראַדאָ“ אויף דזשעלנע 1, אינעם אַמאָליקן טעאַטער „סקאַ-לאָ“. סאַמבערגן האָט עס אַ סך געזונט געקאָסט, וואָס מען האָט אים דאָרט נישט אַנגאַזשירט.

אין „ניי־אַזאַזעל“, פונקט ווי אין „עלדאָראַדאָ“, האָט מען ס'רוב גע-שפּילט שונד־פּיעסן. עס איז שווער צו זאָגן ווער עס טראַגט די שוילד דערפאַר. איינס איז אָבער זיכער, אָז דער הויפט־שולדיקער איז געווען די קאַשמאַרפולע צייט און די באַדינגונגען, וועלכע זענען אונדז דורך די היטלער־תּלינים אַנגעוואָרפן געוואָרן. די דייטשן זענען דאָך געווען פאַר-אינטערעסירט, אָז מיר זאָלן זיך אַליין דעמאָראַליזירן, אַליין זיך באַ-שמוצן און אין אייגענעם שמוץ זיך דערטרינקען.

יאנאס טורקאו

סאמבערג האט געלויכטן מיט זיינע ארטיטישע אויפטריטן אין די קינדער-אינטערנאטן, אין די יתומים-היזער פון „צענטאָס“, „טאָז“ און אויף די אונטערערדישע געזעלשאַפטלעכע פּאַראַנשטאַלטונגען, וווּ ער האָט געקענט אויסגלייכן זיין רוקן.

ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן די „אויסזידלונג“ אין וואַרשעווער געטאָ, האָט סאָמבערג געקריגן דעם ערשטן קלאָפּ: מען האָט צוגענומען און אַוועקגעשיקט קיין טרעבלינקע אין די גאַז-קאַמערן זיין געטרייע לעבנס-באַגלייטערין און חברטע, זיין לערערין און איבערגעגעבנסטן פריינט — העלענאַ גאַטליב. דער גרויסער קלאָפּ האָט אים שטאַרק דערדריקט. ער האָט פאַרלוירן זיין זיכערקייט, אָבער נישט די האַפענונג.

— נאָר דורכהאַלטן — האָט ער געזאָגט — און מען מוז דורכהאַלטן. דאָס איז יעדן איינעםס חוב, כדי שפּעטער צו קענען איבערגעבן דער וועלט, וואָס מען האָט מיט אונדז און מיט אונדזערע נאַענטסטע געטון.

קורץ פאַר דער ענדגילטיקער ליקוידאַציע פון וואַרשעווער געטאָ האָב איך סאָמבערגן געטראָפּן אין שטאָב פון דער אָנפירערשאַפט פון דער יידישער אונטערערדישער באַוועגונג. מען האָט דעמאָלט צוגעגרייט רשי-מות אַרויסצושיקן אין דער שווייץ דורך אַ ספּעציעלן שליח. די רשימות זענען געווען באַשטימט פאַר אויסלאַנד, מען זאָל קענען אַריינשיקן אויס-לענדישע וויעס פאַר דעם קליינעם, ביים לעבן איבערגעבליבענעם קול-טוראַקטיוו פונעם וואַרשעווער געטאָ. סאָמבערגס נאָמען איז געווען צווישן די ערשטע אויף דער רשימה.

— יאַנאַסל — האָט ער מיט פרייד געזאָגט צו מיר. — וועסט זען, מיר וועלן נאָך אין דער שווייץ אויך שפּילן יידיש טעאַטער, און נאָך דער גרויסער לעקציע, וואָס מיר האָבן באַקומען פון די דייטשן, וועלן מיר שוין איילמאַל אַ שפּיל טון...

לידער איז אייזיק סאָמבערגן שוין מער נישט באַשערט געווען צו שפּילן טעאַטער. צו יענער צייט איז ער געווען אַן אַרבעטער אין אַ שאַפּ, טאַקע אינעם זעלביקן טעאַטער „נייאַזאַזעל“, וואָס איז נאָך דעם אָנהויב פון די „אַקציעס“ אין יאר 1942, דורך סאַנדלערן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַבריק פון לעדער-אויסאַרבעטונגען פאַר דער דייטשישער קריגס-אינדוסטריע.

פארלאשענע שטערן

די וואָס האָבן נישט געאַרבעט אין די „שאַפן“, האָבן נישט געהאַט קיין רעכט צום לעבן. שפעטער זענען די „שאַפן“ אויך ליקווידירט גע- וואָרן און אַלע אַרבעטער זענען אוועקגעפירט געוואָרן אין די טויט- לאַגערן.

נאָך דער ערשטער גרויסער „אַקציע“ אין וואַרשעווער געטאָ, ווען מען האָט פון זייער „שאַפּ“ אוועקגעפירט אויפן טויטן-פּלאַץ (אומשלאַגס- פּלאַץ), כדי פון דאָרט אַרויסצושיקן קיין טרעבלינקע: העלענאַ גאַטליב, נעמי און אידאַ נאַטאַן, דעם יונגן אַקטיאָר און זינגער סאַלווע (דעם מאַן פון ראַזאַ סאַנדלער), איז די איבערגעבליבענע גרופע אַקטיאָרן, ווי: אייזיק סאַמבערג, שלמה קוטנער, די זיידערמאַנס, שמחה פאַסטעל און דאָראַ פאַ- קעל אַריבער אין אַ מער „זיכערן“ שאַפּ צו טעבענסן.

דער דאָזיקער ס.ס.אויסוואַרף וואַלטער טעבענס האָט פייערלעך פאַר- זיכערט זיינע מענטשן (אַרבעטער), אַז נאָר זיי און נאָר ביי אים וועלן זיי איבערלעבן די מלחמה...

זענען טאַקע טויזנטער יידן פאַרנאָרט און פאַרטעמפט געוואָרן; גע- לאַזט זיך כאַפן אין דער פאַסטקע און אַריין גלייך אין פּיסק פון דער ווילדער נאַצישער בעסטיע. זיי האָבן זיך פּרייוויליק געלאַזט אַרויספירן קיין פּאַניאַטאָוו, הינטער לובלין, וואָס איז געשטאַנען אונטערן שוץ פונעם ס.ס.מאַן וואַלטער טעבענס און דאָרט זענען די יידן, אַן ערך 15.000, אויסגעשאַסן געוואָרן אין נאָוועמבער 1943.

אַ גרופע יידן, וועלכע האָבן געהאַט אַ סך געלט, אָדער גרויסע „באַ- ציאונגען“, זענען אַ קורצע צייט פאַר דער פּאַניאַטאָווער שחיטה אַרויס- געפירט געוואָרן אַלס מכלומרשטע אויסלענדישע בירגער, דורך ספעציעל נאָך זיי געקומענע „שליחים“. די יידן האָט מען געדאַרפט ברענגען קיין וואַרשע און פון דאָרט האָט מען זיי געדאַרפט אוועקשיקן אין אַן אויס- טויש-לאַגער אין פּראַנקרייך (וויטעל), וווּ זיי האָבן געדאַרפט אויסגעטוישט ווערן אויף דייטשישע קריגס-געפּאַנגענע פון די אַליאירטע לענדער, אַ קליינע גרופע מיט סאַמבערגן בראש איז אַנשטאַט קיין וואַרשע, אוועקגעשיקט געוואָרן פון פּאַניאַטאָוו קיין לובלין און פון דאָרט — קיין מאידאַנעק.

דעם 3טן נאָוועמבער 1943 איז אייזיק סאַמבערג, דער גרעסטער יידי-

יאנאס טורקאוו

שער פאלקס-אַקטיאָר, דער אייביקער אַפטימיסט, וואָס האָט מסתמא ביז דער לעצטער מינוט נישט פאַרלוירן די האַפענונג, אַז עס וועט געשען אַ נס, אומגעקומען, צוזאַמען מיט 18 טויזנט יידן, אַלס קדוש. אונטער די קלאַנגען פון שטראָוס' „ווינער וואַלץ“, וואָס די דייטשישע רוצחים האָבן געלאָזט שפילן דורך די מעגאַפּאָנען אויפן גרויסן מאידאַנע-קער פעלד, האָט אייזיק סאַמבערג, צוזאַמען מיט זיין צווייטער פרוי, די אַקטריסע רעגינאַ צוקער, און אַנדערע חברים-אַקטיאָרן אַפגעשפילט די לעצטע אומדאַנקבאַרסטע ראָל.

קלארא סעגאלאָוויטש

צי איז עס דען מעגלעך, אָז קלאָראַ סעגאלאָוויטש געפינט זיך נישט מער צווישן די לעבעדיקע? ס'ווילט זיך פשוט נישט גלויבן. קלאָראַ סעגאלאָ-וויטש, וועלכע האָט זיך נישט איינמאַל געראַנגלט מיטן טויט און תמיד אים מנצח געווען, האָט פאַרענדיקט איר פאַרבנרייך, שטענדיק-אומרואיך לעבן און איז געשטאַרבן נישט אַלס קרבן פון איר שווערער קראַנקייט, מיט וועלכער זי האָט זיך געראַנגלט לאַנגע, לאַנגע יאָרן, נאָר — אויף אַ בעסטיאַלישן אופן אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשישע „קולטור-טרעגער“.

מיר האָט זיך נישט איינמאַל געשטעלט די פראַגע: מיט וואָס פאַראַ מיטלען אָפּערירט עס די קרענקלעכע, אויסגעמאַטערטע קלאָראַ, וואָס זי קען זיך אַזוי העלדיש ראַנגלען מיט דער נאַטור און אַרויס פון דעם אַלעם ווי אַ זיגערין? די לעצטע יאָרן איז זי מער געלעגן אין בעט, ווי אַרומ-געגאַנגען און דאָך האָט זי באַוויון אַזוי פיל אויפצוטון, אַזוי פיל צו בויען, צו שאַפן און פירן אַזאַ אינהאַלטסרייך, נוצלעך און, גלייכצייטיק, ביז גאָר שטורמיש לעבן.

קלאָראַ סעגאלאָוויטש האָט געהערט צו דעם נישט-דורכשניטלעכן טיפּ מענטש אין טעאַטער. זי האָט אין זיך פאַרקערפּערט שיינקייט, חכמה, חן, גוטסקייט און ענערגיע. זי האָט געהערט צו די אינטערעסאַנטסטע פרויען-געשטאַלטן אין יידישן טעאַטער.

ווען איך קוק אַזוי אויף איר בילד, וואָס איז, צווישן אַנדערע מיינע דאָקומענטן געווען באַגראָבן אין דער ערד אין וואַרשעווער געטאָ אין משך פון צוויי יאָר צייט, דערמאָן איך זיך, אַז אַ חודש פאַרן אָנהויב פון דער ליקווידאַציע אין וואַרשעווער געטאָ, יוני 1942, זענען מיר,

יאנאס טורקאוו

א גרופע קולטור-טוער, צווישן וועלכע עס האט זיך אויך געפונען קלארא סעגאלאוויטש, געזעסן אין „ארטיסטן-גארטן“ אויף דער מילנע גאס און זיך באראטן וועגן טרויעריקן מצב פון אונדזער יידישן טעאטער, וואס איז צו יענער צייט געגאנגען בארג-אראפ.

(געצייכנט דורך ליזא טשערטאק-גאלדשטיין)

קלארא סעגאלאוויטש האט, צוזאמען מיט איר מאן ל. ניישטאט (מיט-דירעקטאר פונעם ווארשעווער „דזשאינט“), פארגעלייגט הילף און מאטעריעלע שטיצע פונעם „דזשאינט“, אוועקצושטעלן אין געטא א ריין קונסט-ווינקל, וואס זאל נישט גיין „מיטן שטראם“, נאר דינען דער שיינער, ריינער טעאטער-קונסט.

א חודש פאר דער ליקווידאציע פון דעם גרעסטן איראפעאישן יידישן

פארלאשענע שטערן

ישוב האָט נאָך קלאַראַ סעגאלאָוויטש נישט פאַרויסגעזען איר שנעלן סוף, ווי אויך דעם סוף פונעם וואַרשעווער ייִדנטום, געבויט פלענער פאַר אַ בע־סער ייִדיש טעאַטער. אין אַ חודש אַרום איז שוין קלאַראַ, לייַדער, מער נישט געווען צווישן די לעבעדיקע.

דער גורל האָט געוואַלט, אַז זי זאָל זיין צווישן די ערשטע קרבנות פון דער ייִדן־אויסגאַטונג. דער גורל האָט אויך געוואַלט, אַז אינעם „אַרטיסטן־גאַרטן“, וווּ קלאַראַ פלעגט אָפט זיצן אין קרייז פון קינסטלער, שרייבער און פריינט, אַז אין דעם זעלביקן „אַרטיסטן־גאַרטן“, וווּ יהושע פערלע האָט ביי אַ טישל געלייענט פאַר אונדז זיין נייעסטע קאַמעדיע, וואָס האָט געשילדערט די קאַרומפירטע פאַרהעלטענישן אין וואַרשעווער געטאָ, און וואָס האָט געזאָלט זיין די ערשטע אויפפירונג אין דעם דורך קלאַראַ סעגאלאָוויטש געפלאַנטן „קונסט־ווינקל“, זאָל איר צווישן אין „אַקציע“ און דער צווייטער פאַרגאַבן מיין טאַגבוך, אַ רייע וויכטיקע דאַקומענטן, אייניקע טעאַטער־שטיק און פאַטאַגראַפיעס, צווישן וועלכע ס'האָט זיך געפונען אונדזערס אַ געמיינזאַם בילד פון קאַזשימיעזש ביים ווייסל, — דאָס באַליבטע אַפּרו־אַרט פון קלאַראַ סעגאלאָוויטש. דער קונסט־מאַלער און קאַמפּאָזיטאָר ראַמאַן ראָזענטאַל, וואָס האָט געהערט אין געטאָ צום קאַפּעראַטיוו פון קינסטלער־פּלאַסטיקער, וועלכע זענען גלייכצייטיק געווען די באַלעבאַטיים פונעם „אַרטיסטן־גאַרטן“ אויף מילנע גאַס, גע־פינט זיך אויך נישט צווישן די לעבעדיקע. אויך דער אָפטער באַזוכער פון דעם גערטנדל, דער באַקאַנטער ייִדישער שרייבער יהושע פערלע, איז שוין נישטאַ צווישן די לעבעדיקע. אַלע פריינט, חברים און באַזוכער פונעם „אַרטיסטן־גאַרטן“ זענען שוין מער נישטאַ. אויך דער „אַרטיסטן־גאַרטן“ אַליין, וואָס האָט ביים אויפשטאַנד אין וואַרשע געשפּילט נישט קיין קליינע ראָל, איז אָפּגעווישט געוואָרן פון דער ערד.

אַבער די ערד האָט מיין באַהעלטעניש, מיט די פאַרגראַבענע דאַרט זאַכן, טריי אָפּגעהיט און אויפּבאַוואַרט. די ערד האָט, להיפּוך צום מענטש, נישט אויסגעגעבן קיין סודות און זי האָט מיר אויך דערמעגלעכט צוריק צו האַבן, צווישן אַנדערע, דאָס קאַזשימיעזשער בילד, וואָס איז מיר גע־בליבן אין אַנדענק נאָך קלאַראַ סעגאלאָוויטש. ווען איר קוק אַזוי אויפן בילד און כּוֹזע די צעפלאַמטע אויגן פון

יאנאס טורקאוו

קלאַראַ סעגאַלאַוויטש, דערמאַן איך זיך אין די צייטן, וועלכע מיר האָבן צוזאַמען פאַרבראַכט אין קאַזשימיעזש ביי דער ווייסל. איך דערמאַן זיך אונדזער פּרזערדיקע געמיינוואַמע אַרבעט דאָרט ביים פאַרפילמען דעם „לאַו־ניק“ פון דעם אויך טראַגיש־אומגעקומענעם אין וואַרשעווער געטאָ יחיאל בוים. כ'דערמאַן זיך, ווען נאָך די ערשטע אַטעליע־אויפנאַמעס פון דעם דאָזיקן פילם, האָט קלאַראַ סעגאַלאַוויטש אַ פאַר טעג נישט געקענט זען אויף די אויגן, און מיר האָבן געמוזט איבעררייסן די אויפנאַמעס אויף אַ געוויסער צייט. כ'דערמאַן זיך אויך, אַז ווען מיר האָבן צוריק אָנגעהויבן די פילם־אויפנאַמעס, נאָך קלאַראַס געזונט ווערן, האָט ווידער דער אַקטיאָר זשאַק לעווי, וואָס האָט דעמאָלט צוזאַמען מיט אונדז גע־פילמט, פאַרלוירן זיין ראיה אויף אַ פאַר טעג, און מיר האָבן ווידער פאַרבראַכט אין קאַזשימיעזש.

איך קען אויך נישט פאַרגעסן דעם שפאַציר מיטן שיפל, וועלכן מיר האָבן צוזאַמען מיט קלאַראַ און דעם זשורנאַליסט בער יצחק ראָזען גע־מאַכט איבער דער ווייסל, אָפּפירנדיק ביי דער געלעגנהייט דעם גאַסט אונדזערן, שלמה מענדעלסאָן, פון קאַזשימיעזש ביז פּלאָוו.

איך האָב אויך נישט פאַרגעסן: ווען מיר האָבן זומער־צייט 1929 פאַרבראַכט צוזאַמען אין קאַזשימיעזש, איז אַ ספּעציעלער שליח געקומען נאָך אונדז פון וואַרשע און איבערגעריסן אונדזער שיינעם אורלויב. מיר האָבן געמוזט אָנהויבן די פילם־אויפנאַמעס צו יוסף אָפּאַטאַשוס „די פּו־לישע וועלדער“ און — ווי מאַדנע דאָס זאָל נישט קלינגען — מיר איז געלונגען צווישן די אין דער ערד פאַרגראַבענע זאַכן אָפּצוראַטעווען אַ פּאַטאָ פון דעם דאָזיקן פילם, וווּ נעבן קלאַראַ סעגאַלאַוויטש געפינען זיך אונדזערע חברים־אַקטיאָרן: העלענאַ גאַטליב, חיים סאַנדלער, לובאַ פישער, אייזענבערג, דוד לואי, יוליוס אָסקאַר, שאַיעלע ראַטשיין, זישע קאַץ, שמואל לאַנדאָו, דבורה פּאַקעל, משה גאַרבאַזש, זשאַק לעווי און מיין טייערסטע שוועסטער רחלע טורקאָוו. זיי אַלע געפינען זיך שוין נישט צווישן די לעבעדיקע.

אויך קלאַראַס איבערגעגעבנסטער, טייערסטער פּריינט יאַנקעלע דאַנציג־ער געפינט זיך שוין נישט צווישן די לעבעדיקע. און אפילו איר אַזוי געטרייער אַרנאַלד, איר ערשטער רעקלאַמע־שעף, איז אויך נישטאָ צווישן די לעבעדיקע.

פארלאשענע שטערן

ווען איך זאל אויסרעכענען, ווער ס'איז אלץ נישטאָ צווישן די לע- בעדיקע פון אלע חברים-אַקטיאָרן און פריינט פון קלאַראַן, וואָלט אויס- געקומען, אַז ס'איז קיינער נישט פאַרבליבן... פאַרבליבן זענען אָבער דערינערונגען פון קלאַראַס שיינעם אויפבלי און וועגן זיי וויל איך טאַקע רעדן.

צום ערשטן מאל האָבן מיר זיך ביידע געטראָפן אויף דער בינע ווי יונגע, נישט-באַקאַנטע אַקטיאָרן אין יאָר 1921, אין וואַרשעווער „צענ- טראַל“-טעאַטער. קלאַראַ האָט נאָך דעמאָלט געהייסן אויף דער בינע: באַראַדינאָ — איר מיידלשער נאָמען. געשפילט האָבן מיר דעמאָלט פישל בימקאָס „גנבים“, וואָס עס האָט ביי אונדז אויפגעפירט דער אַקטיאָר פון דער „ווילנער טרופע“ חיים שניאָור. קלאַראַ סעגאַלאַוויטש האָט גע- שפילט „רייזל“. דערנאָך איז קלאַראַ אַנגאַזשירט געוואָרן אינעם זעלביקן „צענטראַל“-טעאַטער, וווּ זי האָט שוין — נאָך איר חתונה מיטן דיכטער ז. סעגאַלאַוויטש — געהייסן: קלאַראַ סעגאַלאַוויטש.

אין שלום אַשס „מאַטקע גנב“, וווּ זי האָט געשפילט צוזאַמען מיט אייזיק סאַמבערגן די הויפט-ראַל (רעזשי: זיגמונט טורקאָו און שמואל לאַנדאָו), האָט זי באַלד געוווּנען די סימפּאַטיע פון וואַר- שעווער פּובליקום און אין אַ קורצער צייט אַרום איז זי געוואָרן דער ליבלינג פון וואַרשע. „מערי“ אין „מאַטקע גנב“ האָט טאַקע געהערט צו אירע בעסטע ראַלן. צווישן אירע געלונגענסטע ראַלן האָבן אויך געהערט „נחמהלע“ אין אַלתר קאַ- ציזנעס „דוכוס“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אינעם זעלביקן „צענטראַל“-טעאַטער. דערנאָך — אין „נאַוואַשטשי“-טעאַטער האָט זי געשפילט „קלאַודיאַ“ אין א. סטרינדבערגס „פאַטער“, מיט פּאָול באַראַטאָוו, דיאַנאַ בלומענפעלד און רחל האַלצער; זי האָט אויך געשפילט אין אידאָ קאַ- מינסקיס אַנסאַמבל און מיט משה ליפּמאַן אין דער טרופע.

ק. סעגאַלאַוויטש אַלס נחמהלע

(צייכענ' 1909 פּרידמאַן)

קלאַראַ סעגאַלאַוויטש איז אויפגעטראָטן אין אַ רייע אייראָפּעאישע

לענדער און שטענדיק — אין בעסערן רעפערטואַר. אין אַ שונד־שטיק האָט זי קיינמאַל קיין ראָל נישט אָנגענומען. ביזן סוף פון איר לעבן איז זי געווען אַ פאַרביסענער שונא פון שונד.

אויסער אין וואַרשע איז קלאַראַ סעגאַלאָוויטש אָפט אויפגעטראָטן אויף דער פּוילישער פּראָווינץ, שפּילנדיק מיט די בעסטע אַנסאַמבלען. זי איז אויך געווען די הויפּט־אַקטריסע אינעם וואַנדער־טעאַטער פון זיג־מונט טורקאַוו — אברהם מאָרעווסקי — אַלעקס שטיין.

ווען מאָריס שוואַרץ האָט אויפגעפירט אין וואַרשע י. י. זינגערס „יאַשע קאַלב“, האָט זיך קלאַראַ סעגאַלאָוויטש אַרויסגערוקט אויפן ערשטן פּלאַץ מיט איר געלונגענער קרעאַציע פון „צביה“. קלאַראַ סעגאַלאָוויטש האָט אויך געשפּילט אין וואַרשעווער „נאַציאָנאַל־טעאַטער, וואָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן דורך בראַנדטשטעטער און מ. קלאַוזנער, אונטער דער רעזשי פון דעם דייטש־יידישן רעזשיסער לעאָפּאָלד לינדבערג. צום סוף האָט קלאַראַ סעגאַלאָוויטש אַרגאַניזירט אַן אייגן טעאַטער, א״נ: „טעאַטער פאַר יוגנט“, וואָס האָט זיך שטאַרק קונה שם געווען מיט זיין ערנסטן צוגאַנג און אינטערעסאַנטע אויפפירונגען, ווי, למשל, אברהם גאַלדפּאָדנס „באַבע יאַכנע“ (כשופּמאַכערין), אין איציק מאַנגערס פּרעכטיקער באַאַרבעטונג. קלאַראַ סעגאַלאָוויטש האָט אויך אויפגעפירט יעקב פּרעגערס „מלך־פּריילעך“.

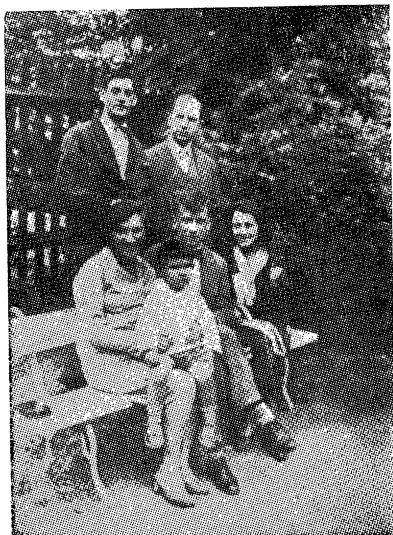
אַ דרייטער פּרווון און מיט גרויס פאַרנעם איז געווען די אויפפיר־רונג אין קלאַראַ סעגאַלאָוויטשעס „טעאַטער פאַר יוגנט“ פון שעקספּירס „שטורם“, צו וועלכער זי האָט פאַרבעטן דעם גרעסטן פּוילישן טעאַטער־רעזשיסאָר לעאָן שילער, ער זאָל די פּיעסע רעזשיסירן.

קלאַראַ סעגאַלאָוויטש האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט גרויסע פּלענער וואָס וואָלטן, ביי איר ענערגיע און אייזערנעם ווילן, זיכער רעאַליזירט געוואָרן. ווען נישט דער אויסברוך פּונעם קריג, וואָס האָט צונישט גע־מאַכט אַלע אירע שיינע פּלענער.

ווען די דייטשן זענען אין יאָר 1939 אַריין אין וואַרשע, האָט זיך קלאַראַ סעגאַלאָוויטש, פּונקט ווי דער גאַנצער דאָרט־איבערגעבליבענער קולטור־אַקטיוו, געשטעלט צו דער אַרבעט אין דער יידישער סאַציאַלער אַליינהילף.

פארלאשענע שטערן

פון אנהויב האָט זי געאַרבעט אין דער דורך מיר אָנגעפירטער אָפּ-
טיילונג פאַר נשרפים, וווּ זי האָט מיט האַרץ און געפיל זיך באַצויגן צו די
אומגליקלעכע נשרפים און פליטים. שפעטער איז זי אַריבער אויף אַ

עס זיצן פון רעכטס: קלאַראַ סעגאַ-
לאַוויטש, ד"ר ח. פּיזשיץ, רעגניאָ
קאַנגאַווסקי מיט איר ווודל פּרץ
(היינט אין אַ קיבוץ אין ישראל). עס
שטייען: שלמה מענדעלסאָן און
אפרים קאַנגאַווסקי. דאָס בילד איז
אַראַפּגענומען געוואָרן ערב דער
לעצטער מלחמה אין אַטוואַצק, וווּ
קלאַראַ סעגאַלאַוויטש האָט זיך
געפונען אויף אַ קוראַציע.

פאַראַנטוואָרטלעכן פּאַסטן אין דער מלבושים-אַפטיילונג, וווּ זי האָט שוין
געאַרבעט ביזן סוף, פאַרנעמענדיק דאָרט אַ לייטנדיקע שטעלע. זי האָט
אויך אַ סך אויפּמערקזאַמקייט אַרויסגעוויזן די קינדער-אַנשטאַלטן, ווי
„מעדעם-סאַנאַטאָריע“ אין מיעדזעשין, נעבן וואַרשע; אַנשטאַלט פאַר דע-
פעקטיווע קינדער אין אַטוואַצק; יאַנוש קאַרטשאַקס היים און אַלע אינ-
סטיטוציעס פון „צענטאַס“, „טאַז“ א.אַ.

קלאַראַ סעגאַלאַוויטש איז געווען אַ מענטש מיט אַ סך האַרץ, האָט
קיינמאַל נישט געלעבט פאַר זיך, געזאָרגט פאַר אירע חברים און פריינט,
וועלכע עס איז נישט געגאַנגען אַזוי גוט. זי האָט קיינעם קיינמאַל נישט
אַפּגעזאָגט קיין טובה, — אַפילו ווען זי איז געלעגן קראַנק אין בעט, האָט

יאנאס טורקאוו

זי נישט אויפגעהערט צו זארגן פאר די אומצאליקע מענטשן, פאר וועלכע זי איז געווען ווי א מאמע. פאר אלעמען האט זי געהאט א גוט ווארט און א ליבן שמייכל. איר שמייכל האט געווארעמט, פונקט אזוי ווי איר ווארט. אירע פלאמענדיקע, קלוגע אויגן האבן צוגעצויגן צו זיך, — איז דען א ווונדער, אז זי האט געהאט אזוי פיל פריינט, אזוי פיל פארערער!

נאכן אויסברוך פונעם קריג, ביזן סוף פון איר לעבן, האט קלארא סעגאלאוויטש קיין טעאטער שוין מער נישט געשפילט און איז נישט אויפגעטראטן אויף קיין שום ארטיסטישע פאראנשטאלטונגען און אימ-פרעזעס. אבער נישט געקוקט אויף דעם האט זי געחלומט וועגן שאפן אין געטא א קליין "קונסט-ווינקל" פאר בעסער טעאטער. נישט איין קאנ-פערענץ איז וועגן דעם ענין אפגעהאלטן געווארן, ווייל טעאטער איז גע-ווען איר סטיכע, איר לעבן, א פאנאטישע ליידישאפט האט זי געבונדן מיטן טעאטער, מיט דעם בעסערן טעאטער.

אין די קאנפערענצן אין געטא ארום די טעאטער-ענינים האבן זיך באטייליקט: קלארא סעגאלאוויטש, יהושע פערלע, שמואל ווינטער, ל. ניי-שטאט, יצחק קאצענעלסאן, דוד גוזשיק, יצחק גיטערמאן, פנחס טשערסקי, מרדכי מאזא, דער טעאטער-דירעקטאר הענריק ריבא, מאיר ווינדער, מאקס וויסקינד, די קונסט-מאלער וו. וויינטרויב און ראמאן ראזענטאל, ווי אויך דער שרייבער פון די שורות.

מעגלעך, אז ווען דער חורבן פונעם ווארשעווער געטא וואלט זיך נאך אזוי שנעל נישט אנגעהויבן, וואלט דער פראיעקט רעאליזירט געווארן, ווייל די פרווון, וואס זענען דורך אנדערע געמאכט געווארן אין דעם פרט, האבן געוויזן, אז אויב מען וועט נאך די דייטשן קענען „פארשיטן די אויגן“, קען א בעסער טעאטער האבן דערפאלג.

אין געטא איז געווען א צייט, ווען יידן (וואס האבן געהאט א סך געלט) האבן זיך אויסגעארבעט פאלשע אויסלענדישע פעסער, אז זיי זע-נען, מכלומרשט, בירגער פון דרום-אמעריקאנער און צענטראל-אמערי-קאנער לענדער, כדי אזוי ארום צו קענען אוועק פון פוילן. געציילטע מענטשן איז געלונגען א דאנק די דאזיקע פעסער ארויסצובאקומען זיך פונעם דייטשישן גיהנום. קלארא סעגאלאוויטש איז אויך געווען פארזען מיט אזא פאס, ווי אן ארגענטינער בירגערין. זי האט אבער נישט גע-

פארלאשענע שטערן

הערט צו די מזלדיקע. א פאר טעג פארן אנהויב פון דער ליקוידאציע פון ווארשעווער געטא האבן די דייטשן געמאלדן אלע אויסלענדישע בירגער־יידן, אז זיי זאלן זיך תיכף מעלדן מיט זייערע דאקומענטן און זאכן אין „פאוויאק“ (תפיסה), פון וואנען מען וועט זיי אפשיקן קיין אויסלאַנד אין זייערע היים־ערטער. דער „פאוויאק“ האט געדארפט דינען ווי א „קאָ-ראַנטין“.

צו די לייכטזיניקע מענטשן, וואָס האָבן נאָך געהאַט צוטרוי צו אַ וואַרט פון אַ דייטש און זענען זיך רואיק צוגעפאַרן מיט „ריקשעס“ אויף דזשעלנע גאַס צום גרויסן, פאַרקראַטעוועטן טויער, וואָס האָט זיך פאַר זיי גאַסטפריינטלעך געעפנט, האָט אויך געהערט אונדזער טייערע קלאַראַ סעגאַלאַוויטש.

אַ סך מענטשן האָבן זיי מקנא געווען און זיי געהאַלטן פאַר געראַטע־וועטע, ווייל עס האָט דאָך אויסגעזען, אז אויב מען אינטערנירט אלע אויסלענדישע בירגער פונעם וואַרשעווער געטא, איז אַ סימן, אז עפעס גרייט זיך אין „שטעטל“ — אזוי האָט מען גערופן די געטא. און אזוי איז טאַקע געווען. דעם 23סטן יולי, 1942, האָט זיך אַנגעהויבן די שחיטה. זי האָט אָבער נישט אויסגעמיטן די מכלומרשט אינטערנירטע אויסלענ־דישע בירגער, צווישן וועלכע ס'האָט זיך געפונען אונדזער קלאַראַ.

מאקס בריין

מיינע ערשטע טריט אלס פראפעסיאנעלער אקטיאר אויף דער יידישער בינע האב איך געשטעלט — נאכן אפשפילן אן עפיוזאד-ראל אין דוד פיינסקיס „פאמיליע צבי“, אונטער דער רעזשי פון דוד הערמאן, און אין קראשעוויסקיס „ציגיינערין אַזאַ“, אונטער דער רעזשי פון שמואל לאַנדאו, אין וואַרשעווער „עליזעאום“-טעאטער אויף קאַראָווע 18 און שפעטער אין דער טרופע פון אסתר רחל קאַמינסקי אין לובלין, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער עסטרייכישער אַקופאַציע (סוף 1917). מיר האָבן געשפילט אין דאָרטיקן „פאַנטעאַן“-טעאטער.

אין אַ צווייטן טעאטער, דעם זומער-טעאטער „רוסאַלקאַ“, אָדער ווי מען האָט אים גערופן „ווענוס“, האָט געשפילט אַ יידישע אָפערעטן-טרופע, אונטער דער אָנפירונג פון ש. הערשקאוויטש, מיטן „ליבלינג פון פובליקום“ — ווי מען האָט אים אָנאַנסירט — דעם כאַראַקטער-קאַמיקער מאַקס בריין. צו יענער צייט איז אויך אויפגעטראָטן אינעם זעלביקן טעאטער פון הערשקאוויטש מיין ליבלינג נאָך פון פאַרן קריג — סעם שילינג פון לעמבערג. שילינג האָט דעמאָלט, ווי אַן איינאַריקער פרייוויליקער, געדינט אין עסטרייכישן מיליטער און זייענדיק אין לובלין, וואָס איז, אַגב, צו יענער צייט געווען פול מיט יידן — סאָלדאַטן און אָפיצירן ביז צו דער העכסטער ראַנג — האָט ער פון דער מיליטער-מאַכט באַקומען אַ דערלויבעניש אויפצוטרעטן אינעם דאָרטיקן יידישן טעאטער.

אין די אָונטן, ווען איך בין געווען פריי פון שפילן, בין איך געלאָפן, ווי אַ שילער-יינגל, זען מיין „ליבלינג“ סעם שילינג און ביי דער געלעגנהייט האָב איך געשלאָסן באַקאַנטשאַפט מיטן „ליבלינג פון פובליקום“ מאַקס בריין.

פארלאשענע שטערן

אין א יאר ארום בין איך געווען אין לעמבערג און כ'האב באזוכט א פארשטעלונג פון דעמאלט-בארימטן גימפּל-טעאַטער. און כ'האב ווידער דערנען אויפן אָפּיש: „אין דער היינטיקער פּאַרשטעלונג נעמט אַנטייל דער ליבלינג פונעם פּובליקום מאַקס בריין“ בין איך אויפּסניי געוואָרן פּאַר-אינטריגירט. דאָ איז דאָך שוין עסטרייך — אַן אַנדער פּובליקום, דער-צויגן אויף אַנדערע טעאַטער-טראַדיציעס, ווי אונדזער פּובליקום אין רו-סיש-פוילן — און מאַקס בריין איז אויך זייער ליבלינג...

ווען איד האָב צום דריטן מאל דערנען די זעלביקע רעקלאַמע, און דאָס מאל אין אָדעס (אוקראינע), וווּ עס איז ווידער פּאַראַן אַן אַנדער פּובליקום, דערצויגן אויף גאָר אַנדערע טעאַטער-טראַדיציעס, ווי אין די פּאַריקע צוויי לענדער, האָב איך פּאַרשטאַנען, אַז אין דעם שטעקט עפעס; אַז אין דעם איז פּאַראַן עפעס פּאַרבאָרגן, וואָס אין די אַלע לענדער, מיט די פּאַרשיידנסטע מענטאַליטעטן, ווערט דער אַקטיאָר מאַקס בריין אויפ-גענומען אויף איין און דעם זעלביקן אופן — דאָס איז אַ סימן, אַז ער פּאַרמאָגט אין זיך עפעס אַ כוח, וואָס מאַכט אים טאַקע פּאַרן ליבלינג פון פּובליקום אין די אַלע פּאַרשיידענע לענדער. מאַקס בריין האָט פּאַר-מאָגט אין זיך אַזוי פיל פּשטות, סיי אויף דער בינע, סיי אינעם לעבן, אַז דאָס האָט אים דערנענטערט צו די מאַסן, און אין לעבן — צו זיינע אַרומיקע.

אַלע, וואָס האָבן זיך געפונען אין קרייז פון מאַקס בריין, האָבן אים געמוזט ליב האָבן אַ דאַנק זיינע מעלות, וואָס האָבן גערעדט פאַר אים. נישט אומזיסט איז מאַקס בריין געווען לאַנגיאַריקער פּאַרויצער פון יידישן אַרטיסטן-פּאַריין אין פּוילן; פּאַרויצער פון אַ פּאַריין, וואָס האָט גרופּירט ארום זיך מענטשן מיט פּאַרשיידענע אַמביציעס — באַרעכטיקטע און נישט-באַרעכטיקטע; צופּרידענע און נישט-צופּרידענע. מער נישט-באַרעכ-טיקטע, אומצופּרידענע און באַעוולהטע, ווי צופּרידענע. מענטשן מיט אי-בערגעטריבענעם טעמפּעראַמענט און תּמיד גרייט צום אויפּברויז. אַן עלע-מענט מער אַן אַנאַרכיסטישער, ווי סאַציאַל-געאייגנט איינצופאַסן זיך אין די ראַמען פון אַרגאַניזאַציאָנעלע פּאַרמען, און אויב אין אַזאַ אויפּגעברויז-טער אַטמאָספּער, ביי אַ שטענדיק געהויבענער טעמפּעראַטור, איז מאַקס בריינען געלונגען כּמעט איינשטימיק אויסגעקליבן צו ווערן, יאָר-אויס,

יאַנאַס טורקאָוו

יאָר-אייך, ווי אַ פּאַרזיצער פּונעם אַרטיסטן-פּאַרײַן, איז דאָס אַליין שוין אַ סימן, אַז ער האָט טאַקע געהאַט אין זיך עפּעס אַזוינס, פאַר וואָס אַלע האָבן אים געמוזט ליב האָבן.

מיר איז אויסגעקומען צוזאַמענצואַרבעטן מיט מאַקס ברינען אַ גע-וויסע צײַט אין טעאַטער (ווילנע — 1922), אויפן געזעלשאַפטלעכן געביט, ווי אויך אין אַ רײ ייִדישע פּילמען, און איך האָב געהאַט די מעגלעכקײט אים גוט צו דערקענען און אויפריכטיק ליב צו קריגן. דאָס איז געווען אַ מענטש מיט אַ סך טאַקט, מאַס און אײנגעבוירענער קולטור. זײַן באַ-שיידנקײט און אײדלקײט איז שוין דערגאַנגען ביז צו נאַאיוויטעט.

ווען מיט אַ פּאַר יאָר פאַרן אויסברוך פונעם קריג האָט מאַקס ברין געמאַכט זײַן צווייטע רײזע קײן לאַנדאָן — דאָס מאָל צו גאַסט צו זײַן ברודער — האָב איך, כִּגעדענק עס גוט, ביים געזעגענען זיך מיט אים, פאַרן אָפּגײן פון צוג, געזאָגט:

— געדענקט, ברין, ס'גרייט זיך אַ מלחמה. נוצט אויס אַלץ, וואָס עס שטייט אין אײער רשות, כדי אײנצואַרדענען זיך אין לאַנדאָן, נעבן אײער ברודער.

ווען מאַקס ברין איז צוריקגעקומען פון לאַנדאָן, האָט ער מיר גע-זאָגט:

— אַי, ליבער חבּר, עס גײט נישט אַזוי ווי מען וויל. מײנט נישט, אַז מען כאַפט אונדז דאָרט אויס...

און ער איז ווידער געבליבן אין פּוילן. ברין, וואָס האָט דורכגעמאַכט אַ וועלט און געהאַט אַ מעגלעכקײט, בעת זײַן וואַנדערן, אָפּצושטעלן זיך ערגעץ וווּ, ווײַט אין דער וועלט, און זיך דאָרט אײנאַרדענען — אים איז באַשערט געווען צו בלייבן אין וואַרשע, דורכמאַכן די אַלע גרויזאַמקײטן און קאַשמאַרפּול לעבן בעת דער דײַטשישער אַקופּאַציע און לסוף פאַר-ענדיקן — מיט אַ מאַרטירער־טױט.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראַכן האָט מאַקס ברין, מיט זײַן פּרוי און ווונדערשײנער טאַכטער, געלעבט אין וואַרשע, אויף דער פּאַנסקע גאַס. בעת די געוואַלטיקע באַמבאַרדירונגען פון וואַרשע, אין חודש סעפטעמבער 1939, איז אַ טײל פונעם הויז, וווּ ברין האָט געווינט, אײנגעפּאַלן. אונט-טער די חורבות האָבן זיך געפונען די פּרוי און טאַכטער פון מאַקס ברין.

פארלאשענע שטערן

ער אליין איז צופעליק געווען ביי שכנים אין צווייטן טייל פונעם זעליבן הויז, וואָס איז שטיין געבליבן אומבאַשעדיקט, און אזוי אַרום איז ער ניצול געוואָרן פון דער קאַטאַסטראָפּע.

ווען איך בין דעם טאָג צוריקגעגאַנגען פון מיין אַרבעט צו זיך אַהיים און פאַרביגעגאַנגען דאָס הויז, וווּ ברין האָט געווינט, האָב איך באַ- מערקט, ווי ער לויפט אַרום איבער די נאָך טליענדיקע חורבות, האַלב- משוגע, מיט פאַרבאַכענע הענט. אַז ער האָט מיך דערזען, האָט ער מיט אַ ווילדער שטימע אויסגעשרייען:

— יאַנאַס, כ'האַב שוין מער נישט מיין פרוי און קינד.

אין אַ פאַר שעה אַרום האָט מען די פרוי און טאַכטער פון מאַקס ברין אַרויסגעשלעפט פון אונטער די חורבות לעבעדיקע, אָבער שטאַרק צעניזוקטע, זיין וונדערשיינע טאַכטער האָט געהאַט ביידע פיס צעבראַכן. איך בין געלאָפן אין נאַענטסטן שפיטאַל (עס איז געווען דער קינדער- שפיטאַל אויפן נאָמען פון באומאַן און בערסאַן, וואָס האָט זיך געפונען אויף שליסקע־שיענע גאַס) און צוזאַמען מיט מיין אומפאַרגעסלעכן חבר הערש זאוולאָדאווער גענומען פון דאָרט אַ טראַגבעטל און אַהינגעפירט פריער די טאַכטער און דערנאָך די פרוי פון מאַקס ברין. ווען מען האָט זיי, מיט אַ צייט שפעטער, אויסגעשריבן פון שפיטאַל, איז ביי דער טאַכ- טער געבליבן איין פוס קירצער. מאַקס ברין האָט זיך דערמיט שטאַרק איבערגענומען.

— כ'וועל, נעבעך, האָבן אַ טאַכטער אַ קאַליקע — האָט ער מיר

געזאָגט.

כ'האַב אים געטרייסט, אַז ביי איר שיינקייט פאַלט דער חסרון אָפּ... זאָל זיך נאָר די מלחמה ענדיקן, וועלן זיך „קאַנדידאַטן“ שלאָגן איר- בער איר...

ווען זיין פרוי און טאַכטער זענען נאָך געלעגן אין שפיטאַל, איז מאַקס ברין פאַרשוונדן אויף גאַנצע טעג. ס'האַט אונדז געחידושט: ווהיין קען ער דאָס פאַרפאַלן ווערן? אין שפיטאַל לאָזט מען נאָר אַריין איינמאַל אַ וואָך; אין פאַריין־קיך קומט ער אויך צוגיין זייער שפעט. ביז אַ צופאַל האָט געוואָלט, איך זאָל גיין צו דער אַרבעט אין „אַליינהילף“ נישט מיט מיין שטענדיקן וועג, נאָר פאַרקירעווען זיך דורך זייטיקע גאַסן. אויף

יאנאס טורקאוו

דער מאַזאוועצקע גאַס האָב איך, צו מיין גרעסטער איבערראַשונג, גע-
טראָפן שטיין ביי אַ טויער מאַקס ברינען, מיט אַן אַריבערגעהאַנגען איבערן
קאַפּ ברוסט־קעסטל, אין וועלכן ס'האַבן זיך געפונען ראַזיר־זשילעטקעס.
ער האָט אַן אויפהער גערופן:

— ענגלישע זשילעטקעס צו פאַרקויפן... (ער האָט זיי נאָך געהאַט,
מסתמא, פון זיין לאַנדאַנער רייזע)...

באַמערקנדיק מיך, האָט מאַקס ברין מיט זיין באַקאַנטן, באַשיידענעם
שמייכל, ווי אַנטשולדיקנדיק זיך פאַר מיר, געזאָגט:

— איך קען דאָך נישט פאַרלאַנגען, מען זאָל מיר געבן געלט אויך
פאַר מיין פרוי און קינד... און איך דאַרף זיי דאָך בעסער דערנערן. אין
שפיטאַל גיט מען דאָך איצט אַזוי ווייניק, און דאָ איז אַזאַ גרויסער יק-
רות, אַז...

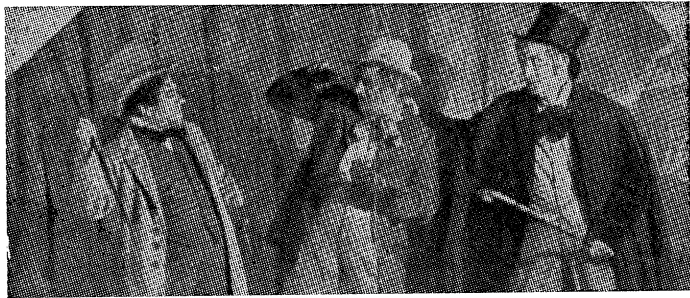
דאָס בלוט האָט מיר אַ זעץ געטון אין קאַפּ אַריין. איך האָב עס
אַבסאָלוט נישט געהאַלטן פאַר קיין חרפה, ווען עמעצער האָט געוואָלט,
אַנשטאָט אויסצושטרעקן די האַנט נאָך הילף, אַליין זיך אויף דעם פאַר-
דינען, ס'האַט מיר אָבער וויי געטון, אַז אַ יאָרן־לאַנגער פאַרויצער פון
אַזאַ גרויסער אַרגאַניזאַציע, ווי עס איז געווען דער יידישער אַרטיסטן-
פאַריין ביזן קריג, זאָל אויף דער עלטער דאַרפן פאַרקויפן אויף דער גאַס
מעסערלעך צום ראַזירן.

איך האָב דעם זעלביקן טאַג אויפגערודערט אונדזערע סאַציאַלע
הילפס־אינסטיטוציעס און דעם „דזשאַינט“. מער איז מאַקס ברין שוין
נישט געשטאַנען אויף דער גאַס מיט די ענגלישע ראַזיר־מעסערלעך. ער
האַט זיך שוין אָפילו געקענט אָפגעבן מיט הילפס־אַרבעט אין דער אַר-
טיסטן־קיך, וווּ ער איז געווען פאַרוואַלטונגס־מיטגליד.

דער בייזער גורל האָט אָבער אויך ווייטער נישט אויסגעמיטן מאַקס
ברינען. ער איז דורך די דייטשן נישט איינמאַל געכאַפט געוואָרן צו פאַר-
שיידענע אַרבעטן. איינמאַל, גייענדיק צו דער אַרבעט אין דער אַרטיסטן-
קיך אויף לעשנאָ 2, איז ער געכאַפט געוואָרן דורך אַ גרופע דייטשן. מען
האַט אים, ווי אויך אַנדערע פאַרבייגייענדיקע יידן, צווישן וועלכע עס האָט
זיך געפונען דער סעקרעטאַר פון דער וואַרשעווער סינאַגאָגע און פון יודא-
איטישן אינסטיטוט, דוד פאַלמאַן, געבראַכט צו דער יודאַאיסטישער

פארלאזשענע שטערן

ביבליאטעק אויף טלאמאצקע 5, אויף „ארבעט“. די אַרבעט איז באַשטאַ-
נען אין אַרויסטראַגן אַלע ווערטפולע ביכער פון דער ביבליאָטעק און
אַרויפּוואַרפן זיי אויף די דייטשישע לאַסט־אויטאָס, וואָס זענען געשטאַנען
צוגעגרייט פאַרן בנין. דאָס איז אַבער געווען, משמעות, אַ נעבן־אַרבעט,
וואָרום אין די הפסקות, וואָס האָבן געדויערט לענגער ווי די אַרבעט ביי
די ביכער גופא, האָט מען מיט די יידן געמאַכט „גימנאַסטיק“.
די „גימנאַסטיק“ האָט אויסגעזען אַזוי: מ'האַט געמוזט לויפן אַרום
דעם גערטנדל פון דער דייטשישער סינאַגאָגע, וואָס האָט זיך געפונען

מאַקס ברין, זיגמונט טורקאַוו און מאַקס באַזשיק אין דער סצענישער
באַרבעטונג פון שלום־עליכמס „בלאַנדזשנדיקע שטערן“, אויפגעפירט
אין פּוילן דורך זיגמונט טורקאַוו.

דערנעבן, מיט אויפגעהויבענע הענט און זינגען פאַרשיידענע יידישע אין
העברעאישע לידער. ביים לויפן האָט מען די יידן מכבד געווען מיט קלעפּ
און פעטש. אויף אַ באַפעל האָבן זיך אַלע יידן געמוזט אַפּשטעלן, זיך
צוזעצן אויפן אָרט און אויפהויבן זיך, האַלטנדיק די גאַנצע צייט די
הענט אין דער הויך. דערביי האָט מען געמוזט מאַכן פאַרשיידענע קונצן
און גרימאַסן. נאָך שענהלאַנגער „גימנאַסטיק“ מיט געזאַנג און טאַנץ האָט
מען ווידער געמוזט זיך נעמען צו דער אַרבעט ביים אויסליידיקן די ביי-
בליאָטעק. דאָס האָט געדויערט ביז פאַרנאַכט.

ווען ברין איז נאך דער דאזיקער „ארבעט“ ארויפגעקומען אין אר-
טיסטן-פאריין א פארמאטערטער און פארשוויצטער, האט ער נאך מיט
הומאר געזאגט:

— פון אייער פארשטעלונג אין דער זעליקער ביבליאטעק (איך
האב קורץ פארן קריג געשפילט דארט מיט דיאנא בלומענפעלד א. צוואי-
דזוינסקיס „פרידס טעאריע פון חלומות“) האב איך געהאט מער הנאה,
ווי פון דער היינטיקער פארשטעלונג.

ווען ס'האט זיך אין געטא געעפנט דאס ערשטע יידישע טעאטער
„עלדאראדא“ איז מאקס ברין געווען פון די ערשטע אקטיארן, וועלכע
די דירעקציע האט אנגאזשירט, און ער האט ווידער געשפילט זיין בא-
ליבטן „פראפעסאר“ אין „שיר השירים“...

אין משך פון צענדליקער יארן האט מאקס ברין געשפילט מיט דער-
פאלג אין יידישן טעאטער, אין אפערעטן-רעפערטואר. ברין האט אבער
תמיד געהאט די ווארעמסטע באציאונג פארן בעסערן טעאטער און ערנסטן
אקטיאר. דאס האט ער נישט איינמאל געגעבן אנצוהערן און עס אויך
באוויזן מיט מעשים, זייענדיק לאנגיאריקער פארזיצער פון ארטיסטן-פאריין.
דער גורל פון דעם מענטש האט געוואלט, אז זיין לעצטע ראל, וואס
ער האט געשפילט אין זיין לעבן, זאל זיין אין א ליטערארישער פיעסע,
צו וועלכער ער האט זיך באצויגן מיט גרויס פיעטעט. דאס איז געווען
די לעצטע פיעסע, וואס איז געשפילט געווארן פאר דער „אקציע“ אין גע-
טא, אין ווארשעווער „עלדאראדא“-טעאטער. דער יונגער רעזשיסאר מאקס
וויסקינד האט דארט אויפגעפירט ל. קאברנס „דארפסיונג“. די אויפפיר-
רונג איז געווען זייער אריגינעל און אינטערעסאנט און האט געהאט גרויס
דערפאלג. מאקס ברין האט זיך אין דער פיעסע אויך אויסגעצייכנט.

מאקס ברין, וואס האט צוליב זיין באשיידנקייט, נישט געקענט גיין
מיט די עלנבויוגנס דורכן לעבן, איז באלד פון אנהויב פון דער ערשטער
„אקציע“ אין ווארשעווער געטא אוועקגעפירט געווארן אין די גאז-
קאמערן קיין טרעבלינקע, צוזאמען מיט זיין פרוי און טאכטער — מיט
דער זעליקער ווונדערשיינער טאכטער, פון וועלכער ער האט געהאט
אזוי פיל עגמת נפש, אז זי וועט שוין, נעבעך, צוליב איר קורצן פוס,
פארבלייבן א קאליקע אויף אייביק.

שאייעלע ראטשיין

ווי לאַנג מיין זכרון גרייכט — און דאָס איז שוין אַ גע-שיכטע פון שיינע עטלעכע צענדליק יאָר — איז דער נאָ-מען שאַיעלע ראטשיין ענג פאַרבונדן מיט דער געשיכטע פונעם יידישן טעאַטער.

וויפל אַנגענעמע מינוטן האָב איך איבערגעלעבט, ווען שאַ-יעלע ראַטשיין האָט זיך באַ-ווזן אויף דער בינע. ווי גליק-לעך בין איך געווען, ווען מיין פאַטער האָט נאָך אַ פאַרשטע-לונג פאַרבעטן אין יודאַשקאַס רעסטאָראַן אין וואַרשע אויף אַוונטברויט שאַיעלע ראַטשיי-נען. דאָס איז געווען פאַר מיר אַ גרויסע איבערלעבונג צו קע-

נען זיצן ביי איין טיש און נישט אַראָפּנעמען די אויגן פון אים, וועלכער איז — לויט מיין דעמאָלטיקן באַגריף — געווען דער גרויסער מייסטער-קאָמיקער. ער, וואָס האָט מיך געצווונגען צו קייכן פון געלעכטער פון יעדן וואָרט זיינעם, וואָס ער האָט אַרויסגעזאָגט, און פון זיין יעדער העויה. איך האָב זיך גאַרנישט געקענט פאַרשטעלן, אַז עמעצער איז אימ-

יאנאס טורקאוו

שטאנד בעסער אפצושפילן זיין ראָל אין „שבת קודש“, ווי שאַיעלע ראָט-שיין, פונקט ווי איך האָב מיר דעמאָלט נישט געקענט פאַרשטעלן קיין בעסערן זינגער, ווי מיכאל קליין, וואָס האָט מיך אזוי באַגייסטערט מיטן אַפּזינגען דאָס ליד „דאָס טליתל“ אין דער זעלביקער אַפּערעטע. און ווער שמועסט נאָך, אַז כ'האָב ראַטשיינען געזען אין „כינקע-פינקע“, „שלומהקע ריקל“, „אשה רעה“, „דער צווייטער המן“, „בלימעלע“, „וועלוועלע עסט קאמפּאַט“, „צוויי תנאים“ און אַפילו אין דער ליטעראַרישער פּיעסע „זשאַן און מאַדלענאַ“...

שפּעטער, ווען איך בין שוין געווען אַ שילער פון קרינסקיס גימנאַזיע, האָב איך, בעת אונדזערס אַ שילער-פאַרשטעלונג, געהאַט די „זכיה“ צו ווערן גרימירט פון אים אליין — פון שאַיעלע ראַטשיין. יאָרן זענען אוועק און איך בין אליין געוואָרן אַן אַקטיאר, דערנאָך אַ רעזשיסאָר; נאָך שפּעטער — אויך אַ טעאַטער-דירעקטאָר. שאַיעלע ראַטשיין האָט געשפּילט מיט מיר — אונטער מיין רעזשי, אונטער מיין דירעקציע.

ווייטערע יאָרן זענען פאַרביי — שאַיעלע ראַטשיין איז שוין אַ וועטע-ראַן פון ייִדישן טעאַטער. שטענדיק ווען איך האָב אָבער אויף אים גע-קוקט, אויף זיין שיין, צעשמייכלט פנים און אויף זיין זילבער-ווייסן קאָפּ האָר, האָב איך אַלעמאַל אַרויסגערופן אין מיינע געדאַנקען די פאַר מיר אזוי טייערע דערינגערונגען פון אַמאַליקן מוראַנאָווער טעאַטער, פון „ערמיטאַזש“, „זשאַרדען ד'היווער“ אויף כמיעלע גאַס, דאָס ייִדישע טע-אַטער אויף מאַקאַטאַוסקע גאַס, ראַפּעל און עפּעלבערגס „עליזעאום“-טעאַטער אויף קאַראָווע גאַס, קאַמינסקיס טעאַטער אויף אַבאַזשנע גאַס, און ווי אַ קאַלידאַסקאַפּ זענען דורך פאַר מיינע אויגן פּיעסן און אַקטיאָרן, טריאָמפּן און דורכפאַלן פון דער אַמאַליקער אַלטער גוואַרדיע; די קאַמ-פּאַניעצעס, די פּישזאַנס, די ראַפּאַעלס, שטראַספּאַגעלס, אַרקאַס, שוואַרצ-באַרדס, ציפּקוס, ווינער, די ברידער בערמאַן, גאַרטעלעוויטש, לעבע-דיעוו, קליין, ווייסמאַן, יערמאַלינאַ, פּישעלעוויטש, מיערסאָן, פּישער, זינאַ גאַלדשטיין, נייעראַסלאָווסקאַיאַ, שפּיראַ, בראַון, קראַווע, קראַווע-מילער, נתן דראַנאָוו, ליבערט, זשעלאָנאָ, אסתר רחל און אברהם יצחק קאַמינסקי, נאַדינאַ, שמואל לאַנדאָו, גורעוויטש, די שלאַסבערגס, פּרץ

פארלאשענע שטערן

סאנדלער, לעמפקאוויטש, סאקאלאוו, יוליוס אדלער, ווייסבלאט, רודאלף זאסלאווסקי, זאנגער, קוסטין, פאליאקאוו און פיל, פיל אנדערע. א גאנצע עפאכע יידיש טעאטער, א ווונדערשיין קאפיטל, וואס האט געעפנט א וועג פאר די נייע, פאר די יונגע. א גרופע פיאנערן, וואס האבן ביי די ערגסטע באדינגונגען אויסגעהאלטן דעם שטורם און דראנג-פעריאד, זייענדיק ארומגערינגלט מיט איגנאראנץ און חוזק און — אין בעסטן פאל — מיט אינדיפערענטיוזם. זיי זענען געווען די, וואס האבן דורכגעשלאגן פאר אונדז א וועג — א וועג א שווערן, א וועג פול מיט דערנער און שטיינער. צו די דאזיקע פיאנערן האט אויך געהערט שאיעלע ראטשיין, ער, וואס האט געהערט ביי אונדז צו די ערשטע, וואס האט נאך אַנטיילגענומען ביי גאלדפאדענען אין ווארשע, אויף דער לאנגער גאס; וואס איז אויפגעטראטן אין די ערשטע „זינג-קווארטעטן“, צוזאמען מיט אברהם יצחק קאמינסקי, אדאלף בערמאן און גוסטאוו שווארצבארד, און זיך ארומגעשלעפט אויף פורץ פון שטעטל צו שטעטל (קיין באַן איז נאך נישט געווען). ברענגענדיק אהין, אין די פארווארפנסטע מקומות, א יידיש ווארט, א יידיש ליד — ער איז געווארן דער ליבלינג פון פובליקום. ער האט אויך געשפילט אין אמעריקע און אין א ריי אייראפעאישע לענדער. אין יאר 1906 גרינדעט ראטשיין די ערשטע יידישע קינדער-טרופע אין ווארשע, וואס טרעט אויף מיט גרויס דערפאלג אין „ערמיטאזש“-טעאטער. אין דער קינדער-טרופע באטייליקן זיך זיינע ביידע זין סאלאמאן און גרישע, ווי אויך זיין טאכטער צילע, וואס איז אומגעקומען אין ווארשעווער געטא. ראטשיין איז אויך א צייט לאנג געווען מיט-שותף צום „ערמיטאזש“, צוזאמען מיט קאמפאניעצן און ראפעלן. ראטשיינס ינגסטער זון, מיע-טעק, איז שפעטער אויך געווארן א יידישער אקטיאר.

בעתן ערשטן וועלט-קריג, ווען די דייטשן האבן פארווערט יידיש טעאטער אין ווארשע, עפנט ראטשיין, צוזאמען מיט אדאלף בערמאן און פישעלעוויטשן, א טעאטערל אויף דער טווארדע גאס, אונטערן גאמען „עלדאראדא“, ווו מען שפילט יידישע פיעסן און מען זינגט יידישע לידער אין דער פוילישער שפראך.

שאיעלע ראטשיין איז געווען אזוי שטארק צוגעבונדן צום יידישן טעאטער, אז ווען ער האט שוין די לעצטע יארן, צוליב זיין הויכער עלטער,

יאנאס טורקאו

נישט געקענט אויסלערנען קיין נייע ראָל, האָט ער זיך נישט אָפגע-
זאָגט און נישט געשעמט צו סטאַטיסטירן. ער איז אָפילו געווען קאָנטראַ-
לער ביי דער טיר, אַבי צו זיין ביים טעאַטער, אין דער אַטמאָספּער פון
יידישע אַרטיסטן, צו וועלכע ער איז געווען אַזוי שטאַרק צוגעבונדן מיט
לייב און נשמה.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן, האָט זיך דער אַלטער שאַיעלע
ראַטשיין געפונען אין וואַרשע. ער איז געווען קראַנק און צעבראָכן. געלעגן
צוגעשמידט צום בעט. ער האָט געהאַט אַ קאַנסער. זיין פרוי — אויך
געווען אַמאַל אַ יידישע אַקטריסע — איז בלינד געוואָרן. די יינגערע
חברים־אַקטיאָרן האָבן אָבער זייערע אַלטע, קראַנקע קאַלעגן נישט פאַר-
לאָזן. בעת דער דייטשישער אַקופאַציע, ווען יידישע אַקטיאָרן האָבן זיך
געפונען, פון אָנהויב, אין אַ האַפענונגסלאָזער מאַטעריעלער לאַגע, האָבן
זיי אינטערווענירט ביי די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און האָבן פאַר
די ראַטשיינס אויסגעאַרבעט אַ שטענדיקע שטיצע. מען האָט זיך אויך
באַמיט צו לינדערן שאַיעלע ראַטשיינס ליידן און אים געהאַלטן אונטער
אַ שטענדיקער מעדיצינישער אויפזיכט. ווען עס האָבן זיך אין געטאָ אָנ-
געהויבן די טעאַטער־פאַראַנשטאַלטונגען און קאַנצערטן, האָט מען אויך
דעם וועטעראַן פון יידישן טעאַטער נישט פאַרגעסן. מען האָט אַרגאַניזירט
ספעציעלע פאַרשטעלונגען, כדי צו שאַפן פאַר אים אַ געלט־פּאַנד און
אים קענען בעסער דערנערן.

אַ שטאַרקן איינדרוק האָט אויף אים געמאַכט די ידיעה וועגן לייב
ווינערס טויט — זיין אַמאַליקן בינע־קאַנקורענט. ווען די ידיעה וועגן
ווינערס טויט איז צו אים דערגאַנגען, האָט דער אַלטער ראַטשיין זיך
שטאַרק צעוויינט און געזאָגט:

— נו, איצט איז מיין ריי. איך בין דער לעצטער פון אונדזער חדר.
בעת ס'האָט זיך אָנגעהויבן די „אַקציע“ אין וואַרשעווער געטאָ, אין
חודש יולי 1952, איז אַ גרופע יידישע פּאַליציאַנטן, אָדער ווי זיי האָבן
זיך גערופן: „א. ד.“ (אַרדענונגס־דינסט) ווי אַ סטאַדע היישעריקן אַריינגע-
פּאַלן צו שאַיעלע ראַטשיין (געוויינט האָט ער ביי זיין טאַכטער צילע,
אויף דער סאַלנע גאַס), זוכנדיק אַלץ נייע קרבנות, אָדער, ווי זיי האָבן עס
אַנגערופן: „קעפלעך“. אַזוי אַרום האָבן זיי געהאַפט אַפּצוראַטעווען זייערע

פארלאשענע שטערן

אייגענע קעפ. דאָס איז זיי אָבער געלונגען נאָר אויף אַ קורצער צייט. שפעטער איז געקומען אויך די ריי אויף זיי, אויף זייערע קעפלעך... ווען שאַיעלע ראָטשיין האָט, ליגנדיק אין בעט, דערזען די רוצחים, וואָס זענען מיט ווילדע געשרייען אַריינגעפאלן צו אים אין שטוב אַריין, האָט ער פון גרויס שרעק באַקומען אַ האַרץ־שלאַג און אויסגעהויכט זיין נשמה.

די געטרייע דייטשישע משרתים, די „א. ד.“, האָבן אָבער מיט „ליידי־קע הענט“ נישט געקענט אַוועקגיין, האָבן זיי מיטגעשלעפט מיט זיך די בלינדע פרוי פון שאַיעלע ראָטשיין. זי איז, מיט דער גאַנצער געכאַפטער גרופע יידן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין „לעבנסרעכט־קאַרטן“, אַוועק־געפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע.

דעם וועטעראַן פון דער יידישער בינע — שאַיעלע ראָטשיין, איז פאַרשפּאַרט געוואָרן דער „טורנע“ אין די גאַז־קאַמערן אַריין.

מרים ארלעסקא

עס איז געווען אַ צייט, ווען דער נאָמען מרים אַרלעסקאַ איז געווען איינער פון די פּאָפּולערסטע צווישן די פּוילישע יידן. ער איז געווען ענג פאַרבונדן מיט דער פּאָפּולאַריטעט פון דער „ווילנער טרופּע“, וואָס האָט זיך — אין איר צווייטן עטאַפּ — אַזוי קונה שם געווען מיט דער געלונגענער אויפּפירונג פון אַנ-סקיס „דיבוק“ אין דוד הערמאַנס רעזשי. ווער עס געדענקט דעם גלענצנדיקן פּעריאָד פון דער „ווילנער טרופּע“ איז וואַרשע, האָט זיכער נישט פאַרגעסן מרים אַרלעסקאַ אין דער ראַל פון „לאה“ אין „דיבוק“.

מרים אַרלעסקאַ, וואָס האָט געהערט צו דער ערשטער גרופּע וואַר-שעווער אַרטיסטן, צו וועלכע עס האָבן אויך געהערט מאַקס נאַרוויד, בעלאַ בעלערינאַ, יוסף שידלאַ, הענריק טאַרלאַ און יעקב גערטנער, וועלכע זענען דורך זייער „רבין“, דוד הערמאַן, צוגעצויגן געוואָרן צו די „וויל-נער“, האָט באלד פאַרנומען דעם אויבנאָן אינעם דאָזיקן טעאַטער. דער „דיבוק“, אין וועלכן אַרלעסקאַ האָט געשפּילט „לאה“, איז דעמאָלט גע-גאַנגען אָן איבעררייס אַ יאָר צייט און איז נעבן „מאַסקע גנב“, וואָס איז אין דער זעלביקער צייט געגאַנגען אין „צענטראַל-טעאַטער“, געווען, ווי מען רופּט עס אויף טעאַטער-לשון, דער גרעסטער „שלאַגער“ אין פּוילן.

מרים אַרלעסקאַ, וועלכע האָט אָן איבעררייס געשפּילט אַ יאָר צייט איינע און די זעלביקע ראַל אין „דיבוק“, האָט זיך אין איר אַזוי איינגע-

פארלאזשענע שטערן

לעבט, אז זי איז, ווי מען האָט זיך אויסגעדריקט — אזוי „פארדיבוקט“ געוואָרן, אז אויך אין אירע שפעטערדיקע ראָלן האָט פון איר גרויס-גערעדט דער „דיבוק“. לאַנגע, לאַנגע יאָרן האָט עס געדויערט, ביז אַר-לעסקאַ האָט זיך באַפרייט פון „דיבוק“-געשפענסט.

מרים אַרלעסקאַ איז צום ייִדישן טעאַטער געקומען מיטן גאַנצן באַ-גאַזש פון דער גוטער פּוילישער טעאַטער-שול און מיט אַ גרויסער אייראַ-פעאישער קולטור. נישט קענענדיק קיין ייִדיש, הגם זי איז געבוירן גע-וואָרן אין אַן אַנגעזענער וואַרשעווער חסידישער היים — אַלטוסקי, האָט זי, אָנהויבנדיק שפּילן ביי די „ווילנער“, באַלד געלערנט די שפּראַך און די ראַל אינעם ליטווישן דיאַלעקט, — אַ דיאַלעקט פון אַ פרעמדער פּאַר איר סביבה, מיט וועלכן זי האָט זיך שוין שפּעטער נישט געקענט שייִדן.

„לאה“ אין „דיבוק“ איז געווען איר ערשטע גרויסע ראַל אויף דער ייִדישער בינע און זי האָט זיך מיט איר און אין איר אזוי איינגעלעבט, אַז אַרלעסקאַ איז געוואָרן „לאה“ און „לאה“ איז געוואָרן אַרלעסקאַ. זיי האָבן זיך אזוי באַהאַפּטן, אַז ס'איז זיי ממש אוממעגלעך געווען פּונאַדער-צושיידן. אַרלעסקאַ האָט אַפילו אין לעבן גערעדט מיט „לאהס“ טאָן, און דאָס איז ביי איר נישט געווען קינסטלעך, נאָר פשוט און נאַטירלעך. און פּונקט אזוי ווי זי איז געווען פשוט און נאַטירלעך אין לעבן, ביי איר אומנאַטירלעכן טאָן, איז זי אויך אזוי געווען אויף דער בינע אין אַנדערע ראַלן. אין יעדער נייער ראַל איז זי, נישט געקוקט אויף איר פּשטות, פאַרט געווען „לאה“ אין „דיבוק“.

אַרלעסקאַ האָט געשאפן אַ גאַלעריע אינטערעסאַנטע בינע-געשטאַלטן, פון וועלכע זי האָט געשפרודלט מיט שיינקייט, וויסן, טאַקט און קולטור. זעלטן ווען איז מיר אין מיין שוישפּילערישער אַדער רעזשיסאַרישער טע-טיקייט אויסגעקומען צו טרעפן אַן אַקטריסע, וואָס זאָל אזוי פּיל אַרבעטן איבער זיך און זיין מיט אַלע אירע חושים אַריינגעטון אין דער דורך איר קרעאירטער געשטאַלט. אַ חוץ דעם איז זי געווען באַשאַנקען מיט ווּונ-דערבאַרע אויסערלעכע מיטלען; אַ מאַיעסטעטישע געשטאַלט, אַן אַריסטאָ-קראַטין — אין בעסטן זין פון וואַרט. שטענדיק איז זי געווען פאַרמאַכט אין זיך, שטענדיק פאַרטראַכט און שטענדיק געווען פאַרטון אין שטודירן

א ראל באַמיענדיק זיך אַרײַנצודרינגען אין אַלע אירע דינסטע קע-
מערלעך.

עס וועט נישט זיין קיין גוזמא, ווען איך וועל זאָגן, אַז מרים אַר-
לעסקאַ איז געווען די איינציקע ייִדישע שוישפּילערין, וואָס איך האָב
געקענט, וועלכער עס איז פרעמד געווען יעדע מליצה, יעדע חניפה, די
אַלע הינטער-קוליסן-גענגלעך און דאָס באַרעדן די אייגענע חברים. זי
איז זיך תמיד געגאַנגען איר אייגענעם וועג, נישט געמישט זיך אין
יענעם „טאַפּ“ און דערביי געווען חבריש, האַרציק און גוט.

הגם זי האָט געהאַט גענוג גרונט צו זיין פאַרביסן און פאַרביטערט
צוליב איר פּריוואַט-לעבן, וואָס האָט זיך פאַר איר אַזוי אומגליקלעך
ציוניפּעגלייגט; הגם זי האָט איבערגעלעבט אַ גרויסע אַנטווישונג צוליבן
נישט קענען איינאַרדענען זיך ביים טע-
אַטער אין ראַטנפאַרבאַנד, ווהיין זי איז
ספּעציעל געפאַרן און וווּ זי האָט פאַרבראַכט
אַ יאָר צייט און שפּעטער געמוזט צוריק-
קומען אין דעם פאַר-מלחמהדיקן אַנטיסע-
מיטישן פּוילן, מיט וועלכן זי האָט געוואַלט
איינמאַל פאַר אַלעמאַל איבעררייסן, —
נישט געקוקט אויף די אַלע געשעענישן, וואָס
האַבן בלי שום ספּק איבערגעלאָזט אויף איר
אַ גרויסן מאַראַלישן חותם, האָט זי קיינמאַל
נישט „געשפּילט“ (דאָס מאַל אין לעבן) די
מאַרטירערין, די באַעוולהטע, קיינמאַל האָט
זי זיך נישט באַקלאַגט אויפן גורל-נאַר
ווייטער געגאַנגען זיך איר וועג צו „זיך“.

ח. אַרלעסקאַ אַלס גומכען אין
אהרן צייטלינט „ייִדנשטאַט“.
(צייכענ' פון פּריץ קליינמאַן)

נאָך איר צוריקקומען פון ראַטנפאַרבאַנד
איז דאָס ייִדישע טעאַטער אין פּוילן געווען
פאַר איר (מסתמא צוליב הויך-פּאַליטיק) פאַרמאַכט. זי האָט, ביי איר
שטאַלצקייט, קיינמאַל אין די „טירן“ נישט געקלאַפּט, ווי עס איז געווען
ביי אונדז, ליידער, אויף דער טאַג-אַרדענונג. האָט טאַקע קיינער וועגן
איר נישט געטראַכט, און ווער ווייסט, צי זי וואַלט נאָך לאַנג נישט

פארלאשענע שטערן

געדארפט אזוי זיצן און ווארטן, אז עמעצער זאל זיך דערמאנען אן דער שוישפילערין מרים אַרלעסקאַ, ווען נישט דאָס, וואָס קורץ פאַרן קריג האָב איך זי אַנגאַזשירט אין מיין "קאַמעראַל־טעאַטער" אין וואַר-שע, וווּ זי האָט ווידער אויפגעלעבט און געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך שויש-פילעריש אַרויסצוזאָגן. דאָס איז אָבער געווען האָרט פאַרן קריג. דערנאָך איז געקומען דער קריג און די נאַצישע אַקופאַציע.

מרים אַרלעסקאַ האָט געאַרבעט אין דער יידישער סאַציאַלער אַליינ-הילף. ווען עס האָבן זיך אַנגעהויבן אין געטאָ טעאַטער-פאַראַנשטאַלטונגען, איז אויך אַרלעסקאַ אויפגעטראָטן פון צייט צו צייט אויף רעציטאַציע-אָונטן אין יידיש און אין פויליש, אין די קרייזן פון דער יידישער אונ-טערערדישער באַוועגונג. עס האָט זי אָבער געצויגן צו שפילן אין טעאַטער. צוויי טעאַטערס אין דער יידישער שפראַך זענען געווען אין געטאָ. האָט מען אָבער דאָרט געשפילט אַ רעפערטואַר, וואָס האָט אַרלעסקאַן נישט געקענט באַפרידיקן.

און ווידער — אַ סירפריז פונעם גורל: אַרלעסקאַן, וואָס האָט געהאַט אַלע מעגלעכקייטן צו שפילן אויף דער פוילישער בינע און דאָך איבער-געריסן מיט איר אַלע פעדים, אַריינצואַרפנדיק זיך מיט לייב און לעבן אין יידישן טעאַטער אַריין, איז אויסגעקומען צו ענדיקן איר בינע-קאַריע-רע אין אַ טעאַטער אין דער פוילישער שפראַך, וווּ עס איז געגעבן געוואָרן אַ בעסערער, ריינערער רעפערטואַר. דער גורל האָט געוואָלט, אז דאָס זאל געשען ביים סוף פון איר לעבן, אין געטאָ, אין אַ טעאַטער, וואָס איז גע-שטאַנען אויף דער לעשנאַ גאַס, קעגנאיבער אַ פוילישן קאַשטשיאַל, וווּ יידן-משומדים פלעגן מיטן מגן-דוד אויף די אַרעמבענדער גיין מתפלל זיין און וווּ עס פלעגט זיי זאָגן אַ טרייסט-וואָרט דער גלח, דער משומד פודער. דער זעלביקער עולם האָט אויך באַזוכט דאָס יידישע טעאַטער אין דער פוילישער שפראַך, וווּ אַרלעסקאַ האָט געשפילט "אַנאַ מאַטעי" אין פאַדאַרס "מאַטורע".

אין דער דאָזיקער ראַל האָט אַרלעסקאַ געשאַפן אַ קרעאַציע, מיט וואָס זי האָט זיך נישט געהאַט צו שעמען פאַר די בעסטע פרעמדע אַרטיסטינס. האָט זי טאַקע געהאַט אַ פאַרדינטן, שטורמישן דערפאַלג. נישט איינמאַל האָט מיר אַרלעסקאַ געזאָגט:

יאנאס טורקאוו

— דערצו האָט מען געדאַרפט דערלעבן אַ געטאָ, כדי ענדלעך צו קריגן פאַר זיך אַ פּאַסיקע ראָל.

אין מיינער אַ ווייטערדיקער אויפפירונג, אין אַ צווייטן געטאָ-טע-אַטער, האָב איך פאַר אַרלעסקאַ צוגעגרייט אַ ראָל, וואָס וואָלט איר נישט ווייניקער פרייד פאַרשאַפן, ווייל — וואָס קען דען נאָך מער פרייד פאַר-שאַפן אַן אַקטיאָר, ווי אַ גוטע, פּאַסיקע ראָל און אַ גרויסער דערפאַלג?... אָבער דערצו איז שוין נישט געקומען. ס'האַט זיך אָנגעהויבן די „אויס-זידלונג“ און דער היטלער-טייול האָט אָנגעהויבן סיסטעמאַטיש איינצו-שלינגען זיינע קרבנות. צו די ערשטע האָט אויך געהערט — מרים אַרלעס-קאָ, וועלכע איז אַוועקגעשיקט געוואָרן אין די קאַלד-אויונס פון טרעב-לינקע...

ש מ ח ה פ א ס ט ע ל

נאך מיינער א טעאטער-פארשטעלונג אין ווארשע האט דער אקטיאר שמחה פאסטעל זיך געווענדט צו מיר מיט פאלגנדיקע ווערטער:

— איך וואלט אמאל געוואלט שפילן ביי אייך אין טעאטער. מיינט נישט, אז איך בין בלויז א „פאיאץ“ און קען קיין בעסער טעאטער נישט שפילן...

דאס איז געווען קורץ פארן קריג, ווען פאסטעל איז אויפגעטראטן אין ווארשע, אין „סקא-לא“ טעאטער, אין ערגסטן שונד.

(אין אַ ראַט)

איך האב בכיוון געבראכט דא זיינע ווערטער, ווייל דעמאלט האב איך זיי ערנסט נישט גענומען.

איך בין זיך מודה ומתודה: איך האב ביון געטא פאסטעלן נישט געזען אויף דער בינע, פונקט ווי איך האב א סך אנדערע מיינע טייערע און ליבע חברים, מיט וועלכע דער גורל האט מיך אזוי פריינטשאפטלעך און הארציק צונויפגעבונדן אין געטא, קיינמאל אויף דער בינע נישט געזען. איך בין נישט געווען קיין ליבהאבער פון שונד-טעאטער און האב נישט געהאט קיין געדולד און צייט אויסצוזיצן אויף אזעלכע מאכערייקעס. איך בין זיך מודה: איך האב געזינדיקט. איך האב נישט געזינדיקט מיט דעם, וואס כ'זאל האבן פלוצלונג געווארן אן אנהענגער פון דעם ארט, וואס איך קען, ליידער, נישט אַנרופן-טעאטער, אַבער וואָס האָט געוויילט און

יאנאס טורקאוו

געקיצלט דעם נישט צופיל איבערקלויבערישן, פרימיטיוון טעאטער-בא-זוכער. איך האב געזינדיקט מיט דעם, וואָס כ'האָב נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו זען און צו הערן אונדזערע גרויסע בינע-טאלאַנטן, וואָס האָבן זיך געטרונקען אין דער שונד-בלאַטע.

צו די דאָזיקע טאלאַנטן האָט געהערט אויך דער טראַגיש-אומגעקור-מענער חבר שמחה פּאַסטעל.

ערשט אין געטאָ האָב איך דערקענט און אָפּגעשאַצט דעם ווערט פון יעדן איינעם פון זיי, וואָס וואָלט, ביי אַ געהעריקער בילדונג, אַנטשפרע-כענדיקער סביבה, באַדינגונגען און מעגלעכקייטן, געקענט גלאַנצן און באַשיינען אונדזערע בינע-ברעטער. די שולד פון אונדזער געזעלשאַפט-לעכקייט, פון אונדזער פרעסע, פון אונדזער אַרטיסטן-אָרגאַניזאַציע, האָט געבראַכט דערצו, אַז פּרעכטיקע, קערנדיקע טאלאַנטן זאָלן זיך וואַלגערן איבער די ערגסטע שונד-קאַסטנס און פּטרן זייער צייט, כוחות און לעבן אויף גאַרנישט.

דערצו האָט געדאַרפט קומען אַ היטלער אויף דער וועלט, אַ געטאָ פאַר יידן, כדי צו דערקענען די מעגלעכקייטן פון אַזעלכע פּאַטענטירטע שונד-אַרטיסטן. עס איז גענוג געווען צו הערן אַ ליד, אויסגעפירט דורך שמחה פּאַסטעל. מיט וויפּל ביטערקייט, מיט וואָס פאַראַ טיפקייט האָט ער, אין אַ סאַטירישער פאַרם, באַזונגען אונדזער גורל אין געטאָ. זיינע פּריילעכע לידער — ער איז געווען אַ כאַראַקטער-קאַמיקער — זענען געווען דורכגעדרונגען מיט טרערן; זיין יעדער אַקטועלער קופּלעט האָט געשמיסן און אָפּגעחזוקט פון די מאַכט-האַבער. זיינע אויפּטריטן אויף פאַרשידענע פאַראַנשטאַלטונגען אין געטאָ האָבן נישט נאָר פאַרשאַפט פאַרגעניגן דעם עולם, נאָר אויך, אין אַ סאַטירישער פאַרם, אָפּגעשפיגלט און אָפּגעחזוקט פון די פאַרהעלטענישן אין „שטעטל“ — וואָס האָט זיך גערופן: געטאָ. און פון וואָס אָפּצולאַכן, וואָס צו קריטיקירן און וואָס צו טאַדלען האָט נישט געפּעלט. קיין בעסערן שליח אין דעם פּרט האָט מען נישט געקענט געפינען, ווי די פּערזאָן פון שמחה פּאַסטעל.

אַ גרויסע עוולה איז געשען פּאַסטעלן, ווען אין געטאָ זענען אַרומ-געאַנגען קלאַנגען, אַז ער איז אַ מיטאַרבעטער פון דער געסטאַפּאַ. דאָס האָט אים פאַרביטערט דאָס לעבן. די קלאַנגען האָבן זיך גענומען דערפון.

פארלאשענע שטערן

וואָס אין געטאָ האָט טאַקע געאַרבעט אַ ייִדישער געסטאַפּאַ-אַגענט מיטן נאָמען פּאַסטעל, אָבער דאָס איז געווען אַ מנוויל פון דייטשלאַנד. היות ער האָט געטראָגן דעם זעלביקן נאָמען, וואָס דער פּאַפּולערער און באַליבטער ייִדישער אַקטיאָר, איז עס אַליץ געגאַנגען אויפן חשבון פון שמחה פּאַסטעל. עס איז דאָך שווער געווען אַלע, אָן אויסנאַם, באַוווּסט צו מאַכן און אויפצוקלערן, אַז דער געסטאַפּאַ-אַגענט פּאַסטעל האָט מיט אונדזער שמחה פּאַסטעל קיין שום שייכות נישט און אַז אונדזער פּאַלקס-זייגער פּאַסטעל איז, פּונקט ווי אַלע אונדזערע ייִדישע אַקטיאָרן, אַן שום פּגימה און האָט קיינמאַל נישט מיטגעהאַלפּן דעם פּאַרהאַסטן שונאָ.

שמחה פּאַסטעל איז געווען דער ערשטער ייִדישער אַקטיאָר — און דאָס מוז אונטערגעשטראַכן ווערן צוליב געשיכטלעכן אמת, — וואָס איז, נאָכן פּאַרנעמען וואַרשע דורך די דייטשן, אויפגעטראָטן מיט קאַנצערטן. די פּאַליציי-שעה איז באַשטימט געוואָרן אויף 7 אַ זייגער אָונט, ד"ה, אַז נאָך דער שעה האָט מען שוין נישט געטאַרט אַרויס אין גאַס. זענען זיך די איינוווינער פון די הייזער צונויפגעקומען ביי שכנים אויף אַ קערטל און פּאַרבראַכט ביז שפעט אין דער נאַכט. די געקומענע געסט, פון אַנדערע הייזער, האָבן שוין געמוזט איבערנעכטיקן און געקענט אַהיימגיין ערשט נאָך 5 אַ זייגער פּאַרטאַג, ד"ה נאַכדעם ווי מען האָט געמעגט צוריק עפענען די טויערן פון די הייזער.

ביי אַזאַ געלעגנהייט איז אַמאַל געבוירן געוואָרן דער געדאַנק, אַז אַזוי ווי אַ גאַנצע נאַכט קען מען דאָך נישט שפּילן אין קאַרטן, זאָל מען איינלאָדן אַ ייִדישן אַקטיאָר, ער זאָל דעם עולם משמח זיין. פּאַרשטייט זיך, אַז ס'איז געקומען אין באַטראַכט נאָר אַזאַ אַקטיאָר, וואָס האָט גע-קענט „פּריילעך מאַכן“. דער גורל איז געפאַלן אויפן פּאַפּולערן קאַמיקער שמחה פּאַסטעל. דאָס איז געווען סוף 1939, אויף פּראָסטע גאַס 8.

אַלע, וואָס האָבן זיך צונויפגעקליבן ביי די קאַרטן, האָבן זיך באַ-שטייערט און אַזוי אַרום געשאַפּן דעם האַנאַראַר פאַרן אַרטיסט. שפעטער האָט מען אויך אַראַגאָניזירט אַ בופעט, וואָס האָט געגעבן אַ שיינעם ריווח, ווי אויך — אַ גארדעראַב (אַדער, ווי מען האָט עס ביי אונדז גערופּן: שאַטניע), וווּ יעדער גאַסט האָט, פאַר אַ געוויסן אַפּפּאַל, געמוזט איבער-לאָזן זיינע מלבושים.

יאנאס טורקאו

ווען אין אַנדערע הייזער האָט מען זיך דערפון דערוויסט, האָט מען נאָכגעטון דעם ביישפּיל און עס איז געוואָרן אַן אויסכאַפּעניש אויף פּאַס-טעלן. היות פּאַסטעל האָט שוין געהאַט „באַשטעלונגען“ (טערמינען) אויף אַ לאַנגע צייט פּאַרויס, איז מען אַנגעקומען צו אַנדערע אַקטיאָרן — זיב-גערס און אַקטריסעס, ווי, למשל, די אַמאַל זייער-פּאַפּולערע קופּלעטיסטין אידאַ ערוועסט, די אַרטיסטן: רעגינאַ צוקער, דוד זיידערמאַן, חנה לערנער, דאָראַ פּאַקעל א"א. עס זענען באַלד געבוירן געוואָרן „אימפרעסאַריאַס“, וואָס האָבן אַנגענומען „באַשטעלונגען“ אויף הייזער און אויף אַרטיסטן, און אַזוי אַרום באַפּרידיקט ביידע צדדים. עס זענען אויך „אויפגעשווומען“ אונטערנעמערס אויף בופּעטן און גאַרדעראַבן און ס'איז געשאַפּן געוואָרן אַ נייע פרנסה ביי יידן... נישט איינמאַל האָט געטראָפּן, אָז בעת אַזאַ „אימ-פרעזע“ זענען אַריינגעפאַלן אומגעבעטענע געסט, ד"ה דייטשן, און אַלע אַנוועזנדיקע צוגעשטעלט צו דער וואַנט, צוגענומען דאָס אַנציע געלט פון קאַרטן, וואָס האָט זיך געפונען אויפן טיש, ווי אויך אויסגעליידיקט ביי די געסט די טאַשן פון געלט, זייגערס, פולפּעדערס און אַנדערע חפּצים. אין דער גאַרדעראַב האָבן זיי אויך „אַפּגעשטאַט אַ וויזיט“ און אויך דאָרט אויסגעליידיקט די קעשענעס און ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט — אויך מיטגענומען אַ ווערטפולן מאַנטל. דאָס אַלץ האָט אָבער נישט אָפּ-געשראַקן די יידן איינצואַרדענען ווייטערדיקע נאַכט-אימפרעזעס. פּאַר-קערט, די צאָל אימפרעזעס איז כּסדר געוואַקסן.

ווען אין דער ערשטער העלפט פונעם יאָר 1940 האָט די דייטשישע אייגנטימערין פון געווי „קאַפע גערטנער“ — טלאַמאַצקע 13, אַרויסבאַ-קומען פון דער מאַכט אַ דערלויבעניש אויף אַרטיסטישע אויפטריטן, האָט זי דאָרט אַנגאַזשירט יידישע אַרטיסטן. די ערשטע, וועלכע זענען דאָרט אַנגאַזשירט געוואָרן, זענען געווען: אידאַ ערוועסט, שמחה פּאַסטעל און דוד זיידערמאַן, ווי אויך — די יידישע מוזיקער ברידער ראָזנער און זיג-מונט בערלאַנד.

דעם גרעסטן דערפאַלג האָבן טאַקע דאָרט געהאַט שמחה פּאַסטעל און דוד זיידערמאַן. אויף אידאַ ערוועסטס אַרט איז דערנאָך צוגעקומען די פרוי פון דוד זיידערמאַן — חנה לערנער. די דאָזיקע גרופּע איז דאָרט אויפגעטראָטן דריי חדשים, אַן איבער-

פארלאשענע שטערן

רייס. הגם בייטן דעם פראגראם פון ארטיסטן איז געווען פארויסגעזען יעדע צוויי וואכן. דער דערפאלג פון די אויפטריטן איז דארט געווען אזוי גרויס, אז יעדן שבת און זונטיק פלעגט מען איינארדענען אויך „פרימארגנס“, אויף וועלכע עס פלעגן ארויסטרעטן צוזאמען יידישע און פוילישע ארטיסטן.

זייער אפט פלעגן די דייטשן אריין אין לאקאל בעת די „פרימארגנס“ און אלע פארזאמלטע געסט אוועקפירן צו דער ארבעט. בעת די נאכמי-טאג-פארשטעלונגען (די אויפטריטן האבן זיך צוליב דער פאליציי-שעה געמוזט אנהויבן 4 נ' מ') — סתם אוועקפירן מענטשן אין דער געסטאפא אריין, אדער אויפן ארט דורכפירן ביי זיי א רעוויזיע און צונעמען ביי די יידן דאס געלט און די ווערט-זאכן. נישט געקוקט אויף דעם, איז דער לאקאל אויף טלאמאצקע 13 אלעמאל געווען איבערפולט און מ'האט זיך דארט פשוט געשלאגן פאר בילעטן. און די פרייזן פון בילעטן זענען גראד נישט געווען קיין קליינע.

שמחה פאסטעל איז, א דאנק די אלע ארויסטרעטונגען אין קאפע און אויף די נאכט-אימפרעזעס, געווארן דער ליבלינג פון די ווארשעווער יידן און ער איז ממש צעריסן געווארן פון איין אימפרעזע צו דער צוויי-טער. ווען ס'האט זיך אין געטא געעפנט דאס ערשטע יידישע טעאטער „עלדאראדא“ (געווי „סקאלא“-טעאטער), איז שמחה פאסטעל דארט באלד אנגאזשירט געווארן.

ווען חיים סאנדלער האט געעפנט זיין טעאטער „ניי-אזאזעל“, אויף נאוואליפיע 72 (נעבן דער אייזן-גאס), אין דער געביידע פונעם באפטסטן געבעטהויז, וואס האט זיך געמוזט, צוליבן איינפירן אין ווארשע א געטא. ארויספעקלען פון דארט, האט ער פון די ערשטע אנגאזשירט דארט שמחה פאסטעל. פאסטעל איז איבערגעגאנגען פון „עלדאראדא“ אין „ניי-אזאזעל“ און, נעבן סאמבערג, געווארן דער „סטאר“ פונעם דארטיקן טעאטער. וואס פארא ווונדערבארע קרעאציע פאסטעל האט געשאפן אין „צינגינטאנג“ אין „שולמית“! ער איז טאקע געווען דער איינציקער, וואס האט ארויס-געשיינט פון דער פארקריפטער „שולמית“-פארשטעלונג. אין יעדער ראל, וואס פאסטעל האט געשפילט, האט מען געזען דעם זאפטליקן, פולבליטיקן פאלקס-אקטיאר.

יאנאס טורקאו

שמחה פאסטעל איז געווען אַ מענטש אָן בילדונג. איך צווייפל צי ער האָט אָפּילו געהאַט עלעמענטאַר-בילדונג, אָבער ער איז געווען געבענטשט מיט גרויס טאַלאַנט און אויסערגעוויינלעכער אינטואַיציע. ער האָט געהערט צו די ייִדישע פּאַלקס-אַקטיאָרן, וואָס האָבן אינטואַיטיוו געשאַפן פּרעכטיקע געשטאַלטן. ער האָט געהאַט אַ ווונדערבאַרע דיקציע; געווען אוממיטלבאַר און פאַרמאָגט אַ סך חן.

שמחה פאסטעל איז אויך געצווונגען געוואָרן אַנטוויילצונעמען אין דעם דייטשישן פּראָפּאָגאַנדע-פּילם „אַזיע אין מיטל-אייראָפּע“, און מיט אַ שווער האַרץ, אונטער דראָאָונג פון טויט-שטראַף, געמוזט „פּריילעך מאַכן“, אין דער צייט, ווען אַלע חושים האָבן אין אים געוויינט...

מיטן אָנהויב פון דער „אויסזידלונג“ אין וואַרשעווער געטאָ האָט פּאָסטעל פּאַרלוירן זיין זון, דערנאָך — זיין פּרוי. כדי צו באַקומען אַ „לעבנסרעכט-קאַרטע“ האָט זיך שמחה פּאָסטעל געשטעלט צו דער אַרבעט אין אַ „שאַפּ“ (וואַרשטאַט) און האָט געאַרבעט ביי סאַנדלערן, צוואַמען מיט סאַמבערגן, קוטנערן, די זיידערמאַנס און דאָראַ פּאַקעל. דאָס האָט אים נישט געשטערט אויך אויפצוטערעטן אויף נאַכט-אימפּרעזעס פון די הויז-קאַמיטעטן.

שמחה פּאָסטעלס געזונגענער קופּלעט „משה“ איז געווען אַזוי פּאָ-פּולער אין געטאָ, אַז מען האָט אים געהערט אומעטום: אויף דער גאַס, אין קאַפּע, אין „שאַפּ“, ביי דער אַרבעט און אָפּילו — אין דער ייִדישער תּפּיסה...

האַלטנדיק זיך צוואַמען מיט דער פּריער-אויסגערעכנטער גרופּע אַר-טיסטן, האָט פּאָסטעל דורכגעמאַכט מיט זיי דעם זעלביקן וועג פון „שאַפּ“ צו טעבענסן, איבער פּאַניאַטאָוו — קיין מאַיאַנעק.

פּאָסטעל האָט אויך געהערט צו די „אַפּטימיסטן“ און געהאַפּט איבער-צולעבן די מלחמה. ער האָט גאַרנישט געטון, כדי זיך ערגעץ אויסצובאַ-האַלטן אויף דער פּוילישער זייט, אַגב האָט אים אין דעם געשטערט דאָס, וואָס ער האָט נישט געקענט קיין וואַרט פּויליש. פּאָסטעל האָט געהאַט אַ ברודער, וועלכער איז אויך געווען אַ ייִדישער אַקטיאָר. ער איז אויך אומגעקומען בעת דער דייטשישער אַקופּאַציע.

פאַרלאַשענע שטערן

פונקט ווי זיינע איבעריקע חברים-אַקטיאַרן, מיט וועלכע שמחה פאַס-טעל האָט געלעבט ווי אַ ברודער, צוזאַמען מיט זיי געטיילט דעם פאַרדינטן דערפאַלג און צוזאַמען דורכגעמאַכט אַ קאַשמאַרפולע צייט, איז ער דעם 3טן נאַוועמבער 1943, צוזאַמען מיט נאָך 18 טויזנט יידישע פרויען און מענער, אומגעקומען אין מאידאַנעק, אונטער די קלאַנגען פון ווינער וואַלס-מוזיק.

מֵרֵדֵי מֵאָזָא

דער נאָמען מֵרֵדֵי מֵאָזָא איז ענג פֿאַרבוּנדן מיט דעם גלאָררייכן קאַפיטל, וואָס הייסט: ווילנער טרופע.

בעת דעם ערשטן וועלט־קריג האָט אַ גרופע יונגע אידעאָליסטן, צוזאַמען מיט אַ פֿאַר פֿראַפֿע־סיאָנעלע אַקטיאָרן, געשאַפֿן אין ווילנע, — אין ירושלים ד'ליטא — אַ דראַמאַטישע טרופע, אונטערן נאָמען: „פֿאַרבאַנד פֿון ייִדישע דראַמאַטישע אַרטיסטן“ („פֿאַדאַ“), וואָס האָט זיך שפּעטער אַזוי קונה שם גע־ווען אַלס „ווילנער טרופע“.

צו דער טרופע האָבן געהערט: סאָניאַ עלמית, פּאַליאַ וואַלטער, חנה לאַרעס, ר. ריווקינאַ, פֿרידאַ בלומענטאַל, וויטאַלינאַ, אַלעקסאַנדער אַזראַ, פֿאַמיליע קאַדישוואַן, אַליאַשאַ שטיין, חיים שניאור, נח נאַכבוש, יוסף קאַמיען, יוסף בולאַוו, שלום טאַנין, מ. קאַוואַלסקי, ה. בוזגאַן, מֵרֵדֵי מֵאָזָא, שעפּטל, קיט א"א.

איינער פֿון די גרינדער, אַרגאַניזאַטאָרן, אַנפֿירער און נשמה פֿון דעם דאָזיקן טעאַטער איז געווען מֵרֵדֵי מֵאָזָא.

נאָך זייער דערפֿאַלגרייכן טורנע, וואָס די „ווילנער“ האָבן געמאַכט איבער די ליטווישע שטעט, האָט זיך זייער טריאומפֿ־צייט אַנגעהויבן ערשט אין וואַרשע, סוף 1917, וווּהין זיי זענען אַראַפּגעקומען אויף גאַסט־שפּילן און אַנגעהויבן אויפצוטראַעטן אין טעאַטער „עליזעאום“ אויף קאַ־ראָווע 18.

פארלאשענע שטערן

די גאסט־אויפטריטן האָבן זיך, צוליבן גרויסן דערפאלג וואָס די „ווילנער טרופע“ האָט געהאַט אין וואַרשע, פאַרצויגן און וואַרשע איז אזוי אַרום געוואָרן זייער צווייטע היימשטאַט.

די „ווילנער“ האָבן מיט זייערע אויפטריטן אויפגערודערט וואַרשע. די גאַנצע ייִדישע געזעלשאַפטלעכקייט און די ייִדישע פרעסע איז אַרויס מיט לויבגעזאַנגען פאַר דער „ווילנער טרופע“ — ווי מען האָט זיי גע־רופן. זייער גרעסטער חסיד איז געווען דער שריפטשטעלער ה. ד. גאַמ־בערג. די „ווילנער“ זענען געווען אַ ווונדערבאַר־אייגעשפּילטער אַנסאַמבל, וווּ די קלענסטע ראָל איז פּונקט אזוי גוט באַזעצט געוואָרן ווי די גרעסטע.

די באַציאונג פון די „ווילנער“ צו זייער טעאַטער־שליחות איז גע־ווען אַ הייליקע; די דיסציפּלין — אַ מוסטערהאַפּטע; די אויסשטאַטונג, די באַלויכטונג, קאָסטיומען, רעקוויזיטן — דאָס אַלץ האָט געבילדעט אַ האַר־מאַנישע גאַנצקייט מיטן אַנסאַמבל. אַלע פּיעסן, אָן אויסנאַם, זענען ביי זיי געשפּילט געוואָרן אָן אַ סופּלער — שוין דאָס אַליין איז געווען אַ גייעס אויף דער ייִדישער בינע. דאָס כאַראַקטעריסטישע ביי דעם אַלעם איז דאָס. וואָס די „ווילנער“ האָבן געשפּילט אַלץ אַלטע פּיעסן, ווי, למשל, קאַבריןס „דאַרפֿס־יונג“, הירשביינס „פּוסטע קרעטשמע“ און „אַ פאַרוואַרפֿן ווינקל“, אַרציבאַשעווס „אייפּערוכט“, אַנדריעווס „די טעג פון אונדזער לעבן“ אאַ״וו. דער עולם איז אָבער מיט דער גרעסטער פאַראינטערעסי־רונג געלאָפֿן זען די „ווילנער“ און גרויס הנאה געהאַט פון זייערע פאַר־שטעלונגען. אפילו פונעם אַלטן רעפּערטואַר האָט אַ בלאָז געטון אַ פּריש ווינטל...

צום גרויסן דערפאלג פון די „ווילנער“ האָט אויך מיטגעווירקט די פּינקטלעכקייט, מיט וועלכער די פאַרשטעלונגען האָבן זיך אָנגעהויבן און געענדיקט, און אַ דאַנק דער מוסטערהאַפּטער דיסציפּלין און אַרדענונג, וואָס האָבן געהערשט אין זאַל. די דיסציפּלין פון דער בינע האָט זיך טאַקע אַריבערגעטראָגן אין זאַל אַריין. אין אַ גרויסער מאָס איז דאָס געווען צו פאַרדאַנקען דער אייזערנער האַנט פון מרדכי מאַזאַ, וואָס איז געווען אַדמיניסטראַטיווער דירעקטאָר פון דער טרופע.

ווען די „ווילנער“ זענען געקומען קיין וואַרשע, האָבן שוין אין אַנ־

יאנאס טורקאו

סאמבל געפעלט אַ רייע כוחות, וואָס זענען נישט מיטגעקומען, ווי, למשל, אליאַשאַ שטיק, יוסף קאַמיען, יוסף בולאַוו, וויטאַלינאַ. זיי זענען פאַר-טראַטן געוואָרן מיט אַ גרופע יונגע אַקטיאָרן פון וואַרשע, ווי יעקב ווייס-ליץ, מרים אַרלעסקאַ, שרה ראַטבוים, בעלאַ בעלערינאַ, מרים וויידע, מרים שיק, מאַקס נאַרוויד, יוסף שידלאַ, הענריק טאַרלאַ, יעקב גערטנער און די פּראַפּעסיאָנעלע אַקטריסע נעמי.

פון די פיל קרייזן, וואָס די „ווילנער“ האָבן שפּעטער דורכגעמאַכט, האָט מאַזאַ זיי אַלעמאַל אַרויסגעפירט בשלימות. דאָס איז געווען אַ מענטש מיט אַ נישט-דורכשניטלעכן אונטערנעמונגס-גייסט, האָט באַזעסן אַ גרוי-סע אינטעליגענץ, אַ סך וויסן אין דער ייִדישער און אַלגעמיינער ליטע-ראַטור (אַ געוועזענער לערער) און ער איז געווען אַ פּאַנאַטיקער פון בע-סערן ייִדישן טעאַטער. דאָס איז געווען דער זין און ציל פון זיין לעבן.

ווען דער ראַט פון דער „ווילנער טרופע“ האָט אָפּגעוואָרפן אַנטי-סאָסיס „דיבוק“, וואָס דוד הערמאַן האָט פּאַרגעלייגט אויפצופירן ביי זיי, האָט מרדכי מאַזאַ דעם פעלער פּאַרריכט און אויפגעפירט דעם „דיבוק“ אין וואַרשע, גראַד צו די שלושים נאָך אַנטי-סאָסיס טויט. ער האָט איינגעלאָזן דעם רעזיזשאַר דוד הערמאַן אויפצופירן דעם „דיבוק“. די „ווילנער טרו-פע“ האָט זיך טאַקע מיטן „דיבוק“ פאַרשאַפן אַ וועלט-נאָמען.

נאָך דער שפּאַלטונג אין דער „ווילנער טרופע“, ווען אַ טייל אַנטי-סאָסיס האָט זיך אָפּגעריסן און אַוועקגעפאַרן קיין אַמעריקע (עלמית, אַוראַ, שניאור, נעמי, בעלערינאַ, בולאַוו, די קאַדיסאַנס, ש. טאַנין, וואַלטער, ראַזאַ בירנ-באום, קאַוואַלסקי, נאַכבוש, מרים, לייזער זשעלאַזאַ, וויידע, משה פעדער, אייזנבערג), האָט מאַזאַ פּאַרטראַטן די אַרויסגעטראַטענע „ווילנער“ — אַגב, דער בעסטער טייל — מיט ניי-אַנגאַזשירטע אַקטיאָרן, ס'רוב פוי-ליש-ייִדישע. אָבער די „ווילנער טרופע“, אונטער דער לייטונג פון מאַזאַ, האָט ווייטער עקזיסטירט, אינדערציט וואָס דער אָפּגעשפּאַלטענער טייל — די אמתע „ווילנער“ — זענען זיך אין אַ צייט אַרום צעפאַלן אין אַמע-ריקע. עס האָט זיי געפעלט אַ מאַזאַ, וואָס האָט פאַרמאַגט אַן אייזערנעם ווילן און עפעס אַ סוגעסטיוון כוח.

מאַזאַ איז געווען זייער אַ קלוגער מענטש, פאַר וועלכן עס זענען נישט געווען קיין שום מגיעות, קיין שום שוועריקייטן, איך געדענק אַ צייט.

ווען די „ווילנער טרופע“ האָט געשפּילט אין וואַרשע און אויסער זעם נאָמען „ווילנער טרופע“ און דעם איינציקן מאָזאָ איז אין דעם טעאָטער קיין איין „ווילנער“ נישט געווען. אָבער מאָזאָ האָט ווייטער עקשנותדיק געפירט דאָס טעאָטער און אַלץ געהאַפּט, אָז עס וועט נאָך אַמאָל קומען אַ צייט, ווען עס וועט אים געלינגען צוריקצושטעלן די אַמאָליקע, גלאַנצ-רייכע „ווילנער טרופע“ און ס'וועט נישט בלייבן בלויז אַ טראַדיציע פון די „ווילנער“ פון אַמאָל. ליידער איז אָבער די צייט שטאַרקער געווען פון דעם ריז מאָזאָ און ער האָט נאָך לאַנגע און שווערע ראַנגלענישן געמוזט רעזיגנירן... די „ווילנער טרופע“ האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. מאָזאָ האָט געמאַכט אַנדערע ערנסטע פּרוּווּן, אָבער אַלץ איז שוין געגאַנגען מיט דער פּוטער אַראָפּ...

אין משך פון דער צייט, וואָס די „ווילנער טרופע“ אונטער מאָזאָס דירעקציע, האָט עקזיסטירט, איז ווערט צו פאַרצייכענען אַ רייע אויפפיר-רונגען, וואָס האָבן געהאַט ביי זיי אַ ריזיקן דערפאַלג. נאָכן „דיבוק“ איז ביי די „ווילנער“ געווען דער גרעסטער שלאַגער שלום אַשט „קידוש השם“ אין ווייכערטס אויפפירונג. אין דער דאָזיקער פּיעסע האָט אויך מיטגעשפּילט אייזיק סאַמבערג, וועלכן מאָזאָ האָט אַנגאַזשירט אין דער „ווילנער טרופע“. נישט קיין קלענערן דערפאַלג האָט ביי די „ווילנער“ געהאַט אויך י. ל. פּרעס „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“ אין הערמאַנס אויפפירונג, ווי אויך טרעטיאַקאָוס „שריי, כינע!“ און לאַמפּלס „בונט אין אויסבעסערונגס-הויז“, אויפגעפירט פון ראַטבוימען. מאָזאָ האָט אויך אַנגאַזשירט אייניקע פּוילישע רעזשיסאָרן אויפצופירן ביי די „ווילנער“ פּיעסן. די דאָזיקע אויפפירונגען האָבן קיין דערפאַלג נישט געהאַט.

נאָכן צעפאַלן זיך פון דער „ווילנער טרופע“ האָט מאָזאָ צוזאַמען מיט דער פּרעמיערין פון דער „ווילנער טרופע“ — מרים אַרלעסקאַ, אַר-גאַניזירט אַ טור איבער דער פּוילישער פּראָווינק. מאָזאָ האָט געהאַלטן אַ רעפּעראַט איבער טעאָטער און אַרלעסקאַ האָט רעציטירט. זייער גע-שעפּטספּירער איז געווען א. גאַריעלאָוו, אַמאָליקער סעקרעטאַר פון יידישן אַרטיסטן-פּאַרטיין אין פּוילן.

ווען מאָריס שוואַרץ איז געקומען פון אַמעריקע קיין וואַרשע מיט זיין „יאָשע קאַלב“, טרעפן מיר דאָרט ווידער מאָזאָן ביי דער אַרבעט

אין דער אדמיניסטראציע. דערנאך איז ער געווען טעטיק ביי קלארא סעגאלאוויטש אין "טעאטער פאר יוגנט".

ביים אויסברוך פון דער מלחמה געפינט זיך מאזא אין ווארשע. ער ווארפט זיך באלד אריין אין געזעלשאפטלעכער ארבעט און ווערט לייטער פון דער קיר-אפטיילונג ביי דער געזעלשאפט פון סאציאלער אליינהילף. ער אנטוויקלט דארט א גרויסע הילף-ארבעט און ער האט ווידער א מעגלעכקייט ארויסצוווייזן זיין נישט-דורכשניטלעכן ארגאניזאטארישן טאג-לאנט. ווען עס ווערט איינגעפירט אין ווארשע דאס געטא. פירט מאזא ווייטער אן מיט זיין הילף-טעטיקייט. אבער ער ארבעט גלייכצייטיק אין דער אונטערערדישער יידישער קולטור-ארגאניזאציע ("ייקאר"). פון וועלכער ער איז איינער פון די גרינדער. ער איז אויך אין ראט פון זער ארטיסטישער קאמיסיע ביי דער יידישער סאציאלער אליינהילף, צו וועלכן עס האבן, אויסער אים, געהערט אלחנן צייטלין, ד"ר נפתלי נוסענבלאט און דער שרייבער פון די שורות.

מאזא טרעט אויך אפט אויף מיט רעפעראטן אין די הויז-קאמיטעטן און ארגאניזירט די לעצטע צייט א רייע קינסטלערישע אויפטריטן, צוזאם מען מיט זיין פרוי, די ארטיסטין אסתר גאלדענבערג. ער טרעט אויך אויף מיט גרויס דערפאלג אלס קאנפערענטיער אויף פארשיידענע פאר-אנשטאלטונגען. מאזא איז אין געטא ארויס פון דעם שטאנדפונקט, אז אויף דאגות און צרות (און דאס האט אין געטא נישט געפעלט) קען מען רעאגירן אויף דריי אופנים: מיט געוויין, מיט שווייגן און מיט געזאנג. ער אליין האט פראפאגירט דעם דריטן אופן פון רעאקציע. ווען די שונד-וואקאנאליע האט ארומגעכאפט דאס ווארשעווער געטא, האט מאזא געהערט צו די ערשטע, וואס האבן זיך געווארפן אין קאמפראמיסלאזן קאמף קעגן דעם. ביי זיין הויכער עלטער (ער איז אלט געווען ביי 70 יאר), האט ער זיך נאך אלץ געפילט מונטער און פול מיט לעבן, ביז עס איז געקור-מען דער בלוטיקער פרייטיק (18טער אפריל 1942). ווען מען האט, צווישן די 52 קדושים, וואס די דייטשן האבן דערשאסן אין געטא, אומגעבראכט אויך זיין בעסטן פריינט, דעם וויסנשאפטלער מנחם לינדער, מיט וועלכן ער האט די גאנצע צייט פון דער נאצישער אקופאציע צוזאמען געארבעט און געקעמפט. דאס האט אויף מאזאן אזוי שטארק געווינדקט, אז איבער

פארלאשענע שטערן

דער נאכט האָט ער זיך אַזוי פאַרענדערט, אַז ס'איז אים ממש אוממעגלעך געווען צו דערקענען. מיר האָבן געהאַט פאַר זיך אַ גרייזגראַען, צעבראַכע-נעם מאַן, וואָס האָט פאַרלוירן דעם גאַנצן ציל און אינטערעס צום לעבן. מאַזאַ, דער גרויסער אָפטימיסט, וואָס האָט דורך זיין לאַנג, פאַרבנ-רייך לעבן נישט געוואָסט פון קיין נאַכגיביקייט און איז געווען ווי אַרומ-געצוימט מיט אַן אייזערנעם פאַנצער, האָט זיך איבער דער נאַכט איינ-געבראַכן און געוואָרן ווי אַ קליין קינד, וואָס מען האָט געדאַרפט פירן פאַרן הענטל. זיין לעצטע לעבנס-באַגלייטערין און איבערגעגעבענע פריינד-דין, אסתר גאַלדענבערג, האָט אים טאַקע מאַראַליש אונטערגעהאַלטן.

נאַכדעם ווי מנחם לינדער און די איבעריקע קדושים זענען דורך די דייטשן אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַן אַכזריותדיקן אופן, האָט מען זיך דערוואָסט, אַז אויך מאַזאַ איז אין געפאַר. ער האָט אָבער, נישט גע-קוקט אויף אַלע בקשות פון זיינע פריינד, נישט געוואָלט זיך אויסבאַ-האַלטן. ער איז ווייטער געקומען צו זיין אַרבעט אין דער „אַליינהילף“. די לעצטע טעג פאַרן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאַ האָט מאַזאַ געאַרבעט צוזאַמען מיטן קולטור-טוער שמואל ווינטער אין אַפראַוויזאַ-ציע-אַמט. זיינע פריינד האָבן זיך באַמיט אים אַריבערצונעמען אויף דער אַרישער זייט. ער האָט זיך אָבער איינגעקעשנט, אַז ער איז שוין צו אַלט און שוואַך אַנצוגיין מיטן לעבן און ער וועט רואיק וואַרטן אויפן טויט. זיין יונגע, שיינע פרוי, די פעאיקע אַקטריסע אסתר גאַלדענבערג, וועלכע האָט געהאַט אַ גלענצנדיקן אַרישן אויסזען, האָט זיך פאַר אים מקריב גע-ווען און טאַקע צוזאַמען מיט אים אומגעקומען.

בעתן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאַ, אין די אַפּריל-טעג 1943, האָט מאַזאַ, צוזאַמען מיט זיין פרוי אסתר גאַלדענבערג און פיל טויזנטער נאַמענלאָזע קדושים, פאַרלוירן זיין לעבן. מען ווייסט אַפילו נישט דאָס אַרט, וווּ זיי זענען אומגעקומען.

מרים אייזענשטאט

אין ווארשעווער געטא איז געווען זייער פאפולער די זינגערין מרים אייזענשטאט. אדער, ווי מען האט זי גערופן „דער נאכטיגאל פון ווארשעווער געטא“. אירע ערשטע טריט אלס זינגערין האט זי אנגעהויבן אין געטא ביי 18 יאר, און א דאנק איר ווונדער־שיינעם זינגען איז זי געווארן דער ליב־לינג פון געטא.

מרים אייזענשטאט האט געהאט גרויסע אפערע־שטים, איז געווען נישט־דורכשניטלעך מוזיקאליש, געהאט א שין, באהנט פנימל, מיט גרויסע, שווארצע שולמית־אויגן, זי האט געהאט אלע מעג־

לעכקייטן צו וואקסן אויף אן אפערע־ארטיסטין אין ברייטסטן פארנעם. די טאכטער פונעם בארימטן כאר־דיריגענט פון דער ווארשעווער סינאגאגע און קאמפאזיטאר דוד אייזענשטאט, געפינענדיק זיך שטענדיק אין א סביבה פון מוזיק און געזאנג, האט זי נאך אין אירע קינדער־יארן ארויסגעוויזן גרויסע וואקאלישע פעאיקייטן. איר פאטער איז אבער געשטאנען אויפן ריכטיקן שטאנדפונקט, און פריער מוז מרימל באקומען די געהעריקע אלגעמיינע אויסבילדונג און ערשט דאן וועט זי קענען זיך ווידמען דער שטים־בילדונג.

ווען מרים אייזענשטאט איז אלט געווארן 17 יאר, איז אויסגעבראכן די מלחמה. קורץ פאר דער מלחמה האט זי אנגעהויבן צו לערנען ביי א באקאנטער פוילישער געזאנג-פראפעסארין. די לערע איז אבער, צוליב דער מלחמה, איבערגעריסן געווארן. אין געטא האט זיך מיט איר פאר-אינטערעסירט דער בארימטער פיאניסט און פעדאגאג פראפעסאר איגנאצי ראזענבאום, וועלכער האט איר אנגעהויבן צו געבן לעקציעס. ער איז אזוי מיטגעריסן געווארן מיט איר פרעכטיקער שטים און ארט זינגען, אז ער האט זיך געשטעלט פאר אן אויפגאבע אוועקצושטעלן זי, מיט דער צייט, אין איין ריי מיט די גרעסטע וועלט-זינגעריןס.

די מאטעריעלע באדינגונגען, אין וועלכער איר פאמיליע האט זיך געפונען, האבן גורם געווען דערצו, אז זי זאל מוזן אויפטרעטן עפנטלעך און אזוי ארום אויסהאלטן איר משפחה. מרים איז טאקע געווען די הויפט-שפייערין פון דער גאנצער אייזענשטאט-משפחה — ביז צו איר טראגישן סוף.

איגנאצי ראזענבאום, דער קלאוויר-באגלייטער פון וועלט-רום, וואס האט אקאמפאנירט די גרעסטע זינגער און מוזיקער פון גאר דער וועלט, איז געווארן נישט נאר מרים אייזענשטאטס לערער און קינסטלערישער וועגווייזער, נאר אויך איר שטענדיקער מוזיק-באגלייטער.

ווען עס האבן זיך אנגעהויבן די קינסטלערישע פאראנשטאלטונגען אין ווארשעווער געטא, האט מרים מארישא אייזענשטאט, נעבן דיאנא בלומענפעלד, פארנומען דאס ערשטע ארט אין דער קינסטלערישער וועלט פון ווארשעווער געטא. צי זי איז ארויסגעטראטן אויף דער עסטראדע, צי אין קאפע, צי אין פארמאכטע לאקאלן, צי גאר אלס סאליסטין מיטן יידישן סימפאנישן ארקעסטער, אונטער דער אנפירונג פון די שפעטער טראגיש-אומגעקומענע דיריגענטן שמעון פולמאן און מאריאן נויטיך, האט זי מיטגעריסן דאס אוידיטאריום מיט איר פרעכטיק זינגען אריעס פון פארשיידענע אפערעס.

נישט קיין קלענערן דערפאלג האט זי געהאט אויך ביים זינגען יידי-שע לידער.

אומפארגעסלעך וועט פארבלייבן ביי די אזוי ווייניק ביים לעבן איבערגעבליבענע ווארשעווער געטא-מענטשן איר אויספירונג פון „אלי-

יאנאס טורקאוו

אלי, למה עזבתנו". אזוי פיל האַרץ, אזוי פיל בענקשאפט האָט זי אַרויס- באַקומען פונעם דאָזיקן פּאַפּולערן ליד, אַז זי האָט גערירט אַפילו די שטיינערנע העדצער פון די געטאָ-דיגניטאַרן און פּאַליציי-גדולים.

איר רום איז דערגאַנגען אזוי ווייט, אַז ווען די דייטשישע תּלנים האָבן אַריינגעשיקט אין געטאָ אַריין אַ גרויסע פּילם-עקספּעדיציע אויפֿ- צונעמען דאָס „לעבן" פון יידן אין געטאָ, איז מרים אייזענשטאַט, פונקט ווי די איבעריקע אַנגעזעענסטע ייִדישע געטאָ-קינסטלער, געצווונגען גע- וואָרן צו זינגען אין דאָזיקן פּילם דאָס ליד „אלי, אלי..."

די דייטשישע רוצחים זענען געקומען מיט אַ פּאַרטיקער רשימה פון די קינסטלער און זיי אַנגעוויזן וואָס פּאַראַ לידער זיי דאַרפן זינגען. ווען געוויסע אַרטיסטן האָבן זיך געוואַלט אַרויסדרייען פון דער אַרבעט ביים פּילם, ווי עס איז געווען דער פּאַל מיט דיאַנאַ בלומענפעלד, ווען זי האָט דערקלערט, אַז זי איז אַ דראַמאַטישע אַרטיסטין און נישט קיין זינגערין, האָט איינער פון די פּילם-לייטערס אַרויסגענומען אַ רשימה און איר אײ- בערגעלייענט אַלע דורך איר געזונגענע לידער פון איר רעפּערטואַר. דאָס זעלביקע איז געשען מיט די אַנדערע אַרטיסטן, ווי אויך מיט מרים אייזענשטאַט.

דער דאָזיקער פּילם איז געווען אַ דייטשישער פּראַפּאָגאַנדע-פּילם און איז דורך זיי אַנגערופן געוואָרן „אזיע אין מיטל-אייראָפּע". ער האָט געהאַט אַן אויפגאַבע צו ווייזן דער וועלט, אַז די מעטאָדעס, וואָס ווערן דורך די דייטשן אַנגעווענדט לגבי די יידן, זענען באַרעכטיקט. פּאַר- שטייט זיך, אַז דער פּילם איז אוועקגעשטעלט געוואָרן אין אַזאַ טענדענ- ציעזער ליכט, אַז ער האָט נישט געקענט אַרויסרופן קיין סימפּאַטיע צו יידן. און אין דעם איז דאָס טאַקע געגאַנגען די פּאַרשטייער פון דער „הע- כערער ראַסע".

זיי האָבן, צווישן אַנדערע, געוויזן גאַסן-סצענעס, אויסקלייבנדיק די שמאַלסטע געסלעך, וווּ מען האָט קוים געקענט דורכגיין, און אין מיטן גרעסטן מענטשן-געדראַנג אַנגעהויבן צו שלאָגן יידן. דאָס האָבן זיי, פּאַר- שטייט זיך, נישט געפּילמט. — דאָס האָבן זיי געטון סתּם זיך אַ היסל משמח צו זיין אויפן חשבון פון יידן. אַבער דעם געלויף, ווי איינער שטופּט

פארלאשענע שטערן

דעם צווייטן און לויפט איבער די קעפ פון אנדערע — האָבן זיי יאָ אַראָפֿ־גענומען. דאָס האָט געדאַרפט געבן אַ בילד ווי ווילד ייִדן גייען איבער די גאַסן.

אין אַ צווייטן פּראָגעמענט האָבן זיי געפילמט אַ רעסטאָראַן, ווי פּיין־געקליידעטע ייִדן (וועלכע זיי האָבן צו דעם צוועק געכאַפט אין די גאַסן) זיצן ביי אַ רייך־סערווירטן טיש און עסן פון כל־טוב, פּאַרטרינקענדיק דערביי די בעסטע וויינען און קאַניאַקן (דאָס אַלץ האָט געמוזט צושטעלן דער „יודענראַט“ אויף זיין חשבון). אָפעסנדיק דעם געשמאַקן מיטיק, גייען די געסט אַרויס פון רעסטאָראַן. ביים אַרויסגאַנג פון רעסטאָראַן שטייען אויפן שוועל (ספעציעל צו דעם צוועק דורך די דייטשן צוגע־שטעלטע) אויסגעהונגערטע, געשוואַלענע מענטשן, איינגעוויקלט אין שמאַ־טעס, אַנשטאַט מלבושים, און מיט וויינענדיקע שטימען רופן זיי אויס: „האַץ רחמנות, ייִדישע האַרצאַ (האַט רחמנות, ייִדישע הערצער), גיטס אַ שטיקעלע ברויט“... און די זאַטע, זעלבסט־צופרידענע מענטשן, וועלכע גייען אַרויס פון רעסטאָראַן, שטופן אָפּ פון זיך מיט עקל די אַרעמעלייט און, אויסשפּייענדיק אויף זיי זאַגן זיי: „וואָן, שנאַרעסו!“

אין איבערפולטן טעאַטער („נייִ־אַזאַעל“), וווּ די אַרטיסטן האָבן גע־מוזט אויפטרעטן פאַר דעם פּילם־אַפּאַראַט, האָט מען אויסגעזעצט אין די ערשטע רייען עלטערע ייִדן אין לאַנגע קאַפּאַטעס, מיט ווייסע, פּאַטריאַר־כאַלישע בערד און פאות, מיט יאַרמולקעס אויף די קעפ, און נעבן זיי — יונגע, עלעגאַנטע פרויען, שטאַרק געשמיןקט. אייניקע עלטערע ייִדן האָט מען געצווונגען צו האַלטן די פרויען געאַרעמט.

ווען מרים אייזענשטאַט האָט אָפּגעזונגען דאָס ליד „אַלי, אַלי“, האָט דער גאַנצער עולם געמוזט שטורמיש אָפּלאַדירן און שרייען „ביס“. דאָס אַלץ איז געפילמט געוואָרן פון אַלע זייטן און די פּנימער ביי אַלע האָבן געמוזט שטראַלן. טאַמער האָט זיך אויף אַ פנים פון אַן עלטערן ייִד באַ־ווין אַ טרויער־אויסדרוק, אַדער ער האָט געגעבן אַ הויכן זיפּץ, האָט ער פון די פּילם־דייטשן געכאַפט אַזעלכע קלעפּ, אַז זיין פנים האָט שוין אויסגעדריקט אַלץ, וואָס מען האָט ביי אים פאַרלאַנגט.

וואָסער איינדרוק דאָס האָט געמאַכט אויף די אַרטיסטן, וועלכע זענען

אויך געשטאנען אין איין טויט־שרעק, איז נישט שווער זיך פארצושטעלן. כאראקטעריסטיש פאר דעם אלעם איז דאס, אז דער ראטגעבער און אינאָ פארמאטאר פונעם דאָזיקן פילם איז געווען איינער פון דער יידישער פאָליציי, דער רענעגאט ראָדע (פון וולאָצלאָוועק).

מרים אייזענשטאָט איז נישט איינמאָל געכאָפט געוואָרן דורך די דייטשן און מ'האָט זי געצוונגען צו וואַשן דילן, טירן און פענצטער. דערביי האָט מען נישט געטאָרט באַנוצן קיין אַנדערע זאַכן, ווי די איי־גענע אונטערוועש. מיט דעם האָט מען אויך געמוזט אויסטריקענען די געוואַשענע ערטער. פון דער דאָזיקער שמוציקער אַרבעט פלעגט מרים אייזענשטאָט אַהיימקומען אַ פריילעכע, אַ מונטערע, כדי נישט צו באַאומ־רואיקן די איבערגעשראַקענע, פאַרזאָרגטע עלטערן.

אַפט איז זי נאָך דעם זעלביקן אַוונט אויפגעטראָטן אויף אימפרעזעס און מיט איר זינגען פאַרשאַפט פרייד דעם געטאָ־עולם. זי איז אויך אַפט אַרויסגעטראָטן אויף די פאַראַנשטאַלטונגען פון די געהיימע געטאָ־אַרגאַ־ניזאַציעס.

ווען מען האָט געפלאַנט אויפצופירן אין געטאָ אַ יידישע אָפּערע, אונטער דער אָנפירונג פון פראָפּעסאָר י. זאַקס (פון לאַדזש), האָט מרים אייזענשטאָט געזאָלט זינגען די הויפּט־פאַרטיע. זי איז אויך אויפגעטראָטן אַלס סאָליסטין אין פראָפּעסאָר י. פייווישיס כאַר, זינגענדיק יידישע פאָלקס־לידער און ארץ־ישׂראל־לידער. מרים אייזענשטאָט האָט אויך גע־שפילט גוט פיאַנאָ.

עס האָט זיך אָנגעהויבן דער חורבן וואַרשעווער געטאָ. איין גאַס איז ״אָוועק״ נאָך דער אַנדערער. אַלץ איז געגאַנגען מיט דער ״אויסזידלונג״. ס'איז געקומען די ריי אויף מרים אייזענשטאָט מיט איר משפּחה. ווען מ'האָט זיי אַרויסגעפירט אויפן ״אומשלאַגפלאַץ״, האָט מען אָנגעווענדט אַלע מיטלען, כדי זי צו ראַטעווען. ווען דער אומדערמידלעכער אונטער־ערדישער טויער נחום רעמבאַ, וואָס האָט ״אַמטירט״ אויפן ״אומשלאַגפלאַץ״ אַלס מכלומרשטער דאָקטער, האָט זיך דערוואָסט, אַז מרים אייזענשטאָט געפינט זיך אויפן פלאַץ צוזאַמען מיט איר משפּחה, האָט ער אַלץ געטון, כדי זיי אַרויסצוקריגן פון דאָרט. ליידער איז עס אים נישט געלונגען. ווען מרים אייזענשטאָט, אַלס יונג, בליענדיק מיידל, וואַלט זיך געוואַלט

פאַרלאָשענע שטערן

צעשיידן מיט אירע עלטערן, וואָלט זי, קען זיין, נאָך געקענט אָפּגעראַ-
טעוועט ווערן (אויף אַ קורצע צייט). זי איז אָבער געווען אַזוי שטאַרק
צוגעבונדן צו אירע עלטערן, אַז אָן זיי האָט זי נישט געוואָלט לעבן. ווען
די דייטשן האָבן זיי אויפן „אומשלאַגפּלאַץ“ פּונאַנדערגעטיילט און דוד
אייזענשטאַט — דער פּאַרדינסטפּולער ייִדישער קאַמפּאָזיטאָר און כאַר-
דיריגענט — איז צוזאַמען מיט זיין פּרוי אַריינגעשטופּט געוואָרן אין אַן
איבערפּולטן פּי-וואַגאָן, האָט מרים, וועלכע האָט געדאַרפּט אַריין אין
אַ צווייטן וואַגאָן, זיך געריסן צו זיי. הגם דער גאַנצער טראַנספּאָרט איז
באַשטימט געוואָרן קיין טרעבלינקע אין די גאַז-קאַמערן אַריין און דער
גורל פון אַלע וואַגאָנען איז געווען איין-און-דערוועלביקער און פון פּאַרויס
באַשטימט, האָט מרים אָפּילו אין די לעצטע מינוטן זיך אויך נישט גע-
וואָלט שייךן מיט אירע נאָענטסטע.

שוין ביים סאַמע אַריינגאַנג פון וואַגאָן, וווּ אירע עלטערן זענען געווען,
האַט אַ דייטשישע קויל אַ סוף געמאַכט צו איר יונג, בליענדיק, פּיל-צו-
זאַגנדיק לעבן.

אינגאַנצן איין יאָר צייט האָט דער „נאַכטיגאַל פון וואַרשעווער גע-
טאָ“ דערוואַרעמט, דערפרייט די הערצער פון צענדליקער טויזנטער ייִדן.
איין יאָר צייט האָט מרים-מאַרישאַ אייזענשטאַט געלויכטן ווי אַ
ליכטיקער שטערן אויפן פינצטערן האַריזאָנט אין די געטאָ-מויערן, ביז
זי איז פאַרלאָשן געוואָרן ביים סאַמע אָנהויב פון איר אויפבלי. ביי 19 יאָר
האַט דער „נאַכטיגאַל פון וואַרשעווער געטאָ“ — מרים-מאַרישאַ אייזענ-
שטאַט — פּאַרענדיקט איר לעצט ליד...

א ר נ א ל ד

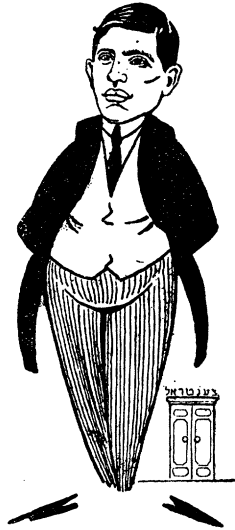
אין די יידישע טעאטער-קרייזן אין פוילן און אויף דער גאַנצער וועלט איז דער נאָמען אַרנאָלד געווען גוט באַקאַנט. אַלע, וואָס האָבן נאָר גע- האָט דעם מינדסטן שייכות און זיך אינטערעסירט מיט יידיש טעאטער אין פוילן, האָבן געוואוסט ווער עס איז אַרנאָלד און וואָס פאַראַ ראָל ער האָט געשפילט אין טעאטער.

וועגן אַרנאָלדן האָט מען זייער אַ סך געשריבן און געמאַכט וועגן אים וויצן, מער ווי וועגן אַ סך אַקטיאָרן, — הגם ער, אַרנאָלד אַליין, איז קיין אַקטיאָר נישט געווען. ווער-זשע איז פאַרט געווען אַרנאָלד?

ער איז געווען די גרויע עמינענץ, וואָס האָט געשפילט אַ דעצידיירנדיקע ראָל אין יידישן טעאטער-לעבן אין וואַרשע, ביזן אָנ- הויב פון דער לעצטער מלחמה.

וועלכער סטאַר פון אַמעריקע צי פון ער- געץ אַנדערש, וואָס איז געקומען קיין פוילן, האָט זיך נישט באַמיט גוט צו לעבן מיט אַר- נאָלדן? און וויי איז געווען דעם אַקטיאָר, וואָס האָט נישט געפונען קיין חן אין אַרנאָלדס אויגן. ער האָט שוין געקענט פאַרפאַקן זיינע זאַכן און פאַרן ווייטער...

אַרנאָלד האָט נישט איינמאַל דעצידיירט וועגן דערפאַלג אָדער דורכפאַל פון אַ פיעסע און פון אַקטיאָרן. ער האָט געקענט מאַכן שטימונג פאַר אַ פיעסע און אַקטיאָרי און שאַפן

אַרנאָלד אין שאַרדזש

פארלאשענע שטערן

זיי אַ נאָמען, אָבער, גלייכצייטיק — געקענט זיי אַרונטעררייסן. אַרנאָלד איז געווען באַקאַנט מיט זיין ווערטל: „כ׳האַלט פון אייך“, „ס׳וועט זיין אַ שלאַגער“, אָדער — פאַרקערט: „איר זענט אַ דראַנג“. ער האָט גע- האָט מוט צו זאָגן אָפן אין די אויגן אַריין — האָט עס געמעגט זיין דער גרעסטער סטאַר — דאָס וואָס ער, אַרנאָלד, טראַכט וועגן אים. און ער האָט געקענט זאָגן דעם ביטערן אמת, וואָס האָט איינעם אָפילו נישט געשמעקט.

מיט אַרנאָלדס מיינונג האָט זיך גערעכנט דער טעאַטער־דירעקטאָר, דער רעזשיסאָר, דער אַקטיאָר, דער קריטיקער, די פרעסע און די שטענ- דיקע טעאַטער־באַזוכער, אויף אַ גענעראַל־פּראָבע פּלעגט דער דירעקטאָר אָדער דער רעזשיסאָר פרעגן ביי אַרנאָלדן: „נו, אַרנאָלד, וואָס זאָסטו?“ — און אַז אַרנאָלד האָט געזאָגט: „ס׳איז גוט, ס׳וועט זיין אַ שלאַגער“, האָט מען זיך שוין אויף אים געקענט פאַרלאָזן. ווען אַרנאָלד איז נאָך אַ פּראָבע צוגעגאַנגען צו אַן אַקטיאָר און אים געזאָגט: „איך האָלט פון אייך!“ — און דערביי אַ שפּיי געטון אין האַנט און זיך פאַרגלעט אין אַ זייט די האָר „אַ־לאַ היטלער“, האָט שוין דער אַקטיאָר געקענט זיכער זיין אין דערפאַלג. דער טעאַטער־קריטיקער האָט אויך גערן אויסגעהערט אַר- נאָלדס מיינונג פאַרן אַנשרייבן אַ רעצענזיע, און אַרנאָלד האָט אים נישט איינמאַל משפּיע געווען.

די דרוקער און זעצער אין די רעדאַקציעס פּלעגן ס׳לעבן אַוועק- געבן פאַר אַרנאָלדן, ווייל ער האָט זיך צו זיי בעסער באַצויגן, ווי אַלע אַנדערע טעאַטער־געשעפטס־פירער. ער האָט זיי און זייערע משפּחות און פּריינט באַזאָרגט מיט אומזיסטע בילעטן אין טעאַטער. אַרנאָלד האָט געווסט ווי אָפּצושאַצן זייער ראַל אין רעדאַקציע.

אַרנאָלד האָט אויך געשאַפן שטימונג פאַר אַ פּיעסע און אַקטיאָרן. בעת אַ פאַרשטעלונג האָט ער זיך, צווישן די הפּסקות, צונויפגעמישט מיטן עולם אין טעאַטער און אים אַזוי שטאַרק באַאיינפלוסט, אַז ער האָט דעם עולם אַרויפגעפירט אויף דעם דורך אים אָנגעצייכנטן וועג.

אַרנאָלד איז געווען זייער באַליבט ביי די פרעסע־מענטשן און טע- אטער־לייט: ער האָט זיך מיט זיי געהברט און כמעט מיט אַלע איז ער געווען אויף „דו“. מען האָט אים ליב געהאַט פאַר זיינע געלונגענע ווערט-

יאנאס טורקאוו

לעד, פאר זיין אויפריכטיקייט און איבערגעגעבנקייט. צו וועמען אַרנאלד האָט זיך צוגעבונדן, איז ער אים געווען געטריי ווי אַ ברודער, און דאָס האָט מען געוויסט ווי אַפּצושאַצן.

אַרנאלד איז געקומען צום טעאָטער אין וואַרשע אין יאָר 1915, נאָך אַלס יינגל. ער האָט זיך געווענדט צום טעאָטער־דירעקטאָר אַברהם יצחק קאַמינסקי, אַז ער וויל ווערן אַן אַקטיאָר. קאַמינסקי האָט אים אָנגאַ-זשירט, אָבער נישט אַלס אַקטיאָר. ער האָט צו אים געזאָגט גאַנץ קאַלט אויף זיין, קאַמינסקי, שטייגער (קאַמינסקי איז געווען באַקאַנט אַלס גרויסער וויצלער): „מיין ליב קינד, כדי צו ווערן אַן אַקטיאָר, מוז מען אָנהויבן פון אָנהויב און דערנאָך וועלן מיר ווייטער זען...“ און אַרנאלד האָט טאַקע אָנגעהויבן פון אָנהויב... ביי דער טיר, אַלס בילעטער, אַלס שיק־יינגל וכדומה. אַרנאלדס חלום צו שפּילן טעאָטער איז אָבער קירצלעך דאָך פאַרווירקלעכט געוואָרן.

אַברהם יצחק קאַמינסקי האָט אַרגאַניזירט אַ טורנע איבער דער דיי-טשישער אַקופּאַציע־זאַנע און אַרנאלד האָט זיך דערוואַרט צו קריגן עפיזאָדן־ראָלן, וועלכע ער האָט איינע נאָך דער אַנדערער „אָוועקגע-לייגט“...

— ניין, מיין קינד, — האָט צו אים געזאָגט קאַמינסקי — דו וועסט שוין מיט דיין בינע־טאַלאַנט קיין אַקטיאָר נישט זיין. דו וועסט ווערן אַ געשעפּטס־פּירער...

און אַז קאַמינסקי האָט אַרויסגעטראָגן אַן אורטייל, האָט מען זיך אויף אים געקענט פאַרלאָזן.

אַרנאלד האָט קאַמינסקין ממש פאַרגעטערט און האָט — ווי ער האָט ליב געהאַט צו זאָגן — „געהאַלטן פון אים“... קאַמינסקי האָט אָבער אַר-נאָלדן אויך ליב געהאַט און געוויסט ווי אַפּצושאַצן זיין איבערגעגעבנקייט צו אים און זיין ערלעכקייט. איז אַרנאלד טאַקע געוואָרן דער געשעפּטס-פּירער פון קאַמינסקיס טרופּע אויף דער פּראָווינץ.

נאָכן טויט פון אַברהם יצחק קאַמינסקי, וועלכן אַרנאלד האָט שטאַרק באַוויינט, איז ער צוריקגעקומען קיין וואַרשע און איז געוואָרן געהילף־געשעפּטס־פּירער פון ייִדישן טעאָטער. ביי דער פּאָזיציע איז ער שוין פאַרבליבן ביזן סוף פון זיין לעבן.

פארלאשענע שטערן

נישט געקוקט אויף דער מכלומרשט קליינער פאזיציע, וואָס ער האָט פאַרנומען אַלט געהילף פון אַ געשעפטס-פירער, איז ער דאָך געווען אַ וויכטיקע פיגור אין טעאַטער-לעבן.

אַרנאָלד האָט געאַרבעט אין די בעסטע ייִדישע טעאַטערס, וווּ ער איז אויך געווען רעקלאַמ-שעף. אַרנאָלד איז געווען דער אַזויגערופענער „באַראַמעטער“ אין ייִדישן טעאַטער. דערפאַר האָבן זיך אַלע אַזוי גערעכנט מיט אים און זיין פּאַפּולאַריטעט איז געווען זייער גרויס.

ס'וועט נישט זיין קיין איבערגעטריבנקייט צו זאָגן, אַז אַרנאָלד איז געווען פּאַפּולער, ווי נישט איין דורכשניטלעכער אַקטיאָר. ווען אַרנאָלד וואָלט געהאַט בילדונג (הגם ער איז געווען אַ זון פון אַ באַקאַנטן ייִדישן לערער; זיין ריכטיקער נאָמען איז געווען א. גינבורג), וואָלט ער זיכער זייער ווייט אַוועק. צום אומגליק האָט אַרנאָלד נישט געהאַט ווען צו לער-נען. אַלס יונג יינגל איז ער געקומען צום טעאַטער און פון דעמאָלט אָן האָט ער שוין נישט געהאַט קיין צייט ווען צו לערנען, ווייל גאַנצע טעג און נעכט איז ער געווען פאַרנומען. האָט מען זיך טאַקע וועגן אים גע-וויצלט, אַז ער שלאָפט גייענדיקערהייט...

טעאַטער איז געווען אַרנאָלדס לעבן און זעלטן ווער פון די געשעפטס-פירערס האָט אַזוי ליב געהאַט ייִדיש טעאַטער ווי אַרנאָלד. און אויף טעאַטער און אויף אַקטיאָרן איז אַרנאָלד געווען אַ גרויסער מבין. אויף דעם איז ער געווען אַ „ספעץ“.

ער איז אויך געווען אַ „ספעץ“ אויפן שיינעם מין און געהאַט ביי זיי אַ גרויסן דערפאַלג. דער דערפאַלג איז נישט געלעגן אין זיין צוציענדי-קייט; ער איז נישט געווען שייך, נישט רייצנדיק און נישט געקענט אימ-פאַנירן מיט זיין אויסערלעכקייט. ער האָט אָבער געהאַט אַ מעלה, וואָס האָט אימפּאַנירט אַ סך פרויען... דאָס איז געווען אַ סוד פאַר גאַנץ באַראַד. וועגן דעם האָט מען אויך דערציילט אַ סך קוריאָנן.

קורץ פאַרן קריג האָט אַרנאָלד חתונה געהאַט מיט דער שוועגערין פונעם ערשטן געשעפטס-פירער און אַדמיניסטראַטאָר פון „נאַוואַשטשי“ - טעאַטער, מיטעמיטלאַזן פרידמאַן. דער דאָזיקער שידוך האָט אים שטאַרק אימפּאַנירט. ער האָט געקריגן אַן אינטעליגענטע פרוי און איז געווען גליקלעך.

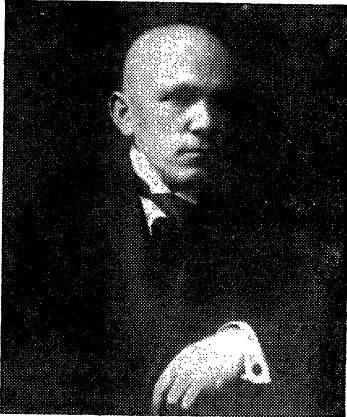
ווען די מלחמה איז אויסגעבראכן און די דייטשן האבן פארנומען ווארשע, האט זיך ארנאלד געפונען אין שטאט. ארנאלד האט פיינט גע- האט די דייטשן. וואס מער ער האט אבער אויסגעמיטן א באגעגעניש מיט זיי, אלץ מער איז ער אריינגעפאלן. מען האט אים כסדר געכאפט אויף ארבעט און קיין קלעפ האבן דערביי. פארשטייט זיך, נישט געפעלט. דאס האט אים אינגאנצן איינגעבראכן.

ווען די דייטשן האבן דערלויבט שפילן יידיש טעאטער אין ווארשע, איז ארנאלד דארט באלד אנגאזשירט געווארן. ער האט זיך געטון זיין ארבעט, אבער שוין אן דער פריערדיקער ענערגיע, מיטן געדאנק: „אבי ווייטער“...

ווען ס'האט זיך אנגעהויבן די „אקציע“ אין ווארשעווער געטא, זע- נען מיר געווען (איך און מיין פרוי) צוזאמען מיט ארנאלדן אויף דער מילנע גאס אין א „שאפ“. ער האט געארבעט אין א ווארשטאט פון רא- זיר-אפאראטן, בראש פון וועלכן ס'איז געשטאנען דער אמאל באווסטער מוזיקער פראפעסאר י. קאראבאקאוו.

דורך דער ערשטער „סעלעקציע“, וואס איז פארגעקומען ביי אונדז אויף דער מילנע גאס, איז ארנאלד דורך בשלום. ביי דער צווייטער „סע- לעקציע“ האט מען אים, צוזאמען מיט זיין פרוי און מיט דער גאנצער טעאטער-משפחה פון מילנע גאס, אוועקגעפירט אויפן „אומשלאגס-פלאץ“. זיין גאנץ לעבן האט ארנאלד אפגעלעבט אין א סביבה פון יידישע אקטיארן און טעאטער-מענטשן. פארענדיקט האט ער זיין לעבן אויף א טראגישן אופן, אין טרעבלינקע, אין דער סביבה פון זיינע באליבטע חברים יידישע אקטיארן, מוזיקער און טעאטער-גייער.

שלמה קוטנער

געווען א צייט, ווען דער דאזיקער נאמען איז געווען זייער פאפולער. שלמה קוטנער האט לאנגע יארן געהערט צו די בעסטע יידישע אנטאמבל-אקטיארן און איז זייער באליבט געווען ביים יידישן טעאטער-עולם. ער האט געשפילט סיי אין ערנסטן טעאטער, סיי אין דעם לייכטערן רעפערטואר, ווי אפערעטעס, רעוועס. ער איז געווען איינער פון די בעסטע אפערעטן-רעזשיסארן אין יידישן טעאטער.

שלמה קוטנער האט אנגעהויבן צו שפילן טעאטער אין זיין געבוירן-שטאט לאדזש, און זיך באלד באליבט געמאכט ביים עולם מיט זיין אייגנארטיקן צוגאנג צו א ראל, וואס ער האט געשפילט. ער האט געהערט צו די אקטיארן, וואס האבן זייערע ראלן אויסגעפורעמט מיט חכמה און אינטואיציע, אנטפארנדיק זיך, פארשטייט זיך, אויף גרויס טאלאנט.

שלמה קוטנער האט מיט זיין אויסערלעכקייט נישט געקענט אימפאנירן. ער איז געווען פון נידעריקן וויקס, אבער פעסט געבויט; געהאט א גרויסן קאפ; שטאלענע דורכדרינגלעכע און קלוגע אויגן. ער האט באזעסן א שטיק-מאטעריאל, וואס נישט איין יידישער אקטיאר איז אים

יאנאס טורקאוו

מקנא געווען. ער איז געווען אויסערגעוויינלעך מוזיקאליש, געהאט א קריש-טאל-ריינע דיקציע און גערעדט א פרעכטיקן יידיש. נישט זייענדיק שטארק באהאוונט אין די „דראַבנע אותיות“, האָט ער זיך שטענדיק באַראַטן און געפרעגט ביי די, וואָס האָבן אים געקענט העלפן. ער האָט רעספעקטירט די, וואָס האָבן געקענט און געווסט מער פון אים און ער האָט שטענדיק געלערנט און געאַרבעט איבער זיך.

ווען פרץ הירשביין האָט אַרגאַניזירט זיין דראַמאַטיש וואַנדער-טע-אַטער, געפינען מיר אויך דאָרט, נעבן בן-עמי און אַנדערע, שלמה קוט-נערן. ער האָט פאַרנומען אין דער הירשביין-טרופע גאָר אַ חשוב אַרט. ער האָט דורכגעמאַכט מיט דער הירשביין-טרופע דעם גאַנצן טורנע אי-בער רוסלאַנד און פּוילן.

בעתן אויסברוך פונעם ערשטן וועלט-קריג שפילט קוטנער אין לאַ-דזשער „פלאַראַ-טעאַטער, דערנאָך מיט לאַלאַ פאַטראַני אין קופערמאַנס טרופע, שפעטער ביי לעאַניד סאַקאַלאָוו אין טרופע. קוטנער שפילט אויך אַ צייט לאַנג מיט יוליוס אַדלער און הערמאַן סעראַדזקי אין לאַדזש און אין וואַרשע, ווי אויך אין טעאַטער פון אסתר רחל קאַמינסקי.

לאַנגע יאָרן האָט קוטנער אַנגעפירט מיט דער יידישער אַפערעטע אין זווילנע, וווּ ער איז געווען באַזונדערס באַליבט. ער האָט אויך אַנגעפירט מיט דער אַפערעטע ביים ריגער יידישן מינדערהייט-טעאַטער אין לעט-לאַנד, וווּ דער אַנפירער מיט דער דראַמע איז געווען אַליאַשאַ שטיין. אַ פאַר סעזאָנען איז ער געווען צוזאַמען מיט די באַקאַנטע אַפערעטן-אַקטיאָרן נחמה — קאַדיש — כאַש און האָט אויפגעפירט אַ רייע איראַ-פּעאַישע אַפערעטעס.

אַ צייט לאַנג איז מיר אויסגעקומען צו שפילן אין זווילנע צוזאַמען מיט קוטנערן אין דער דראַמע. איך האָב באַווונדערט זיין ערנסטע, איבער-געגעבענע באַציאָונג צום טעאַטער. יונגע אַקטיאָרן האָבן געהאַט פון וועמען אַראַפּצונעמען אַ מוסטער.

יעדע באַקומענע ראַל האָט ער גרינטלעך דורכשטודירט, געזוכט אַלץ נייע פרטים, אַריינגעדורנגען אין די פאַרבאַרגנסטע ווינקעלעך פון דער דורך אים קרעאירטער געשטאַלט און אַזוי אַרום געשאַפן נישט אין מייסטער-קרעאַציע.

פארלאשענע שטערן

כאראקטעריסטיש פאר קוטנערן איז געווען דאס, וואס ער פלעגט שטענדיק קומען דער ערשטער אין טעאטער-גארדעראב, מיט א פאר שעה פארן אנהויב פון דער פארשטעלונג, זיך אוועקגעזעצט ביים שפיגל און אנגעהויבן זיין גרים.

און הגם ער איז געווען — ווי איך האב שוין פריער באמערקט — פון נידעריקן וווקס, האט ער פון דער בינע אימפאגירט מיט זיין דערשיי-נונג און איבערראשט מיט זיינע אריגינעלע מאסקעס. ער איז געווען א מייסטער אין גרים.

פונקט אזא ערנסטע באציאונג ווי קוטנער האט געהאט צום בעסערן טעאטער, האט ער אויך געהאט צו די ערגסטע „שמירעס“. אלץ וואס ער האט גענומען איז האנט אריין, האט געמוזט זיין שוין, ציכטיק און ריין באארבעט. איז בלאסע, פאפירענע פיגורן האט קוטנער אריינגעהויכט און אריינגעבלאזן לעבן און פארב. אן אפערעטע, וואס איז דורך אים אויפ-געפירט געווארן, האט געשמעקט מיט ציכטיקייט און רייניקייט. אקטיארן האבן אים געהאלטן פאר א שטרענגן רעזשיסאר. ער איז אבער געווען ציל-באווסט און דאס זעלביקע האט ער געפאדערט פון אנדערע. א סך אפע-רעטן-אקטיארן האבן ביי אים געלערנט און געהאט אים צו פארדאנקען זייער דערפאלג.

אלס מענטש איז קוטנער געווען זייער אמביציעז און קאמפליצירט און די, וואס האבן אים ווייניק געקענט און אים נישט פארשטאנען, זענען תמיד געקומען מיט אים אין קאנפליקט. אלע זיינע קעגנער האבן אבער געמוזט מודה זיין, אז קוטנער איז געווען א מענטש אן ערלעכער, מיט כאראקטער, אויפריכטיק און אוממיטלבאר.

זיינע שטענדיקע קאנפליקטן מיט די טעאטער-דירעקטארן און א צייט לאנג מיט דער אנפירערשאפט פונעם יידישן ארטיסטן-פאריין אין פוילן האבן גורם געווען ביי אים אן ערנסטן פסיכישן צוזאמענברוך, און ער איז א צייט לאנג געווען פארשפארט אין א הייל-אנשטאלט פאר נערוון-קראנקע, הינטער ריגע (לעטלאנד)... קוטנער איז געווען א ליידיגשאפט-לעכער זאמלער פון פאסט-מארקן און ער האט געהאט זיינע שטענדיקע „חסידיים“, וואס האבן אים די מארקן צוגעשיקט. זייער א לאדזשער

יאנאס טורקאוו

פריינט, מאַקס רייכענבערג, וואָס האָט געווינט אין מעץ, האָט אים אויך געשיקט אַ גרעסערע קאַלעקציע פּאַסט-מאַרקן אין דער אַנשטאַלט פאַר גייסטיק קראַנקע, וווּ קוטנער האָט זיך געפונען און ער האָט זיך מיט דער מתנה אַזוי שטאַרק איבערגענומען, אַז ער איז מיטאַמאַל געזונט געוואָרן. ער איז צוריקגעקומען צום פּסיכישן גלייכגעוויכט און פאַרלאָזט דעם הייל-אַנשטאַלט. ער האָט זיך ווידער גענומען מיט ברען צו טעאַטער-אַרבעט און אַזוי — ביז דער מלחמה. פון דעמאָלט אָן איז ער שוין געווען מער צוריקגעהאַלטן, פאַרשלאָסן אין זיך און ער האָט זיך באַמיט אויס-צומיידן קאַנפּליקטן מיט מענטשן.

ווען עס איז אויסגעבראַכן די מלחמה, האָט זיך קוטנער געפונען אין וואַרשע. ער האָט זיך פאַרשלאָסן אין זיין וווינונג און בשום אופן נישט געוואָלט אַרויסגיין אויף דער גאַס. ווען די דייטשן זענען אַריין אין וואַרשע, איז זיין מורא געוואָרן נאָך גרעסער. לאַנגע חדשים האָט געדויערט, ביז מען האָט אים באַוויזן צו איבערצייגן, ער זאָל אַרויס אויף דער גאַס. דערצו האָבן אויך גורם געווען די באַדינגונגען. קוטנערס פרוי, די אַקטריי-סע זיידע, איז פאַראַליזירט געוואָרן און זיינע מאַטעריעלע רעסורסן האָבן זיך אויך אויסגעלאָזט (אַגב האָט קוטנער געהערט צו די מער פאַרמעג-לעכע אַקטיאָרן). ער איז געווען אַנגעוויזן אויף דער שטיצע פון דער יידישער סאַציאַלער אַליינהילף.

ווען עס האָבן זיך אַנגעהויבן אין געטאָ די אַרטיסטישע פאַראַנשטאַל-טונגען, האָט זיך אויך קוטנער אין זיי באַטייליקט. ווען ריבאַ און ווינדער האָבן געעפנט דאָס טעאַטער „עלדאַראַדאַ“ (אַמאָליקער „סקאַלאַ“-טעאַטער) אויף דער דזשעלנע גאַס, איז קוטנער דאָרט אַנגאַזשירט געוואָרן. אין דעם דאָזיקן טעאַטער האָט ער מיטגעשפּילט ביזן סוף, ד״ה ביזן אָנהויב פון דער ליקוידאַציע, פון וועלכער אים איז געלונגען זיך אַרויסצורייסן. מען האָט אָבער צוגענומען זיין פרוי.

קוטנער האָט זיך געוואָלט ראַטעווען אויף דער אַרישער זייט. אַ גע-וויסע צייט האָט ער געווינט ביי אַ קריסטלעכער פרוי, וואָס האָט געהאַט אַ יידישן מאַן, וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אויף דער אַרישער זייט. נישט לאַנג האָט אָבער דער „גן עדן“ געדויערט. עס האָבן זיך אויף דער

פארלאשענע שטערן

דירה, ווו קוטנער האט זיך אויסבאהאלטן, אנגעזעצט פוילישע שאנטא-זשיסטן, אדער, ווי מען האט זיי גערופן: „שמאלצאווינקעס“ און טערארי-זירנדיק קוטנערן, אז זיי וועלן אים איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשן, האבן זיי ביי אים אלץ צוגענומען, ביזן לעצטן העמד. דאס איז געווען אין א צייט, ווען ס'האט נאך פאליאקן נישט געדראגט טויט-שטראף פאר אויסבאהאלטן יידן. קוטנער האט די נערוון-שפיל מער נישט גע-קענט אריבערטראגן און ער איז צוריקגעקומען אין געטא אריין.

כדי צו באקומען „לעבנס-רעכט“, איז קוטנער אריינגעטראגן אין דעם „שאפ“ (ארבעט-ווארשטאט), וואס האט געהערט צום אקטיאר חיים סאנדלער, ווו ס'האבן שוין געארבעט א טייל פון זיינע חברים-אקטיארן מיט סאמבערגן בראש.

דער גורל פון דער גרופע אקטיארן, וועלכע האבן געארבעט ביי סאנדלערן אין „שאפ“, האט זיך אזוי שטארק צונויפגעבונדן, אז זיי האבן זיך שוין געהאלטן צוזאמען ביז זייער טראגישן סוף.

פון סאנדלערס „שאפ“ איז קוטנער מיט דער גאנצער אקטיארן-גרופע אריבער צו טעבענסן אין „שאפ“ און געגלויבט — ווי דער ס.ס. מאן טעבענס האט פארזיכערט — איבערצולעבן דארט די מלחמה.

ווען מען האט, בעתן אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא, אריבער-געפירט טעבענסעס מענטשן קיין פאניאטאוו, הינטער לובלין, האט זיך דארט אויך געפונען קוטנער מיט די איבעריקע אקטיארן.

ווען איך האב געלעבט אויף דער ארישער זייט אלס פארשטעלטער קריסט, האב איך נאך געהאט פון פאניאטאוו א גרוס פון קוטנערן און פון מיינע איבעריקע חברים-אקטיארן. זיי האבן, דורך א שליח פון דער אונ-טערערדישער ארגאניזאציע, געהייסן מיר איבערגעבן, אז זיי פילן זיך גוט און טרעטן דארט אויף מיט קאנצערטן. אפילו דארט, אין לאגער, האבן נאך יידישע אקטיארן פארשאפט פרייד מיט זייערע ארטיסטישע ארויסטרעטונגען די 15.000 יידן, וואס זענען געווען פארשיקט אין פא-ניאטאווער לאגער.

ווען מען האט די גרופע אקטיארן ארויסגעפירט פון פאניאטאוו אויף

יאנאס טורקאוו

מכלומרשטן אויסטויש קיין אויסלאַנד, האָט זיך צווישן זיי אויך געפונען שלמה קוטנער.

אין מאידאָנעק, אין דעם שוידערלעכן מאָרד־לאַגער, ווהין מען האָט די אַקטיאָרן געבראַכט, איז שוין קוטנער מער נישט געווען טעטיק אַלס אַקטיאָר.

דעם 3טן נאָוועמבער 1943 האָט שלמה קוטנער, צוזאַמען מיט די 18.000 יידן, פאַרענדיקט זיין לעבן אונטער די קלאַנגען פון שטראוס' װױנער װאַלץ״, װעלכן ער האָט ביים לעבן אַזוי ליב געהאַט.

מאקס וויסקינד

אין יאר 1933 האָב איך אין ווילנע אָנגעפירט מיטן יידישן פּאַלקס-טעאַטער, אויף לודוויסאַרסקע 5, ווי אויך מיט דער יידישער דראַמאַטישער שול ביי דער ווילנער טעאַטער-געזעלשאַפֿט. צו דער זעלביקער צייט בין איך איינגעלאָדן געוואָרן אַלס לערער אין דער ווילנער העברעאישער דראַמאַטישער סטודיע, וועמענס פּאַטראָן ס'איז געווען דער דאָרטיקער געזעל-שאַפֿטלעכער טוער מאיר זיידשנור.

אַלס מיין ערשטע לאַבאָראַטאָרישע אַרבעט, וואָס איך האָב אויסגע-קליבן פאַר די יונגע סטודיאַנטן, איז געווען „וואַלפּאַנע“ (דער טאַנץ אַרום עגל הזהב) פונעם אַלט-ענגלישן דראַמאַטורג בען דזשאַנסאָן, אין סטע-פּאַן צווייגס בינע-באַאַרבעטונג. די אַרבעט אין דער דאָזיקער סטודיע האָט מיר פאַרשאַפֿט גרויס פאַרגעניגן. איך האָב דאָרט געפונען אַן אַר-בעטס-גיריקן, קולטורעלן עלעמענט, וואָס האָט זיך צו דער טעאַטער-אַרבעט באַצויגן מיט דער גרעסטער ליבשאַפֿט און איבערגעגעבנקייט.

צווישן דער דאָזיקער ענטוויאַסטישער סטודיאַנטן-גרופּע האָט זיך געפונען אַ יונגערמאַן פון עטלעכע און צוואַנציק יאָר, וואָס איז, פון איין זייט, געווען געבענטשט מיט גלענצנדיקע אויסערלעכע מיטלען; שלאַנק, שייַן; אַ ליכטיק, איידל פנים; גרויסע, אָפענע אויגן; אַ שוואַרצער קאַפּ האָר; פון דער אַנדערער זייט — געהאַט אַלגעמיינע בילדונג, אַ סך קולטור און אינטעליגענץ. דער דאָזיקער יונגערמאַן — מאַקס (מיטיאַ) וויסקינד — איז אין אַ קורצער צייט אַרום געוואָרן מיין אַסיסטענט. קיין גרויסן אַק-טיאָרישן טאַלאַנט האָט ער נישט געהאַט, דאַקעגן האָט ער אַרויסגעוויזן אַ סך פאַרשטענדעניש און פעאיקייטן פאַר רעזשי.

פון דער געמיינזאַמער אַרבעט, ווי אויך פון די אַפטע שמועסן, וועלכע

יאַנאַס טורקאָוו

איך האָב מיט אים געפירט, האָב איך זיך איבערצייגט, אַז דאָס ייִדישע טעאַטער וועט נאָך פֿון דעם יונגנמאַן האָבן אַ סך נחת. איך האָב אים געראַטן צו פֿאַרן קיין וואַרשע און אַרײַנטרעטן אין מלוכהשן אינסטיטוט פֿאַר טעאַטער־קונסט.

מאַקס וויסקינד (זיצט דער ערשטער רעכטס אין דער אונטערשטער רײע) מיט דער ווילנער העברעאישער טעאַטער־סטודיע בעת זײער ערשטן אויפטרײט אין וואַרשע לכבוד ח. נ. ביאַליקס באַזוך. דאָס דאָזיקע בילד איז געמאַכט געוואָרן אין די טאַלאַנען פֿון וואַרשעווער „בני־ברית“ און אין דער מיטלסטער רײע גע־פֿינען זיך: משה גאַרדאַן (שטייט), מ. מײזעל, ד״ר יצחק שיפער, יצחק גרינבוים, פּראָפּ׳ ד״ר משה שאַר, דער דיכטער יעקב כהן, ד״ר מאיר קלומעל, חיים נחמן ביאַליק, דער רעזשיסער איוואַ גאַל, צבי וויינבערג, ד״ר נײַגער און מאיר זײד־שנור. אין דער אויבערשטער רײע שטייען צווישן אַנדערע: פֿינטשוק, קאַוואַרסקי, משה רון (דאַנציגערקאַרן), פֿינזילבער, זאַבלודאַווסקי, ריוואַ זײדשנור, מאַטיע דאַנישעווסקי, וויסקינדס פֿרוי מאַשאַ באַביצקי, סגולה בערנשטיין, טאַניאַ וועקסלער, וואַלף מאַרקעוויטש און בעטיאַ באַדיאַן. אין דער אונטערשטער רײע זיצן, אויסער וויסקינדן, אהרן גראַדזשענסקי, מענדל קליאַטשקאַ, אַניאַ ראַבינאַוויטש, ש. וועקסלער, מוריק, אידאַ נעלקען א״אַ.

נאָך אין דעם זעלביקן יאָר איז מאַקס וויסקינד געוואָרן אַ סטיפּענדיסט פֿונעם דאָזיקן אינסטיטוט. זײן וואַרשעווער פֿרײנט משה בערגמאַן האָט אים אײנגעאַרדנט אינעם עמיגראַנטן־האַטעל אויף מילנע גאַס. פֿון וועלכן ער איז געוואָרן דירעקטאָר. דאָרט האָט וויסקינד געווינט אַ געוויסע צײט צוזאַמען מיטן דיכטער איציק מאַנגער.

מאַקס וויסקינד איז געוואָרן סטודענט פֿונעם רעזשי־קורס ביים הע־כערן אינסטיטוט פֿון טעאַטער־קונסט. עס האָט זיך מיט אים שטאַרק פֿאַר־

פארלאשענע שטערן

אינטערעסירט דער לייטער פונעם אינסטיטוט אלעקסאנדער זעלוועראוויטש און דער לייטער פון די רעזשיקורסן, דער באַרימטער רעזשיסאר לעאַן שילער.

ווען קלאַראַ סעגאלאָוויטש האָט איינגעלאָדן שילערן אויפצופירן אין איר „טעאַטער פאַר יוגנט“ שעקספירס „שטורם“, האָט שילער צוגעצויגן וויסקינדן אַלס זיין רעזשיאַסיסטענט.

נאָכן פאַרענדיקן דעם מלוכהשן אינסטיטוט איז וויסקינד אַנגאַזשירט געוואָרן אַלס רעזשיסאר און אַקטיאָר אין פּוילישן שטאַטישן טעאַטער אין ווילנע, ווו ער האָט געאַרבעט גאַנצע צוויי סעזאָנען. דערנאָך האָט וויסקינד געאַרבעט מיטן וואַרשעווער „יונג־טעאַטער“, וואָס איז צו יענער צייט געווען אויף אַ טרונע איבער דער פּראָווינץ.

נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה, ווען די סאָויעטן האָבן פאַרנומען ביאַליסטאָק, האָט וויסקינד געאַרבעט אַלס רעזשיסאר פונעם דאָרטיקן ווייסרוסישן ייִדישן מלוכה־טעאַטער, ווי אויך אין שטאַטישן קונסט־אַפּטייל אַלס טעאַטער־רעפּערענט. שפעטער פאַרט מאַקס וויסקינד אין זיין גע־בוך־שטאַט ווילנע, ווו ער אַרבעט אינעם דאָרטיקן ייִדישן טעאַטער. נאָכן פאַרנעמען ווילנע דורך די דייטשן מאַכט וויסקינד דורך דעם גאַנצן גיהנום; ער ווערט אַ בוי־אַרבעטער ביי אַ דייטשישער אונטערנעמונג. זיין שיינע פרוי, מאַשאַ באַביצקי, אויך אַ סטודענטין פון דער העברעאישער סטודיע אין ווילנע, ווערט אויף אַ בעסטיאָלישן אופן אומגעבראַכט דורך די דייטשן.

אין ווילנער געטאָ רעזשיסירט וויסקינד אין דאָרטיקן ייִדישן טע־אַטער. זיינע פריינט פון וואַרשע באַשליסן אין יאָר 1942 אים אַראַפּצור־ברענגען קיין וואַרשע, אין געטאָ אַריין. דאָס געלינגט זיי פאַר אַ גרויסן פרייז, דאָס איז אַרגאַניזירט געוואָרן אויף פּאָלגנדיקן אופן; מען האָט פון וואַרשע אַרויסגעשיקט קיין ווילנע צוויי דייטשן, וועלכע זענען מכלומרשט ספעציעל געקומען, כדי צו אַרעסטירן וויסקינדן און אים ברענגען קיין וואַרשע, ווו ער דאַרף געמשפּט ווערן פאַר אַ פּאָליטישן פאַרברעכן. אויף אזאָ אופן האָט מען פון ווילנער געטאָ געבראַכט קיין וואַרשע אַ רייע אַנגעזעענע יידן. צווישן דער דאָזיקער גרופּע האָבן זיך געפונען: דער באַקאַנטער ייִדישער כירורג ד״ר סאַלאָוויטשיק, דער די־

יאנאס טורקאו

רעקטאר פון ווארשעווער אסקעקוראציע-געזעלשאפט „איראפע“ — גאלד-
מאן און דער פילם-רעזשיסאר הענריק שארא.

קומענדיק קיין ווארשע, אין געטא אריין, האט זיך וויסקינד א צייט
לאנג געמוזט אויסבאהאלטן, מען זאל אים נישט פארשיטן. אין מאי 1942
האט וויסקינד אויפגעפירט אין ווארשעווער „עלדאראדא“-טעאטער לעאן
קאברניס „דארפס-יונג“. דאס איז געווען א גרויס קולטור-געשעעניש אין
ווארשעווער געטא. וויסקינד האט פון קאברניס „דארפס-יונג“ געמאכט
א טעאטראלע לייסטונג, וואס האט ביי אלע ארויסגערופן גרויס באוונג-
דערונג. מיטן אנסאמבל, וואס האט געשפילט „ציפקע פייערס“ און ענלעכע
פיעסן, האט וויסקינד געשאפן א מוסטער-פארשטעלונג, פון וועלכער יע-
דער אינער אקטיאר האט ארויסגעלאנצט אין זיין ראָל.

אין דער דאזיקער אויפפירונג האט זיך ארויסגערוקט אויפן ערשטן
פלאץ א יונגער, ביז-גאר טאלענטירטער אקטיאר — הארי זידערמאן.
דער זון פון די אקטיארן דוד זידערמאן און חנה לערנער, וואס האט
זיך שטארק אויסגעצייכנט אין דער הויפט-ראָל — „יאנקל בוילע“.

אויך די איבעריקע אַנטיילנעמער פונעם „דארפס-יונג“, די שפעטער
טראַגיש-אומגעקומענע אקטיארן: דאָראַ פּאַקעל, אידאָ נאַטאַן, עוואַ שטאַק-
פּעדער, אַברעם קורץ, מאַקס ברין, שמחה ראָזען, שלמה קוטנער, מאיר
ווינדער, יוסף אַרנשטיין, שלמה קאַן און אלע אַנדערע האָבן זיך אין דער
פאַרשטעלונג ווי ניי אַנטפלעקט. אַ ווינדערבאַרע מוזיקאַלישע אילוסטראַ-
ציע האָט געשאַפן פּראָפּעסאָר י. זאַקס; גלענצנדיקע דעקאָראַציעס —
א. ליבערמאַן. און איבער אַלץ און אַלעם האָט מען געפּילט די קולטורעלע,
טאַלענטירטע האַנט פונעם רעזשיסאָר מאַקס וויסקינד.

דאָס איז געווען זיין לעצטע אויפפירונג, ווי בכלל די לעצטע אויפפי-
רונג פון טעאטער „עלדאראדא“.

עס האט זיך אָנגעהויבן די עטאַפּנווייזע ליקווידאַציע פונעם ווארשעווער
ייִדנטום. מאַקס וויסקינד געפינט זיך צוזאַמען מיט מיר אויף מילנע גאַס,
ווי ער האָט אַמאַל געווינט אין עמיגראַנטן-האַטעל. איצט וווינט ער אין
דער זעלביקער געביידע. מיר אַרבעטן אין איין „שאַפּ“.

אינעם דאָזיקן „שאַפּ“ אויף דער מילנע גאַס האָט זיך גרופּירט, בעת
דער ערשטער „אַקציע“, כמעט די גאַנצע ייִדישע אַרטיסטישע וועלט.

פארלאשענע שטערן

וואָס איז צו יענער צייט איבערגעבליבן אין וואַרשע. דאָרט האָבן זיך געפונען מעטאל-וואַרשטאַטן, וווּ דער טעאַטער-געשעפטס-פירער דוד העלפּמאַן איז געווען „שאַפּ“-פאַרוואַלטער. נעבן מאַקס וויסקינדן איז גע- שטאַנען ביים וואַרשטאַט, פאַרקאַשערט די אַרבל, דער אָפּערעטן-רעזשי- סאָר און אַקטיאָר קאַרל צימבאַליסט; נעבן באַקאַנטן אימפּרעסאַריאַ, דעם קליינטשיקן יאַנקעלע דאַנציגער — דער אַקטיאָר דוד לואי; נעבן מיר — אַברהם קורץ.

ביי איין טיש פון גאַלאַנטעריע-אויסאַרבעטונגען זענען געזעסן: דיאַנאַ בלומענפעלד, עוואַ שטאַקפּעדער, יוכבד זילבערג, רעגינאַ צוקער, פעלאַ גאַרבאַזש, דינאַ שאַיעוויטש, די פרויען פון די אַקטיאָרן הערש האַרט, לייב פרידמאַן, מאַרק מאַראַווסקי און די אַקטריסע דאָראַ פאַקעל (צוקער און פאַקעל זענען שפּעטער אַריבער אין אַן אַנדערן „שאַפּ“).

אין די אַנדערע וואַרשטאַטן אויף דער מילנע גאַס האָבן זיך געפונען די איבעריקע אַקטיאָרן און די גאַנצע גרופּע מאַלער-פּלאַסטיקער, וואָס האָבן זיך געפונען אין וואַרשע, בראַש מיטן סקולפּטאָר אַסטשעגאַ און דעם קונסט-מאַלער וויינטרויב.

די לאַגע אין געטאָ איז געוואָרן וואָס אַמאָל שווערער. עס ווערט „אַפּגעשווענקט“ איין יידישע גאַס נאָך דער אַנדערער. די ריי קומט אויך אויף אונדזער מילנע גאַס. אינעם ערשטן עטאַפּ, ווען די דייטשן האָבן אַרויסגעריסן פון דער מילנע גאַס אַ טייל „שאַפּ“-אַרבעטער, איז וויסקינד נאָך געבליבן.

אַזוי ווי איך און מיין משפּחה זענען בעת דער ערשטער „אַקציע“ אויף דער מילנע גאַס שוין איין מאַל „אַריינגעפאַלן“ און נאָר על פי גַס איז אונדז געלונגען אַרויסצוראַטעווען זיך פונעם „אומשלאַגפּלאַץ“, בין איך שוין געווען זייער פאַרזיכטיק. דעם 27סטן סעפטעמבער 1942 האָבן די דייטשן דורכגעפירט אַ גרעסערע „יידן-רייניקונג“ אין גרויסן געטאָ. דאָס איז געווען אין די פאַרמיטאַג-שעהן. עס איז געווען פאַרויסצווען, אַז נאָכמיטאַג וועלן די אומגעבעטענע געסט, די דייטשן, קומען צו אונדז אויף דער מילנע גאַס. איך האָב אויף דעם אויפּמערקזאַם געמאַכט אַלע מיינע חברים פון דער מילנע גאַס און איך האָב זיי געראַטן צו גיין מיט מיר אין גרויסן געטאָ אַריין, וווּ ס'איז דעם זעלביקן טאַג, פאַרמיטאַג.

יאנאס טורקאוו

שוין פארגעקומען אן „אקציע“. אייניקע חברים, ווי אברהם קורץ, קארל צימבאליסט, דוד לואי, יאנקעלע דאנציגער, זענען אוועק צוזאמען מיט מיר און מיין פרוי אין גרויסן געטא אריין. דארט האבן מיר באשלאסן אפצווארטן ביז די אונט-שעהן, ווען די „אקציעס“ ווערן שוין נישט דורכגעפירט. מאקס וויסקינד, פונקט ווי די איבעריקע חברים, האבן זיך נישט געקענט באשליסן מיטצוגיין מיט אונדז. זיי האבן געהאלטן, אז היות ס'איז שוין איינמאל געווען ביי אונדז אויף דער מילנע גאס אן „אקציע“, וועט זי זיך אזוי גיך נישט איבערחזרן. זיי זענען, צום אומגליק, פארבליבן אויף דער מילנע גאס.

מיר האבן זיך דורך זייטן-גענג אריינבאקומען אויף דער זאמענהאף (דזשיקע) גאס, אין אפראוויזאציע-אמט. 5 א זייגער נאכמיטאג האבן צימבאליסט און דאנציגער דערקלערט, אז מ'קען שוין רואיק אהיימגיין. ס'האט נישט קיין שום זין לענגער צו ווארטן. מיין פרוי און איך האבן אבער באשלאסן נישט צו רירן זיך פון ארט ביז עס וועט נישט אנהויבן צוצופאלן די נאכט. די אומגעדולדיקע צימבאליסט, דאנציגער און לואי האבן אונדז פארלאזט און אוועק אהיים. קורץ איז פארבליבן מיט מיר און מיין פרוי. ארום 7 א זייגער האבן מיר אויך באשלאסן צו פארלאזן אונדזער ארט און ענדלעך גיין אהיים. אויפן וועג האט מען נישט געזען קיין לע-בעדיקן מענטש... ביים ראג דזשעלנע און זאמענהאף האבן מיר באגעגנט א פארבייפארנדיקע פור, אויף וועלכער ס'איז געשטאנען מיינס א בא-קאנטער. באמערקנדיק מיד, האט ער אראפגעשריגן פון דער פור: „פאניע טורקאוו, אנטלויפט, מען פירט די מילנע גאס!“ מיר האבן זיך געלאזט לויפן צו די נאענטסטע חורבות (זאמענהאף 6), כדי זיך דארט צו באהאלטן. אין די חורבות האבן מיר געטראפן אונדזערס א באקאנטע, וועלכע האט אונדז געזאגט, אז זי ווארט דא איבער, כדי צו קענען גיין צו אירע אלטע טאטע-מאמע. זי האט — זאגט זי — מיט זיך סם און זי וויל אירע אלטע עלטערן אליין פארסמען, כדי זיי זאלן נישט אריינפאלן צו די דייטשן אין די הענט אריין...

פלוצלונג האבן זיך דערהערט עטלעכע שאסן. מיר האבן אפגעווארט פאר מינוט און איך האב פארזיכטיק ארויסגערוקט דעם קאפ און דער-זען ס.ס. לייט פירן א גרופע יידן. איך בין ווי פארגליווערט געווארן. דאס

פארלאשענע שטערן

האָט מען געפירט די גאַנצע מילנע און אַ טייל נאַוואָליפיע גאַס. צווישן די אומגליקלעכע האָבן זיך געפונען אַלע אַקטיאָרן מיט מאַקס וויסקינדן אינדערמיט. צווישן דער גרופע זענען אויך געווען קאַרל צימבאָליסט, יאַנקעלע דאַנציגער און דוד לואי, וואָס האָבן זיך אַזוי געאיילט אַהיים.

מאַקס וויסקינד איז געווען אין בלויזן אַרבעטס־העמדל, פאַרקאַשערט די אַרבל, און ער האָט מאַרשירט מיט זיין שיינעם אויפגעהויבענעם קאַפּ. שטאַלץ און ווירדיק, אַרומגערינגלט דורך זיין אַנסאַמבל, וואָס האָט נישט לאַנג צוריק נאָך געפיערט גרויסע טריאומפן אין זיין אויפפירונג פון „דאַרפס־יונג“. דער וועג זייערער איז דאָס מאָל געווען אַ קורצער — טרעבלינקע!

דאָס איז געווען מאַקס וויסקינדס לעצטער טורנע; פון דעם טורנע איז ער און זיינע חברים שוין מער נישט צוריקגעקומען...

זשאק לעווי

מיט 30 יאָר צוריק בין איך אַרומגעפאַרן מיט מיין חבר, דעם אַקטיאָר זשאַק לעווי, איבער דער פּוילישער פּראָווינץ. מיר האָבן דעמאָלט געשפּילט שענהאַרס טראַגעדיע „ווייבס טייוול“ (איבערזעצט פון שושנה און לאַזאַר קאַהאַן). אונדזער פּאַרטנערין איז דעמאָלט געווען מוסיאָ קורץ-לאַנגמאַן (שפּעטער האָט זי געהייסן: סמאַרגאַנסקי).

אין שטעטל שערפּץ, וווּ מיר האָבן, צווישן אַנדערע, געשפּילט די דאָזיקע פּיעסע, האָבן מיר נאָך דער פּאַרשטעלונג זיך אַוועקגעזעצט צום אַוונטברויט אין דער אכסניה און געמאַכט דערביי אַ כּוסה. מיין חבר זשאַק לעווי האָט ליב געהאַט צו מאַכן אַ כּוסה. איך האָב עס אויך נישט פּיינט געהאַט. האָבן מיר טאַקע, צווישן איין גלעזל און צווייטן, פּאַרפּירט אַ שמועס וועגן אַקטיאָרן און שרייבערס. סיי זשאַק לעווי און סיי איך האָבן שוין דעמאָלט „געזינדיקט“ מיט דער פּען.

— איך האָלט, — האָט ער געזאָגט, — אַז אויב איינער פון אונדז וועט פּרזיער שטאַרבן, וועט דער לעבן-געבליבענער מוזן אַנשרייבן וועגן פּאַר-שטאַרבענעם אַ הספּד-אַרטיקל.

זשאַק לעווי איז דערביי אַריינגעפאַלן אין גרויס עקסטאַז און ער האָט גאַנץ ערנסט געפּאָדערט פון מיר אַ וואָרט, אַז אין פּאַל, ווען איך וועל

פארלאשענע שטערן

אים איבערלעבן, — ווייל איך בין פון אים א סך יינגער, — זאל איך שרייבן וועגן אים; אויב אבער איך וועל פריער שטארבן, וועט ער, זשאק לעווי, שרייבן וועגן מיר.

דאס איז געווען אין א ווינטער-נאכט 1921. דער גורל האָט געוואָלט, אַז איך זאָל בלייבן ביים לעבן — מוז איך דערפילן מיין טרויעריקן חוב און איך האָלט וואָרט. ווען איך האָב אָבער מיין וואָרט געגעבן מיט 30 יאָר צוריק, האָב איך באַין אופן נישט געטראַכט, אַז אונדז דערוואָרט אַזאָ קאַשמאַרפול לעבן; אַז מיר וועלן דאַרפן דורכמאַכן אַ צייט פון געטאַס, סעלעקציעס, אויסזידלונגען, קאַנצענטראַציע-לאַגערן, גאַנ-קאַמערן און קרע-מאַטאַריעס...

זשאַק לעווי האָט זיין טעאַטער-קאַריערע אָנגעהויבן אין אויסלאַנד. ער האָט געשפּילט אין פּראַנקרייך, רומעניע, עסטרייך און אונגאַרן. אומע-טום געהאַט דערפּאָלג. זיין גלאַנץ-פּעריאָד האָט ער איבערגעלעבט אין אונגאַרן, וווּ די גאַנצע אונגאַרישע פּרעסע האָט אים ממש „געטראָגן אויף די הענט“. מען האָט אים פּאַרגליכן צו אַלעקסאַנדער מאַיסי? — דעם גרויסן מייסטער פון וואָרט. מאַלנאַר, לענגיעל, שענהאַר און אַנדערע האָבן גע-שריבן וועגן אים ווי וועגן אַן אַנטפּלעקונג.

נאָכן ערשטן וועלט-קריג קומט לעווי צוריק קיין וואַרשע, פון וואַנען ער איז זיינער צייט אַנטלאָפּן פון מיליטער. ער טרעט אויף אין וואַרשע-ווער „עליזעאום“-טעאַטער אין יאָר 1920. דוד פּרישמאַן און ה. ד. נאָמ-בערג האָבן מיט באַגייסטערונג געשריבן וועגן זיינע וואָרט-קאַנצערטן.

אין 1921 פירט ער אויף אין וואַרשעווער „צענטראַל“-טעאַטער אויף לעשנאַ גאַס לענגיעלס „דער שאַטן“. דאָס איז געווען מיין ערשטער אויפ-טריט מיט אים.

אין יאָר 1925 האָב איך צוזאַמען מיט זשאַק לעווי אַרגאַניזירט אַ וואַנדער-טעאַטער. מיר האָבן געשפּילט צוויי פּיעסן: „דער גיבור אין קייטן“ פון וויקטאָר הוגאַ און „שולדיק“ פון ריכאַרד פּאַס. אין דער טרופּע זענען געווען: דיאַנאַ בלומענפּעלד, פּעלע גאַרבאַזש, משה גאַרבאַזש, ש. ציקאַרניק, הדסה, ה. פּלאום און מיר ביידע. אונדזער געשעפּטס-פּירער איז געווען א. גאַריעלאָוו, געווי סעקרעטאַר פון יידישן אַרטיסטן-פּאַריין אין פּוילן.

יאנאס טורקאוו

דער דאָזיקער טורנע האָט זיך מיר טיף איינגעקריצט אין זכרון, ווייל ער איז פאַרבונדן מיט אַ לאַנגער קייט פון קאָמישע פּאַסירונגען, הגם מיר האָבן געשפּילט בלויז ערנסטע זאַכן. איינעם אַזאַ עפּיזאָד וויל איך טאַקע איבערגעבן.

אין שטעטל סאַכאַטשעוו, וואָס ליגט נישט ווייט פון וואַרשע, האָבן מיר געשפּילט — ווי אין ס'רוב שטעטלעך אויף דער פּוילישער פּראָ-ווינץ — אין אַ פייערלעשער-בודע, וווּ מען פּלעגט האַלטן די וועגענער און לייטערס צום לעשן שריפות. ווען ס'האָט געדאַרפט פאַרקומען אַ פּאַר-שטעלונג, האָט מען די אַלע זאַכן אַרויסגעשטעלט אויף דער גאַס און דאַרטן אַריינגעשטעלט לאַנגע בענק, וועלכע מען האָט אויסגעבאַרגט אין דער שול און אין ביבליאָטעק. פון ברעטער האָט מען צונויפגעקלאַפט אַ „בינע“, וואָס איז געוואָרן אָפּגעטיילט פון זאַל מיט צוויי ליילעכער צום פאַררוקן.

אין טאַג, ווען מיר האָבן געשפּילט אין סאַכאַטשעוו, איז געווען אַ גרויסער רעגן און ס'האָט אויך אַריינגערעגנט אין „זאַל“ אַריין. דער עולם איז געזעסן מיט די רעגנשירעמס אין די הענט. ביז צום לעצטן אַקט פון „גיבור אין קייטן“, וואָס מיר האָבן דעמאָלט געשפּילט, איז אַלץ דורכגעגאַנגען כּשורה, נישט רעכענענדיק דעם גערויש פון די טראַפּנס רעגן, וואָס האָבן ריטמיש אָפּגעהילכט אויף די רעגן-שירעמס און דערמיט צעשטערט אַלע רואיקע שטימונגס-סצענעס — ביז עס איז געקומען צום סוף פונעם לעצטן אַקט. דאָ האָט זיך דער פּאַרהאַנג פּאַרהאַקט און באַין אופן זיך נישט געוואָלט פאַררוקן, נישט געקוקט אויף די איבערמענטש-לעכע אַנשטרענגונגען פון אונדזער געשעפטס-פירער גאַריעלאָוו, וועלכער האָט „אייגעהענטיק“ געצויגן דעם פּאַרהאַנג...

זשאַק לעווי, וואָס האָט געשפּילט די הויפט-ראָל זשאָן וואַל זשאָן, האָט שוין לאַנג געהאַט אויסגעהויכט זיין זינדיקע נשמה — לויט דער פּיעסע — און געלעגן אויף אַן אויסגעבעטענעם פּאַטער-שטול — אַ טויטער... פּלוצלונג האָט זיך דערהערט, ווי דער פּאַרהאַנג האָט זיך האַסטיק פּאַר-רוקט. דער מת — זשאַק לעווי — האָט זיך אויפגעשטעלט, אַראַפּגענומען פון זיך די קאַלדרע, מיט וועלכער ער איז געווען צוגעדעקט און זיך גע-לאָזט אין די אונטער-הויזן אין דער גאַרדעראַב אַריין. אין דעם מאָמענט

פארלאשענע שטערן

האָט זיך דערהערט אַ ספּאַנטאַן-הילכיק געלעכטער פּון זאַל. ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, האָט זיך פאַררוקט נאָר איין העלפט פּון פאַרהאַנג. זיי צווייטע העלפט — גראַד די, וואָס האָט געדאַרפט פאַרשטעלן דעם „מת“, האָט זיך נישט פאַרמאַכט און די העלפט בינע איז געבליבן אַפּן. ווען זשאַק לעווי איז אויפגעשטאַנען, זייענדיק זיכער, אַז דער פאַרהאַנג איז פאַררוקט, איז שוין געווען צו שפּעט זיך צוריקצוציען און ער איז, אין די אונטערהויזן, פאַרשטעלנדיק זיך מיט דער קאַלדרע, אַראַפּגעלאָפּן פּון דער בינע. דער עולם, זעענדיק ווי דער „מת“, אַגב אַ האַלב-נאַקעטער, איז אויפגעשטאַנען תּחית המתים, האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן פּון געלעכטער... מיר, די אַקטיאָרן אויף דער בינע, האָבן דערגענצט דאָס געלעכטער.

כמעט אין יעדער שטאַט און שטעטל האָט מיט זשאַק לעווי געטראָפּן עפעס אַ קאַמישע פּאַסירונג — יעדעס מאָל אויף אַן אַנדערן אופן. אַ לאַנגע צייט פאַרן צווייטן וועלט-קריג האָט זשאַק לעווי קיין טע-אַטער נישט געשפּילט. ער האָט זיך פאַרנומען מיט רעציטאַציעס. פּובליציסטיש איז זשאַק לעווי די לעצטע יאָרן פאַרן קריג געווען זייער פּרוכטבאַר. אין יעדן פּרייטיקדיקן נומער פּון וואַרשעווער „אונ-דזער עקספרעס“ האָט מען געפונען זשאַק לעוויס טיילמאַל ביז גאַר גע-לונגענע אַרטיקלען. ס'רוב פּלעגט ער שרייבן הומאָריסטישע פעליעטאַנען און שטייגער-בילדלעך, וועלכע פּלעגן שטאַרק אויסנעמען ביים עולם. — אָבער נישט ווייניקער פּלעגט ער אליין האָבן פּון זיי הנאה. מיט אומ-געדולד האָט ער געוואַרט אויפן פּרייטיקדיקן נומער פּון דער צייטונג, וווּ עס איז געווען זיין אַרטיקל.

די זעצערס, וועלכע האָבן דאָס געוואוסט און האָבן זשאַק לעוויין אַגב זייער ליב געהאַט, האָבן אָבער פּון צייט צו צייט אויך ליב געהאַט אים אַפּצוטון פאַרשיידענע „דרוק-שפיצלעך“, ווי פאַרדרייען די זאַצן פּון זיינע אַרטיקלען, אָדער אַנגעבן אַלס מחבר אַנשטאַט זשאַק לעווי — זשאַק ראַפּאַפּאַרט, אָדער זשאַק זילבערבערג...

די אומשולדיקע „שפיצלעך“ פּלעגן זשאַק לעוויין פאַרשאַפּן פּיל פאַר-דרוס און ער פּלעגט זיך שטענדיק באַקלאַגן אויף זיינע „בלוטיקע שונ-אים“ — די זעצערס...

אַלס רעציטאַטאָר פלעגט זשאַק לעווי אַרומפאַרן איבער פּוילן אין דער ברייט און אין דער לענג און מהנה זיין דעם עולם פון די פאַר-וואַרפנסטע שטעטלעך מיט נחמן ביאַליקס „שחיטה־שטאַט“ און „ירמיהו“ פון סטעפאַן צווייג, וואָס האָט, אַגב, געהערט צו זיינע באַליבסטע מחברים. זשאַק לעווי האָט מיט ביאַליקס און צווייגס טעקסטן מוסר געזאָגט און געוואָרנט פאַרן חורבן — ווי ער אַליין וואַלט אים פאַרויסגעזען...

בעת איינער פון זיינע רייזעס, ווען ער איז געפאַרן מיט רעציטאַ-ציעס אין אַ ווייט־פאַרוואַרפן שטעטל, האָט ער אין באַן־קופּע זיך באַגעגנט מיט אַ ייד, מיט וועלכן ער האָט פאַרפירט אַ שמועס וועגן יידישער לי-טעראַטור און יידישע שרייבער. זשאַק לעווי האָט זיך פאַר אים פאַרגע-שטעלט:

— איך בין זשאַק לעווי!

דער שכן האָט, פון זיין זייט, אַנגערופן זיין נאָמען און אויסגעדריקט פרייד צו האָבן די געלעגנהייט ענדלעך צו באַקענען פּערזענלעך זשאַק לעווי.

ווען דער צוג האָט זיך דערנענטערט צו דער סטאַציע, וווּ זשאַק לעווי האָט זיך געקליבן אויסצושטייגן, האָט דער באַן־שכן, וואָס איז גע-פאַרן נאָך ווייטער, זיך געווענדט צו אים מיט די ווערטער: אַנטשולדיקט מיר פאַר מיין דרייסטקייט, פאַניע זשאַק לעווי, — אייגנטלעך מיט וואָס באַשעפטיקט איר זיך?...

זשאַק לעווי האָט שטאַרק פאַרדראָסן די דאָזיקע איגנאַראַנטע פּראַגע און ער האָט זיך אָפּגערופן:

— אייגנטלעך, וואָס אינטערעסירט דאָס אייך אַזוי שטאַרק?...

אויף דעם האָט דער שכן געענטפּערט:

— זינט אַ יאָר צייט לייען איך יעדן טאָג אין צייטונג: „זשאַק לעוויס אַדרעס איז פּאַנסקע 63 און עד־היום ווייס איך נישט מיט וואָס זשאַק לעווי באַשעפטיקט זיך“...

דעם דאָזיקן אַנאַנס פון זשאַק לעווי פלעגט מען טאַקע לייענען טאָג-טעגלעך אין דער יידישער צייטונג.

דער אויסברוך פון דער מלחמה האָט זשאַק לעווי געטראָפן אין וואַרשע, אין זיין היימ־שטאַט. נאָך פאַרן איינפירן ס'געטאָ, אָבער שוין אין

פארלאשענע שטערן

פעריאד פון ארעמבענדער אויף יידישע קליידער, פלעגט זשאק לעווי ארומגיין איבער די גאסן און דעם יידן-אפצייכן.

— מיט א מגן-דוד שטאלציר איך! — פלעגט ער זאגן (אגב איז ער געווען אן אקטיווער ציוניסט). — אבער צו שאפט וועל איך אים קיינמאל נישט טראגן.

דאס איז געווען א קאמף פון דאן קיכאט מיט דער ווינט-מיל. די צייט איז אבער געווען שטארקער פון זיין ווילן. סוף כל סוף האט זיך דער ארעמבאנד מיטן מגן דוד געפונען אויך אויף זיין האנט...

לאנגע אונטן פלעגט זשאק לעווי אפזיצן ביי מיר אין שטוב און איך האב געמוזט אפהיטן, ער זאל נישט פארשפעטיקן די פאליציי-שעה. ביי זיין גאנצער לעבנס-רייפיקייט איז ער געווען קינדיש-נאאיוו און איינגע-עקשנט און ער האט געמיינט, אז אפילו די דייטשישע אכורים וועלן אים מוחל זיין זיינע קאפריזן...

זשאק לעווי האט אויך שלום געמאכט מיטן ארטיסטן-פאריין, מיט וועלכן ער פלעגט יארן לאנג פירן זיין חשבון, און ער איז געווארן אן אפטער אריינגייער אין דער ארטיסטן-קיך, אויף לעשנא 2, אויף א ביסל „קיבעץ“ און פאליטיק.

ווען ס'האבן זיך אין געטא אנגעהויבן ארטיסטישע פאראנשטאלטונג-גען, איז זשאק לעווי ווידער אויפגעטראטן מיט זיינע רעציטאציעס, צווישן אנדערעס — מיט די נייעסטע שאפונגען פון יצחק קאצענעלסאן, וואס איז געווען זיין נאענטסטער, אינטימסטער פריינט. מען האט תמיד געקענט טרעפן צוזאמען יצחק קאצענעלסאן מיט זשאק לעווי.

אויף די „עונג-שבתים“ פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער קיך האט זשאק לעווי געהערט צו די חשובסטע געסט. מען האט זשאק לעווי אויך פארבעטן אויף די „עונג-שבתים“ צום שעה פון „13-טל“ — אברהם גאנצווייך, צו וועלכן עס פלעגן זיך יעדן שבת צונויפקומען אנגעזעענע יידישע שרייבערס. זשאק לעווי האט זיך אבער, פונקט ווי דאס האט גע-טון זיין נאענטסטער פריינט יצחק קאצענעלסאן, פון דעם גרויסן „כבוד“ אפגעזאגט...

זשאק לעווי האט מען אויך פארגעלייגט אן „ערן-אמט“ אין דער יידישער פאליציי און ער האט עס, להיפוך צו אונדזער פאטענטירטער

אינטעליגענץ, וואָס האָט דאָרט באַזעצט די הויפּט־פּאַסטנס, מיט עקל אַפּגעוואָרפּן. נישט געקוקט אויף דער ביז גאַר שווערער מאַטעריעלער לאַגע, אין וועלכער ער, ווי דער רוב פון זיינע חברים־שרייבער און אַקטיאָרן האָט זיך געפונען אין וואַרשעווער געטאָ. אַזוי האָט ער זיך געמאַטערט, ביז עס האָט זיך אָנגעהויבן די אַזוי גערופענע „אויסזידלונג“, דאָס הייסט די ערשטע אַקציע אין וואַרשעווער געטאָ (22סטער יולי 1942). זשאַק לעווי איז אַרומגעלאָפּן ווי אַ פאַרסמטע מויז פון איין „שאַפּ“ צום אַנדערן. „איך בין זשאַק לעווי, איר קענט דאָך מיך אַלע“... — אָבער דאָס האָט די האַרטע „שאַפּ“־באַלעבאַטיים נישט גערירט. זיי האָבן שוין פאַרגעסן ווער עס איז געווען זשאַק לעווי. איצט איז פאַר זיי זשאַק לעווי געווען אַ פשוטער נומער, און פאַר אַ נומער, כדי אים צו רעגיסטרירן. דאָרף מען גראַב באַצאָלן. זשאַק לעווי האָט אָבער קיינמאַל, אַפילו אין די גוטע צייטן, קיין געלט נישט געהאַט. זיינע פריינט און פאַרערער פון „קאַפע גערטנער“, „מעטראָפּאָל“ און „פיקאַדילי“, וואָס האָבן אַמאַל גע־קענט „שטעלן“ זשאַק לעווי אַ „כוסה מיט אַ פאַרבייסעכץ“, זענען היינט געוואָרן גרויסע דיגניטאַרן; זיי זענען היינט געוואָרן פּאָליציי־אָפיצירן, „יודענראַט־מענער“ און „שאַפּ־דירעקטאָרן“. זיי האָבן שוין פאַרגעסן וועגן דעם נעכטן און טראַכטן נישט וועגן דעם מאָרגן. זייער דעוויז איז: היינט! וואָס דו וועסט היינט נישט אַריינכאַפּן, וועסטו מאָרגן נישט האָבן. וואָס מיר חבר, ווער מיר חבר?! היינט זענען נישטאָ קיין חברים, נישטאָ קיין נאַענטע. מאָרגן קענסטו שוין אַליין נישט זיין צווישן די היינטיקע. נוץ־זשע אויס די געלעגנהייט, דעם טאַג — ווי עס לאַזט זיך. פרעס און זוּיף, היינט גייט אַלץ פּראַ „קאַפּ“. פאַר יעדן קאַפּ צאָלט מען היינט אין די טויזנטער. די טויזנטער קריכן דיר אַליין אין האַנט אַריין. דער מסחר מיט „קעפּ“ בליט. קען מען דען מקריב זיין אַ גוט־באַצאָלטן „קאַפּ“ פאַר אַזאַ קאַפּ, וואָס האָט געהייסן אַמאַל זשאַק לעווי?! פּריער צי שפּעטער וועלן מיר דאָך אַלע מוזן גיין. די לעבנסרעכט־קאַרטן האָבן דאָך אויך נישט קיין טערמינען, ווער עס איז שטאַרקער, ווער עס האָט קרעפּטיקע עלנבויגנס, וועט זיך נאָך אויסקעמפּן דעם היינט און אפשר דעם מאָרגן און — אפשר נאָך אַ פאַר מאָרגנס...

גענוג בלויז אַ קוק צו טון אויף זיין צורה, אויף דעם... ווי הייסט ער

פארלאשענע שטערן

דאָרט? זשאַק לעווי... אַזאַ נעבעכדיקער, אויסגעמאַגערטער, אויסגעהונג-
גערטער פּרצוף, וועט דאָך ביי דער ערשטער „סעלעקציע“ סיינע אַרייַן-
פּאַלן... וואָלט ער כאַטש געהאַט אַ פּאַר טויזנט זלאַטעס... מילא, פּאַר-
פּאַלן, וואָלטן זיי אים נאָך אַרייַנגעשטופּט אין „אַ שאַפּ“ אַרייַן! אָבער
אַזוי סתם פּאַרנעמען אַ פּלאַץ פון אַ מענטשן, וואָס קען נאָך נוצלעך זיין
סיי... פּאַר זיי, סיי פּאַר דער אַרבעטס־מאַשין, איז דאָך עפעס סתם נישט
יושרדיק...

איז זיך זשאַק לעווי געלאָפּן ווי אַ געפּייניקטער, פּאַרפּאַלגטער הונט,
מיט זיינע גרויסע, איבערגעשראַקענע, גלעזערנע אויגן, פון וועלכע עס
האַבן אַרויסגעפּינקלט משוגעת־בליקן; געקלאַפּט פון טיר צו טיר, ביז —
אַ מחנה צעווילדעוועטע יידישע פּאַליציאַנטן, אויסגעטון פון זייער מענטש-
לעכן לבוש, האָבן, בעת אַ געיעג נאָך „קעפלעך“, אַרייַנגעקריגן אין זייערע
פעסטע הענט דעם מידן, אויסגעהונגערטן, צעווייטיקטן זשאַק לעווי און
אים געשלעפט גלייך צום וואַגאַן. פּאַר שטעלן „אַ ווידערשטאַנד“, ד״ה פּאַר
נישט וועלן גיין צום טויט, האָבן אים זיינע אייגענע ברידער שטאַרק
צעממיתט.

— איך בין זשאַק לעווי — האָט ער מיט די לעצטע כוחות געפרוווט
רירן די שטיינערנע הערצער פון די פּאַליציאַנטן, וואָס האָבן פונקט אַזוי
ווילד און אַכזריותדיק אַרייַנגעשטופּט אין די וואַגאַנען זייערע אייגענע
טאַטע־מאַמע און זייערע נאָענטסטע.

און איידער דער וואַגאַן איז פּאַרהאַקט און פּאַרפּלאַמבירט געוואָרן,
האַט נאָך דער אַסקעטישער קאַפּ פון זשאַק לעווי, פון וועלכן ס'האַט זיך
געגאַסן דאָס בלוט, געפרוווט זיך געבן צו דערקענען:
— איך בין זשאַק לעווי...

אַזוי האָט פּאַרענדיקט זיין לעבן מיין טייערער חבר זשאַק לעווי.

דוד זיידערמאן

נאך זיצנדיק אויף
דער וועבשטול אין
כאפושס הויף, אויף
וואל באַרסקע גאס 36,
אין לאַדזש, האָט דוד
זיידערמאן, אַלס יינגל,
אַרויסגעוויזן, אַז ער
באַזיצט אַ פענאַמענאַ-
לע שטימע. ביי דער
אַרבעט האָט ער
שטענדיק געזונגען און
זיינע חברים, ווי אויך
די עלטערע וועבערס
האַבן געזאָגט: דודל
וואַקסט אַ גרויסער
חזן. דוד זיידערמאן
האַט מיט קיינעם נישט
גערעדט און קיינעם
נישט אַנפאַרטרויט.

זיין חלום איז געווען צו ווערן אַ יידישער אַקטיאָר.
פון די קינדער־יאָרן אָן האָט זיידערמאן געהאַט אַ שטאַרקן דראַנג
צום יידישן טעאַטער און אַלע שבת נאַכמיטאָג איז ער געלאָפֿן צו זאַנד-
בערגן אין טעאַטער און מיט אַ פּאַרכאַפטן אַטעם צוגעקוקט זיך צו דער

פארלאשענע שטערן

„פארשופטער וועלט“, וואָס איז געווען אויף דער בינע. און טאָקע גאָך אזא וועלט האָט דוד געבענקט און שטילערהייט וועגן איר געחלומט. ער איז פון דער נאָטור געווען אַ פאַרמאכטער אין זיך, אַ שווייגנדיקער. זיין נער אַ חבר האָט אים אַמאָל געזאָגט, אַז ער געהער צו אַ קרייז, וואָס „שפּילט טעאַטער“, און אויב דוד וויל, קען ער אים דאָרט אַריינפירן. פאַרשטייט זיך, אַז דוד האָט געוואָלט. ער האָט זיך אַן דעם אָנגעכאַפט און עס האָט לאַנג נישט געדויערט און ער האָט אויך געהערט צו די „שפּילערס“. ער האָט באַקומען אַ ראַל, צו וועלכער ער האָט געדאַרפט האָבן אַ לאַנגע קאַפּאַטע. נישט לאַנג געטראַכט, האָט ער שבת, ווען דער טאַטע האָט זיך געלייגט שלאָפן נאָכן עסן, צוגענומען זיין קאַפּאַטע און געלאָפן צו זיינע חברים-„שפּילערס“.

צום שלימזל האָט זיך דער טאַטע אויפגעכאַפט פון שלאָף פריער ווי אַלעמאָל און געוואָלט מאַכן אַ שבתדיקן שפּאַציר. נאָר גיי מאַך אַ שפּאַציר, אַז ס'איז נישטאָ די קאַפּאַטע. ווען דוד איז צוריקגעקומען פונעם „שפּילן“ אַהיים, האָט אים זיין טאַטע דערלאַנגט דעם אמתן פסק, ער האָט אים גע- שלאָגן מכות רצח...

דער דאָזיקער פאַל האָט צוגעאיילט דודס גיין צום טעאַטער. ער האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל אַוועקצופאַרן מיט „אַרטיסטן“ און אליין פאַרדיגען אויף אַ קאַפּאַטע. ער איז אַוועק פון וועבער-וואַרשטאַט און זיך אַרויסגעלאָזט מיט פאַרשיידענע אַמאַטאָרן-טרופּעס איבער די שטעטלעך אַרום לאַדזש, וווּ ער האָט זיך באַקענט מיט אַ בעלכאַטאָווער אַקטיאָר, דעם צוקונפטיקן קאַמיקער — צוויליך, וועלכער האָט אים אַריינגעפירט אין דער פּראַפּעסיאָנעלער טעאַטער-וועלט.

דערנאָך האָט אים יוליוס אַדלער אָנגאַזשירט צו זיך אין טעאַטער און פון דעם טאַג אָן איז דוד זיידערמאַן געוואָרן אַ פּראַפּעסיאָנעלער אַקטיאָר. קיין גרויס נחת אלס אַקטיאָר האָט מען פון אים נישט געהאַט. דערפאַר אַבער, ווען ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט זינגען, האָבן אַלע פאַר-געסן וועגן זיין „שווישפּיל-קונסט“ און געבליבן זיצן פאַרגאַפט פון זיין געזאַנג. דוד זיידערמאַן איז געגאַנגען פון שטאַפל צו שטאַפל, דירעקציעס האָבן זיך איבער אים געשלאָגן, אַלע אַפּערעטן-טרופּעס האָבן זיידערמאַנען געוואָלט האָבן ביי זיך.

יאנאס טורקאוו

ביי יוליוס אדלערן אין טעאטער האָט זיך דוד זיידערמאַן באַקענט מיט אַ יונגער, באַחנטער כאַריסטיין, וואָס האָט שוין אָנגעהויבן צו באַקומען קליינע עפיזאָדן-ראָלן און ממש פאַרברענט די בינע מיט איר טעמפע-ראַמענט. דאָס איז געווען חנה לערנער, אַ געוועזענע „אַנדרייערין“, וואָס האָט אויך געאַרבעט אין אַ וועבער-וואַרשטאַט אין כאַפּושש הויף, אויף וואַלבאַרסקע 36.

דוד זיידערמאַן האָט שפעטער חתונה געהאַט מיט חנה לערנער און צוזאַמען אָנגעהויבן צו שפּילן אַלס סאָליסטיין אין פאַרשיידענע טעאַטערס, ביז זיי האָבן זיך פאַרבונדן מיט דער טרופּע פון די גראַדנער נחמה, קאַדיש, כאַש און מיט זיי אַרומגעפאַרן אַ לענגערע צייט איבער דער פּויל-לישער פּראָווינץ. זיי האָבן, צווישן אַנדערע, אויך אויפגעפירט די אייראָפּעאישע אַפּערעטעס „באַיאַ-דעראַ“, „טשאַרדאַש-פּירשטיין“, „די רויז פון סטאַמ-בול“ א.א.

אין יאָר 1926 ווערן דוד זיידערמאַן און חנה לערנער אָנגאַזשירט אין „קאַמינסקי טעאַטער“ אין וואַרשע, וווּ שלמה קוטנער פירט מיט זיי אויף די אַפּערעטע „מאָדערנע דאַמען“. נישט געקוקט אויף די גרויסע היצן, וואָס זענען צו יענער צייט געווען אין וואַרשע, איז די אַפּערעטע דורך מיט אַ שטורמישן דערפאַלג און טאַג-טעגלעך איז דאָס גרויסע „קאַמינסקי-טעאַטער“ געווען אויספאַרקויפט. גענוג צו דערמאָנען, אַז די דאָזיקע אַפּערעטע האָט אויסגעפולט דעם גאַנצן טעאַטער-סעזאָן. דאָס איז געשען אַ דאַנק דוד זיידערמאַנס זינגען, וואָס האָט אַלעמען ווי פאַרכשופּט.

זיידערמאַן איז אָבער נישט פאַרשכורט געוואָרן פון דערפאַלג און איז נישט געבליבן שטיין אויף איין אַרט. ער איז געגאַנגען בהדרגהדיק פאַרויס, געלערנט דערביי ביי פאַרשיידענע געזאַנג-פּראָפּעסאָרן און אַ דאַנק זיין פענאַמענאַלער נאַטור-שטים איז ער אַנערקענט געוואָרן פאַרן בעסטן יידישן טעאַטער-זינגער. ער האָט געהאַט אַ העלדן-טענאָר.

ווי נאָר ער איז געקומען אויף גאַסט-אויפּטריטן, איז דאָס טעאַטער

פארלאשענע שטערן

געווען אויספארקויפט ביזן לעצטן פלאץ. ער האט בארייזט גאנץ פוילן, ליטע, לעטלאנד, פראנקרייך, ענגלאנד, בעלגיע, טשעכאסלאוואקיי, רומעניע, עסטרייך, דייטשלאנד, דרום-אמעריקע און אפריקע.

אין דייטשלאנד (בערלין) האט זיידערמאן א לענגערע צייט אליין געפירט א טעאטער. פון אלע עקן וועלט האט ער באקומען פארשלאגן אויפצוטערטן, אבער די לעצטע מלחמה האט אים צעשטערט זיינע פלענער.

ווען דער קריג איז אויסגעבראכן, האט זיך זיידערמאן מיט זיין פרוי חנה לערנער און זייער איינציקער, ביז גאר געראטענער זון הארי, וואס האט געענדיקט גימנאזיע אין בערלין, געפונען אין ווארשע. זיידערמאן האט מיט זיין פאמיליע געפרווט אנטלויפן פון די דייטשן קיין רוס-לאנד. עס איז אים אבער נישט געלונגען און ער איז צוריקגעקומען קיין ווארשע. זיידערמאן מיט זיין פאמיליע האבן געהאט אויסלענדישע פעסער און מאטעריעלע מעגלעכקייטן צו פארלאזן דאס גיהנום, זיי האבן זיך אבער נישט פארגעשטעלט, אז עס שטייט זיי פאר, פונקט ווי אלע יידן, אזא גרויס אומגליק, און זיי זענען פארבליבן אין ווארשע ביי די דייטשן. דער בייזער גורל האט געוואלט, אז זיין גלאנץ-פעריאד, אויף וועלכן זיידערמאן האט זיך נישט געהאט צו באקלאגן אויך פארן קריג, זאל זיין דווקא אין ווארשעווער געטא. ער איז, נישט געקוקט אויף די אלע צרות אין ווארשעווער געטא, אויך שוישפילעריש שטארק אויסגעוואקסן.

דוד זיידערמאן האט געהערט צו די ערשטע יידישע אקטיארן, וואס האבן אנגעהויבן צו זינגען בעת דער דייטשישער אקופאציע און מען האט זיך ממש געשלאגן איבער אים, כדי אים צו קענען אנגאזשירן. פון אנהויב איז ער אויפגעטראטן אויף די נאכט-אימפרעזעס אין די הויף-קאממעטן, דערנאך איז ער אנגאזשירט געווארן אין "קאפע גערטנער", וואס איז אנגעפירט געווארן דורך א דייטשקע — א געוועזענע וואדעווייל-אקטרי-סע. זי איז פארן קריג אויפגעטראטן ביי גערטנערן אין לאקאל. ווען די דייטשן זענען אריין קיין ווארשע, האט זי איבערגענומען דעם לאקאל און מיט אים אנגעפירט. זיידערמאן איז דארט אנגאזשירט געווארן צוזאמען מיט פאסטעלן און די קופלעטיסטיין אידא ערוועסט. ער האט געזונגען זיין נע סאלא-נומערן איבער דריי חדשים צייט, האבנדיק אן אומבאשרייבלעכן דערפאלג. ער איז אויך, צוזאמען מיט זיין פרוי, חנה לערנער, אויפגע-

טראָטן אין אַנדערע וואַרשעווער קאַפּעס און אומעטום געהאַט אַ שטור-
מישן דערפאַלג. ער איז אויך אויפגעטראָטן אין „עלדאַראַדאַ“ טעאַטער
אויף דזשעלנע אין „די רומענישע חתונה“ און אין „דעם רבינס ניגון“,
וואָס איז געאַנגען ביי אויספאַרקויפטע הייזער.

ווען די דייטשן האָבן געמאַכט אין געטאַ זייער פּראָפּאַגאַנדע-פּילם
„אַזיע אין מיטל-אייראָפּע“ און געצווונגען ייִדישע אַקטיאָרן זיך צו באַ-
טייליקן אין אים, האָבן זיי אויך נישט אויסגעמיטן דוד זיידערמאַנען. ער
האַט געמוזט זינגען דאָס ליד „מיין ייִדישע מאַמע“. דער עולם אין זאַל
האַט געוויינט מיט אמתע טרערן — מיט אַזויפּיל געפּיל האָט זיידערמאַן
געזונגען. און נישט נאָר דער עולם, נאָר אויך די קאַלעגן-אַקטיאָרן זענען
געווען גערירט ביז טרערן.

ווי נאָר זיידערמאַן האָט פאַרענדיקט זיין ליד, האָט זיך פּלוצלונג
דערהערט אַ הייזעריק געשריי פּון אַ דייטש: — לאַכן!!! — און דער גאַנצער
עולם איז, מיט טרערן אין די אויגן, ווי פאַרגליווערט געוואָרן אין אַ גרי-
מאַסע פּון געלעכטער. און וואָס ווייטער, אַלץ שטאַרקער אַנגעהויבן צו
לאַכן, וועלנדיק אויסמיידן די אומברחמנותדיקע קלעפּ פּון די דייטשישע
„קולטור-טרעגער“.

ווען עס האָבן זיך אַנגעהויבן די „אַקציעס“ אין וואַרשעווער געמאַ,
איז זיידערמאַן מיט זיין פּרוי און זון אַריינגעטראָטן אין חיים סאַנדלערס
„שאַפּ“, כדי אַזוי אַרום צו קריגן זייערע „לעבנסרעכט-קאַרטן“. אין די
אַונט-שעהן איז ער אָבער ווייטער אויפגעטראָטן אויף די קאַנצערטן פּון
די הויז-קאָמיטעטן און באַגייסטערט די צוהערער מיט זיינע לידער: „די
שוואַרצע נאַטאַשע“, „וועהין זאַל איך גיין“, „טרעבלינקע“ און „גלאַקן
קלינגען“. זיין שטענדיקער לידער-שרייבער איז געווען י. קאַרנטייער,
וועלכער האָט ספּעציעל פאַר זיידערמאַנען געשריבן די אַקטועלע לידער.
דאָס ליד „גלאַקן קלינגען“ האָט באַרירט אַן עפיזאָד פּון די געשמדטע
יידן, ווען זיי האָבן יום-כּפור דערהערט קלינגען די גלאַקן און זיך דער-
מאַנט די באַדייטונג, וואָס דער היינטיקער טאַג האָט פאַר זיי געהאַט
אַמאָל — און דאָס „פּינטעלע ייד“ האָט זיך ביי זיי אויפגעוועקט...

אין וואַרשעווער געטאַ זענען, ווי באַוואוסט, אַריינגעטריבן געוואָרן
אויך אַלע געשמדטע יידן און אַפּילו אַזעלכע, וואָס זענען שוין געבוירן

פארלאשענע שטערן

געוואָרן ווי קריסטן, אָבער פון עלטערן, וואָס זענען אַמאָל געווען יידן, — זענען זיי אויך פאַררעכנט געוואָרן פאַר יידן. די צאָל פון די געשמדטע יידן אין וואַרשעווער געטאָ איז דערגאַנגען צו אַ סך טויזנטער (זיי האָבן געהאַט זייער אייגענע קירך מיט אייגענע גלחים) און זיי האָבן זיך פאַר- גאַסן מיט טרערן, ווען זיי האָבן געהערט זיידערמאַנען זינגען דאָס ליד די „גלאַקן קלינגען“, אָדער „ווהין זאָל איך גיין“ (דאָס דאָזיקע ליד ווערט איצט געזונגען איבער דער גאַנצער וועלט פון פאַרשיידענע זינגער און יעדער איינער גיט אָן אַן אַנדערן מחבר פונעם ליד. לשם אמת שטרייך איך אונטער, אַז דאָס ליד האָט געשאפן אין געטאָ, נישט קיין אַנדערער, ווי י. קאַרנטייער, וועלכער איז אַליין אוימגעקומען אין די גאַז-קאַמערן). זיידערמאַן האָט געזונגען מיט אַזוי פיל געפיל, מיט אַזוי פיל האַרץ, אַז אַ ציטער איז דורך ביי יעדן איינעם, וואָס האָט אים נאָר ווען עס איז געהערט אין געטאָ. ער האָט באַזעסן די קונסט אַפצוזינגען אַ ליד און רירן ביז טרערן. זיידערמאַנען האָט מען געקענט הערן אָן אויפהער, וואָרום ער האָט ווי פאַרכשופט מיט זיין זינגען. עס וועט נישט זיין איבערגע- טריבן ווען איך וועל זאָגן, אַז דוד זיידערמאַן איז געווען דער בעסטער יידישער זינגער און ווען ער און מיר וואָלטן געהאַט דאָס מזל, ער זאָל איבערלעבן די מלחמה, וואָלט די וועלט ממש איבערראַשט געוואָרן פון זיין פענאַמענאַלער שטים און פון זיין ווונדערבאַרן אויסטייטשן אַ ליד. אין געטאָ האָט זיך זיידערמאַן שטאַרק באַפריינדעט מיט אייזיק סאַמ- בערג און שמחה פאַסטעלן און מיט זיי איז אים טאַקע באַשערט געווען אַפצושליסן דעם לעצטן קאַפיטל פון זיין לעבן און צוזאַמען מיט זיי אויף אַ שוידערלעכן אופן אומצוקומען.

גאַנץ אומדערוואַרט האָט זיך אַנטפלעקט אין געטאָ אַ נייער טאַ- לאַנט; דאָס איז געווען דוד זיידערמאַנס און חנה לערנערס זון — האַרי זיי- דערמאַן. האַרי האָט, צוליב די געשעענישן אין דייטשלאַנד, איבערגעריסן דאָס שטודירן — ער האָט געשטרעבט צו ווערן אַ דאָקטער מעדיצין. וועגן שפילן טעאַטער האָט ער קיינמאַל נישט געטראַכט. און פּלוצלונג האָט ער זיך אין געטאָ אַרויסגעוויזן פאַר אַ נישט דורכשניטלעך-פּע- איקן אַקטיאָר.

האַרי זיידערמאַן איז געווען אַ פעסט-געבויטער בחור (מיט אַ קאָפּ

העכער פונעם טאָטן). מיט אַ שייַן, ליכטיק פנים, אַ שייַנער אויסשפראַך און גאָר גרויסע בינע־פעאיקייטן. זיין טאַטנס שטים האָט ער נישט גע־ירשנט, אָבער דערפאַר האָט ער אים איבערגעוואַקסן מיט שוישפילע־רישן טאַלאַנט. ווען דער רעזשיסאָר מאַקס וויסקינד האָט אויפגעפירט אין „עלדאַראַדאָ“־טעאַטער קאַבריןס „דאַרפס־יונג“, האָט ער דעם יונגן האַרי זיידערמאַן געגעבן די הויפט־ראָל. זיין „יענקל בוליע“ איז פאַר אַלעמען געווען אַ גרויסע אַנטפלעקונג. מען האָט דערזען פאַר זיך אַ יונגן, זייער באַגאַבטן דראַמאַטישן שוישפילער, פון וועלכן מען קען אַ סך דער־וואַרטן. ליידער האָט זיך זיין טעאַטער־קאַריערע געענדיקט מיט דער דאָזיקער ראָל (זיין ערשטע און לעצטע). זיינע עלטערן האָבן זיך מיט אים זייער געגרויסט און שטאַלצירט, און זיי האָבן טאַקע געהאַט אַ רעכט דערצו. דוד זיידערמאַן איז געווען אַ גרויסער וויצלער און דערביי אויך נישט דורכגעלאָזט די געלעגנהייט צו זאָגן:

— „פון מייַן גרויסער שטים און פון חנהס (זיין פרוי הנה לערנער) גרויסן סוברעטישן טעמפעראַמענט איז געקומען אויף דער וועלט אַ גרוי־סער דראַמאַטישער טאַלאַנט. טאָ גיי, זיי אַ חכם!...“

יאָ, דוד זיידערמאַנס חכמה האָט אים אין אַנדערע פאַלן אויך נישט געהאַלפן. אַלע האָבן געוויסט, אַז דוד זיידערמאַן איז געווען דער רייכ־סטער ייִדישער אַקטיאָר. און דאָך איז אים נישט איינגעפאַלן צו באַזאָרגן זיך אַ דירה אויף דער אַרישער זייט — אַ דירה מיט אַ באַהעלטעניש — און דאָרט איבערלעבן די מלחמה. קיין געלט דערצו האָט אים נישט גע־פעלט. אָבער דריי־סטקייט און אַנטשלאַסנקייט, וואָס ער האָט נישט פאַרמאַגט צופיל אויך אין זיינע ייִנגלישע יאָרן — האָט אים איצט אויך געפעלט. אַפּשר האָט אין דעם פאַל, וועגן וועלכן איך רעד, אויך גורם געווען דאָס צוריקקומען פון שלמה קוטנערן פון דער „אַרישער“ זייט — ווער ווייסט? איינס איז אָבער זיכער, אַז זיידערמאַן האָט אַפילו נישט געמאַכט קיין פרוו זיך צו ראַטעווען. ער איז בלינד נאַכגעגאַנגען דעם גורל, אין וועלכן ער האָט געגלויבט, אַז ער איז פאַר אים מזלדיק. און ווען מען האָט אַ גרוי־פע אַקטיאָרן, צוזאַמען מיט אַלע יידן פון טעבענסעס „שאַפּ“ אַוועקגע־שיקט קיין פּאַניאַטאָוו, הינטער לובלין, אין לאַגער אַרײַן, האָט זיידער־מאַן מסתמא נאָך אַלץ געגלויבט אין זיין גליקלעכן שטערן...

פארלאשענע שטערן

לויט די ידיעות, וועלכע איך האָב געהאַט פון אים דורך אונדזער שליח פון דער אונטערערדישער באַוועגונג, איז ער געווען פול מיט האַר-פענונג. זיידערמאַן האָט מיר געהייסן איבערגעבן, אַז אים און זיינע חברים איז דאָרט גוט, — זיי האָבן בעסערע ווייניגס-באָדינגונגען און טרעטן דאָרט אויף מיט קאַנצערטן. זיי האָבן זיך נישט גענויטיקט אין דעם געלט, וואָס די יידישע אונטערערדישע אַרגאַניזאַציע האָט געשיקט פאַר די לאַגער-יידן אין פּאַניאַטאָוו.

קורץ פאַרן אונטערצינדן דורך די דייטשן דעם פּאַניאַטאָווער לאַגער און פאַרן אומברענגען דאָרט אַלע יידן (בעת דעם יידישן העלדישן אויפ-שטאַנד אין פּאַניאַטאָווער לאַגער), איז דוד זיידערמאַן מיט זיין פרוי חנה לערנער און זייער זון האַרי, צוזאַמען מיט אייזיק סאַמבערג, רעגינאַ צוקער, שמחה פּאַסטעל, שלמה קוטנער און דאָראַ פּאַקעל, אַרויסגעפירט געוואָרן פון דאָרט, כדי זיי צו ראַטעווען. אין לובלין האָבן די דייטשן פאַרהאַלטן דעם „טראַנספּאָרט“ און זיי אַוועקגעשיקט גלייך קיין מאַיאַנעק. דאָס איז געווען דעם 3טן נאָוועמבער 1943.

אינעם דאָזיקן טאַג האָבן די דייטשן אַרויסגעטריבן נאַקעטערהייט 18.000 (אַכצן טויזנט יידן) אויף איינעם פון די מאַיאַנעקער פעלדער און זיי אַלע אויסגעשאַסן, אונטער די קלאַנגען פון שטראַוס' „ווינער וואַלץ“. די דייטשישע רוצחים האָבן אין יענעם טאַג אויך אומגעבראַכט איינעם פון די גרעסטע יידישע טעאַטער-זינגער — דוד זיידערמאַן.

שמחה ראזען און אברהם קורץ

שמחה ראזען

שמחה ראזען — א הויכער, פעסט־געבויטער, אטלעטישער מאן — א ריז ממש, — האָט מען אים טאַקע גערופן: גלית.

אברהם קורץ, להיפוך צו אים — אַ קליינטשיקער, אַ מאַגערער, מיט אַן איינגעבויגענער פלייצע, אַ שמאַל פנים, מיט קליינע קלוגע אויגן. אין פאַרגלייך צו ראָזענען האָט ער אויס־געזען ווי דוד — צו גליתן.

האַט מען טאַקע די צוויי קעגנ־געזעצלעכע געשטאַלטן אויסגענוצט אין פאַרשיידענע פיעסן, וווּ מען האָט געדאַרפט האָבן שאַרפע קאַנ־טראַסט־טיפן. דאָס הייסט אַבער נישט, אַז זיי האָבן שטענדיק און אומעטום געשפילט צוזאַמען.

שמחה ראזען האָט געשטאַמט פון פאַלקס־מענטשן: דער טאַטע זיי־נער — אַ חסידישער רייכער קצב אין וואַרשע, האָט שטענדיק געפונען צייט אַריינצוכאַפן אַ בלאַט גמרא און אַ פרק משניות, און ער האָט אויך געוואָלט זיינע קינדער דערציען אינעם זעליבן גייסט. שמחה ראזען האָט אַבער געהאַט אַן אַנדערע ניגונג — אים האָט געצויגן צו „וועלטלעכקייט“.

פארלאשענע שטערן

אנשטאט אוועקצוועצן זיך אין די פרייע שעהן לערנען, האָט ער אויסגע-קליבן אַן אנדערע ריכטונג: ייִדיש טעאַטער, פון וועלכן ער איז געווען אַ באַגייסטערטער אָנהענגער, ווען ער האָט צום ערשטן מאל געזען די טעאַטער-פאַרשטעלונגען אין „מוראָנאווער“ טעאַטער, אָדער אין „זשאַרדען ד'היווער“, האָט ער באַשלאָסן, אַז ער מוז ווערן אַן אַקטיאָר. מיט זיין פיגור, מיט זיין אויסזען איז ער דאָך ווי באַשאַפן געוואָרן צו זיין אַ ייִדי-שער אַקטיאָר. פלעגט ער יעדן אָונט אַריינקומען אין דער „ליטעראַ-רישער קאָוויאַרניע“ אויף דער דזשעלנע גאַס, וווּ עס פלעגן זיך צונויפ-טרעפן אין יענער צייט, ביים אָנהויב פון ערשטן וועלט-קריג, אַלע בעלי-חלומות פון ליטעראַטור, טעאַטער און קונסט.

עס האָט אים נישט געשטערט די לאַנגע, געהאַקטע קאַפּאַטע און דאָס קליינע ייִדישע היטעלע, וואָס ער האָט געטראָגן. ער האָט נאָר אָנגע-טון אַ שוואַרצן, ברייט-אויסגעבונדענעם קראָואַט — ווי מען האָט אים גערופֿן: „ליטעראַרישער קראָואַט“. דאָס איז געווען דער אַנדייט און צייכן פון דער גאַנצער געזעלשאַפֿט, וואָס זענען צו יענער צייט געווען שטאַם-געסט פון דער „ליטעראַרישער קאָוויאַרניע“, און ווי מקנא זענען מיר געווען דעם עולם פון דער „ליטעראַרישער קאָוויאַרניע“. ווי גרויס זענען אין אונדזערע אויגן געווען די אַלע „ליטעראַרישע מענטשן“, וואָס האָבן זיך געשאַרט אַרום די שרייבערס און קינסטלערס, מיט זייערע ייִדישע היטעלעך און שוואַרצע, אויסגעבונדענע קראָואַטן. זיי האָבן עס געפילט, געגרויסט זיך דערמיט און געהאַלטן זיך מיט „ווירדע“, ווי עס איז אָנגע-שטאַנען פאַר צוקונפטיקע „וואַרטזאָגער“, וואָס וועלן דאַרפן אונדז מהנה זיין מיט עפעס נייעס און אַנטפלעקן פאַר אונדז אַ נייע וועלט... נישט איין אינטערעסאַנטע דיסקוסיע איז דאָרט געפירט געוואָרן, נישט איין שיינער געדאַנק איז טאַקע אַרויס פון דער „ליטעראַרישער קאָוויאַרניע“.

שמחה ראָזען האָט געהערט צו די, וואָס האָבן אַלעמאַל געבראַכט אין דער „קאָוויאַרניע“ פרישע נייעס פון דער וועלט“, דערציילט טשיקאָווע מעשיות, וועלכע ער אַליין האָט, קודם כל, ליב געהאַט צו הערן. און וואָס גרעסער דער קרייז אַרום אים איז געוואָרן, אַלץ מער האָט זיך זיין פאַנ-טאַזע צעשפילט. ער האָט זיך אַזוי אַריינגעצויגן אין די פאַנטאַסטישע

יאנאס טורקאוו

מעשיות, אז ער אליין האָט הייליק געגלויבט אין זייער ריכטיקייט און אמת...

שמחה ראָזענען איז געלונגען, נישט געקוקט אויף די גרויסע שטע-רונגען פון זיין טאָטן, צו דערגרייכן זיין ציל און שפּילן טעאַטער. ער איז געוואָרן אַ מיטגליד פון אַ פּראָווינץ-טרופּע און פּאַרביטן דאָס קליינע ייִדישע היטעלע אויף אַ ברייטן שוואַרצן „קינסטלער-הוט“, אָבער דער „ליטעראַרישער“ קראַוואַט, דער סימבאָל פון יענער תקופּה, האָט אים ווייטער באַצירט.

אַ דאַנק זיין אויסערגעוויינלעך-אימפּאַזאַנטער פיגור האָט ער זיך גיך אַריינבאַקומען אין וואַרשעווער ייִדישן טעאַטער, וווּ ער איז שוין, מיט קליינע אויסנאַמען, פּאַרבלעבן ביזן סוף פון זיין לעבן.

גיך האָט ראָזען חתונה געהאַט און איז געוואָרן אַ באַלעבעסל אויף זאַמענהאַף (דזשיקע) 11. ער האָט דאָרט געווינט צוזאַמען מיט זיין שווער — אַ באַקאַנטער מעבל-סטאָליער אין יענער געגנט. דער דאָזי-קער פּאַלקס-ייד האָט מסתּמא אויך געהאַט אַ שוואַכקייט צו ייִדישע אַק-טיאָרן, וואָרום זיינע 3 טעכטער — אַלע זייער עפעקטפולע און שיינע, האָבן חתונה געהאַט מיט טעאַטער-מענטשן. איינע איז געווען שמחה ראָזענס פּרוי; די צווייטע — דעם אַקטיאָר דוד לעדערמאַנס פּרוי, און די דריטע — דעם טעאַטער-סופּליאָר פּישמאַנס פּרוי.

דאָס הויז אויף זאַמענהאַף 11, וווּ זיי האָבן געווינט, איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ הויז פון ברויזנדיקן לעבן, וואָרום אַלע איידעמס האָבן זיך דאָרט איינגעאַרדנט מיט זייערע פּרויען און נאָך פּאַרגרעסערט די מש-פּחה — מיט שיינע, געראַטענע קינדער. די פּרויען האָבן זיך אָבער ווייטער פּאַרנומען מיט זייער אַרבעט — זיי זענען געווען גוטע שניידערינס און פּאַרדינט אויף אַ שיינעם לעבן. דאָרט איז תּמיד געווען יום-טובּדיק און טומלדיק. פּריילעכקייט, געלעכטער און געזאַנג האָט זומערצייט אַרויס-געהילכט דורך די אַפענע פענצטער פון ערשטן שטאַק און זיך געטראָגן ווייט, ווייט אַוועק. די איינוווינער און די שטענדיקע פּאַרבייגייער פון יענער גאַס האָבן שוין געוואָסט, אַז דאָרט „וויינט דאָס ייִדישע טעאַטער“... און מען האָט זיך אַפּגעשטעלט אויף דער גאַס אויסהערן די געזאַנגען, וואָס האָבן זיך פון דאָרט געטראָגן, גלייך ווי אַ ריזיקער כאַר וואָלט גע-

פארלאשענע שטערן

זונגען. וואָרום די פרויען־שניידערינס האָבן געפירט אינדערהיים אַ גרויסן אַרבעטס־וואַרשטאַט און געהאַט אייניקע העלף־שניידערינס, וועלכע זענען געוואָרן גיך „רעפערטואַרנע“ (געקענט דעם גאַנצן רעפערטואַר פונעם יידישן טעאַטער) און מיטגעהאַלפן אין געזאַנג און אין געלעכטער.

דעם אויבנאָן האָט דאָרט פאַרנומען דער איידעם שמחה ראָזען, וועל־כער האָט דאָ געהאַט אַ דאַנקבאַר אוידיטאָריום פאַר זיינע „מעשיות“ און פאַנטאַסטישע דערציילונגען. ער האָט זיך דאָרט געפילט ווי אַ פיש אין וואַסער.

ביז ס'איז געקומען אַ טאַג און די רו אויף זאַמענהאַף 11 איז צע־שטערט געוואָרן. עס האָבן זיך מיטאַמאַל אָפגעשטעלט די געזאַנגען און געלעכטערס און מיט דער צייט פאַרשווינדן אויף אייביק; אָפגעווישט גע־וואָרן פון דער אויבערפלאַך, פונקט אַזוי ווי דאָס הויז פון זאַמענהאַף 11 און פונקט אַזוי ווי אַלע הייזער און זייערע איינוווינער פון די אַמאַליקע יידישע גאַסן.

בשעת דער באַמבאַרדירונג פון וואַרשע דורך די דייטשן, האָט זיך שמחה ראָזען אַרויסגעוויזן נישט נאָר גרויס אין וווקס און גרויס אין זיין פאַנטאַזיע, נאָר אויך — אַלס גרויסער העלד. אַ צינד־באַמבע האָט געטראָפן דאָס הויז פון זאַמענהאַף 11 און ס'איז געווען אַ געפאַר, אַז דאָס הויז וועט אַוועק מיטן פייער.

שמחה ראָזען האָט, נישט געקוקט אויף דער כסדרדיקער באַמבאַרדיר־רונג, געכאַפט דעם עמער מיט וואַסער און די האַק אין האַנט אַריין און זיך געלאָזט דער ערשטער אויפן ברענענדיקן דאַך, כדי צו ראַטעווען דאָס הויז פון געפאַר. זיין העלדישער ביישפיל האָט גורם געווען דערצו, אַז אויך אַנדערע מענטשן זענען אים נאָך, און אין משך פון אַ קורצער צייט איז דאָס הויז אָפגעראַטעוועט געוואָרן פון פייער. ער האָט אָבער פאַר זיין העלדישקייט באַצאַלט מיט אַ ווונד אין פוס, וואָס איז געטראָפן געוואָרן פון אַ באַמבע־שפליטער. נאָך לאַנגע וואַכן קורירן זיך, איז ער אויסגע־היילט געוואָרן. ער האָט אַ ביסל אונטערגעהונקען, אָבער ווייטער געקענט שפילן אין יידישן טעאַטער אין געטאַ. ער האָט די גאַנצע צייט געאַרבעט אין „עלדאָראַדאָ“־טעאַטער. זיינע שוואַגערס דוד לעדערמאַן און פישמאַן האָבן פאַרלאָזט וואַרשע, אָבער זייערע משפחות זענען פאַרבליבן.

דער זון פון שמחה ראָזען, אַגב זייער אַן אינטעליגענטער, באַשיידע־נער און איידעלער בחור — האָט געאַרבעט אין דער ייִדישער סאַציאַלער אַליינהילף, זייענדיק איינער פון אונדזערע באַליבסטע מיטאַרבעטערס. דערנאָך איז ער אַריינגעטראָטן אין דער ייִדישער אונטערערדישער באַוועגונג, אין וועלכער ער האָט געאַרבעט מיט איבערגעגעבנקייט, ביז ער איז אומגעקומען מיט אַ מאַרטירער־טויט.

שמחה ראָזען האָט, נאָכן אָנהויב פון דער ליקווידאַציע פון וואַרשע־ווער געטאָ, געאַרבעט אין אַ „שאַפּ“, וווּ ער איז געווען אַ טראַנספּאָרט־אַרבעטער. מיר איז אויסגעקומען צו זען אים זיצן אויף אַ פּור און אַניאָגן די פּערד. פּונדערווייטנס האָט ער מיר צוגעוואָרפּן אַ שמיכל, ווי איינער זאָגט: מען מוז אין לעבן קענען שפּילן אַזאַ ראַל אויך. אַבער די „ראַל“ האָט ער אויך לאָנג נישט געשפּילט. ער איז אומגעקומען, פּונקט ווי עס איז אומגעקומען זיין פּרוי, זיינע קינדער, זיין שווער מיט די שיינע טעכטער און אייניקלעך, צווישן וועלכע עס זענען אויך געווען די פּרוי און קינדער פון אַקטיאַר דוד לעדערמאַן.

* * *

אַברהם קורץ — דער קלוגער און ביז גאָר באַגאַבטער אַקטיאַר, האָט פּאַרנומען אין ייִדישן טעאַטער אין פּוילן אַ גאָר בכבודיק אַרט. ער איז געווען איינער פון די בעסטע כאַראַקטער־אַקטיאָרן אויף דער ייִדישער בינע. איך וועל נישט איבערטרייבן, ווען כּוועל זאָגן, אַז אין אַלע ראַלן, וואָס איך האָב אים געזען שפּילן, איז ער געווען גוט, אַפּילו גלענצנד. אַברהם קורץ האָט געהערט צו די אַקטיאָרן, וואָס האָבן קיינמאַל קיין ראַל נישט „אָוועקגעלייגט“ — ווי מען זאָגט אויף טעאַטער־לשון. צי דאָס איז געווען אין אַן ערנסטער דראַמע, צי אין אַ אַפּערעטע. יעדע ראַל, וואָס ער האָט באַקומען, האָט ער פּאַרטיפּט און אייגנאַרטיק אַפּגעשפּילט. אַברהם קורץ איז געווען אַ זאַפּטיקער אַקטיאַר.

לאַנגע יאָרן איז מיר אויסגעקומען צו אַרבעטן מיט קורצן. דאָס ערשטע מאָל האָבן מיר געשפּילט צוזאַמען אין ווילנע אין יאָר 1920, דערנאָך אין וואַרשע, אין „וויקט“ און אַ קאַליידאָסקאָפּ פון פּרעכטיקע

פארלאשענע שטערן

געשטאלטן, געשאפן דורך קורצן, גייען מיר דורך פאר מיינע געדאנקען. צי אין בערגערס „מבול“ (נארסטרענג), צי אין „דאס גרויסע געווינס“ פון שלום עליכם (קאפל), צי אין גארדינס „שחיטה“ (ר' זיסל דער רב) — אלץ איז געווען באארבעט ביון לעצטן פרט.

אברהם קורץ איז ארומגעפארן איבער גאנץ רוסלאנד און אומעטום געהאט גרויס דערפאלג.

ווען מאַריס שוואַרץ האָט מיט אַ פּאַר יאָר פאַרן קריג געשפּילט אין וואַרשע (קאַמינסקיס טעאַטער), האָב איך מיטן אַנסאַמבל פון זיין „קונסט־טעאַטער“ אויפגעפירט און רעזשיסירט — צו מענדעלע מוכר ספּרימס יובל־פּייערונג — דעם „פּריזיוו“ (מאַנטאַזש פון דער פּיעסע), פון דעם גאַנצן אַנסאַמבל פון „קונסט־טעאַטער“, וואָס איז באַשטאַנען פון ערשט־ראַנגיקע אַקטיאָרן, האָט אַברהם קורץ אַ גלאַנץ געטון אין דער ראַל פון ר' יוחננע, פון וועלכער ער האָט געשאַפן אַ קליין מייסטער־ווערק.

בעת דער נאַצישער אַקופאַציע איז א. קורץ געווען אין וואַרשע, אַק־טיוו זיך באַטייליקט אין דער אַרטיסטן־קיך (אַברהם קורץ איז ביז דער מלחמה אייניקע מאָל געווען פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פונעם ייִדישן אַר־טיסטן־פאַריין אין פּוילן), אויפגעטראָטן מיט רעציטאַציעס אויף די אונט־טערערדישע פאַראַנשטאַלטונגען, געשפּילט מיט די אַרטיסטן חנה בראַז און אייזיק סאַמבערג אין די ספּעציעלע פאַרשטעלונגען פאַר קינדער („צענטאַס“ און די יתומים־אַנשטאַלטן), ביי וועלכע ער איז זייער באַליבט געווען און וועלכע האָבן זיך האַרציק אַנגעלאַכט פון זיינע טיפן, וואָס ער האָט פאַר זיי פאַרגעשטעלט.

ווען איך שרייב שוין וועגן זיינע טיפן אין טעאַטער, מוז איך אויך דערמאַנען די פּרעכטיקע געשטאַלט, וואָס ער האָט געשאַפן, קורץ פאַרן אויסברוך פונעם קריג, אין שעקספּירס „שטורם“ (טעאַטער פאַר יוגנט), ער און דער אַקטיאָר וול. גאַדיק האָבן געשאַפן צוויי מייסטער־האַפטע קלאַ־סישע געשטאַלטן.

אין געטאָ האָט אַברהם קורץ געשפּילט אין טעאַטער „עלדאַראַדאַ“, וווּ ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין „פּראַקאַפּ“ אין מאַקס וויסקינדס פּרעכ־טיקע אויפפירונג פון קאַברינס „דאַרפֿס־יונג“. דאָס איז געווען זיין לעצטע ראַל אויף דער בינע.

ווען עס האבן זיך אנגעהויבן די „אקציעס“ אין וואַרשעווער געטאָ. איז א. קורץ מיט זיין ליבער פרוי דינה שאַיעוויטש — אויך אַ פאַרדינסט-פולע ייִדישע אַקטריסע — געווען צוגעשריבן אַלס בעקער-אַרבעטער ביי זיין פריינט קאַרמאַן אין דער בעקעריי אויף דער נאַוואַליפיע גאַס. לאַנג האָט אָבער דאָרט נישט אנגעהאַלטן די פרייד. ס'איז דאָרט פאַרגעקומען אַ „סעלעקציע“ (אַ ייִדן-רייניקונג, דורכגעפירט דורך די דייטשן) און דאָס פאַרל קורץ איז נאָר על פי נס געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן. פון דעמאָלט אָן האָבן זיי זיך אַריבערגעטראָגן אין אונדזער מעטאָל-„שאַפּ“ אויף דער מילנע גאַס. א. קורץ האָט געאַרבעט מיט מיר אין דער מענער-אַפטיילונג און דינה שאַיעוויטש — מיט מיין פרוי און די איבעריקע פרויען — ביי מעטאָל- און גאַלאַנטעריע-רייניקונג. בעת איינער פון די ערשטע „אַק-ציעס“ אויף מילנע גאַס, האָט מען די ליבע, טייערע דינה שאַיעוויטש אַוועקגעפירט אויפן טויטן-פלאַץ. קורץ איז פון דעם קלאַפּ שווער געטראָפן געוואָרן, וואָרום דאָס איז געווען אַ פאַרל, וואָס האָט זיך געלעבט ווי די צוויי טייבעלעך און זיך זייער ליב געהאַט.

דינה שאַיעוויטש זון, דער ביז גאַר באַגאַבעטער יונגער קאַמפּאָזיטאָר און דיריגענט, ישראל שאַיעוויטש, איז אַנטלאָפן פון די דייטשן אויף מזרח — אָבער לסוף אַריינגעפאלן אין די דייטשישע לאַפעס און אומ-געקומען מיט אַ מאַרטירער-טויט.

ישראל שאַיעוויטש איז געווען איינער פון די בעסטע און קערנדיקסטע טאַלאַנטן אין דער ייִדישער מוזיק-וועלט. ער האָט געענדיקט דאָס וואָרן-שעווער קאַנסערוואַטאָריום (קאַמפּאָזיציע און דירעקציע) און אַנגעשריבן זייער פיל אַריגינעלע מוזיק.

אַברהם קורץ איז יעדן טאַג געקומען צו אונדז אין „שאַפּ“ אַריין (דורך פאַרמאַסקירטע גענג) אויף אַרבעט און פאַרנאַכט, אויפן זעלביקן אופן, זיך ווידער פאַרגנבעט אין קאַרמאַנס בעקעריי, וווּ ער האָט אין אַ באַהעלטעניש איבערגענעכטיקט. ווי אַ פאַרסטעטע מוזיקאיז איז ער געלאָפן היין-אויף-צוריק און דאָס מזל האָט אים צוגעשפּילט. ער האָט זיך נישט איינמאַל אַרויסגעדרייט פון די הענט פון די דייטשישע תּלּינים, איינמאַל, בשעת די גאַנצע מילנע גאַס, צוזאַמען מיט אונדזערע ייִדישע אַקטיאָרן און מאַלער-פּלאַסטיקער, איז ביי אַן „אקציע“ אַוועקגעפירט געוואָרן אויפן

פאַרלאַשענע שטערן

טויטן-פלאַץ, איז קורץ, צוזאַמען מיט מיר און מיין פרוי, דורך אַ גליק-
לעכן צופאַל, אַרויס גאַנץ פון דעם אומגליק. ביז עס איז געקומען זייער
טאָג פונעם באַרימטן "קעסל" אין געטאַ. ווען אַלע יידן, אָן אויסנאַם, האָבן
געמוזט, אונטער דראָאונג פון טויט-שטראַף, זיך צושטעלן מיט זייער
"באַגאַזש" אויף אַ באַשטימט אַרט (אין פיר-עק פון די גאַסן וואַלינסקע,
דזשיקע, סטאַוקי, אַסטראָווסקע — דאָס האָט מען אָנגערופן "קעסל"). איז
אַברעם קורץ אַהין אַוועק און מער פון דאָרט נישט צוריקגעקומען. מען
האַט אים, צוזאַמען מיט צענדליקער טויזנטער יידן, אַוועקגעשיקט קיין
טרעבלינקע אין די גאַז-קאַמערן אַריין — אַהין, ווו עס איז מיט אַ צייט
צוריק אומגעקומען זיין הייס-געליבטע פרוי דינה שאַיעוויטש.

רעג'ינא צוקער

נישט נאָר ווייל רעג'ינא צוקער איז געווען די פּערסאָניפיקאַציע פונעם שונד-טעאַטער, נאָר — און דאָס קודם כל — דערפאַר, ווייל זי האָט דער-גרייכט דעם העכסטן שטאַפל אין דעם מין טעאַטער — האָט מען זי געקרוינט מיטן נאָמען: די קיניגין פון שונד.

רעג'ינא צוקער איז געווען געוואָל-דיק פּאַפּולער נישט נאָר אין פּוילן, נאָר אין דער גאַנצער וועלט, וווּ מען האָט געשפּילט ייִדיש טעאַטער. פּאַפּולער איז זי געווען נישט נאָר מיט דעם, וואָס זי איז אַזוי באַליבט געווען ביי די מאַסן צושויער, וועלכע האָבן זיך אויס-געלעבט אין דעם דורך איר געשפּילטן רעפּערטואַר, נאָר אויך צוליב די כּסדר-דיקע אַטאַקעס פון דער ייִדישער פרע-סע אין פּוילן קעגן שונד-רעפּערטואַר.

און ווייל די פּוילן זענען אָפט געווען געווענדט קעגן רעג'ינא צוקער. ווען זי איז געקומען אויף גאַסט-אויפּטריטן קיין ווילנע, האָט די דאָרטיקע ייִדישע פרעסע זי אַזוי מקבל-פנים געווען, אַז זי האָט געמוזט איבעררייסן אירע אויפּטריטן און פּאַרלאָזן ווילנע, וואָס איז אַיינמאַל פּאַר אלעמאַל געוואָרן פּאַר איר פּאַרמאַכט.

פארלאשענע שטערן

און דערביי איז רעגינא צוקער געווען אַ גרויסער בינע-טאלאנט, פארמאגט אַן אַ שיעור חן און פשטות, געהאַט אַ ברויזנדיקן טעמפּעראַמענט און האָט מיט איר דערשיינען ממש פאַרברענט די בינע-ברעטער.

און דערביי איז רעגינא צוקער געווען אַ גרויסער בינע-טאלאנט, ערשט איז וואַרשעווער געטאָ און איך האָב מיר געטראַכט: ווען אַזאַ כּוּח, ווי זי איז, וואָלט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו אַרבעטן אין אַ בעסערן טע-אַטער, אין אַ קולטורעלער סביבה און אונטער אַ געהעריקער רעזשי; ווען זי וואָלט געהאַט כּאַטש אַ ביסל בילדונג, געלייענט אַ יידיש בוך, — וואָס פאַר אַ נוצן וואָלט די יידישע בינע געקענט פון איר האָבן! רעגינא צוקער איז געווען אַ פּרימיטיווער מענטש און איז געפירט געוואָרן פון איר אינסטינקט, וואָס האָט נישט אַלעמאַל געקענט אונטערשיידן, וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר נישט. זי איז געגאַנגען אָן שום קאָנטראָל און אַנווייזונג, וווּ עס איז אַ גרענעץ, וועלכע מען טאָר נישט אַריבער-טרעטן, — זי איז געקירעוועט געוואָרן פון איר סטיכישן טאלאנט, וואָס האָט זי געפירט און מערסטנטיילס — טאַקע פאַרפירט.

רעגינא צוקער איז געווען אַ האַרציקער, אויפריכטיקער מענטש, אַ גוטער חבר מיט אַ ברייט, איידל האַרץ. ווען איך האָב רעגינא צוקער געזען צום ערשטן מאַל אין מיין לעבן אויפטרעטן, בעת דער נאַצישער אַקור-פאַציע, אויף דער עסטראַדע אין וואַרשעווער „מעלאַדי-פּאַלאַס“ אין אַ יידיש פּאַלקס-ליד, בין איך געבליבן זיצן ווי פאַרגאַפּט: דאָס איז רעגינא צוקער?! דאָס איז דאָך אַ גרויסער טאלאנט, וועלכן מען האָט געדאַרפט פלעגן, געבן איר אַ געהעריקע ראָם — און וויפל נוצן וואָלט מען פון איר געהאַט!

דאָס „עלדאָראַדאָ-טעאַטער אין וואַרשעווער געטאָ זאָט אַנגאַזשירט רעגינא צוקער אַלס איר „סטאַר“ און זי האָט דאַרט „געקיניגט“ איבער אַ יאָר צייט, שפּילנדיק דאַרט איר גאַנצן פאַר-מלחמהדיקן רעפּערטואַר, אונטער דער רעזשי פון איר מאַן קאַרל צימבאַליסט. זי איז אויך אויפגע-טראָטן אין אַ ריי קאַפעס אין געטאָ און געהאַט איר עולם, וואָס האָט זי ליב געהאַט און זי פאַרערט. ביי זיי איז רעגינא צוקערס נאַמען געווען אַ מאַגנעטיש וואָרט, ווען די דייטשן האָבן געמאַכט אין געטאָ זייער פּראָ-

יאנאס טורקאו

פאגאנדע־פילם „אזיע אין מיטל־אייראָפּע“, האָט אויך רעגיאַנאָ צוקער גע־
מוזט אין אים אויפטרעטן.

בעת די „אַקציעס“ אין וואַרשעווער געטאָ איז רעגיאַנאָ צוקער מיט
איר מאָן קאַרל צימבאַליסט געווען צוזאַמען מיט מיר און מיין פּרוי אין
„שאַפּ“ אויף מילנע גאַס. דאָס איז געווען אַ שווערע צייט פון איבערלעבונג־
גען און טויט־שרעק! רעגיאַנאָ צוקערס מאָן, דעך אַקטיאָר און אָפּערעטן־
רעזשיסאָר קאַרל צימבאַליסט, האָט געאַרבעט צוזאַמען מיט אונדז, מענער.
נאָך דער ערשטער „סעלעקציע“ (סאַרטירן צום לעבן אָדער צום טויט),
וואָס איז פאַרגעקומען ביי אונדז אין „שאַפּ“, האָט רעגיאַנאָ צוקער באַ־
שלאָסן, אַז זי וועט אַריבער אין אַ צווייטן, דערנעבנליגנדיקן „שאַפּ“, וואָס
האָט געהערט צו שולצן, און זען — אפשר וועט דאָרט זיין בעסער און זי־
כערער... קאַרל צימבאַליסט איז פאַרבליבן ביי אונדז.

סוף סעפטעמבער 1942 איז אין געטאָ געוואָרן זייער „הייס“... מען
האָט דורכגעפירט גרויסע „אַקציעס“. ווען איך האָב זיך דערווייט, אַז
פאַרמיטאָג איז דורכגעפירט געוואָרן אַן „אַקציע“ אין גרויסן געטאָ, האָב
איך באַשלאָסן צו גיין אַהין מיט מיין פּרוי, רעכענענדיק זיך דערמיט, אַז
נאָכמיטאָג קען פאַרקומען אַן „אַקציע“ ביי אונדז, ווען איך האָב זיך מיט
די געדאַנקען געטיילט מיט מיינע חברים, זענען נישט אַלע מסכים געווען
מיט מיר. ס'האָט זיך אָבער געפונען אַ קליינע גרופּע, וואָס איז מיט אונדז
מיטגעגאַנגען. דאָס איז געווען: קאַרל צימבאַליסט, אַברהם קורץ, דוד
לואי און יאַנקעלע דאַנציגער. מיר זענען דורך הינטער־וועגן אַוועק אויף
זאַמענהאַף גאַס אין אַפּראָוויזאַציע־אַמט, כדי דאָרט איבערצווואַרטן ביז
די „אַקציעס“ וועלן זיך פאַרענדיקן. אין די פאַרנאַכט־שעהן האָט זיך
צימבאַליסט און די איבעריקע חברים אָנגעהויבן צו דענערווירן און לסוף
באַשלאָסן אַהיימצוגיין. איך און מיין פּרוי זענען פאַרבליבן ביז עס איז
געוואָרן אינגאַנצן טונקל. מיט אונדז איז אויך געבליבן אַברהם קורץ.
די איבעריקע, מיט קאַרל צימבאַליסט בראש, זענען אַהיימגעגאַנגען. אויפן
וועג זענען זיי אַריינגעפאַלן גלייך צו די דייטשן, וועלכע האָבן גראַד
געפירט אַלע יידן, וואָס זיי האָבן צוגענומען פון דער מילנע גאַס. צו דעם
„מאַרש“ האָב איך זיך צוגעקוקט פון אַ חורבה אַרויס, אין וועלכער איך
האָב זיך פאַרשטעקט צוזאַמען מיט מיין פּרוי און קורצן. די גאַנצע מילנע

פארלאשענע שטערן

גאס מיט קארל צימבאליסט, יאנקעלע דאנציגער און דוד לואי, האָט „מאַרשירט“ אין דער ריכטונג צום „אומשלאַג־פּלאַץ“, כדי אָפּטראַנספּאָר־טירט צו ווערן אין די גאַז־קאַמערן קיין טרעבלינקע.

ווען רעגינאַ צוקער איז צומאַרגנס צוריקגעקומען צו אונדז יפּון איר נייעם „שאַפּ“, האָט זי שוין נישט געטראָפּן איר מאַן קאַרל צימבאליסט. אַ דערשלאַגענע האָט זי זיך אומגעקערט אין איר נייער „היים“, צו שולצן אין „שאַפּ“. פּון צייט צו צייט פּלעג איך זיך מיט איר טרעפּן, ווייל כּ'פּלעג אָפּט קומען אויפן געביט פּון שולצנס „שאַפּ“. אין אַ געוויסן טאַג, ווען איך בין דאָרט געווען און זיך נאַכגעפּרעגט אויף רעגינאַ צוקער, האָט מען מיר געזאָגט, אַז בעת אַ קליינער „אַקציע“ איז זי, צוזאַמען מיט יוכבד זילבערגס און מאיר ווינדערס ווינדערשיין מיידעלע, מאַרישע, „צו־גענומען“ געוואָרן...

אין זעקס טעג אַרום איז געקומען צו אונדז אויף דער מילנע גאָס אַן אַלטע, אויסגעדאַרטע, אָפּגעריסענע, שמוציקע פּרוי, מיט אויסגעלאַ־שענע אויגן און אַ ווייסן קאַפּ האָר. קיינער פּון אונדז האָט די פּרוי נישט דערקענט. דאָס איז געווען רעגינאַ צוקער.

שלוכצנדיק, פאַרגיסנדיק זיך מיט טרערן, האָט זי אונדז דערציילט די פּאַלגנדיקע שוידערלעכע געשיכטע: ווען זי איז געזעסן ביי איר אַר־בעט־וואַרשטאַט אויף נאַוואַליפּקי גאָס, ביי שולצן אין „שאַפּ“, אין סאַמעטס אָפּטיילונג, וווּ זי האָט געאַרבעט ווי אַ שניידערין, זענען פּלוצלונג אַרייַנגעקומען ס.ס.־לייט און צוגענומען פּון דאָרט אַלע אַרבעטערינס. מיט רעגיי־נאַ צוקער איז געווען צוזאַמען יוכבד זילבערגס און מאיר ווינדערס טעכ־טערל, מאַרישע. זי האָט זי גענומען פאַר דער האַנט און צוזאַמען מיט דער גאַנצער פּרויען־גרופּע אַרויסמאַרשירט אויפן „אומשלאַג־פּלאַץ“.

דער גאַנצער פּלאַץ איז געווען איבערגעפּולט מיט צענדליקער טויזנ־טער יידן, אין דער גרויסער געביידע פּונעם געוועזענעם יידישן שפּיטאַל (פּרינער איז דאָרט געווען אַ פּוילישע פּאַלקסשול) אויף סטאַווקי גאָס, וווּ עס איז אַרייַנגעשטופּט געוואָרן דער געבראַכטער פּרויען־טראַנספּאָרט, איז נישט געווען קיין פּלאַץ אַפּילו צו שטיין. מענטשן האָבן געקלעפּט איינער צום אַנדערן. פּיל מענטשן זענען פּון זינען אַראָפּ, אַדער געשפּרונגען פּון די פענצטער, פּאַלנדיק טויט פּון אַ דייטשער קויל, וואָס האָט זיי גע־

יאנאס טורקאו

טראַפּן. פון דעם שמוץ, שרעקלעכן ריח און ענגשאַפט אַליין האָט מען שוין געקענט משוגע ווערן. קיין ביסל וואַסער איז נישט געווען צו באַ-

מאיר ווינדער

קומען. וועגן עפעס עסן, איז דאָך שוין אַפּגערעדט. די פיזיאָלאָגישע באַ- דערפענישן האָט מען דערליידיקט אונטער זיך, — אַזוי, אַז ביז די קני איז מען געשטאַנען אין עקסקרע- מענטן. ווען עמעצער האָט שוין מער נישט געקענט שטיין אויף די פיס פון מידקייט, האָט ער זיך געמוזט אַוועקזעצן, ביזן האַלדז אַיינגעטונקען אין דעם שוידערלעכן אַפּפּאַל. ווען אויפן דריטן טאַג האָבן זיך דער- הערט טריט פון אוקראַינער און ליט- ווינער, וואָס זענען געקומען נאָך זייערע קרבנות, האָט זיך רעגינאַ צו- קער, צוזאַמען מיט מאַרישאַ ווינ- דער, אַיינגעטונקען און אויסבאַהאַלטן אונטערן שמוץ...

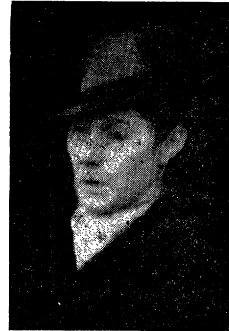
אַנדערע פרויען האָבן אויך נאָכגעטון זייער ביישפּיל, זיי זענען אָבער דערשטיקט געוואָרן פון שרעקלעכן ריח און געבליבן ליגן טויט... ווען מען האָט שוין געהאַט אַרויסגעפירט כמעט אַלע פרויען, האָט אַן אוקראַינער פּאַליציאַנט באַמערקט ווי עס רירט זיך עפעס, און, אַנשטעלנדיק די ביקס צום שיסן, האָט ער אויסגערופּן: «אַרויס, אַדער איך שיס!» רעגינאַ צוקער האָט געהאַט מיט זיך אַ גרויסן בריליאַנט און אַ דאַנק דעם האָט זי זיך אויסגעקויפט פונעם תלינס הענט. די טאַכטער פון די ווינדערס, אויף וועלכער אַן אוקראַינער האָט געוואָרפּן אַן אויג, האָט ער באַין אופן נישט געוואַלט אַפּלאַזן און אַוועקגעפירט דאָס פּרעכטיקע מיידל... רעגינאַ צוקער האָט דער אוקראַינער, נאָך אַ פּאַר טעג אויסבאַהאַלטן אויפן «אומשלאַג- פּלאַץ», אין אַ געוויסן פּאַרנאַכט צוריקגעבראַכט אין געטאַ אַרײַן. זי איז אַנגעקומען צו אונדז אויף דער מילנע גאַס אין אַ שוידערלעכן מצב.

פארלאשענע שטערן

ווען יוכבד זילבערג האָט זיך דערוווסט וועגן דעם טראַגישן סוף פון איר איינציק, הייסגעליבט, געראָטן קינד, איז זי אַראָפּ פון זינען. דאָס זעלביקע איז געשען מיט איר מאַן מאיר ווינ-דער, וועלכער איז שוין אַ צייט פריער געווען פסיכיש נישט אין אַרדענונג.

רעגינאַ צוקער האָט נישט אויפגעהערט צו וויינען און קלאַגן איבערן אומקום פון דעם ווונדער-שיינעם קינד פון אַרטיסטן-פאַרל ווינ-דער. זי האָט געוואַלט באַגיין זעלבסטמאָרד. עס איז זי אוממעגלעך געווען צו באַרואיקן, אַז אויב נישט היינט, איז מאַרגן — וועלן מיר דאָך אַלע טיילן דעם זעלביקן גורל. די חברים-אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך געפונען אין שולצס „שאַפּ“, האָבן באַשלאָסן זי דאַרט צוריק איבערצונעמען. ביי אונדז, אויף מילנע, האָבן שוין קיין

יוכבד זילבערג

פרויען נישט געטאַרט מער זיין.

אוועק אַ צייט און מען האָט זיך, ווילנדיק, נישט ווילנדיק, צוגעוויינט צו דער געשאַפענער לאַגע. די, וואָס זענען נאָך פאַרבליבן, האָבן דאָך געמוזט ווייטער לעבן. די איינזאַמע רעגינאַ צוקער האָט חתונה געהאַט מיט דעם איינזאַם-פאַרבליבענעם אייזיק סאַמבערג (זיין פרוי העלענאַ גאַטליב איז נאָך ביי דער ערשטער „אַקציע“ אוועקגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע) און צוזאַמען געמאַכט פלענער אויף... דער צוקונפט. זיי האָבן אַלץ געהאַפט איבערצולעבן די מלחמה. נישט באַשערט געווען אָבער רעגינאַ צוקער צו האָבן אַ לאַנג גליקלעך לעבן מיט איר צווייטן מאַן סאַמבערג. זיי זענען באַלד אַרויסגעשיקט געוואָרן (בעתן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ) אין לאַגער קיין פּאַניאַטאָוו און פון דאָרט געבראַכט געוואָרן צום אומקום קיין מאידאַנעק. דעם 3טן נאָוועמבער 1943, אינעם טאַג ווען מען האָט דאָרט אויסגעשאַסן 18 טויזנט יידן, אונטער די קלאַנגען פון שטראַוס' „ווינער וואַלצער“, האָט רעגינאַ צוקער, צוזאַמען מיט איר מאַן אייזיק סאַמבערג און אַנדערע קאַלעגן, געפונען איר מאַרטירער-טויט.

די משפחה פישער

דער ראש פון דער משפחה — הערמאן פישער — האָט געשטאַמט פון בענדין. זיין זיידע און פאָטער האָבן געהאַנדלט מיט פיש, און פון דאַנען נעמט זיך טאַקע זייער נאָמען.

הערמאן פישער האָט נאָך אין זיינע קינדער־יאָרן געהאַט אַ דראַנג צום טעאַטער. בענדין איז אַלעמאַל געווען אַ גרויסע ייִדישע שטאַט, ווהיין עס פלעגן אָפט קומען ייִדישע טעאַטער־טרופּעס. פישער פלעגט נישט דורכלאָזן קיין פאַרשטעלונג און איז אַזוי „געכאַפט געוואָרן אויף דער מעשה“, אַז אין אַ שיינעם העלן טאַג איז ער, מיט אַ וואַנדער־טרופּע, פאַרשווינדן פון דער היים. זייענדיק אַ שיינער בחור, האָט פישער געוואָלט ווערן אַ ליבהאַבער, — עס האָבן אים אָבער דערצו געפּעלט צוויי זאַכן: טאַלאַנט און אויסשפּראַך. ער האָט געהאַט אַ הייזעריקע שטים און קיין ליבהאַבער־ראָלן האָט ער דעריבער נישט באַקומען. היות ער האָט אין כאַראַקטער־ראָלן אויך נישט געגלאַנצט, האָט מען אים געמאַכט פאַר אַ סופּליאַר.

דאָס איז אַמאָל אין ייִדישן טעאַטער געווען אַ בכבודיקער אַמט, וואָרום אויפן סופּליאַר איז געשטאַנען די גאַנצע פאַרשטעלונג — פון קיין ראָלן־לערנען האָט מען נישט געהאַלטן. נישט יעדער אָבער האָט צו יענער צייט געקענט ווערן אַ סופּליאַר, ווייל נישט אַלע זענען געווען באַקאַנט מיט די קליינע אותיות־לעד... פישער איז געווען אַ בקי אין ייִדיש, דייטש, ווי אויך אין רוסיש — איז ער געוואָרן אַ וויכטיקע פיגור ביים טעאַטער.

ער איז אַרומגעפאַרן מיט פאַרשיידענע טרופּעס איבער גאַנץ רוסלאַנד אַלס סופּליאַר און אויך אַלס געהילף־רעזשיסאָר. ביים אַמט פון געהילף־רעזשיסאָר איז ער שוין פאַרבליבן ביזן סוף פון זיין לעבן.

פארלאשענע שטערן

געהילף-רעזשיסאר איז אמאל ביים יידישן טעאטער געווען דע, וואָס האָט, לויט די אַנווייזונגען פונעם „סטאַר“, אויסגעשטעלט די בינע, פאַרזאָרגט די דעקאָראַציעס, רעקוויזיטן און קאַסטיומען און צוגעגרייט די סטאַטיסטן צו דער פאַרשטעלונג (רעזשיסארן אין פולן זין פון וואָרט זענען נאָך דעמאָלט נישט געווען). ווען פישער איז אַריבער אין אַן אַנדערע טרופע, האָט ער דאָרט געשטעלט די פיעסן, וואָס זענען געווען אויפגעפירט אין די פריערדיקע טעאטערס, ווו ער האָט געאַרבעט, אַפּקאַפּירנדיק זיי ביזן לעצטן פרט. אַזוי אַרום איז ער אויך געוואָרן רעזשיסאר, ד"ה אַנגע-געבן אויף די אַפישן און פראַגראַמען: רעזשי — הערמאַן פישער.

הערמאַן און ליזאַ פישער

ווען ס'האט זיך אין ווארשע געגרינדעט די ערשטע יידישע דראמא-טישע טרופע, א"נ "פארייניקטע טרופע" מיט אסתר רחל קאמינסקי, אברהם יצחק קאמינסקי, רעגינא קאמינסקי, יעקב ליבערט, בערטיל, וויסמאן, אסתר גלאזער, זשעלאזא, הערמאן שיעראדזקי, עדעלמאן, יער-מאלינא, שלמה קאן א"א, איז הערמאן פישער אנגאזשירט געווארן אלס סופיאַר און געהילף-רעזשיסאר.

מיט דער "פארייניקטער טרופע" האט הערמאן פישער דורכגעמאכט דעם טריאומף-טורנע איבער גאנץ רוסלאנד, איינשליסנדיק פעטערבורג און מאַסקווע. אין צארישן רוסלאנד האט אין יענע שטעט קיין יידיש טעאטער נישט געטאָרט שפּילן. פאַר דער קאָמינסקי-טרופע איז אָבער געמאַכט געוואָרן אַן אויסנאַם.

אין אַדעס האָט זיך פישער באַקענט מיט אַ כאַריסטיין פון יידישן טעאטער, ליזאַ באַרסקאַ, חתונה געהאַט מיט איר און פון דעמאָלט אַן שוין צוזאַמען מיט איר אַרומגעפאַרן.

ליזאַ באַרסקאַ-פישער האָט געהאַט אַ שיינע שטיים צו זינגען און אויך פעאיקייטן צו דער בינע, האָט מען איר אַנגעהויבן געבן ראָלן, און מיט דער צייט איז זי געוואָרן אַ נוצלעכע כאַראַקטער-אַקטריסע אין יידישן טעאטער. ליזאַ באַרסקאַ איז געווען זייער אַ ליבער און פריינטלעכער מענטש; חבריש, פריילעך און שטענדיק — מיט אַ שמיכל אויף די ליפן. אַלע, וואָס האָבן מיט איר געאַרבעט, האָבן זי זייער ליב געהאַט.

די פישערס האָבן געהאַט דריי קינדער: די עלטסטע — לובאַ פישער, האָט געשפּילט אַ געוויסע צייט אין יידישן טעאטער און אין יידישע פּיל-מען. נאָכן פאַרענדיקן אירע שטודיעס (געווען אין אוניווערסיטעט און אין דער פּוילישער דראַמאַ-שול) — אַוועק צום פּוילישן טעאטער. זי איז געווען די פרוי פונעם ביז-גאָר באַגאַבטן פּוילישן אַרטיסט יאַצעק וואַשטשעראַ-וויטש. פישערס יונגערע טאכטער, אַנקאַ, האָט זיך ווייטער געלערנט און ערשט אין וואַרשעווער געטאָ — אַנגעהויבן אויפצוטערעטן אויף דער בינע. פישערס איינציקער זון, באַריס, איז נאָך מיט יאָרן פאַרן קריג אַוועקגע-פאַרן קיין אַמעריקע.

הערמאן פישער האָט, להיפּוך צו זיין פרוי ליזאַ, ליב געהאַט זיך צו קהלען. אומעטום איז מיט אים געווען פּול. ער האָט וועגן אַלעם גע-

פארלאשענע שטערן

וויסט און שטענדיק געהאט צו דערציילן עפעס א „פאסירונג“ פון הינטער די קוליסן. ער האט אבער געהאט אזא מזל, אז ער האט שטענדיק בעת א פארשטעלונג „פאררעדט“ די אקטיארן און זיי האבן פארשפעטיקט צו

הערמאן און ליזא פישער אין לעאניד אנדרעיווס „7 געהאנגענע“, אויפגעפירט דורך זיגמונט טורקאוו אין וואַרשעווער „צענטראַל־טעאַטער.

זייערע אויפטריטן. צוליב די זעלביקע טעמים האט ער אויך פארשפע-טיקט צו לאָזן, אין דער ריכטיקער צייט, דעם פאָרהאַנג.

ווען מיר האָבן, אין יאָר 1923, געשפילט מיטן „וויקט“ אין פּשע-מישל (גאַליציע) יעזשי זשולאַווסקיס „שבתי צבי“, האָט פּאַסירט פּאַלגנ-דיקער פּאַל: ווען „שבתי צבי“ (זיגמונט טורקאָוו) שטעלט זיך פּאַרן סולטאַן (שמואל לאַנדאָוו), דאַרף געשען אַ „נס“, וואָס שבתי האָט געבעטן ביים אויבערשטן: ער זאָל עפענען די הימלען און ס'זאָל אָנהייבן צו דונערן און צו בליצן. דאָס האָט געדאַרפט איבערצייגן דעם סולטאַן, אַז שבתי צבי

איז טאקע א בעל-מופת. האָט זיך אָבער הערמאַן פישער פאַררעדט און... עס איז נישט געשען דער "נס" — ער האָט פשוט פאַרגעסן צו מאַכן זי געהעריקע עפעקטן... ווען שבתֿי צבי (זיגמונט טורקאוו) האָט געזען, זיז דער "נס" קומט נישט, האָט ער זיך געמוזט אַרויסדרייען פון דער פריק־רער סיטואַציע און אויסגעפינען אַן אַנדערן "נס", וואָס האָט געדאַרפט אַפּלענקען די דונערן און בליצן. ווען די קאַמבינאַציע איז געלונגען און דער עולם, ווי אויך די אַקטיאָרן, האָבן שוין פאַרגעסן וועגן דעם, האָט פּלוצלונג, מיט דער גאַנצער קראַפט, אַנגעהויבן צו דונערן און צו בליצן... אַזעלכע "עפעקטן", אָדער בעסער געזאַגט — דעפעקטן, זענען ביי פישערן געווען אַן אַפטע דערשיינונג...

אויב איך ברענג איצט די דאָזיקע פאַקטן, בין איך באין אופן גישט אויסן אַנצורירן דעם ליכטיקן אַנדענק פונעם מאַרטירער הערמאַן פישער. זיין אַנדענק איז אונדז אַלע, וואָס האָבן אים געקענט און מיט אים גע־אַרבעט, הייליק און אומפאַרגעסלעך, ווייל מיט אים איז פאַרבונדן אַ שטיק געשיכטע ערלעך ייִדיש טעאַטער, מיט וועלכן ער איז געווען ענג פאַר־בונדן איבער 40 יאָר און וואָס איז אים געווען אַזוי טייער.

הערמאַן פישער איז געווען דער האַרעפאַשניק פונעם ייִדישן טעאַטער; אויף זיינע פלייצעס האָט ער געטראָגן די שווערע מאַסע פונעם לאַנגן וואַנדער־לעבן, אַלע מניעות און שטרויכלונגען, וואָס דאָס ייִדישע טעאַטער האָט געהאַט דורכצומאַכן אין צאַרישן רוסלאַנד. נישט פון איין שווערער סיטואַציע האָט הערמאַן פישער אַרויסגעראַטעוועט זיין טרופּע. ווען מען האָט געדאַרפט אויף שנעל איבערזעצן אַ ייִדישע פּיעסע אין רוסיש און זי אַזוי פּרעפּאַרירן, אַז די צענזור זאָל נישט געפינען קיין שום "טריפעס" (ניעבלאַגאַנאַדיאַזשאַן) — האָט פישער עס געטון.

פישער איז געווען זייער אַרבעטזאַם און פול מיט ענערגיע. ער האָט אויך, ביים אַרגאַניזירן דאָס פּראַפעסיאָנעלע לעבן פון אונדזערע אַקטיאָרן, געשפּילט נישט קיין קליינע ראָל. ער האָט געהערט צו די גרינדער פון ערשטן ייִדישן אַרטיסטן־פּאַריין אין וואַרשע. יאָרנלאַנג איז ער געווען פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון פּאַריין און האָט אַרויסגעוויזן אַ חוש פאַר אַרגאַניזאַציאָנעלע פּראַגן.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראַכן, האָט זיך הערמאַן פישער מיט זיין

פארלאשענע שטערן

משפחה געפונען אונטער די דייטשן אין וואַרשע. ער איז שוין געווען אַלט און שוואַך. זיין פרוי, ליזאַ באַרסקאַ-פישער, וועלכע ער האָט זייער ליב געהאַט און איז געווען צו איר שטאַרק צוגעבונדן, איז געשטאַרבן פון טיפּוס, בעת דער נאַצישער אַקופאַציע. דאָס האָט אויף אים שטאַרק גע-ווירקט. זיין טרייסט זענען אָבער געווען די קינדער, וועלכע ער האָט שטאַרק ליב געהאַט. ער האָט נישט אויפגעהערט צו רעדן וועגן זיין זון באַריס, וואָס האָט אין אַמעריקע געענדיקט אויף אינזשיניער און געאַרבעט ביי אַעראַפּלאַנען. די גאַנצע האַפענונג האָט ער געלייגט אויף באַריס, אין וועלכן ער האָט געזען די אַנשפּאַר אויף דער עלטער...

ווען דאָס וואַרשעווער געטאָ איז הערמעטיש פאַרמאַכט געוואָרן, האָט זיין טאַכטער לובאַ פישער שוין מער נישט געקענט צו אים קומען, ווי אויך שיקן אים שטיצע. זי אליין, אַלס ייִדישקע, האָט געמוזט אַנטלויפן פון וואַרשע. שפעטער איז זי צוריקגעקומען און אויף אַ שרעקלעכן אופן אומגעקומען. ווען זי איז אומגעקומען האָבן שוין דער טאַטע אירער, הער-מאַן פישער, און איר געליבטע שוועסטער אַניאַ נישט געלעבט. עס איז שוין מער נישט געווען קיין געטאָ און עס זענען שוין נישט געווען קיין יידן.

הערמאַן פישער האָט אין געטאָ געאַרבעט אַ געוויסע צייט אין ייִדישן טעאַטער אַלס געהילף-רעזשיסאָר. זיין טאַכטער אַניאַ, וועלכע איז געווען גענוג מוזיקאַליש און באַזעסן אַ קליין שטימעלע, האָט אָנגעהויבן אויפ-צוטראַעטן אין די קאַפעס, שפעטער — אין נאַכט-לאַקאַלן. פאַרטאַג איז זי אַהיים געקומען אַ טויט-מידע, ברענגענדיק דעם טאַטן די פאַר פאַר-דינטע גראַשן...

ווען עס האָבן זיך אין געטאָ אָנגעהויבן די „אַקציעס“, האָט הערמאַן פישער און זיין טאַכטער אַניאַ באַקומען אַרבעט אויף אַ „פּלאַצוווקע“ (אַרבעטס-אַרט), אויסערהאַלב דעם געטאָ. אַהיין פּלעגט מען פון געטאָ ברענגען גרופּעס יידן, וואָס זענען געווען פאַרזען מיט די נויטיקע דאָ-קומענטן, אַז זיי זענען באַשעפטיקט אויף דער אַרישער זייט און האָבן אַ רעכט, גרופּעווייז, צוריקצוקומען פון דער אַרבעט אויף דער אַרישער זייט אין געטאָ אַריין.

הערמאן פישער מיט זיין טאכטער אניא האבן געהערט צו די „גליק-לעכע“, צו די אויסדערוויילטע, ווייל די „פלאצוווקע“-ארבעטער זענען תמיד צוריקגעקומען פון דער ארישער זייט מיט לעבנסמיטל און אזוי ארום פארהיט געווארן פון הונגער. זיי האבן אויך ארויסגעשמוגלט פון געטא פארשיידענע זאכן צו פארקויפן אויף דער ארישער זייט (דעמאלט האבן די פאליאקן יידישע זאכן נאך געקויפט, נישט גענומען בכוח).

איך האב אמאל שטייענדיק ביים געטא-טויער, געטראפן דעם אלטן הערמאן פישער מיט זיין טאכטער אניא אין דער ריי מיט א גרופע ארבעטער, גרייט דורכצוגיין די קאנטראל פון די דייטשן, כדי ארויסצוגיין אויף די ארישע זייט. פישער האט דעמאלט אויסגעזען מיט א צוואנציק יאר יונגער. ער האט אינגאנצן געשיינט. באמערקנדיק מיך, האט ער מיר צוגעווארפן: — „נו, גאט זיי דאנק, עס גייט מיר גאנץ גוט“...

דאס איז געווען דאס לעצטע מאל, וואס איך האב פישערן געזען. לאנג איז אים נישט באשערט געווען „ס'זאל גיין גוט“. ווי עדות האבן מיר איבערגעגעבן, איז אין א שיינעם טאג, אנהויב 1943, זיין גאנצע ארבעטס-גרופע ארומגערינגלט געווארן ביים טויער פון געטא און מען האט זיי אלע אוועקגעפירט אויפן „אומשלאג-פלאץ“ אין די וואגאנען אריין. זוהין מען האט זיי דעמאלט אוועקגעשיקט — קיין טרעבלינקע, אדער קיין מאי-דאנעק — ווייסט מען נישט. איבעריקנס, וואס איז דער חילוק? דער סוף איז געווען דער זעלביקער: אין די גאז-אוינונס אריין.

אזוי האט זיך פארענדיקט די געשיכטע פון דער פאפולערער טעא-טער-משפחה פישער.

אברהם האלפרן

אין א פארווארפן שטעטל אין דער ליטע, גראדנער גובערניע, וואָס איז זיך געלעגן אָפגעריסן פון דער וועלט (קייַן באַן גייט נאָך עד היום נישט אַהינ), האָט זיך געלעבט אַן אַרעמע ייִדישע משפּחה מיטן נאָמען גאַלפּערן.

דער ראש פון דער משפּחה, חיים יוחנן, האָט געאַרבעט אין אַ בראַנפן-ברווז, צוואַ-מען מיט זיינע זין, די דאָזיקע פרנסה, וואָס האָט אים, אַגב, נישט געקלעקט אויף אויסצוהאַלטן זיך גאַנץ גרויסע משפּחה, איז אים ווייניק וואָס אָנגעגאַנגען. ער האָט געהאַט מער אינטערעס פאַר געזאַנג, איבערהויפּט — פאַר ייִדישע ניגון-נים. באַזיצנדיק אַ שיינע שטים און זייענדיק זייער מוזיקאַליש, איז ער געוואָרן דער „חזן“ פון דער שול אין פאַראַזאָווע — אַזוי האָט געהייסן דאָס שטעטל, וואָס איז געווען גרויס ווי אַ גענעץ און איז געשטאַנען אַרומגערינגלט פון אַ גרויסן וואַלד.

און נישט נאָר פון דער שול, נאָר אויך פון זיין היים האָבן זיך גע-טראָגן אַן אויפהער האַרציקע ייִדישע ניגונים, וואָס האָבן זיך געהערט איבער גאַנץ פאַראַזאָווע און וואָס זענען אויפגעכאַפט און אונטערגעהאַלטן געוואָרן דורך אַלע פאַראַזאָווער איינוויינער. דאָס האָבן געזונגען: חיים-יוחנן מיט זיינע קינדער און אייניקלעך.

יאנאס טורקאוו

חיים יוחנן גאלפערן איז געווען א בעל-מטופל פון 7 קינדער (3 זין: אברהם יצחק, יעקב אשר און יוסף און 4 טעכטער: כאשיע, קיילע, רבקה און דאָס מוזיניקל אסתר רחל — די שפעטער באַרימט-געוואָרענע אסתר רחל קאַמינסקי).

קיין פרנסה איז, ווי געזאָגט, אין שטוב נישט געווען און דער זלות האָט געקנאָקט פון אַלע ווינקעלעך — האָבן די קינדער באַשלאָסן צו זוכן מזל אין דער גרויסער שטאָט וואַרשע.

די ערשטע האָט פאַרלאָזט פאַראַזאָוע די עלטסטע טאָכטער כאַשיע און צוביסלעך האָט זי אָנגעהויבן אַראַפּצוברענגען קיין וואַרשע אירע ברֶבֿ דער און שוועסטער. די לעצטע איז געקומען קיין וואַרשע די נאָך גאָר יונגינקע אסתר רחל.

חיים יוחנן גאלפערן האָט זיך אָבער נישט געוואָלט שיידן מיט זיין געבוירן-אַרט פאַראַזאָוע, וווּ ער איז אויך אין אַ צייט אַרום געשטאַרבן.

ווען יעקב אשר (דער זיידע פון דער שוישפילערין דינה האַלפערן) איז געקומען קיין וואַרשע, איז זיין זון אברהם האַלפערן — אין וואַרשע האָט זיך די משפּחה שוין גערופן האַלפערן — אַלט געווען 12 יאָר און ער איז באַלד אָפּגעגעבן געוואָרן אין אַ חדר אַריין אויף פּאַוויע גאַס. דאָרט האָט אויך יאַרנלאַנג געווינט די גאַנצע משפּחה.

אברהם האַלפערן האָט געהאַט דריי ברידער: בנימין (דער עלטסטער), יצחק (איטשע) — דער פּאָטער פון דינה האַלפערן, און ישראל, וועלכער איז אומגעקומען בעת דער דייטשישער אַקופּאַציע אין פּאַריז. אַברהם האַלפערן האָט אויך געהאַט דריי שוועסטער: סאַניע ליסקאַווסקי (די עלט-סטע), לינאָ בראַדאַטי און העלענע פּאַדלאַס. די לעצטע איז שפעטער גע-וואָרן אַ שוישפילערין.

אברהם האַלפערן האָט געהאַט גרויסע אַמביציעס. ער האָט זיך אַליין אָנגעהויבן צו לערנען און שפעטער, מיט דער הילף פון זיין פעטער פּולמאַן — דער מאַן פון זיין מומע קיילע — אסתר רחל קאַמינסקי על-טערע שוועסטער — באַלייגט די מאַטוראַ-עקזאַמענס און אָנגעקומען אין וואַוועלבערגס טעכנישער הויכשול. אַברהם האַלפערן איז, פּונקט ווי די גאַנצע משפּחה, געווען אויסערגעוויינלעך מוזיקאַליש — נישט אומזיסט שטאַמען זיי פון אַ חזנישער משפּחה. ווען נישט דער צופאַל, וואָס זיי

פארלאשענע שטערן

זענען אוועק אין דער הויפטשטאָט וואַרשע, ווער ווייסט, צי זיי וואָלטן נישט געענדיקט זייער קאַריערע מיטן זינגען פאַר די פאַראַזאָוער ווער-דער...
דער...

אסתר רחל האַלפּערן, הגם זי האָט געהאַט נישט קיין גרויסע שטים צו זינגען, איז אָבער געווען אויסערגעוויינלעך מוזיקאַליש און מען האָט איר פאַרויסגעזאָגט אַ צוקונפט אַלס זינגערין. מיט דעם האָט זיך טאַקע אָנגעהויבן איר בינע-קאַריערע. נאָר גיך האָט מען אַנטדעקט איר נישט-דורכשניטלעכן דראַמאַטישן טאַלאַנט און זי האָט זיך באַרימט געמאַכט דווקא נישט אַלס זינגערין, נאָר אַלס פענאַמענאַלע דראַמאַטישע שוישפּיל-לערין און זי איז שפּעטער געקרוינט געוואָרן אַלס „מאַמע פון דער ייִדי-שער בינע“.

די גרויסע פּאָזיציע, וואָס אסתר רחל קאַמינסקי האָט פאַרנומען ביים ייִדישן טעאַטער און איר ליבשאַפט צו דער משפּחה האָט גורם געווען דערצו, אַז כמעט די גאַנצע משפּחה אירע, מיט אַלע קינדער, זענען אַרייַנגעצויגן געוואָרן אין קרייז פון טעאַטער — ווער אַלס שוישפּילער, ווער אַלס אַדמיניסטראַטיווע און טעכנישע קראַפט.

אסתר רחל האַלפּערן האָט חתונה געהאַט מיט אַברהם יצחק קאַמינסקי, וועלכער איז געווען אַ גלענצנדיקער כאַראַקטער-שוישפּילער, מחבר פון אַ ריי טעאַטער-שטיק (צוו. אַנד., „ייִדישע אַקטיאָרן אויף דער רייזע“). איבערזעצער פון אַנדערע שפּראַכן און קודם כל אַ נישט-דורכשניטלעכער אַרגאַניזאַטאָר. כמעט דאָס גאַנצע לעבן איז ער געווען דירעקטאָר פונעם ייִדישן טעאַטער. אַרום אסתר רחל קאַמינסקי האָבן זיך גרופּירט כמעט אַלע מיטגלידער פון איר משפּחה, וועלכע האָבן זי ממש פאַרגעטערט.

אסתר רחל קאַמינסקי לעבנס-חלום איז געווען צו שאַפן אַ „משפּחה-טעאַטער“. און ס'איז נישט קיין צופאַל, אַז סיי די פון איר משפּחה, וואָס האָבן געאַרבעט אַלס שוישפּילער, סיי די, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט אַדמיניסטראַטיווער טעטיקייט, זענען אַלע געווען זייער באַגאַבט און דער-ביי ליב געהאַט טעאַטער מיט לייב און נשמה.
אַ לאַנג צעטל פון נעמען, וואָס זענען פאַרבונדן מיט דער האַלפּערן-קאַמינסקי-משפּחה, וועט אַריין אין דער געשיכטע פונעם ייִדישן טעאַטער. אַט זענען זיי: רעגינאַ קאַמינסקי — די עלטסטע טאַכטער פון אסתר רחל

און אברהם יצחק קאמינסקי — די ביזגאר באגאבטע, יונג-פארשטאָרבענע שוישפילערין, וואָס האָט ווי אַ מעטעאָר אַ בליץ געטון אויפן פירמאַמענט פונעם יידישן טעאַטער און פאַרשוונדן געוואָרן; איר מאַן — דער אַמאַל באַרימטער קאָמיקער ווייסמאַן; די צווייטע טאַכטער — די באַרימטע שויש-פילערין אידאַ קאָמינסקי, די ערשטע פרוי פון זיגמונט טורקאו; זייער טאַכטער — רות טורקאו; דער זון יוסף קאָמינסקי — באַוווּסטער קאָמ-פּאָזיטאָר, דיריגענט און פידל-מייסטער, וואָס לעבט היינט אין ישראל, פאַרנעמענדיק אַ וויכטיקן פּלאַץ אין דער דאָרטיקער מוזיקאַלישער וועלט. די שוועסטער פון אסתר רחל קאָמינסקי, קיילע פּולמאַן, איז צוואַ-מען מיט איר מאַן געווען מיט-דירעקטאָרן פון „קאָמינסקי-טעאַטער“, אויף אַבאָזשנע גאַס אין וואַרשע, וואָס זיי האָבן צוזאַמען אויפגעבויט און עס אָנגערופן אויפן נאָמען פון קאָמינסקי; לינאַ בייעלענקי, די טאַכטער קיילע פּולמאַן, די פרוי פונעם באַקאַנטן וואַרשעווער מעדיקער אַוּסעי בייעלענקי, איז שפּעטער אויך געוואָרן אַ מיט-שותפּטע צום „קאָמינסקי-טעאַטער“; איר עלטסטע טאַכטער האָט אין וואַרשעווער געטאָ חתונה געהאַט מיט דעם יונגן, פּילצוואַגנדיקן דיריגענט פונעם סימפּאָנישן אָר-קעסטער — ישראל האַמערמאַן. אַלע זענען זיי אומגעקומען פון די דייטשן. די צווייטע טאַכטער פון די פּולמאַנס — העלענאַ באַרקאווסקי, האָט נאָכן פאַרענדיקן די פּוילישע דראַמאַטישע שול געשפּילט אין פּוילישן טעאַטער, דערנאָך — אַריבער אויף דער יידישער בינע. איר מאַן, אַדוואָקאַט באַרקאווסקי, איז יאַרנלאַנג געווען אַדמיניסטראַטיווער לייטער פון „קאָמינסקי-טעאַטער“. ער איז אומגעקומען ביי די דייטשן. דער זון פון די פּולמאַנס — שמעון פּולמאַן, אַ באַ-רימטער פּידלער און דיריגענט. ער איז אויך אומ-געקומען אין וואַרשעווער געטאָ.

שמעון פּולמאַן

אסתר רחל קאָמינסקי'ס צווייטע שוועסטער, רבקה ליכטענבערג, וואָס איז פּאַפּולער געווען אַלס די „מומע רבקה“, אַדער, ווי אַנדערע האָבן זי גערופן — די „גראַבע רבקה“ (צוליב איר אויסערגעוויינלעך-דיקער

פארלאשענע שטערן

פיגור), איז געווען די לייטערין איבער די קאסטימען-מאגאזינען אין טעאטער. זי האט אןיך געפן וווט איר מזל אויף דער בינע. בלויז איר דערשיינען אויף דער בינע האט, צוליב איר "פיגור", ארויסגערופן אַזאַ געלעכטער אין זאל, אַז די איבעריקע אַרטיסטן האָבן שוין מער נישט געקענט קומען צום וואַרט... האָט מען איר דערפאַר שוין מער נישט גע-לאָזט אויפטרעטן אויף דער בינע. אָבער פון איר אַרבעט הינטער דער בינע האָט זי ביזן סוף פון איר לעבן נישט רעזיגנירט.

די טאַכטער פון דער "מומע רבקה" איז געווען אַ כאַראַקטער-אַקטריסע אין אסתר רחל קאַמינסקיס טרופע. זי האָט געהייסן מינע, אָבער גערופן האָט מען זי "די טויבע מינע". זי איז אַ צייט-לאַנג געווען די פרוי פונעם אַקטיאָר דוד לואי. ביידע זענען זיי אומגעקומען דורך די דייטשן בעת דער "אויסזידלונג" פון וואַרשעווער געטאָ. דער איינציקער זון פון דער "מומע רבקה", אליהו ליכטענבערג, איז יאַרנלאַנג געווען געהילף-אַדמיניסטראַטאָר אין טעאטער, דערנאָך — מיט-אייגנטימער פון דער טעאטער-גאַרדערעאַב, אָדער ווי מען האָט עס ביי אונדז גערופן: שאַטניע. אויך ער איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ.

אסתר רחל קאַמינסקיס ברודערס אַ טאַכטער (אַברהם האַלפערנס שוועסטער), סאַניע ליסקאַווסקי, האָט יאַרנלאַנג געפירט דעם בופעט אין טעאטער. זי האָט געהאַט פיר קינדער: די זין מאַטעק און העניעק און די טעכטער לינאַ און גינאַ. לינאַ און דערנאָך גינאַ האָבן געשפילט אַלע קינדער-ראָלן ביי אסתר רחל קאַמינסקי און זיי זענען געווען זייער באַגאַבט און שייך. מיט דער צייט זענען זיי אַוועק פונעם טעאטער. ביידע זענען זיי, מיט זייערע משפחות און מיט דער מוטער סאַניע ליסקאַווסקי, אומגע-קומען אין וואַרשעווער געטאָ.

פון די קינדער פון יעקב אשר האַלפערן (דער ברודער פון אסתר רחל קאַמינסקי און דער זיידע פון דינאַ האַלפערן) איז אויך געגאַנגען צום טעאטער די יינגסטע טאַכטער העלענע האַלפערן (אַ שוועסטער פון אַברהם האַלפערן), וועלכע האָט געשפילט ביי אסתר רחל קאַמינסקי און אין אַנדערע טעאטערס אין רוסלאַנד אַ פאַר יאַר. זי האָט חתונה געהאַט מיטן טעאטער-סופליאַר חיים פאַדלאַס און צוזאַמען מיט אים אַוועק קיין אַמעריקע, וווּ זי איז געשטאַרבן. די צווייטע שוועסטער פון אַברהם האַל-

פערן, לינא, איז געווען די פרוי פון הערמאַן בראַדאַטי, וועלכער איז געווען אַ מיט־שותף צום „קאַמינסקי־טעאַטער“, ביז ער איז פלוצלונג פריצייטיק געשטאַרבן. לינא בראַדאַטי איז מיט אירע צוויי קינדער אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ.

די טאַכטער פון איטשע האַלפערן (אַברעמס ברודער) דינה האַלפערן, אַ ווונדערבאַרע שוישפילערין, האָט שוין אין אירע קינדער־יאָרן אַרויס־געוויזן גרויסע בינע־פעאַיקייטן און לסוף געגאַנגען צום טעאַטער. איצט געפינט זי זיך אין די פאַרייניקטע שטאַטן. דינה האַלפערנס ברודערל יוסף (יאַסל) האָט אויך געאַרבעט אין טעאַטער אַלס עלעקטראַטעכניקער. ער איז צוזאַמען מיט זיין משפּחה, מיט זיין ברודער יעקב (יאַנקל), מיט די שוועסטערס רחל און כאַשע און מיטן פאַטער, אומגעקומען אין וואַרשע־ווער געטאָ.

פון דער משפּחה האַלפערן־קאַמינסקי האָבן ביים ייִדישן טעאַטער געאַרבעט 28 מענטשן, נישט רעכענענדיק די זייטיקע צווייגן, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט די משפּחה־מיטגלידער, און זענען געווען טעטיק אַלס שוישפילער און רעזשיסאָרן אין ייִדישן טעאַטער. אין דער דאָזיקער צאָל איז נישט אַריינגערעכנט דער וועלט־באַרימטער, גרויסער אַמעריקאַ־נער שוישפילער דעני קעי (פון אַברעם יצחק קאַמינסקי'ס משפּחה). זיין אמתער נאָמען איז קאַמינסקי און ער איז שוין געבוירן געוואָרן אין אַמעריקע.

אַברעם האַלפערן האָט אויך נישט געקענט ביישטיין דעם „נסיון“, — ער האָט פאַרלאָזט זיינע סטודיעס און איז געוואָרן אַדמיניסטראַטאָר ביי זיין מומען אסתר רחל קאַמינסקי נאָך אין וואַרשעווער מוראַנאווער טע־אַטער. פון דעמאָלט אָן איז ער, מיט קליינע אויסנאַמען, געוואָרן דער געשוויינענער אימפרעסאַריאָ פון אסתר רחל קאַמינסקי.

אַברעם האַלפערן איז יאַרנלאַנג געווען דירעקטאָר פון פאַרשיידענע טרופּעס, אימפרעסאַריאָ פון „וויקט“ (וואַרשעווער ייִדישער קונסט־טע־אַטער), מיט וועלכן ער האָט דורכגעמאַכט דעם גאַנצן טורנע אין לאַנד און אין אויסלאַנד.

אַבער אויך אַברעם האַלפערן האָט געפרוווט זיינע „כוחות“ אַלס שוישפילער און ער האָט געהאַלטן, אַז ער האָט גרויסע בינע־פעאַיקייטן, —

פארלאשענע שטערן

מען דארף אים נאָר געבן אַ געלעגנהייט זיך צו באַווייזן אין אַ ראַל. אַברהם יצחק קאַמינסקי האָט אים אַמאָל, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, גע־געבן אַזאַ געלעגנהייט. אין דער פּיעסע „אורי־דניק מערוואַוויך“, וועלכע ער האָט אויפגעפירט, האָט ער אַברהמען געגעבן אַ קליינע ראַל פון אַ רו־סישן גאַראַדאָוואַי (פּאַליציאַנט). האַלפּערן האָט געהאַט אַפצורעדן אַ פאַר ווערטער אין רוסיש. אַלע פּראָבן, וואָס מען האָט מיט אים געמאַכט, זענען דורך אין בעסטער אַרדענונג — אַגב, האָט אַברהם האַלפּערן געקענט גלענצנדיק רוסיש. ס'איז געקומען צו דער פאַרשטעלונג. האַלפּערן האָט אָנגעטון דעם מונדיר פון רוסישן גאַראַדאָוואַי, אַרויס אויף דער בינע און אָנגעהויבן רעדן. פון גרויס שרעק האָט זיך האַלפּערן אַזוי פאַרלוירן, אַז אַנשטאַט אין רוסיש, האָט ער די ראַל אַפּגערעדט אין אַ ריינעם דייטש..

מער האָט ער שוין ביי קאַמינסקי קיין ראַל נישט באַקומען... האַלפּערן האָט אָבער נישט געוואָלט רעזיגנירן פון שפּילן טעאַטער און כּסדר געבעטן ביי אַסתר רחל קאַמינסקי נאָך אַמאָל צו מאַכן מיט אים אַ פּרוּוו.

— „מומע“, — האָט ער געזאָגט (ער האָט אַסתר רחלען גערופן „מומע“), — „עס טרעפט דאָך אַמאָל ביים גרעסטן אַרטיסט אַן אומגליק... מאַכט־זשע מיט מיר נאָך איין פּרוּוו, מומע, און איר וועט זען, אַז איך וועל איך נישט פאַרשעמען“...

און אַסתר רחל קאַמינסקי האָט געמאַכט נאָך איין פּרוּוו. זי האָט אים געגעבן דעם שאַנס. מען האָט גראַד געשטעלט „אַן אַ היים“ פון יעקב גאַרדין. אין לעצטן אַקט ווערט די הויפט־העלדין פון דער פּיעסע (גע־שפּילט פון אַסתר רחל קאַמינסקי) משוגע. מען רופט אַרויס פון שפּיטאַל אַן אַמבולאַנס, וואָס דאַרף זי אַפּפירן אין משוגעים־הויז אַריין. אַברהם האַל־פּערן האָט באַקומען דעם קליינעם עפּיואַד פונעם סאַניטאַר, וואָס קומט אַריין נאָך דער משוגענער, טוט איר אַן דעם זיכערהייט־קאַפּטאַן און דאַרף זי אַרויספירן. דער סאַניטאַר האָט צו זאָגן בלויז די פאַר ווערטער: „שרעקט זיך נישט, ליבע פּרוי“. אין געגעבענעם מאַמענט קומט אַברהם האַלפּערן אַריין, גייט פאַרזיכטיק צו צו דער משוגענער (אַסתר רחל קאַ־מינסקי) און זאָגט צו איר מיט מיטגעפּיל: „שרעק זיך נישט, מומע“. מער

יאנאס טורקאוו

האָט מען שוין נישט באַדאַרפט. אסתר רחל קאַמינסקי (אַלס משוגענע) האָט זיך אין דער סאַמער טראַגישסטער סצענע שרעקלעך צעלאַכט און ממילא אַרויסגערופן אויך הייטערקייט אין צושויער־זאַל... מיט דעם האָט זיך געענדיקט אַברהם האַלפערנס קאַריערע אַלס אַקטיאָר. מער האָט ער שוין קיין ראַלן נישט באַקומען.

אַברהם האַלפערנס פרוי, אַמאָליקע אייזענבערג, אַדער — ווי זי איז געווען באַקאַנט אין דער טעאַטער־וועלט — „מאַניע“, איז געווען זייער פאַפּולער ביי די ייִדישע טעאַטער־מענטשן. זי איז געווען די הויפּט־צו־שטעלערין פון די רעקוויזיטן אין כמעט אַלע טעאַטערס און פון צייט צו צייט איז זי אויך אויפגעטראָטן אויף דער בינע. איר ספּעציאַליטעט איז געוועזן מחותנתטעס ביים באַדעקן די כלה...

בשעת די דייטשן האָבן באַזעצט וואַרשע, האָט זיך אַברהם האַלפערן מיט זיין פרוי געפונען אין דער שטאָט. ער האָט געמאַכט אַ פרווּו צו אַנט־לויפן פון די דייטשן, אָבער דאָס איז אים, ליידער, נישט געלונגען. זיין שוועסטער־טאָכטער, גינאַ ליסקאַווסקי, וואָס האָט פאַרנומען דעם אַמט פון אַ רעפּערענטין אין שפּיטאַל־וועזן אין געטאַ, האָט אים באַזאָרגט מיט אַ פאַסטן אין דער זעלביקער אינסטיטוציע. דאָס האָט אים אָבער נישט געקענט שיצן פון אומקום, פונקט ווי עס האָט גאַרנישט געשיצט פון אומ־קום זיין גאַנצע, ברייט־פאַרצווייגטע משפּחה, וואָס האָט זיך געפונען אין וואַרשעווער געטאַ.

דער וועג פון פאַראַזאָווע ביז וואַרשע, וואָס האָט אים און זיין יחוס־דיקער טעאַטער־משפּחה פאַרשאַפן אַזעלכע גרויסע טריאומפּן, איז איבער־געשניטן געוואָרן.

מנחם קיפניס און זמרה זעליגפערל

מנחם קיפניסעס אַמביציע איז געווען צו ווערן אַן אָפּערע-זינגער און ער האָט נאָך אין וואַלין, וווּ ער איז געבוירן געוואָרן, אָנגעהויבן צו שטודירן געזאַנג. קיפניס איז געווען אויסערגעוויינלעך מוזיקאַליש, האָט באַזעסן אַ שיינעם לירישן טענאָר און געהאַט אַ סך אויסדרוק, דערצו האָט ער נאָך געהאַט דעם אמתן ייִדישן קנייטש אין זינגען — ער איז געווען אַ זעלטענער מנגן. קיפניס האָט באַזעסן אַלע מעלות, וואָס אַ גרויסער זינגער דאַרף האָבן, אויסער איין זאַך, וואָס האָט ביי אים דאָמינירט איבער אַלעם: ער איז געווען אַ קליין-געוויקסיקער, אַ מאַגערער, געהאַט אַ גע-שטופלט פנים און אַ בעלמע אויפן אויג. די דאָזיקע אויסערלעכע דעפעקטן האָבן דעצידירט וועגן קיפניסעס קאַריערע; קיין אָפּערע-זינגער האָט ער שוין נישט געקענט ווערן.

רעזיגנירן אינגאַנצן פון געזאַנג, וואָס איז אים געלעגן אין בלוט, האָט ער נישט געוואָלט; האָט ער אָנגעהויבן זינגען אין כאָר פון דער וואַרשעווער אָפּערע, וווּ ער איז געוואָרן אַ סאַליסט. ער איז אויך אַ צייט-לאַנג געווען סאַליסט פון דעם וואַרשעווער סינאַגאָגע-כאָר. דאָס האָט אָבער נישט געקענט שטילן זיין אַמביציע און ער האָט זיך מיטן גאַנצן ברען און טעמפּעראַמענט אַריינגעוואָרפן אין פּאַלקלאָר און אָנגעהויבן צו רעס-טאָורירן די אַלטע, פאַרגעסענע ייִדישע פּאַלקס-לידער. און דאָ האָט זיך פאַר קיפניסן געעפנט אַ ריזיקער קוואַל, פון וועלכן ער האָט געצויגן אַלץ, וואָס עס האָט זיך געלאָזט. קיפניס האָט פאַרלאָזן די אָפּערע, די סינאַגאָגע און מיט לייב און לעבן זיך געווידמעט דעם ייִדישן פּאַלקס-ליד.

זייענדיק גלייכצייטיק פּובליציסט און מוזיק-קריטיקער פון דער טעג-לעכער ייִדישער צייטונג אין וואַרשע, „היינט“, האָט ער אויף די שפּאַלטן

פון זיין צייטונג געוועקט דעם אינטערעס צום יידישן פאלקס-ליד, צום אלטן יידישן אוצר, ווענדנדיק זיך צו זיינע לייענער זיי זאלן אים צושיקן אלטע פאלקס-לידער און יידישע ניגונים, כדי זיי זאלן נישט פארגעסן ווערן. קיפניס האָט אָנגעוויזן, וואָס פאַר אַ באַדייטונג דאָס קען האָבן פאַר דעם רענעסאַנס פון אונדזער קולטור-אוצר. די דאָזיקע רופן זענען נישט געבליבן אַן אָפּקלאַנג. מען פלעגט קיפניסן צושיקן גאַנצע בערג אלטע לידער, וואָס זענען געזונגען געוואָרן אין אַלע עקן לאַנד — אַלטע ניגונים פון רביאישע הויפן (ער איז ספּעציעל געפאַרן צו די רביים און זיי דאַרט אויך געזאַמלט); לידער, וואָס אונדזערע באַכעס און זיידעס האָבן געזונגען. קיפניס האָט זיי סערגעגירט לויט אַ סדר. ער איז אויך אַרומגעפאַרן איבערן גאַנצן לאַנד, אין די פאַרוואַרפנסטע שטעט און שטעטלעך און אויפן אַרט דערגענצט די מאַטעריאַלן פון אונדזער שוין כמעט פאַרגעסענעם פאַלקס-אוצר. ער האָט זיך געשטעלט פאַר אַ לעבנס-ציל די אַלע מאַטעריאַלן אויפצולעבן, נישט לאָזן זיי פאַרגעסן, כדי זיי דערנאָך צו קענען איבער-געבן די קינפטיקע דורות.

דאָס איז אָבער קיפניסן געלונגען בלויז טיילווייז. ער האָט באַוויזן אַרויסצוגעבן צוויי בענדער יידישע פאַלקס-לידער. די איבעריקע בענדער האָבן שוין צוליב זיין טויט און צוליב דעם גרויסן חורבן, וואָס האָט זיך אָנגערוקט אויף אונדזער פאַלק, נישט געקענט מער דערשיינען. דער גאַנ-צער אומשאַצבאַרער אוצר פון נאָך נישט-פאַרעפנטלעכטע מאַטעריאַלן פון אַלע יידישע פאַלקס-לידער און ניגונים זענען פאַרברענט געוואָרן בעת דער אויסראַטונג פון וואַרשעווער געטאָ.

מנחם קיפניס האָט זיך נישט באַנגונגט בלויז מיטן זאַמלען און פאַר-צייכענען יידישע פאַלקס-לידער, נאָר ער איז געוואָרן זייער פראָפּאַגאַנדאַר און אויסטייטשער. ער האָט, צוזאַמען מיט זיין פרוי, די פאַלקס-זינגערין זמרה זעליגפעלד, דער ערשטער אַרגאַניזירט אַ טור איבער אַלע יידישע ישובים פון פוילן און גאַנץ אייראָפע און אומעטום דערקוויקט דעם עולם מיט די פערל פון דער יידישער פאַלקס-שאַפונג, וואָס ער האָט אויסגעפירט צוזאַמען מיט זמרה זעליגפעלד. אַ סך לידער האָבן זיי געזונגען אין דועט. ס'איז שווער איבערצוגעבן, וואָס פאַר אַ דערפרישונג, אויפלעבונג און

אינטערעס זייערע אויפטריטן האָבן אומעטום אַרויסגערוּפן. זיי זענען גע-
ווען די ערשטע אויסטייטשער פון דעם ייִדישן פּאַלקס-ליד.

זמרה זעליגפּעלד, אַ טאַכטער פון אַ וואַרשעווער מלמד, האָט פאַר-
מאַגט אַ שיינע סאַפּראַן-שטים. זי האָט אַנגעהויבן צו זינגען אין כאַר פון
דער ״מוזע״ אין וואַרשע, אונטער מ. שניאורס אַנפירונג. זי איז דאַרט
געווען די סאַליסטיין.

זמרה זעליגפּעלד און מנחם קיפניס

קיפניס האָט זי געהערט, ער איז באַגייסטערט געוואָרן פון איר שטים
און ער האָט זי אַנגעהויבן ווייטער צו לערנען זינגען. אין אַ קורצע צייט
אַרום — דאָס איז געווען בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה — זענען
זיי צוזאַמען אויפגעטראָטן אויף אַוונטן פון ייִדישן פּאַלקס-ליד אין וואַר-
שע און אויף דער פּראָווינץ, און האָבן אומעטום אַרויסגערוּפן אַ שטורעם
פון באַגייסטערונג.

זמרה זעליגפּעלד האָט, להיפּוך צו קיפניסן, געהאַט אַ גוטע אויסער-

יאַנאַס טורקאַוו

לעכקייט. זי איז געווען הויך געוואַקסן, געהאַט אַ שיין פנים, אַ פאַר גרויסע, שוואַרצע אויגן. ס'איז געווען אַ צייט — איבערהויפט אין די ערשטע 15 יאָר — ווען זמרה זעליגפּעלד איז געווען די פּאַפּולערסטע און באַליבטסטע פּאַלקס־זינגערין.

מנחם קיפּניס, וואָס האָט נישט באַזעסן — ווי איך האָב פּריער באַ־ מערקט — די אַלע אויסערלעכע מעלות, האָט אָבער מייסטערשאַפט אינ־ טערפּרעטירט אַ ייִדיש פּאַלקס־ליד, געזונגען מיט אַ סך געפּיל, ייִדישן חן און חכמה (אַגב, איז ער געווען אַ גרויסער חכם), אַרייַנלייגנדיק אין יעדן ליד אַזוי פּיל נשמה, אַז דער עולם איז ווי עלעקטריזירט געוואָרן פּון זיין זינגען. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען ער האָט, צוליב זיין עלטער, פּאַרלוירן די שטים, האָט ער אָבער נאָך אַלץ אַזוי פיין אויסגע־ טייטשט אַ ליד, אַז מען האָט אים געהערט מיט גרויס אינטערעס. די לעצ־ טע יאָרן האָט שוין קיפּניס אינגאַנצן נישט געזונגען, — בלויז זמרה זע־ ליגפּעלד איז אויפגעטראָטן אויף אַוונטן פּון ייִדישן פּאַלקס־ליד.

איך דערמאָן זיך די צייט, ווען קיפּניס און זעליגפּעלד זענען אויפ־ געטראָטן מיט זייערע ערשטע קאַנצערטן און ס'איז נאָך ביי זיי געווען אַ דיסאַנאַנס אין דער איינהייטלעכקייט פּון דער שפּראַך. קיפּניס האָט גערעדט מיט אַ פּאַרצויגענעם וואַלינער אַקצענט: זעליגפּעלד — אַ פּוי־ לישע — מיט אַ ספּעציפּישן וואַרשעווער דיאַלעקט, אַזוי, אַז די לידער זענען ביי זיי אויסגעפּאַלן צוליב דעם גראַטעסקמעסיק. אין אַ פּאַפּולער פּאַלקס־ליד, וואָס זיי האָבן געזונגען אין דועט, איז אַרויסגעקומען אַזוי:

קיפּניס:

„וואָס־זשע ווילסטו, וואָס־זשע ווילסטו,

אַ שוסטער פאַר אַ מאַן, אַ שוסטער פאַר אַ מאַן?“

זעליגפּעלד:

אַ שיסטאַ פאַר אַ מאַן וויל יאָך נישט,

אַ שיסטאַ פאַר אַ מאַן וויל יאָך נישט“...

דאָס האָט, פּאַרשטייט זיך, אַרויסגערופּן גרויס הייטערקייט ביים עולם, מיט דער צייט אָבער זענען די שפּראַך־בלויזן אויסגעגליכן געוואָרן און זעליגפּעלד האָט שוין אויך געזונגען אין אַ שיינעם, ליטעראַרישן ייִדיש.

פארלאשענע שטערן

מנחם קיפניס האָט, אויסער דער פּאָפּולאַריטעט, וואָס ער האָט זיך דערוואָרבן אַ דאַנק זיין אויסטייטשונג פון ייִדישן פּאָלקס-ליד, אַלס טע-אַטער-רעצענזענט און זיין פּובליציסטישער טעטיקייט, זיך קונה שם געווען מיט זיין סעריע סאַטירישע אַרטיקלען, וואָס ער האָט געדרוקט אינעם וואַרשעווער „היינט“ אונטערן נאָמען „פּאַן מעצענאַס“. ער האָט אויך ליב געהאַט די פּאָטאַגראַפֿיע-קונסט; געמאַכט ווּנדערבאַרע אויפנאַ-מעס און איז געוואָרן, צווישן אַנדערע, אויך אַ שטענדיקער פּרעסע-פּאָטאַגראַפיסט פון ניו-יאָרקער „פּאַרווערטס“.

קיפניס איז געווען אַ גרויסער אָנהענגער פונעם ייִדישן טעאַטער און ייִדישן אַקטיאָר, וועמענס איבערגעגעבענער, אויסגעפרוּוטער פּריינט ער איז פאַרבליבן ביזן סוף פון זיין לעבן. נישט איין אַנפאַנגער-אַקטיאָר אָדער אַקטריסע האָט אים צו פאַרדאַנקען די קאַריערע. און דער ייִדישער אַק-טיאָר האָט עס געוויסט ווי אַפּצושאַצן. ער האָט קיפניסן אויפריכטיק ליב געהאַט.

מ. קיפניס

(געצייכנט דורך
משה אפּעלברום)

איך דערמאָן זיך אַן עפּיזאָד פון מייע קינ-דער-יאָרן. איך בין דעמאָלט אַלט געווען 11 יאָר און מיין ברודער זיגמונט — נישט קיין גאַנצע 13 יאָר. מיר זענען געווען שילער פון קרינסקיס גימנאַזיע אין וואַרשע. צוזאַמען מיט זיגמונטן האָבן מיר דעמאָלט אָנגעשריבן אַ דראַמע „ווי-היז?“. מיר זענען אַוועק צו קיפניסן און געוואָלט הערן זיין מיינונג וועגן דער פּיעסע. קיפניס האָט אונדז אַרויסגעוויזן אַזוי פיל וואַרעמקייט, געגעבן אונדז אַזוי פיל גוטע עצות, אַז מיר זענען אַרויס פון אים דערמור-טיקט. נאָכן איבערלייענען די פּיעסע, האָט אונדז קיפניס געזאָגט, אַז מיר ווייזן אַרויס אַ סך פאַרשטענדעניש פאַר דער בינע און מיר דאַרפן דעם הויפּט-טראַפּ לייגן אויף שווישפּיל-קונסט. זיינע נביאות וועגן אונדז זענען טאַקע מקוים געוואָרן.

ביים אויסברוך פונעם קריג האָט זיך מנחם קיפניס און זיין פרוי זמרה זעליגפּעלד געפונען אין וואַרשע. קיפניס האָט זיך באַלד אַריי-נ-

יאַנאַס טורקאַוו

געוואָרפֿן אין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער איז געווען פֿאַרוואַלטונגס-מיטגליד פֿון פֿאַריין פֿון ייִדישע שרייבער און געטון פֿיל נוצלעכע געזעל-שאַפטלעכע אַרבעטן.

אין יאָר 1942 האָט קיפּניס אין געטאָ באַקומען אַ בלוט-אויסגוס אין קאַפּ און איז געשטאַרבן. קיפּניס האָט געהערט צו די גליקלעכע פֿון דער שרייבער- און אַרטיסטן-משפּחה, וואָס זענען געשטאַרבן מיט אַ נאַטיר-לעכן טויט. נישט אַלע האָבן דאָך געהאַט אַזאַ זכּיה... זיינע חברים, פֿריינט און פֿאַרערער האָבן אים איינגעאַרדנט אַ שיינע לוויה און אים מספּיד געווען ביים קבר אויפֿן גענשער בית-עולם. די ייִדישע טעאַטער-וועלט — פֿונקט ווי די גאַנצע ייִדישע קולטור-וועלט אין וואַרשע — האָט אים אָפֿ-געגעבן זיין לעצטן, פֿאַרדינטן כּבוד.

זמרה זעליגפֿעלד איז עטלעכע מאָל אויפֿגעטראָטן אין וואַרשעווער געטאָ מיט פֿאַלקס-לידער. נאָך איר מאַנס טויט האָט זי די קיפּניס-לידער-זאַמלונג, וואָס איז נאָך נישט פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן, אָפּגעהיט ווי אַן אויג אין קאַפּ און אַלץ געהאַפּט. אַז ווי נאָר די מלחמה וועט זיך ענדיקן, וועט זי פֿאַרעפֿנטלעכן די לידער-זאַמלונג און פֿאַראייביקן דערמיט קיפּניסעס נאָמען מיט זיין ליבלינג-ווערק.

צום באַדויערן האָט דער גורל אַנדערש געוואַלט. בשעת דער „אויס-זידלונג“ איז זמרה זעליגפֿעלד, דער אַמאַלקער ליבלינג פֿון די ייִדישע מאַסן, אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע אין די גאַז-קאַמערן. זי איז פֿאַרשוונדן אויף אייביק, צוזאַמען מיט דעם גרויסן קיפּניס-פֿאַלקס-אוצר און צוזאַמען מיט די זעליביקע ייִדישע מאַסן, וועלכע זי האָט אַמאַל, צוזאַ-מען מיט איר מאַן מנחם קיפּניס, אַזוי פֿיל פֿרייד פֿאַרשאַפּט.

דוד העלפאן

וועגן דוד העלפאן וואָלט מען געדאַרפט אייגנטלעך אַנשרייבן אַ גאַנץ בוך, וואָרום מיט אים זענען פאַרבונדן אַזעלכע אינטערעסאַנטע עפיזאָדן, וואָס וואָלטן געקענט דינען פאַר אומצאָליקע שפּאַנענדיקע ראָמאַנען. העלפּאַן איז געווען נאָך גאָר אַ יונגער מענטש, נישט באַזעסן קיין שום בילדונג, נישט פאַרנומען קיין שום ספּעציעלע קולטור-געזעלשאַפּט־לעכע פּאַזיציע און דאָך האָט ער פאַרדינט, אַז זיין נאָמען זאָל אַרײַן אין דער געשיכטע פּונעם ייִדישן טעאַטער, — ווייל טעאַטער איז געווען זיין סטיכע, טעאַטער איז געווען זיין לעבן.

נאָך אַלס יונג ייִנגל (ער האָט געשטאַמט פּון אַן אַרעמער פּראָלעטאַ־רישער משפּחה אין וואַרשע) פּלעגט ער נישט דורכלאָזן קיין פאַרשטעלונג אין ייִדישן טעאַטער און דערנאָך, נאָך דער פאַרשטעלונג, פּלעגט ער אָפּ־וואַרטן זיינע ליבלינג־אַקטיאָרן און זיי נאָכגיין ביז צו זייער טויער. שפּע־טער איז ער געוואָרן דרייַסטער און פּלעגט זיך בעטן ביי זיי צו דער־לויבן אים אָפּצוטראָגן זייערע טעאַטער־זאַכן אַהיים. „דאַוידעק“ — אַזוי האָבן אים די טעאַטער־מענטשן גערופן — האָט שוין נישט געדאַרפט קויפּן קיין בילעטן אין ייִדישן טעאַטער. ער איז שוין געווען אַזוי פּאַפּולער, אַז אין יעדן ייִדישן טעאַטער־האַט ער געהאַט אַ פּרייען אַרײַנגאַנג.

דוד העלפּאַן איז געווען אַ שיינער בחור, הויך־געוואַקסן, מיט אַ קאַפּ פּעד־שוואַרצע האָר — ווי געבוירן פאַר אַ ליבהאַבער פּון ייִדישן טעאַטער. אויף דער בינע איז ער אָבער קיין ליבהאַבער קיינמאַל נישט געווען. וויפּל פּרוּווּן מען האָט מיט אים געמאַכט, האָט ער זיך אַלעמאַל אַרויסגעוויזן פאַר אומפּעאיק. אָבער אַ ליבהאַבער איז פּריוואַט־לעבן און אַ ליבהאַבער פּון ייִדישן טעאַטער איז ער פאַרבליבן ביוון סוף פּון זיין לעבן. ער האָט זיך

נישט איבערגענומען מיט דעם, וואָס מען האָט אים געהאַלטן פאַר אומ-
פעאיק צו זיין אַן אַקטיאָר. ער האָט דווקא געהאַלטן, אַז מען האָט זיך נישט
דערקענט אויף זיין טאַלאַנט... פאַר אים איז אַבער נישט דאָס געווען
וויכטיק. וויכטיק איז פאַר אים געווען צו זיין ביים טעאַטער, — און די
פּריווילעגיע האָט קיין שום קראַפט אין דער וועלט אים נישט געקענט
אַוועקנעמען. אויב נישט שפּילן קיין ראָל אויף דער בינע, זאָל עס כאַטש
זיין הינטער דער בינע, זאָל עס זיין ביי דער טיר פון טעאַטער, אַבער
אַלץ — ביים טעאַטער, מיט וועלכן ער האָט זיך באַהאַפּטן און וואָס איז
געוואָרן זיין לופט. זיין לעבן.

דוד העלפּמאַן האָט געהאַט גרויסע אַמביציעס, אַ קוואַל פון ענערגיע
און עקשנותדיקן ווילן. אַנהויבנדיק פון אַ שיק-יינגל ביים טעאַטער, האָט
ער גיך אַוואַנסירט אַלס טעאַטער-אַנאַנסן-געבער און רעקלאַמע-שעף —
דערנאָך איז ער געוואָרן געהילף-געשעפט-פירער, און לסוף — הויפט-
געשעפט-פירער און אַפילו אַדמיניסטראַטיווער דירעקטאָר פון יידישן
טעאַטער אין וואַרשע.

די בליץ-שנעלע קאַריערע ביים טעאַטער האָט ער געמאַכט אַ דאַנק זיין
גרויסער אַמביציע, בריוונדיקן טעמפּעראַמענט און הויפטזעכלעך, —
אַ דאַנק זיין פּערזענלעכן חן, וואָס האָט געצווונגען אים ליב צו האָבן.
דוד העלפּמאַן איז געווען אַ מענטש מיט אַ ברייט האַרץ — „אַ גוטע
נשמה“, ווי מען פלעגט אים רופן; אַ מענטש, וואָס איז געבוירן געוואָרן
צו טון גוטס. און ער האָט אַ סך גוטס געטון מענטשן, יעדן איינעם
געהאַלפּן.

נישט איינמאַל איז העלפּמאַנען אויסגעקומען „אַראַפּצושלינגען“ אַן
עווילה און באַוואַרפּן צו ווערן מיט שטיינער פאַרן ברויט, וואָס ער האָט
געגעבן. ער איז געווען „אַ מענטש אַן אַ גאַל“; תמיד גרייט געווען צו טון
טובות, אַרויסצוהעלפּן נאָענטע און אַפילו פּרעמדע.

העלפּמאַנס אַמביציע איז אויך געווען אַריינצוקומען אין די „הויכע
פענצטער“, און די טירן זענען פאַר אים אומעטום געווען אָפּן. ווען עפעס
אַ טיר איז פאַר אים געווען פאַרמאַכט, האָט ער באַוויזן אַריינצוקומען דורך
אַ פענצטער. ער איז געווען באַפריינדעט מיט די אַנגעזעענסטע וואַרשעווער
דאָקטוירים, אַדוואַקאַטן, אינזשיניערן אאַ"וו. תמיד האָט מען אים גע-

פארלאשענע שטערן

טראָפן אין דער אַזוי גערופענער „בעסערער געזעלשאַפֿט“. דאָס איז גע-
ווען העלפֿמאַנס גרעסטע אַמביציע. און ער האָט עס דערגרייכט. ער האָט
זיך אַזוי ווייט פֿאַרגאַלאַפֿירט, אַז אין די שטעט, וווּהין ער פֿלעגט קומען,
האָט ער זיך אָנגעגעבן אַלס דאָקטער, אָדער אַדוואָקאַט העלפֿמאַן. עס האָט
אים פֿאַרשאַפט דאָס גרעסטע פֿאַרגעניגן, ווען מען האָט אים גערופן: „הער
דאָקטער“, אָדער „הער אַדוואָקאַט“. דאָס האָט אים, מסתמא, רעקאַמפֿענ-
סירט זיינע שווערע קינדער-יאָרן, וואָס ער האָט פֿאַרבראַכט אין קעלער
פֿון זיין טאַטנס שוסטער-וואַרשאַטאַט.

ער איז געווען יאָרן-לאַנגער געשעפט-פֿירער פֿון זיגמונט טורקאָוס
און אידאַ קאַמינסקיס טעאַטערס. ער איז זיי געווען איבערגעגעבן און
געטריי און אַרויסגעלייענט פֿון זייערע ליפֿן אַלע זייערע ווונטשן און
פֿאַרלאַנגען.

ווען אידאַ קאַמינסקי אָדער זיגמונט טורקאָוו האָבן געדאַרפט אַרגאַ-
ניזירן אַ טור איבער דער פֿראַווינק, איז גענוג געווען העלפֿמאַנס אַ טע-
לעפֿאַן אין די אַלע שטעט — און די בעסטע טעאַטערס זענען שוין געווען
רעזערווירט פֿאַר זייער קומען, ווי אויך די בעסטע האָטעלן. דוד העלפֿמאַן
איז געווען פֿאַר די באַלעבאַטים פֿון די טעאַטערס און האָטעלן אַ מאַנגע-
טיש וואָרט — אַזוי באַליבט איז ער געווען ביי זיי.

אַ באַזונדער מזל האָט ער געהאַט ביים שיינעם מין, וואָס איז פֿאַר
זיינס אַ בליק און שמייכל געגאַנגען פֿאַר אים אין פֿייער אַריין — און
דאָס אַלץ פֿרויען פֿון דער אַזוי גערופענער בעסערער געזעלשאַפֿט. ער
האַט געהאַט אַן אומבאַשרייבלעכן כוח צו איבערצייגן מענטשן און צו ווערן
באַליבט ביי אַלע. ער איז געווען זייער עלאַקווענט, הגם ער האָט נישט
געקענט קיין איין שפּראַך. ער האָט גענומען אַ וואָרט אין אַלע פֿראַגן און
פֿראַבלעמען, וועגן וועלכע ער האָט, מסתמא, צום ערשטן מאל אין לעבן
געהערט. אָבער פֿאַר אים איז נישט געווען קיין אוממעגלעכעס...

ווען אין יאָר 1929 איז אין וואַרשע געשטאַרבן מיין מוטער, האָבן
זיך מיינע ברידער זיגמונט און יצחק, ווי אויך מיין אומפֿאַרגעסלעכע
שוועסטער רחלע, געפונען אויף אַ טור אין ווייטער מזרח-גאַליציע. זייער
געשעפט-פֿירער איז געווען דוד העלפֿמאַן. מיר האָבן געוואָרט מיט דער
לוויה פֿון אונדזער מוטער דריי טעג, ווייל אַזוי פֿיל צייט האָט ביי די

יאנאס טורקאוו

שנייזאוויערוכעס (ס'איז גראָד געווען אַ שטאַרקער ווינטער) געדאַרפט דויערן דאָס פּאַרן פון מזרח-גאַליציע קיין וואַרשע.

אויף אַ געוויסער סטאַציע האָבן זיי זיך געדאַרפט איבערזעצן אויף אַן אַנדער צוג, וואָס איז געגאַנגען ווייטער אין דער ריכטונג פון וואַרשע. דער צוג, מיט וועלכן מיין משפּחה איז אָנגעקומען אויף דער סטאַציע, האָט זיך פאַרשפּעטיקט און געקומען גראָד אין דעם מאָמענט, ווען דער וואַרשעווער צוג האָט שוין באַדאַרפט אָפּגיין. דער באַן-שעף האָט זיך נישט גערעכנט מיט דעם און צו דער סעקונדע אויפגעהויבן דעם סיגנאַל, כדי דער צוג קיין וואַרשע זאָל אָפּגיין. ס'האַט אים נישט געאַרט, אַז די פּאַסאַזשירן פון דעם אָנקומענדיקן צוג וועלן נישט באַווייזן זיך איבערצוזעצן און מוזן וואַרטן אַ גאַנצן טאַג אויף אַ צווייטער באַן.

דוד העלפּמאַן, זעענדיק די פאַרצווייפלונג פון מיין משפּחה, וואָס זיי וועלן צוליב דעם נישט באַווייזן צו קומען צו דער לוויה (ווייל לענגער ווי דריי טעג האָט מען דעם מת נישט געקענט האַלטן), איז ער צוגעלאָפּן צום באַן-שעף, און מיט טרערן אין די אויגן אים געבעטן נישט צו געבן דעם סיגנאַל און אָפּוואַרטן אַ פאַר מינוט. דער גויאישער באַן-שעף איז געוואָרן אַזוי שטאַרק גערירט פון דער סצענע, אַז ער האָט אויפגעהאַלטן דעם צוג אויף גאַנצע 5 מינוט, ביז מיינע נאַענטסטע האָבן באַוויזן אַרייַן צוועצן זיך, און ערשט דעמאָלט געלאָזט אים אין גאַנג. אַזאַ זאַך האָט געקענט באַווייזן באַר דוד העלפּמאַן!

דוד העלפּמאַן האָט חתונה געהאַט מיט אַן אינטעליגענט, שיין מיידל פון אַ רייכער משפּחה אין וואַרשע. זיי האָבן געהאַט אַ הורט-געשעפט פון פלייש. העלפּמאַן האָט דאָס גאַנצע געלט אַרייַנגעלייגט אין טעאַטער. די לעצטע יאָרן איז ער שוין געווען דירעקטאָר פון אַ וואַרשעווער טעאַטער. זיין פרוי, וועלכע ער האָט זייער ליב געהאַט, האָט זיך מיט אים, צוליב געוויסע סיבות, געגט. דאָס האָט אים איינגעבראַכן, אָבער דאָך נישט גע-שטערט ווייטער. צו פירן זיין טעאַטער-אַרבעט, וועלכע ער האָט ליב געהאַט מער ווי אַלץ.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראַכן און די דייטשן האָבן פאַרנומען וואַרשע, האָט דוד העלפּמאַן געווינט צוזאַמען מיט זיין פריינט, אַן אַנ-זעזענעם וואַרשעווער דאַקטער, אייגענאַלד, וואָס האָט דאָרט געפירט

פארלאשענע שטערן

א גינעקאלאגישן קאבינעט. ווען אייגענגאלד איז אין יאר 1940 אוועק-געפארן קיין אויסלאַנד, האָט דוד העלפּמאַן ווייטער געפירט דעם גינעקאַלאָגישן קאבינעט און ווייטער אויפגענומען פּאַציענטינס... פּאַרשטייט זיך, אַז די באַהאַנדלונג האָט דורכגעפירט נישט ער אַליין, נאָר אַן אַלטע אַקור-שערין, וואָס האָט געאַרבעט נאָך פּריער ביים דאָקטער. דוד העלפּמאַן איז אַנגעגאַנגען פּאַרן שעף-אַרצט...

ווען ס'איז אין וואַרשע איינגעפירט געוואָרן דאָס געטאָ, האָט דוד העלפּמאַן געאַרבעט ביי זיין שווער (ער האָט צום צווייטן מאַל חתונה געהאַט מיט אַ בילד-שיין מיידל, אַ טאַכטער פון אַ רייכן פּאַבריקאַנט פון גאַלאַנטעריע-און מעטאַל-אויסאַרבעטונגען, פּאַוועלסקי). די גאַנצע צייט פון דער דייטשישער אַקופּאַציע האָט העלפּמאַן מאַטעריעל געהאַלפּן זיינע נויט-באַדערפטיקע חברים-אַקטיאָרן. ער האָט אַ סך געטון פּאַר דער אַקטיאָרן-קיך און אַ דאַנק אים האָבן יידישע אַקטיאָרן און זייערע משפּחות באַקומען פון צייט צו צייט אויך אַ שטיקל פּלייש צו דער זוף. אַ דאַנק זיין איניציאַטיוו איז אין דער אַרטיסטן-קיך אויף לעשנאָ 2 איינגעאַרדנט געוואָרן אַ גלעזל טיי מיט קוכן, וואָס העלפּמאַן האָט צו דעם צוועק צוגע-שטעלט אויף זיין חשבון. צו דעם גלעזל טיי האָט מען פּאַרבעטן אַ ביסל פּריינט פון יידישע אַקטיאָרן און אויך די אַנגעזעענסטע בעקערס און פּליישערס פון וואַרשעווער געטאָ. מ'האַט אויפן אַרט געשאַפּן אַ שיינע סומע געלט, ווי אויך באַקומען פון די בעקערס אַ צוואַג צוצושטעלן יעדן טאַג אַ געוויסן סכום ברויט.

ווען העלפּמאַן האָט זיך דערוויסט, אַז זיין געוועזענע פּרוי, עדזשיאַ, וואָס איז אַנטלאָפּן פון די דייטשן קיין ווילנע, געפּינט זיך דאָרט מיט איר מאַן (זי האָט חתונה געהאַט מיטן באַגאַבטן רעזשיסאָר וויסקינד) אין שווערע באַדינגונגען, האָט ער געדונגען אַ פּאַר דייטשן, באַצאַלט דערפּאַר אַן אוצר מיט געלט און זיי אַראָפּגעבראַכט קיין וואַרשע.

ווען עס האָבן זיך אַנגעהויבן די „אַקציעס“ אין וואַרשעווער געטאָ, האָט העלפּמאַן געאַרבעט אַלס געשעפּט-פירער אין זיין שווערס „שאַפּ“ אויף מילנע גאַס. אַ דאַנק אים איז טאַקע די מילנע גאַס פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ „קינסטלער-שאַפּ“, וואָרום ער האָט דאָרט אַריינגענומען כמעט אַלע יידישע אַקטיאָרן, אַלע מאַלער-פּלאַסטיקער — און דאָס אַן

יאַנאַס טורקאַוו

אַ גראַשן געלט. איך שטרייך אונטער: אַן אַ גראַשן געלט, ווייל אין אַנ-
דערע „שעפער“ האָט מען געמוזט איינצאלן שווערע טויזנטער, כדי
אַרויסצובאַקומען אַ „לעבנס־קאַרטע“. אין דעם דאָזיקן „שאַפּ“ האָט העלפֿ-
מאַן אויך אַריינגענומען זיין געוועזענע פרוי מיטן מאַן, וועלכע ער האָט
אַראָפּגעבראַכט פון ווילנע.

דער גורל האָט געוואָלט, אַז אין איין טאָג (דעם 27סטן סעפטעמבער
1942) זאלן די דייטשן אַרויספירן פון מילנע גאַס אויף טויט אַלע אַרבע-
טער, וואָס האָבן זיך דאַרט געפונען, צווישן זיי אויך העלפּמאַנס ערשטע
פרוי און די נייע פרוי. ביידע פרויען זענען צוזאַמען אַוועקגעשיקט געוואָרן
אין די גאַז־קאַמערן אין טרעבלינקע.

בעתן אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ איז דוד העלפּמאַן, צוזאַמען
מיט זיין שווער, פאַוועלסקי, אַוועקגעפירט געוואָרן אין אַ לאַגער, הינטער
וואַרשע.

דוד העלפּמאַן, וואָס האָט געהאַט אַ כוח צו איבערצייגן מענטשן, האָט
אויך דאָס מאָל באַווזן אַרויסצובאַקומען זיך פון לאַגער. ער האָט זיך
אַריינגעזעצט אין אַ דראָזשקע און איז געפאַרן צו דער באַפרייאַונג... אויף
איינער פון די וואַרשעווער גאַסן האָבן דייטשישע זשאַנדאַרמען אָפּגע-
שטעלט די דראָזשקע, אים אַראָפּגענומען און דערשאַסן אויפן אַרט.

דוד העלפּמאַן, דער גוטער מענטש און נאַאיווער אַפטימיסט, וואָס
האָט אַזוי פיל מענטשן געהאַלפּן און געראַטעוועט, איז אליין פון קיינעם
נישט געראַטעוועט געוואָרן.

דוד שערמאן

פאר א שלימזל, אפשר גאר פארן הויפט-שלימזל, האט מען גע- האלטן אין דער יידישער טעאטער-וועלט אין פוילן דעם אקטיאר דוד שערמאן. מען האט אים אין ערגעץ נישט געוואלט אנגאזשירן, ווייל מען האט געהאלטן, אז ער ברענגט אומגליק דארט, ווי ער ארבעט.

איז טאקע דוד שערמאנען, וואס איז געווען א גאנץ פיינער אקטיאר און ער האט געהערט צום אינטעליגענטערן עלעמענט ביים טעאטער, אויסגעקומען צו זיצן לאנגע סעזאנען ליידיק, אן ארבעט. דאס האט גורם געווען דערצו, אז ער איז אוועק אויף דער פראווינץ, אפגעזעסן חדשים- לאנג אין א שטאט, אדער אין א שטעטל און דארט געארבעט מיט אמא- טארן, אויפירנדיק מיט זיי פיעסן פון בעסערן רעפערטואר. דערמיט האט ער געטון א גוטע זאך: דערצויגן יונגע מענטשן פאר א בעסער טעאטער, געהויבן זייער געשמאק און ממילא צוגעגרייט, א דאנק זיינע אויפפירונגען, וואס ער האט געמאכט מיט די אמאטארן, אן עולם פאר א בעסערער יידישער טעאטער-פארשטעלונג, וואס א יידישע טרופע האט אהין געבראכט. דאס איז געווען א פיאנערישע ארבעט, וואס עס האט אמאל אנגעהויבן און געפירט מיט גרויס באגייסטערונג דער שוישפילער יעקב ווייסליץ, דער שוישפילער אדאם דאמב א"א.

דוד שערמאן האט געהערט אויך צו די געציילטע, וואס זענען נישט געאנגען מיטן וועג פון לייכטערן ווידערשטאנד און געטון פאזיטיווע ארבעט — דאס דארף אונטערגעשטראכן ווערן.

פארוואס מען האט דוד שערמאנען געהאלטן אין די טעאטער-קרייזן פאר א שלימזל און פאר א מענטש, וואס ברענגט אומגליק, איז פאר מיר ביון היינטיקן טאג נישט באגרייפלעך, — פונקט ווי עס איז פאר מיר

יאנאס טורקאוו

נישט באגרייפלעך, פארוואס געלע אפישן אָדער געלע בילעטן ברענגען אומגליק; אָדער פארוואס מען טאָר נישט אַוועקלייגן אויפן בעט קיין ראַל אָדער פּיעסע, — און ווער שמועסט נאָך, אַז מען זעצט זיך אויף דעם אַוועק, איז דאָך גאָר עק וועלט...

פונקט אזוי ווי איך פלעג זיך נישט רעכענען מיט די אַלע אַבער-גלויבענישן און אויף צו להכעיס דרוקן דווקא געלע אפישן און געלע בילעטן, אַוועקזעצן זיך אויף אַ פּיעסע און טאָן אַנדערע „טריפהנע“ זאַכן, האָב איך זיך אויך נישט גערעכנט מיטן „געשטעמפלטן“ אַלס שלימזל אַקטיאר און אנגאַזשירט אין מיין טעאַטער דוד שערמאַנען. ער האָט מיר קיין אומגליק נישט געבראַכט, קיין קאַטאַסטראַפּעס זענען מיט אים נישט געווען און די „קאַסעס“ זענען מיין אים אויך נישט געווען קיין קלענערע. איר האָב מיט דוד שערמאַנען געאַרבעט סעזאַנען, און זיי זענען נישט וויווען קיין שלימזליקע, דוד שערמאַן האָט קיין אומכבוד דעם טעאַטער נישט פאַרשאַפּט.

אין די יאָרן 1926—1927 האָב איך איבערגענומען די אַנפירונג איי-בערן געזעלשאַפּטלעכע יידישע טעאַטער אין קראַקע — אַגב, דאָס ערשטע יידישע געזעלשאַפּטלעכע טעאַטער אין פּוילן, בראש פון וועלכן עס איז געשטאַנען אַ קאַמיטעט מיט ד"ר ליטאן פּיינער (שפּעטערדיקער איפּיריטר פון דער יידישער אונטערערדישער ארגאַניזאַציע „בונד“, באַקאַנט אונטערן נאַמען „מיקאַליי“), דער איבערגעגעבענער קולטור-טוער אַברהם זיינפּעלד, ד"ר משה קאַנפּער, ש. פּריינד, ד"ר ווילהעלם אַלעקסאַנדראַ-וויטש, י. וועלנער, אינוש ראָזמאַרין, י. האַלפּערן, י. פּישער, ס. פּישגרונג און העניג.

צו דעם דאזיקן טעאַטער האָב איך צוגעצויגן יונגע כוחות, וואָס זענען נאַר-וואָס אַרויס פון דער פּוילישער טעאַטער-וויל און האָבן באַרייכערט די יידישע בינע מיט גאָר אַ נייעם עלעמענט, מיט וועלכן אַ פרעמד טעאַטער וואָלט געהינט שטאַלצירן. דאָרט האָב איך צום ערשטן מאל גענומען אַז דער יידישער בינע די באַגאַבטע רחל האַלצער, וואָס האָט נאַר-וואָס אַנגעהויבן צו שפּילן אויף דער פּוילישער בינע. אינעם קראַקעווער יידישן טעאַטער האָבן אויך זייערע ערשטע טריט געשטעלט די טאַלענטירטע און באַחנטע האַנקאַ ראַקאַווער-לאַזער, דער יונגער שריפטשטעלער און דראַ-

פארלאשענע שטערן

מאטורג בנימין רעסלער, לעאָן הערבסט-סטאָוּרוּנאַ וועלנע, יוסף אָרנ-
שטיין (אַרעז) פון פּשעמישל, דער פּוילישער דיכטער יוליוס וויטקאווער-
וויט, מרים ראָזען (די פּרוי פונעם בונדישן טוער אַרטור זיגעלבוים),
מ. אָרנשטיין-אייזען, די מאָלערס: י. וואָלדמאַן, טשאַיאַ און זועבער.

פון וואַרשע איז, אויסער דיאַנאַ בלומענפעלד און מיך, אַנגאַזשירט
געוואָרן דוד שערמאַן, חיים ניסנצווייג, חיים בראַקאַזש. אינעם דאָזיקן
טעאַטער האָט אויך מיטגעאַרבעט דער פּאַלקס-דיכטער און טרובאַדור
פונעם ייִדישן ליד, מרדכי געבירטיק, און דער דיכטער בער האַראָוויץ.

ס'איז געווען איינער פון די שענסטע קאַפּיטלען אינעם ייִדישן טע-
אַטער אין פּוילן. אַ קאַפּיטל, וואָס קען זיך שוין, צום באַדויערן, נישט
איבערחזרן.

אינעם קראַקעווער טעאַטער האָט דוד שערמאַן געהאַט די מעג-
לעכקייט אַ גלאַנץ צו טון אין אַ ריי, ווּונדערבאַר דורך אים געשאַפּענע,
ראָלן. שערמאַנס „מאַשקעלע חזיר“ פון בערקאָוויטש; זיין „צירק-דירעק-
טאר“ אין ערנסט טאַלערס „הינקעמאַן“ און אַ ריי אַנדערע געשטאַלטן
האַבן אים אַוועקגעשטעלט אין פּאָדערגרונט און אַרויסגערוּפּן אויפּמערק-
זאַמקייט פון דער גאַנצער פרעסע און טעאַטער-מבינים. דער, וועלכן מען
האַט אין ייִדישן טעאַטער פּאַרשריען אַלס מענטש, וואָס ברענגט אומגליק,
האַט פּאַרשאַפט אַ סך כבוד דעם ייִדישן טעאַטער. דאָס איז געווען אַן
אַלזייטיק-באַגאַבטער, אינטעליגענטער אַקטיאָר, פאַר וועמען טעאַטער
איז געווען אַ הייליקע שליחות.

פון יאַרן-לאַנגן פּלאַגן זיך ביים טעאַטער, פון די עוולות, וועלכע
זענען לגבי אים יאַרבלאַנג באַגאַנגען געוואָרן, איז דוד שערמאַן געוואָרן
פאַרביטערט און אַנגעווייטיקט. ער האָט זיך גענומען צום „ביטערן טראַפּן“,
אומאויפהערלעכן רויכערן און צום קאַרטן-שפּיל, וואָס האָט אַרונטערגע-
ריסן זיין געזונט.

ווען ס'איז אויסגעבראַכן די מלחמה האָט זיך דוד שערמאַן געפונען
אין אַזאַרשע. בעת דער דייטשישער באַמבאַרדירונג פון דער לופט איז דוד
שערמאַן פּאַרווונדעט געוואָרן פון אַ באַמבע-שפּליטער. מען האָט אים
גענומען אין שפּיטאַל אַריין. זיין שוואַכער, אויסגעמאַטערטער אַרגאַניזם

יאַנאַס טורקאַוו

האַט זיך נאָך אַ פּאַר חדשים געראַנגלט מיטן טויט, וואָס האָט אים סוף
כל סוף מנצח געווען. דוד שערמאַן איז שוין פון שפיטאַל מער נישט אַרויס.
ער איז געשטאַרבן מיט אַ „נאַטירלעכן טויט“ און זיך פאַרשפּאַרט די לייַדן
בעת די ווייטערדיקע עטאַפּן אין וואַרשעווער געטאַ, וווּ עס איז אויף אַ
שוידערלעכן אופן אָומגעקומען זיין פּרוי (זיינע צוויי זין זענען אַנטלאָפּן
פון די דייטשן קיין רוסלאַנד).

דוד שערמאַן, דער פיינער יידישער אַקטיאָר, וועלכן מען האָט באַ-
צייכנט פאַרן שלימזל פון טעאַטער, האָט קיינעם, אויסער זיך אַליין, קיינ-
מאַל קיין אומגליק נישט געבראַכט.

יחיאל בוים

ביו זעכצן יאָר האָט יחיאַל בוים געלערנט אין דער ישיבה הינטער וואַרשע. ער איז אָנגעגאַנגען פֿאַר אַ וויל־לערנער און זיינע דערצינער האָבן געלייגט אויף אים גרויסע האַפענונגען. דורך אַ צופאַל איז אים אַריינגעפאַלן אין דער האַנט י. ל. פּרעס אַ ביכל, וואָס האָט אויף אים געמאַכט אַזאַ שטאַרקן רושם, אַז ער האָט שוין געזוכט אַ גע־לעגנהייט צו באַקומען אויך אַנדערע „וועלטלעכע“ ביכער. ער האָט זיי אין געהיים געלייענט. עס האָבן זיך אַנטפלעקט פֿאַר אים גייע האַריזאָנטן.

לייכט איז עס אים אָבער נישט אָנגעקומען. זיין

פֿאַטער איז געווען אַ גרויסער תּבואה־סוחר און — נאָך אַ גרעסערער חסיד. ווען ער האָט זיך דערוווסט, אַז זיין „שטאַלץ“ יחיאַל איז „אַראַפֿ“ פון דרך הישר און זינדיקט מיט „וועלטלעכקייט“, האָט ער שוין נישט אַראַפֿגענומען קיין אויג פון אים און אויסגענוצט אַלע מיטלען: מיט גוטן און מיט בייזן, כדי צו „ראַטעווען“ זיין זונס נשמה. ס'האָט אָבער שוין גאַרנישט געהאַלפֿן. יחיאַל האָט זיך שוין נישט געקענט אַפֿרייסן פון דער „נייער“ וועלט, וואָס האָט אים אינגאַנצן פֿאַרכאַפט. ער האָט אַלץ געזוכט אַ וועג ווי אַזוי זיך מיט איר צו פֿאַרייניקן. און ווען יחיאַל בוים איז אין אַ געוויסן טאָג אַנטלאָפֿן פֿון דער ישיבה און באַשלאָסן צו גיין אין דער גרויסער וועלט אַריין, האָט זיין פֿאַנאַטישער פֿאַטער מיט אים איבערגע־ריסן און מער נישט געוואַלט הערן פון אים, פֿון דעם „אַפֿיקורס“.

יחיאַל בוים איז אַוועק פֿון זיין קליין היים־שטעטל סאַכאַטשעוו אין

יאנאס טורקאוו

דער גרויסער ווארשע. דאָרט איז אים אָבער געווען שווער זיך איינצו־ אַרדענען און ער האָט געליטן הונגער. ער איז אַוועק אויף דער פּראָווינץ. נאָך אין זיינע קינדער־יאָרן האָט ער אַרויסגעוויזן פעאיקייטן צו מאַל־ לעריי, — האָט ער אָנגעהויבן זיין נייע קאַריערע פון מאַלן פאַרטרעטן פון פּאַטאַגראַפיעס. ער איז געפאַרן פון שטעטל צו שטעטל און „אויסגע־ פירט“ פאַרטרעטן. אפשר מער אַ דאַנק זיין פּערזענלעכן חן, ווי זיינע מאַלערישע פעאיקייטן, האָט ער אומעטום באַקומען באַשטעלונגען אויף פאַרטרעטן און פאַרדינט גאַנץ נישקשהדיק. ער האָט געהאַט גרויס דער־ פאַלג ביי מענטשן, איבערהויפט — ביים „שענערן מיין“. לסוף האָט ער זיך אויסגעלערנט די פּאַטאַגראַפישע קונסט און צוזאַמען מיט זיין שוואַג־ גער, דעם אָנפאַנגער־שרייבער עוזר וואַרשאַוסקי, געעפנט אַ פּאַטאַגראַ־ פישע אַנשטאַלט אין שטעטל אַמשינאָוו, הינטער וואַרשע.

ווען ס'איז אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט־מלחמה — די דייטשן האָבן פאַרנומען וואַרשע — און עס האָט דאָרט געהערשט אַ גרויסער הונגער, האָט יחיאל בוים, צוזאַמען מיט עוזר וואַרשאַוסקי, אָנגעהויבן אַריינצושמוגלען פון אַמשינאָוו קיין וואַרשע; ברויט, פוטער, גענדז און הינער. זיי זענען מיט דער צייט געוואָרן געניטע שמוגלערס. צו יענער צייט האָט טאַקע עוזר וואַרשאַוסקי אָנגעשריבן זיין באַרימטן ראַמאַן „שמוגלערס“, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אין דער ייִדישער ליטעראַטור אַ נייע טעמאַטיק און אַרויסגערוּפן אַזאַ גרויסע פאַראַינטערעסירונג מיטן בוך. אויך י. בוים האָט דעמאָלט געמאַכט זיינע ערשטע ליטעראַרישע פּרוּוון, משמעות נישט מיט קיין דערפאַלג.

אין וואַרשע האָט בוים, צוזאַמען מיט עוזר וואַרשאַוסקי, געהערט צום קרייז פון דער אַזוי גערופענער „ליטעראַרישער גרופע“, וואָס האָט זיך קאַנצענטרירט אין דער קאָוויאַרניע אויף דזשעלנע גאַס. פון דער דאָזי־ קער גרופע זענען שפּעטער אַרויס אַ ריי באַקאַנטע ייִדישע שרייבערס און קינסטלערס. ביי דער „פּאַטאַגראַפיע“ איז בוים שוין פאַרבליבן, אָבער תמיד זיך אַרומגעטראָגן מיטן דרייסטן געדאַנק צו שאַפן ייִדישע פּילמען. ער האָט געשריבן פּילם־סצענאַרן און זיך געווענדט צו די געציילטע פּילם־אונטערנעמונגען, וואָס האָבן זיך געגרינדעט אין וואַרשע, נאָך

פארלאשענע שטערן

פולנס באפרייאונג. ער האָט געזוכט צו פאַראינטערעסירן די פילם-אונטערנעמער מיט זיין פלאַן צו שאַפן אַ סעריע ייִדישע פילמען. הגם די גאַנצע פּוילישע פילם-פּראָדוקציע איז צו יענער צייט גע-לעגן אויסשליסלעך אין ייִדישע הענט, האָט אָבער קיינער פון זיי נישט אַרויסגעוויזן קיין אינטערעס פאַר ייִדישע פילמען. נישט געקוקט אויף דעם, וואָס די אונטערנעמער האָבן געזען אין דעם פלאַן אַ גוט געשעפט, האָבן זיי אָבער מורא געהאַט צו „פאַרייִדישן“ דערמיט זייערע אונטערנע-מונגען, וואָס קענען אַזוי אַרום, חלילה, נאָך אויפדעקן זייערע ייִדישע „קאַרטן“...

די גרעסטע פילם-געזעלשאַפט אין וואַרשע איז דעמאָלט געווען די פירמע „ספינקס“, וועלכע האָט געהערט צו די יידן הערץ און פינקעלשטיין. די דאָזיקע יידן האָבן געהאַט אַ שוואַכקייט אויסשליסלעך צו פּוילישע הונדערט-פּראָצענטיקע נאַציאָנאַל-פּאַטריאָטישע פילמען. ווען מ'האַט זיי פאַרגעלייגט צו מאַכן אַ פילם פונעם ייִדישן לעבן, האָבן זיי זיך דערפון פשוט אָפּגעטרייסלט...

בוים, וועלכער האָט ווייטער געאַרבעט ביי „פּאַטאַגראַפיע“, האָט אָבער זיין חלום וועגן שאַפן ייִדישע פילמען נישט אויפגעגעבן און עקשנות-דיק פּראָפּאָגירט זיין אידעע. די דאָזיקע געלעגנהייט איז אים געגעבן געוואָרן ערשט אין יאָר 1924. ער האָט אָנגעבונדן אַ קאָנטאַקט מיטן פּאַטאַגראַפיסט לעאַ פאַרבערט, וועלכער איז אין וואַרשע געווען זייער פּאַפּולער. ביי אים האָבן זיך פּאַטאַגראַפירט אַלע קינסטלערס (ס'רוב פּוילישע) פון וואַרשע. פאַרבערט, וואָס איז געווען אַן אַסימילירטער ייד און איז געווען דער אייגנטימער פון איינעם פון די גרעסטע פּאַטאַגראַ-פישע אַטעליעס אין האַרץ פון פּוילישן וואַרשע (נייע וועלט 59), האָט זיך אַז דער אידעע פון שאַפן אַ ייִדישן פילם אָנגעכאַפט.

אַזוי אַרום איז אַנטשטאַנען די ערשטע ייִדישע פילם-געזעלשאַפט אין פּוילן, אונטערן נאָמען „לעאַ-פילם“, מיטן זיץ-אַרט אין לעאַ פאַרבערטס פּאַטאַגראַפישן אַטעליע.

דער ערשטער פילם איז געווען „תּקיעת־כּף“, געבויט אויף יחיאל בוימס פילם-סצענאַר. דעם דאָזיקן פילם האָט רעזשיסירט זיגמונט טור-קאָו. דער פילם האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג און איז געאַנגען איי-

יאנאס טורקאוו

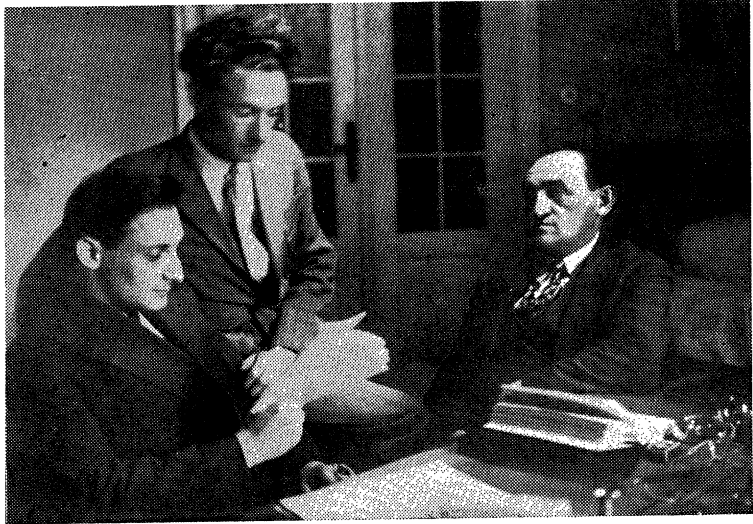
בער דער גאנצער וועלט. דאָס האָט דערמוטיקט די יונגע פּילם-געזעל-שאַפט און זי האָט שפּעטער פּראָדוצירט אַ צווייטן ייִדישן פּילם פּון יחיאל בּוים, אונטערן נאָמען „למד־וואָוּניק“, געבויט אויף דער אַלטער ייִדישער לעגענדע וועגן די „ל"ו צדיקים“. די הויפּטראַל אין דעם דאָזיקן פּילם האָב איך געשפּילט. רעזשיסאָר איז געווען הענריק שאַראָ. אַפּעראַ-טאָר פּון די ביידע ייִדישע פּילמען איז געווען סעווערין שטיינאוורצעל. אינטערעסאַנט, וואָס אין די דאָזיקע פּילמען האָבן זיך באַטייליקט אויסער כמעט אַלע ייִדישע שוישפּילער פּון פּוילן, אויך אַ ריי ייִדישע שרייבער, ווי י. מ. ניימאַן (פּויגל), אפרים קאַגאַנאווסקי, מנשה אונגער, יוסף רובינ-שטיין און חיל אַראָנזאָן א"א.

יחיאל בּוים ווערט אַ שותף צו דער פּילם-געזעלשאַפט, וועלכע ווערט שוין פאַרגרעסערט, ענדערט דעם נאָמען אויף „פאַרברט-פּילם“ און פּראָדוצירט שוין אַנדערע, נישט-ייִדישע פּילמען. בּוים רוט אָבער נישט און ער וויל, אַז די פּילם-געזעלשאַפט זאָל אויסאַרבעטן בלוז ייִדישע פּיל-מען. עס ווערן געשלאַסן אַפּמאַכן מיט שלום אַש צו פאַרפּילמען זיין „מאַטקע גנב“ און מיט יוסף אַפּאַטאַשו — „פּוילישע וועלדער“. ביידע סצענאַרן ווערן געמאַכט דורך יחיאל בּוים.

אין יאָר 1929 ווערט אַלס ערשטער פּילם „געדרייט“ אַפּאַטאַשוס „פּוילישע וועלדער“ אונטער מיין רעזשי, מיט דיאַנאַ בלומענפּעלד און סילווען ריטש (סטאַנסקי) אין די הויפּט-ראַלן. צוליב דער אינטעררווענץ פּון די אַרטאָדאָקסישע קרייזן ווערט דער דאָזיקער פּילם נישט דורכגע-לאָזט דורך דער צענזור. ערשט נאָך לאַנגע באַמיאונגען איז געלונגען אויס-צוווירקן ביי דער פּוילישער מאַכט צו רעווידירן זייער באַשלוס. עס איז דורך זיי באַשטימט געוואָרן אַ ספּעציעלע צענזור-קאָמיסיע, וואָס איז באַשטאַנען פּון מלוכהשע דעלעגאַטן און צו איין פאַרשטייער פּון דער קאָ-טוילישער קירך און אונדזער ראַבינאַט (הרב פּאַזנער). נאָך אַ לאַנגן ישוב-הדעת האָט מען דערלויבט צו ווייזן דעם פּילם עפּנטלעך, אָבער מיטן תנאי, אַז עס וועט פּון אים אויסגעשניטן ווערן אַ ריי סצענעס, וואָס פּראָ-פּאַנירן — לויט זייער מיינונג — די רעליגיעזע געפּילן...

עס האָבן דערביי נישט געפּעלט קיין קוריאָזן. אין זייער אַן אומאַנגע-נעמער לאַגע האָט זיך געפּונען דער ייִדישער „צענזאָר“, הרב פּאַזנער.

אים איז הויפטזעכלעך געגאנגען אין דעם, און די סצענעס ביים קאצקער הויף זאלן נישט זיין דראסטיש. דעם גלח, ווידער, האט זיך שטארק גע-וואלט, און גראד די סצענעס זאלן יא געוויזן ווערן פארן עולם, דערפאר

יוסף אפאטשעו, יחיאל בויס און יאנאס טורקאוו ביים פילמירן „די פוילישע וועלדער“

זאלן אנדערע סצענעס, ווי, למשל, די, וואס האבן א שייכות צום אַנטייל פון יודן אין פוילישן אויפשטאנד, זאלן ארויספאלן. האט מען געהאלטן אין איין שניידן... און ס'האט שוין געהאלטן דערביי, און מען זאל אלץ — שניידן.

היות די פילם-געזעלשאפט האט אינעם דאזיקן פילם, וואס איז גע-מאכט געווארן מיט גאר א ברייטן פארנעם, אינוועסטירט גרויסע געלט-סומעס, האט זי, באין ברירה, געמוזט איינגיין אויפן באשלוס פון דער ספעציעלער צענזור-קאמיסיע, כדי אזוי ארום צו ראטעווען וויפל עס לאזט זיך. פארשטייט זיך, און מיטן אויסשניידן פונעם פילם אלע הויפט-סצענעס פון קאצקער הויף און פון אויפשטאנד, האט ער א סך פארלוירן, און דאס האט אפגעשלאגן זיך אויפן אלגעמיינעם דערפאלג פונעם פילם.

נישט געקוקט אויפן ערשטן גרויסן מיסדערפאלג פון דער פילם-געזעלשאפט האט בוים ווייטער נישט אפגעלאזט די הענט און געגרייט זיך צו מאכן „מאטקע גנב“ פון שלום אש. דערצו איז אבער שוין נישט געקומען. מען האט, דאקעגן, אויפסניי געפילמט בוים „תקיעת-כף“ אין א נייער קלאנג-ווערסיע און אין הענריק שאראס רעזשי. בוים האט צו-געגרייט א נייעם סצענאר, געבויט אויף אן אלטער יידישער לעגענדע.

בוים איז גלייכצייטיק געווען פרעסע-פאטאגראף פון די יידישע ציי-טונגען אין פוילן.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראכן האט זיך בוים געפונען אין וואר-שע. אלע זיינע פלענער זענען איבערגעריסן געווארן. ער האט ווייטער אנגעפירט מיט זיין פאטאגראפישן אטעליע „פאטא-פארבערט“, פון וועלכן ער איז, נאכן טויט פון זיין שותף לעא פארבערט, געווארן דער באלע-באס. אין געטא האט ער געעפנט, צוזאמען מיטן געוועזענעם אייגנטימער פון דער גרעסטער פוילישער פילם-געזעלשאפט „ספינקס“ — פינקעל-שטיין, א פאטאגראפישע אנטשאלט. די ביידע פארביסענע קעגנער, וואס האבן פראפאגירט צוויי קעגנזעצלעכע וועלטן: בוים פון סאכאטשעוו, — א יידישע וועלט, און פינקעלשטיין פון ליטע — א פויליש-פאטריאטישע, האבן זיך אין דער געטא-וועלט פארייניקט אויף אייביק...

בוים איז אויך געווען דער פאטאגראף פון „דזשאַינט“ און האט געמאכט ווערטפולע אויפנאמעס פונעם געטא-לעבן. א סך פון די אויפנא-מעס, וואס זענען דורך אים געמאכט געווארן מיט מסירת-נפש, זענען אריין אין דעם אונטערערדישן רינגעלבלום-ארקיוו. נישט איין בילד פון ווארשעווער געטא, וואס ווערט איצט, נאך דעם גרויסן חורבן, פובליצירט, שטאמט פון בוים געטא-אלבום.

יחיאל בוים חלום, אין דער לעצטער תקופה פון זיין לעבן, איז גע-ווען: ווי נאך די מלחמה וועט זיך ענדיקן צו מאכן א גרויסן פילם פונעם געטא-לעבן, וואס זאל שילדערן דעם לאנגן מארטירער-וועג פון די יידן אין פוילן בעת דעם נאצישן רעזשים.

אויך דעם דאזיקן פלאן איז אים שוין, צום באדיוערן, נישט געלונ-גען צו פארווירקלעכן.

קיין איינער פון זיינע פיל קריסטלעכע פריינט, ס'רוב צווישן דער

פארלאשענע שטערן

טעאטער- און פילם-וועלט, ווו ער איז געווען זייער פאפולער, האט אים אין די שווערע טעג נישט אויסגעשטרעקט די האנט מיט הילף און גאר- נישט געטון, כדי אים צו ראטעווען און אריבערנעמען אויף דער ארישער זייט.

בעתן אויפשטאנד אין געטא איז זיין בונקער, ווו ער האט זיך פאר- שטעקט צוזאמען מיט זיין פרוי און זון, אנטדעקט געווארן דורך די דיי- טשישע רוצחים. דארט האבן זיך אויסבאהאלטן, צוזאמען מיט די בוימס, דער באקאנטער טעאטער-דירעקטאר שמחה ריבא מיט זיין משפחה און די אקטיארן-משפחה סאנדלער. ווען מען האט זיי ארויסגעשלעפט פון באהעלטעניש און געפירט צום טויט, האבן זיך די דייטשן געווענדט צו זיי מיט אן איראניש שמייכל: „און איר, שמוציקע יידן, האט עס געוואלט באזיגן אונדו, דייטשן!?!...“

ווען דער „שאפ“-דירעקטאר שולק, דער מאכטהאבער פון דעם גע- ביט, ווו בויס האט געארבעט, האט צוגערעדט זיינע „אונטערטאנער“ זיי זאלן זיך לאזן „פרייוויליק“ אין לאגער טראווניקי, ווו זיי וועלן — ווי ער האט פארויכערט — איבערלעבן די מלחמה, האט בויס געהערט צו די, וואס האבן אגיטירט נישט צו פארן, ווייל מען וויל אהין פארנארן די יידן. ער האט אגיטירט צו גיין אויף דער ארישער זייט אדער זיך אויס- צובאהאלטן אין די בונקערס. ער אליין האט זיך אויך פארשטעקט אין א גלענצנדיק-איינגעארדנטן באהעלטעניש. בויס האט אבער, פונקט ווי א סך אנדערע, נישט פארויסגעזען, אז די דייטשן וועלן אויפרייסן יעדעס הויז, מיט גאזן ארויסטרייבן פון די לעכער די רעשטלעך פארשטעקטע יידן, כדי זיי אויסצוראטן.

אזוי האט זיך אפגעשלאסן דאס קאפיטל פונעם פיאנער פון יידישע פילמען אין פוילן — יחיאל בויס.

יאנקעלע דאנציגער

יאנקעלע דאנציגער איז געווען א קליינ-וויקסיקער — ממש א פיצל. א ברייט-פלייציקער, א דיקער, מיט קורצינקע פיסעלעך, וועלכע האבן זיך שיער נישט איינגעבראכן אונטער דער לאסט פון זיין שווערן, פעטן קערפער, אויף וועלכן ס'איז געווען אַנגעזעצט א גרויסער קאַפּ.

פון זיין פעטן, קיילעכדיקן לבנה-פנים האבן אַרויסגעשטראַלט א פאַר העל-בלויע, קלוגע, קינדיש-גוטמוטיקע, אַרויספאַדערנדיקע אויגן, ווי זיי וואַלטן געזאָגט: הגם איך בין קליין שטייג איך אייך איבער מיטן שכל!

פון זיין קערפער האבן אַראַפּגעהאַנגען א פאַר קורצינקע הענטעלעך מיט קליינע, פעטע פינגער. די הענט זיינע זענען געווען אזוי קורץ, אַז ביים אויפהייבן זיי, זענען זיי נישט דערגאַנגען ביזן קאַפּ.

ווען יאנקעלע דאנציגער האָט זיך געדאַרפט אַוועקזעצן אויף אַ שטול, איז עס אים אַנגעקומען מיט גרויס שוועריקייט, און ער האָט געמוזט אַ ביסל אונטערשפּרינגען, כדי זיך אַוועקזעצן אויף דער שטול. ביים זיצן אויף דער שטול האָבן אַראַפּגעהאַנגען זיינע צוויי פיסלעך, וואָס האָבן נישט באַריירט דעם דיל, נאָר זיך זאָרגלאָז געוויגט אין דער לופט. ביים גיין — און געאַנגען איז דאנציגער זייער שנעל — האָט ער אַ ביסל אונטערגעטאַנצט און געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ צעווייגט, קיילעכדיק פעסל, וואָס וויל איינהאַלטן דאָס גלייכגעווייכט.

פאללאַשענע שטערן

מענטשן, וואָס האָבן דאַנציגערן געזען צום ערשטן מאל, האָבן זיך געמוזט אָפּשטעלן און נאָכקומען די קליינע, רירעוודיקע געשטאַלט, וואָס האָט תמיד געהאַלטן אונטערן אָרעם אַ ריזיקע — אין פאַרגלייך צו אים — לעדערנע אַקטן-טאַש, מיט וועלכער ער האָט זיך נישט געשיידט.

אין מויל האָט ער שטענדיק געהאַלטן אַ פייקע (לולקע) און אין די צייטן פון זיינע „זיבן גוטע יאר“ — אַ גרויסן ציגאַר, וואָס האָט אין זיין מויל אויסגעזען ווי אַ ריז.

שלעכט-דערצויגענע יונגלעך פלעגן אים נאָכלויפן איבער די גאַסן און נאָכשרייען: „ליליפוטל!... קאַרליק!...“ — דאַנציגער האָט עס זיך נישט גענומען צום האַרצן. ער איז ווירדיק געגאַנגען ווייטער, ווי נישט אים מיינט מען עס.

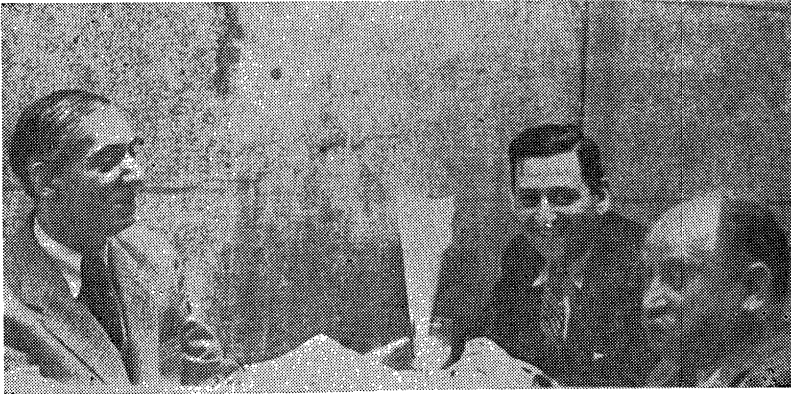
אזוי האָט יאַנקעלע דאַנציגער אויסגעזען אין דעם פאַרלעצטן עטאַפּ פון זיין לעבן, ווען ער איז געווען, ווי מען זאָגט, אין די פעדערן; ווען ער איז שוין געווען באַקאַנט אַלס גרעסטער טעאַטער- און קאַנצערט- אימפּרעסאַריאָ אין פּוילן. ער האָט שוין געהאַט אַ קאַנצעסיאָנירטע ביוראָ פון טעאַטער- און קאַנצערט-פאַראַנשטאַלטונגען אין פּוילן, אַגב — דער איינציקער ייד, וואָס האָט באַקומען אַזאַ אַרט קאַנצעסיע, ד"ה פאַר טע- אַטער- און קאַנצערט-אויטפריטן גלייכצייטיק.

ווי זיין ביוראָ איז געווען, ווייסט, דאַכט זיך, קיינער נישט. געוויינט האָט ער אויף לעשנאָ 24, יעדן פרימאַרגן פלעגט מען אים זען איילנדיק זיך, ד"ה אונטערטאַנצנדיק, צום יידישן ליטעראַטן-פאַריין, וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט פון אים, אויף טלאַמאַצקע 13, דאָרט פלעגט ער זיין פון די ערשטע געסט, נאָכן עפענען דעם לאַקאַל. דאָרט פלעגט ער עסן פרישטיק און דורכקוקן די גאַנצע וואַרשעווער און פּראָווינצער פרעסע, ווי אויך די אַמעריקאַנער יידישע צייטונגען.

נעבן אים אויף אַ טישל פלעגט ליגן זיין גרויסע, איבערגעפולטע אַקטן-טאַש מיט פאַרשיידענע בריוו און דאָקומענטן, וועלכע ער פלעגט „שטודירן“ שעה-לאַנג. ווען עמעצער פלעגט זיך דערנענטערן צו זיין טישל, פלעגט ער די פאַפירן שנעל באַהאַלטן, ווי ער וואַלט אָפּגעהיט אַ שטרענגן סוד.

יאנאס טורקאוו

דאנציגער האָט אָבער געהאַט צווישן די ליטעראַטן און זשורנאַליסטן אַ גרופּע פּריינט (מיט אַקטיאָרן פּלעגט ער זיך ווייניק חברן), מיט וועל-
כע ער פּלעגט זיך טיילן מיט די באַקומענע בריוו. דאָרט, ביים טיש אין
ליטעראַטן-פּאַריין, פּלעגט ער אויך דערליידיקן די גאַנצע קאַרעספּאַנדענץ,
וואָס פּלעגט אַנקומען אין זיין „קאַנצעסיאָנירטע טעאַטער- און קאַנצערט-
ביוראָ“. די קאַרעספּאַנדענץ איז געווען אַ ברייט-פּאַרצווייגטע. ער האָט
אויך געהאַט געדרוקטע פּירמע-בלאַנקעטן און אַ שטעמפל, וועלכן ער
פּלעגט „אייגנהענטיק“ צודריקן צו יעדן אַוועקגעשיקטן בריוו. איך האָב
אונטערגעשטראַכן, אַז דעם שטעמפל פּלעגט ער אייגנהענטיק צולייגן.

ביי אַ טישל אויף טלאַחאָצקע 13

עס זיצן פון רעכטס: יאַנקעלע דאָנציגער, מאַרק טורקאוו און ז. טענגאַלֶאוויטש

ווייל די בריוו גופא פּלעגט ער אַליין נישט שרייבן. אין דער קונסט פון
שרייבן איז ער נישט געווען אַזוי שטאַרק באַהאַונט. ער האָט אָבער געהאַט
פּריינט, וועלכע פּלעגן אים אויך אין דער שוועריקייט אַרויסהעלפּן. דער-
פאַר פּלעגט יאַנקעלע אַרויסהעלפּן זיינע פּריינט אין אַנדערע שוועריקייטן;
ווען זיי האָבן זיך גענויטיקט אין מאַטעריעלער הילף...
אינעם פאַרלעצטן עטאַפּ פון זיין לעבן — ביזן אויסברוך פונעם קריג

פארלאשענע שטערן

— איז יאנקעלע דאנציגער געווען אַ גרויסער פארדינער. ער האָט אַראָגן זשירט די גרעסטע קאָנצערטן מיט די גרעסטע מוזיקער און זינגערס, ווי אויך אויפטרין פון די גרעסטע „בינע־סטאַרס“. צו די לעצטע האָט ער פון תמיד אָן געהאַט אַ שוואַכקייט. קיין מיטלמעסיקייטן האָט ער נישט אָנערקענט. ווען ס'האַט זיך נאָר געטראָפֿן אַ „סטאַר“ ווי ד"ר פּאָול באַראַטאָוו (בן־צבי), וואָס איז געווען דריי מאָל אַזוי הויך ווי ער, איז זיין גרעסטע פרייד און סאַטיספאַקציע געווען צו באַווייזן זיך מיט אים אין אַלע עפנטלעכע ערטער, אַרומפאַרן מיט אים איבער דער שטאָט אין אַן אָפּענער דראַשקע, כדי אַלע זאָלן קענען זען און באַווייזן דערן די „הוי־כע געסט“. דאָנציגער פלעגט זיצן לעבן דעם „סטאַר“ אַ צעשמייכלטער, אַ צעשטראַלטער, רויכערנדיק דעם גרויסן ציגאַר, און זיינע אַרונטער־געהאַנגענע פּיסלעך פלעגן זיך וויגן צופרידן היין און צוריק.

און ווען ער פלעגט פון ליטעראַטור־פאַריין גיין צו־פּוס מיט דעם אַטלעטיש־געבויטן באַראַטאָוו אין „פּיקאַדילי־רעסטאָראַן אויף מיטיק, פלעגן זיך אַלע פאַרבייגייערס אָפּשטעלן און מיט אַ שמיכל נאַכקוקן דעם ריז באַראַטאָוו מיט דעם קלייניקן דאָנציגער. ער פלעגט דאָס זען, האָבן דערפון גרויס הנאה און אָנגעפולט ווערן מיט שטאַלץ. דאָס זענען געווען זיינע שענסטע מינוטן. עס פלעגט זיך אים דעמאָלט אויסדוכטן, אַז ער איז דער „סטאַר“, און נישט באַראַטאָוו. ער האָט אויך ליב געהאַט זיך צו באַווייזן מיטן דיכטער ז. סעגאַלאָוויטש, צו וועלכן ער איז געווען שטאַרק צוגעבונדן.

ווען דאָנציגער פלעגט, אין שייכות מיטן איינאַרדענען אַ קאָנצערט־טור, אַריינקומען אין אַ שטאָט אָדער שטעטל, פלעגט ער, אַראַפּגייענדיק פון באָן, אַרומגערינגלט ווערן פון אַ מחנה שקצים, וועלכע פלעגן אים נאַכליפן, ביז ער האָט זיך אַריינגעזעצט אין אַ דראַשקע, באַגלייט פון די אויסרופן: „אַ צירק איז געקומען! קאַרליקעס זענען דאָ!“ יאָנקעלע דאָנ־ציגערן האָט עס פאַרשאַפט שפּאַס, און ער האָט בלויז מיט אַ שמיכל רעאַגירט אויף דעם. ער האָט זיך דעמאָלט דערמאַנט אין די צייטן, ווען ער איז נאָך נישט געווען דער באַרימטער אימפּרעסאַריאָ; ווען ער האָט נאָך געחלומט צו זיין אין דער סביבה פון ייִדישע קינסטלער און פון ייִדישע שרייבער. דאָס איז געווען ביים אָנהייב פון דער ערשטער וועלט־

יאנאס טורקאוו

מלחמה, ווען ער פלעגט שעהן-לאנג אפויצן אין דער „ליטערארישער קא-וויארניע“ אויף דזשעלנע גאס אין ווארשע, און נישט אראפלאזן די אויגן פון ה. ד. נאָמבערג, י. מ. ווייסנבערג און די איבעריקע „גרויסע מענטשן“, וואָס פלעגן דאָרט אַרײַנקומען. אָבער דעמאָלט האָט דאָנציגער, אויסער דעם ברייטן ליטעראַרישן קראַוואַט, וואָס ער האָט געטראָגן, נאָך קיין שום שייכות נישט געהאַט מיט ליטעראַטור און קונסט.

דעם ערשטן קאָנטאַקט האָט דאָנציגער אָנגעבונדן מיט מנחם קיפניס און זמרה זעליגפּעלד און ער איז געוואָרן זייער געשווירענער אימפרע-סאַריאַ. יאַרנלאַנג איז ער מיט זיי אַרומגעפאַרן איבער פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן, ביז ער האָט זיך עטאַבלירט אַלס זעלבסט-שטענדיקער אימפרעסאַריאַ און אַליין אָנגאַזשירט אַרטיסטן.

מיט טעאַטער-טרופּעס האָט ער אין דער ערשטער צײַט נישט גע-אַרבעט. לסוף האָט ער זיך פאַרבונדן מיטן טעאַטער און געפירט די טרופּע פון באַראַטאָוו, נאָך זײַנע אויפּטריטן אין וואַרשע; ער איז געווען געשעפּט-פירער פון דער „ידישער נאַציאָנאַלער בינע“ אין וואַרשע, ווי אויך ביי מאַריס שוואַרץ, בעת זײַנע אויפּטריטן אין וואַרשע, דערנאָך גע-שווירענער געשעפּט-פירער פון קלאַראַ סעגאַלאַוויטש „טעאַטער פאַר יוגנט“.

מיט קלאַראַ סעגאַלאַוויטש האָט דאָנציגער געבונדן אַן אינטימע פּריינטשאַפּט, וואָס האָט זיך געצויגן ביזן סוף פון זייער לעבן. יאַנקעלע דאָנציגער איז געווען ממש קלאַראַס שאַטן. אויף אירס אַ ווונק איז ער גרייט געווען צו גיין אין פייער אַריין. ווען קלאַראַ סעגאַלאַוויטש איז געווען אַ לאַנגע צײַט ערנסט קראַנק, האָט זיך דאָנציגער אַרומגעדרײט ווי אַ לונאַטיקער, נישט געגעסן, נישט געשלאָפּן, געזעסן ביי איר בעט ווי אַ געטרייער הונט, און פון טאָג צו טאָג האָט ער פאַרלירן אין וואַג. ווען יאַנקעלע דאָנציגער האָט אָנגעהויבן בעסער אויסצוזען און אין זײַנע אויגן האָט זיך באַוויזן אַ שמייכל, האָט מען שוין געוויסט, אַז דער געזונט-צושטאַנד פון קלאַראַ סעגאַלאַוויטש פאַרבעסערט זיך.

אין יאַנקעלע דאָנציגערס לעצטן עטאַפּ פון זײַן לעבן — דאָס איז געווען אין וואַרשעווער געטאָ — איז שוין געוואָרן פון אים אַ העלפּט. ער האָט שוין נישט געהאַט די פּרײַערדיקע זיכערקײט און שטאַלץ, ער

פארלאשענע שטערן

איז שוין נישט געלאפן איבער די גאסן אונטערטאנצנדיק, נאָר לאַנגזאַם געגאַנגען פון זיין היים צו דער אַרבעט. דאָס איז געשען צוליב צוויי טעמים: ערשטנס, איז ער אַזוי אַראָפּגעפאַלן פון וואָג, אַז די קורצע פיסלעך זיינע האָבן שוין נישט געהאַט קיין שווערע אַרבעט צו שלעפּן די הויט און ביינער פונעם אַמאַליקן יאַנקעלע; צווייטנס, איז זיין גע-זונט-צושטאַנד געווען זייער אַ שלעכטער. ער האָט זיך כסדר באַקלאָגט אויפן האַרץ, אָפט געמוזט זיך אָפּשטעלן אינמיטן גאַנג, ווייל עס האָט אים פאַרפעלט אָטעם. נישט אינמאַל איז ער דורך די דייטשן געכאַפט געוואָרן, צעשלאָגן און פאַרשלעפט געוואָרן אויף אַרבעט. נאָך אַזעלכע „ספעקטאַקלען“ פלעגט ער צו אונדז צוריקקומען און מיט אַ טרויעריקן שמייכל זאָגן: „זיי האָבן שוין ווידער געמאַכט אַ צירק פון מיר!...“

אין געטאָ האָט יאַנקעלע געאַרבעט אין דער יידישער סאַציאַלער אַליינהילף אַלס קאַנטראָלער פון די אָפּצאלונגען פון אימפרעזעס און פאַרוויילונגען. צוזאַמען מיטן צווייטן קאַנטראָלער, דעם טעאַטער-אימפּרעסאַריאָ — אויך פון נידעריקן וואַקס — אַברהם שטאַקפּעדער — פלעגט ער גאַנצע טעג אַרומגיין פון לאַקאַל צו לאַקאַל און איינמאַנען די שטיי-ערן פאַר דער יידישער אַליינהילף.

ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די „אַקציעס“ אין וואַרשעווער געטאָ, בין איך צוזאַמען מיט דאַנציגערן געווען אין איין „שאַפּ“ אויף דער מילנע גאַס. ער האָט געוווינט ביי מיר אין שטוב, ווהיין ער האָט אַריינגעבראַכט צווישן אַנדערע אַ ריזיקן טשעמאַדאַן מיט זאַכן, וועלכע קלאַראַ סעגאַלאַויטש און ל. נוישטאַט האָבן אים איבערגעלאָזט בירושה פאַר זייער אָפּפאַרן אויף יענער וועלט...

נוישטאַט, דער געוועזענער דירעקטאָר פון „דזשאַינט“ אין פּוילן, איז געווען פונעם זעלביקן נידעריקן וואַקס, וואָס דאַנציגער, און ווען ער האָט אַרויסגענומען די באַקומענע מלבושים און זיי אָנגעמאַסטן, האָט ער מיט אַ טרויעריקן שמייכל צוגעגעבן: „זיי זענען ווי געמאַסטן אויף מיר. ווען איך וואַלט זיי באַקומען פאַרן חורבן, וואַלט איך נאָך געקענט האָבן פון זיי נחת, אָבער איצט — וואָס דאַרף איך זיי שוין, מ'שטיינס געזאַגט, האָבן!...“

יאנאס טורקאוו

און ער האָט רעכט געהאַט: ער האָט זיי שוין אָפּילו נישט באַוווּזן אַנצוטון. דעם 27טן סעפטעמבער 1942 האָב איך אים געזען מאַרשירן צוזאַמען מיט כמעט אַלע איבערגעבליבענע קינסטלער פון וואַרשעווער געטאָ. זיי האָבן מאַרשירט צום „אומשלאַג־פּלאַץ“, אַדער, ריכטיקער, צום טויטנפּלאַץ. פון דער גרויסער מאַסע מענטשן, וואָס זענען געפירט גע־וואָרן צו די גאַז־קאַמערן קיין טרעבלינקע און האָבן זיך אַלץ מער און מער דערווייטערט פון מיינע אויגן, האָט זיך בולט אויסגעטיילט אַ גרוי־סער קאַפּ פון אַ קליין מענטשעלע, וואָס איז געגאַנגען אין דער ערשטער ריי, — דאָס איז געווען דער קאַפּ פון דעם גרעסטן ייִדישן אימפרעסאַריאַ — יאַנקעלע דאַנציגער.

דוד לואי

געווען א צייט, ווען דער נאָמען דוד לואי איז געווען זייער באַקאַנט ביי די טעאַטער-גייערס אין רוסלאַנד און פּוילן. ער איז באַקאַנט געווען נישט אַזוי פון זיין שוישפּילערישן טאַלאַנט, ווי — קודם כל — אַ דאַנק זיין אויסערלעכקייט. דוד לואי איז געווען זייער שייַן. ער האָט גע- האָט אַ פּאַר גרויסע, שוואַרצע ברענענדיקע אויגן און אַ פּרעכטיקן קאַפּ מיט פּעך-שוואַרצע האָר. איך געדענק, ווען איך בין נאָך געווען אַ שי- לער — און כ'פּלעג אָפּט באַגעגענען אויף די וואַרשעווער גאַסן דעם שייַנעם מאַנספּערשוין —

כ'האַב נאָך דעמאָלט נישט געוויסט ווער און וואָס ער איז — האָב איך גלייך ביי זיך פּעסטגעשטעלט, אַז דאָס מוז זיין אַן אַקטיאָר. ער איז געווען אַנגעטון אין אַ שוואַרצער פּעלערינע, מיט אַ גרויסן, ברייטן, שוואַרצן הוט אויפן קאַפּ און געטראָגן האָט ער אַ שוואַרצע „ליטעראַרישע“ קראַוואַט-בינדע. אַלעמאַל עלעגאַנט און ציכטיק אַנגע- טון, פאַרפּומירט, פּעסט און זיכער ביי זיך, האָט ער זיך לאַנגזאַם שפּאַ- צירט איבער די גאַסן, וויסנדיק, אַז ער איז דער אַביעקט פּון אַלגע- מיינער אויפּמערקזאַמקייט, הויפּטזעכלעך ביים שייַנעם מין, ביי וועלכן ער האָט געהאַט גרויס דערפאַלג. און עס איז נישט קיין ווונדער: ווי נאָר ער האָט אַ בליץ געטון מיט זיינע גרויסע, סאַמעטענע אויגן, וועלכע האָבן גלייכצייטיק געלעט און באַצווונגען, האָט ער געמוזט צוציען צו זיך די אויפּמערקזאַמקייט פּון פּרויען.

יאנאס טורקאוו

מיט אזא אויסזען איז ער ווי געבוירן געווארן צו זיין דער אידעא-
לער ליבהאבער אויף דער בינע. די דאזיקע מעלות זענען אים טאקע
צונוצגעקומען אין זיין פריוואט-לעבן (און ער האט אלעמאל געוויסט
ווי זיי געהעריק אויסצונוצן). אבער פאר דער בינע האט זיך, אויסער די
פיזישע מעלות, געפאדערט נאך איין זאך: טאלאנט, און מיט דעם איז
ביי אים — ווי עס פלעגט זאגן דער דעמאלסטיקער דירעקטאר פונעם
יידישן טעאטער און "ספעץ" אויף אויסצוזוכן יונגע טאלאנטן, אברהם-
יצחק קאמינסקי — געווען אביסל ערגער...

ווען דוד לואי האט פארלאזט וואוועלבערגס שול איז ווארשע און
באשלאסן צו ווערן אן אקטיאר (נישט געקוקט אויף די פראטעסטן פון
זיין משפחה), האט ער א דאנק באקאנטשאפט אריינבאקומען זיך אין
דעמאלסטיקן "מוראנאווער טעאטער" און אנגעהויבן צו שפילן קליינע
ראלן.

און ווער ווייסט, ווי זיין ארטיסטישע קאריערע וואלט זיך געענדיקט,
ווען נישט דער צופאל, וואס אין אים האט זיך פארליבט די מומע רבקהס
(אסתר רחל קאמינסקיס שוועסטער) טאכטער, מינע ליכטענבערג, און
זי האט באשלאסן, אז דער שיינער בחור מוז זיין איר באשערטער.

אסתר רחל קאמינסקי איז אויף דעם שידוך איינגעגאנגען, וויסנדיק
אז דער יונגערמאן איז פון א לייטישער היים; ר'איז נישט קיין עם-
הארץ; שייך ווי די וועלט; — אי, טאלאנט?! זענען דען אלע יידישע
אקטיארן טאלאנטירט? וועט זיין נאך איינער... נאך דערצו, אז מינע
מוז בנוואלד חתונה האבן, — אגב, איז זי שוין נישט קיין יונג מיידל...
און אז זי איז א ביסל עלטער פון לואין, דארף דאך קיינער דערפון נישט
וויסן. דאס איז נישט קיין אומגליק, די הויפטזאך: ווי אזוי ווירקט מען
אויף דעם שיינעם יונגמאן, וואס האט אזא גרויסן דערפאלג ביי פרויען
און קען פשוט מאכן א קאריערע (נישט, חלילה, ביים טעאטער), ווען ער
זאל וועלן חתונה האבן מיט איינער פון זיינע פילצאליקע פארערערינס...
דוד לואין האט אבער מער אימפאנירט די קאריערע ביים טעאטער
און ער האט פארשטאנען, אז ווען ער וועט חתונה האבן מיט אסתר רחל
קאמינסקיס שוועסטער-טאכטער, איז זיין טעאטער-קאריערע א געזיכער-
טע, מינע האט עס אים אויפגעוויזן שווארץ אויף ווייס... און ער האט

פארלאשענע שטערן

דאך תמיד געטרוימט צו זען זיך אויפן אָפּיש מיט גרויסע בוכשטאַבן... זיין חלום איז בקרוב פאַרווירקלעכט געוואָרן. נאָך דער חתונה מיט מינאַ ליכטענבערג, איז דוד לואי אַריינגענומען געוואָרן אין דער קאַ-מינסקי-משפּחה און ממילא איז זיין פּאַזיציע אין טעאַטער אויך געוואַקסן. ער האָט אָנגעהויבן שפּילן אַלע ערשטע ליבהאַבער-ראָלן ביי אסתר רחל קאַמינסקי אין טעאַטער. ער איז געוואָרן אויסגעטיילט אויפן אָפּיש, הגם אין דער טרופּע זענען געווען אַ סך אָנגעזעענערע פּון אים שוישפּילער. ער האָט זיך שוין געפּילט מעשה „סטאַר“. און ווי זאָגט דאָס שפּריכ-וואָרט: מיטן עסן וואַקסט דער אָפעטיט. איז טאַקע דוד לואיס אָפעטיט אויך געוואַקסן און ער האָט אָנגעהויבן צו שפּילן „די ערשטע פּידל“ אין טע-אַטער, אַ דאַנק די „שטאַרקע פּלייצעס“ וואָס ער האָט געהאַט הינטער זיך.

ווען איך בין אַריינגעטראָטן אין אסתר רחל קאַמינסקיס טרופּע, האָט שוין דוד לואי פאַרנומען אַן ערשטע פּאַזיציע, און הגם איך האָב דעמאָלט שוין נישט געהאַט פאַר אים די זעלביקע באַגייסטערונג ווי אַמאָל אין מינע שילער-יאָרן, האָב איך זיך מיט אים זייער גוט פאַרהאַלטן. אין יאָר 1920, בעת דער פּויליש-רוסישער מלחמה, האָב איך זיך געפונען צוזאַמען מיט לואין אין דער טרופּע פון אסתר רחל קאַמינסקי אין דער שטאָט פּאַלאַצק, וויטעבסקער גובערניע. די דאָזיקע שטאָט איז צעטיילט דורכן טייך דווינאַ, וואָס פּליסט דורך צווישן די ביידע טיילן שטאָט. איין טייל שטאָט, מיטן וואַקזאַל, איז געווען פאַרנומען דורך די רוסן; די אַנדערע — אויף יענער זייט דווינאַ — דורך די פּאַליאַקן. מיר האָבן זיך געפונען אויף דער רוסישער זייט. אַריבערגיין פון איין זייט גאָס אויף דער אַנדערער איז געווען פאַרבונדן מיט לעבנס-געפאַר.

מען האָט דעריבער געמוזט בויען ספּעציעלע אַקאַפּעס, דורך וועלכע די ציווילע באַפעלקערונג איז געגאַנגען אונטערן כּסדרדיקן האַגל פון פּוילישע קוילן. אויף דער גאָס גופא האָט מען נישט געזען קיין לעבעדיקן מענטש. אַלץ איז געווען ווי אויסגעשטאַרבן. און אין אַזאַ צייט האָבן מיר דאָרט געשפּילט ייִדיש טעאַטער.

די פאַרשטעלונגען האָבן זיך אָנגעהויבן 4 אַזיגער נאַכמיטאַג. מיר האָבן געשפּילט אין אַ זאַל נעבן דער באַן-סטאַציע. מען האָט אָנגעהויבן

צו שפילן אזוי פרי, כדי צו קענען אהיימגיין, איידער ס'וועט נאך טונקל ווערן. דער זאל איז תמיד געווען איבערפולט. טרעפט זיך אמאל, אז גראד אין צייט, ווען ס'איז פארגעקומען אונדזער פארשטעלונג — מיר האבן דעמאלט געשפילט ז. ליבינס „גאטס שטראף“ — איז דער פאלאצקער וואקזאל שטארק באמבארדירט און באשאסן געווארן.

צווישן פובליקום אין טעאטער-זאל איז אויסגעבראכן א גרויסע מהומה. דער גאנצער עולם איז זיך פונאנדערגעלאפן און מיר, אקטיארן, זענען איבערגעבליבן אליין אויף דער בינע.

זעענדיק, אז ס'איז שוין נישטא פאר וועמען צו שפילן, ווייל די אקטיארן זענען געבליבן די איינציקע מענטשן אין טעאטער, רופט זיך אפ לואי: „נו, מילא, לאמיר אויך אהיימגיין. מיר וועלן דאך נישט שפילן פאר זיך אליין“. מיר האבן זיך אויסגרימירט און אנגעהויבן זיך איבערצורטון, כדי צו קענען גיין אהיים.

דערווייל האט דאס באשיסן פון וואקזאל אויפגעהערט און ס'איז געווארן רואיק. ווי נאר ס'איז שטיל געווארן, איז דער גאנצער עולם צוריקגעקומען אין טעאטער אריין און מיר האבן באין ברירה געמוזט צוריקברענגען אין ארדענונג אונדזערע גרימען און קאסטיומען און פאר-ענדיקן די איבערגעריסענע פארשטעלונג פון „גאטס שטראף“. דוד לואי האט זיך אנגערופן צו אסתר רחל קאמינסקי: „נו, מומע, וואס זאגט איר אויף אונדזער מזל?“ אסתר רחל קאמינסקי האט געענטפערט: „אז מען זאגט: „גאטס שטראף“, איז דאך נישט שייך“...

צווישן פארפאלק לואי האט נישט געהערשט קיין שלום-בית און זיי האבן זיך שפעטער געגט. פון דעמאלט אן האט זיך דוד לואיס שוישפיל-לערישער „שטערן“ אנגעהויבן צו פארלעשן. מען האט אים שוין נישט גערן אנגאזשירט, הגם ער האט אנגעהויבן צו שפילן כאראקטער-ראלן, אין וועלכע ער איז גראד געווען נישט שלעכט.

א צייט פארן לעצטן קריג האט דוד לואי געארבעט אין ווארשעווער ארטיסטן-פאריין אלס פארוואלטונגס-מיטגליד. ווען די מלחמה האט אויסגעבראכן און די מענער פון ווארשע האבן זיך געלאזט לויפן צו מזרח, איז מיר אויסגעקומען צו גיין צוזאמען מיט דוד לואין. אינעם דאזיקן מארש זענען מיר דערגאנגען ביו גארוואלין. ווען מיר האבן זיך געפונען אין

פארלאשענע שטערן

וואלד, זענען מיר באשאסן געווארן פון מאשין-געווער פון דייטשישע אַעראַפּלאַנען, וואָס האָבן זיך אַראָפּגעלאָזט גאַנץ נידעריק. מיר האָבן זיך בליק־שנעל אויסגעצויגן אויף דער ערד. פון דעם אַעראַפּלאַן האָט מען אויך געוואָרפן באַמבעס, וועלכע האָבן אויפגעריסן נישט ווייט פון אונדז. פּלוצלונג דערהערן מיר אַ געשריי און זעען, ווי אַ מענטש פליט אין דער לופט... דאָס איז געווען דוד לואי. פונעם שטאַרקן לופט־דרוק האָט עס אים אַ הויב געטון פונעם אָרט, וווּ ער איז געלעגן, און אים איבער־געוואָרפן עטלעכע מעטער ווייטער...

פון דער דאָזיקער געפאַר איז דוד לואי אַרויס בשלום. ער האָט אָבער באַשלאָסן שוין ווייטער נישט צו גיין. ער איז צוריקגעקומען קיין וואַרשע און זיך באַלד געשטעלט צו דער אַרבעט אין דער קיך פונעם ייִדישן אַרטיסטן־פאַריין, וווּ ער האָט אַרויסגעוויזן אַ סך האַרץ זיינע נויט־ליידנדיקע חברים. אין טעאָטער האָט לואי אין געטאָ נישט גע־אַרבעט. ווען ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די „אַקציעס“ אין וואַרשעווער געטאָ, האָט ער געאַרבעט אין „קינסטלער־שאַפּ“ אויף דער מילנע גאַס, און דערנאָך — דער באַקאַנטער סדר: „אויסזידלונג“ און גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

איִדא ערוועסט

קורץ פארן ערשטן וועלט-קריג און בעתן קריג גופא זענען צום יידישן טע-אטער צוגעקומען פיל נייע יונגע כוחות. אייניקע פון זיי האָט מען פאַרויסגעזאָגט „אַ גרויסע צוקונפט“. צווישן די טעאַ-טער-דירעקטאָרן זענען געווען ספעציאַ-ליסטן אויסצוהוכן יונגע טאַלאַנטן.

נישט רעדנדיק וועגן פאַרשטאַרבע-נעם גרויסן יידישן רעזשיסאָר דוד הער-מאַן, וואָס האָט באַרייכערט דאָס בעסערע יידישע טעאַטער מיט אַ פּלעיַאָדע יונגע כוחות, וואָס פיל פון זיי האָבן זיך אַרויס-גערוקט אויפן פּאָדערגרונט און פאַרנע-מען ביזן היינטיקן טאַג גרויסע פּאָזיציעס

ביים טעאַטער, האָבן די אַלטע טעאַטער-דירעקטאָרן, ווי א. פּישזאַן, אַברהם יצחק קאַמינסקי, י. זאַנדבערג, יוליוס אַדלער, ל. ראַפּעל און א. ג. קאַמפּאַניעוויץ, הגם זיי האָבן טעאַטער פאַרשטאַנען אַנדערש און געזען עס מיט אַנדערע אויגן, אַבער — דאָס מוז מען מודה זיין — זייער באַצייאונג צו דעם אַרט טעאַטער, וואָס זיי האָבן געפירט, איז נישט געווען קיין ערגערע. זיי האָבן ליב געהאַט טעאַטער מיט לייב און נשמה און אין דעם געפונען אַ זין אין זייער לעבן. זיי האָבן זיך אין זייער טעאַטער-אַרבעט אויסגעלעבט אויף אַזוי פיל און אַזוי ווי זיי האָבן פאַרשטאַנען און באַנומען טעאַטער און אַרויסגעוויזן דעם גרעסטן יראַת-הכבוד צו זייער אַרבעט און שליחות.

פֿאַרלאַשענע שטערן

דער לאַדזשער טעאַטער-דירעקטאָר י. זאַנדבערג, למשל, וואָס פלעגט אויפפירן אָפּערעטעס, האָט תמיד געהאַט אַ גרויסן אַרקעסטער און כאָר. יעדער כאָריסט אָדער כאָריסטקע איז געווען ריין און ציכטיק אָנגעטון און האָט אָנגעגעם געווירקט אויף דער בינע. ספּעציעל האָט ער אַכט געלייגט אויפן צוקלויב פון די כאָריסטינס און אָנגאַזשירט יונגע, שיינע, גוט-געבויטע מיידלעך, מיט פיינע שטימעס צום זינגען.

די איבעריקע טעאַטער-דירעקטאָרן האָבן זיך אויך באַמיט צו טון דאָס זעלביקע, אָבער ס'איז זיי דאָס נישט אָנגעקומען אַזוי לייכט, ווייל ס'רוב מיידלעך האָבן זיך צו יענער צייט געשעמט צו באַווייזן אויף דער בינע אין כאָר.

איך וויל דערמאָנען אייניקע נעמען פון כאָריסטינס, וואָס האָבן שפעט־טער פאַרנומען ווער אַ גרעסערן, ווער אַ קלענערן אַרט אינעם ייִדישן טעאַטער. דאָס זענען געווען: זינאַ גאַלדשטיין, סאַניאַ וויינבערג, סאַניאַ שלאָסבערג, רוזשע שוואַרצבאָרד, צעשע זאַנדבערג (דעם דירעקטאָר זאַנד־בערגס שוועגערין — די פרוי פונעם לאַנגיאַריקן טעאַטער-סופּליאַר און געשעפט־פירער משה זאַנדבערג), מאַניע שיינ, חנה גראַסבערג, פראַניע ווינטער און אידאַ אייערווייס, אָדער, ווי מען האָט זי שפעטער גערופן: אידאַ ערוועסט. איר טאַקע ווידמע איך דאָס דאָזיקע קאַפיטל.

אידאַ ערוועסט האָט, נאָך זינגענדיק אין כאָר ביי א. ג. קאַמפּאַניע־יעצן, געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט נישט אַזוי ווייט מיט איר שיינער שטים, נישט מיט איר שיינעם טאַנצן, נייערט מיט איר אויסער־לעכקייט. דאָס איז געווען אַ רייצנדיק באַשעפּעניש. וועגן איר קען מען דרייסט זאָגן, אַז זי האָט געהאַט אין הונדערט פראַצענט דאָס, וואָס מען רופט „דאָס אייביק־ווייבלעכע“. זי איז געווען שיינ ווי אַ מלאַך, מיט אַ פאַר גרויסע, פלאַמענדיקע אויגן, וואָס האָבן דיך גלייך צערטלעך אַרומ־גענומען און געפיעשטשעט. געזונגען האָט זי מיט אַזוי פיל חן, מיט אַזוי פיל האַרץ און געפיל, אַז זי האָט געמוזט געווינען דיין סימפּאַטיע.

א. ג. קאַמפּאַניע־יעצן האָט איר אָנגעהויבן צו געבן סאָלאַ־נומערן אָפֿ־צווינגען און קלענערע ראָלן אָפּצושפּילן. דאָס איז שוין געווען אַ שטאַפל פאַרויס.

א קאריערע האט זי אבער געמאכט בלייך-שנעל א דאנק א צופאל. עס איז א באקאנטע זאך, אז ביים טעאטער דעצידירט מער אפט דער צופאל, ווי טאלאנט.

צו יענער צייט, בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה, האט זיך אין לאדזש געפונען דער דעמאלט זייער פאפולערער און באליבטער אקטיאר שלמה קוסטין, וועלכער איז צוזאמען מיט זיין פרוי געקומען פון אמעריקע און ארגאניזירט דאס ערשטע יידישע וואדעווייל-טעאטער.

שלמה קוסטין איז געווען דער שוואגער פונעם טעאטער-דירעקטאר א. ג. קאמפאניעץ און פון דער אקטריסע מאלווינא אוגער-שיער-אדזקי, — די פרוי פונעם רעדאקטאר פון „לאדזשער טאגעבלאט“ — מ. אוגער. ווען קוסטין האט דערזען אויף דער בינע אידא ערוועסט, האט ער מיט זיין טעאטער-חוש באלד פארשטאנען, אז פון איר קען מען „מאכן א לייט“. ער האט זי אנגאזשירט צו זיך אין טרופע, וועלכע ער האט געפירט צוזאמען מיטן דעמאלט זייער פאפולערן אין פוילן אקטיאר און מאנאָלאָגיסט הירש יעדוואב. זיי האָבן אַרגאַניזירט אַ טורנע איבערן געביט, וואָס איז געווען אַקופירט דורך דער דייטשיש-עסטרייכישער אַרמיי און געשלאַגן דעם רעקארד פון דערפאלג.

דאָס פּראָגראַם פון דעם וואָדעווייל-טעאָטער איז באַשטאַנען פון איינ-אַקטערס, גראַטעסקעס, מאַנאָלאָגן און סאַלאַ-געזאַנג-נומערן. די טרופע איז דעמאלט באַשטאַנען פון שלמה קוסטין מיט זיין פרוי (ער איז גע-שטאַרבן אין די פאַרייניקטע שטאַטן נאָך אַ שווערער קראַנקייט און אַמפּוטירן אים אַ פּוס), מאַלווינע אוגער-שיער-אדזקי, הירש יעדוואב, פסח-קע בורשטין, דעם מוזיקער ל. זעלמאַן און אידא ערוועסט. זי איז געווען דער אַזוי גערופענער „טשוואַק“ פונעם פּראָגראַם. קוסטין, אַלס אַלטער פאַכמאַן, האָט גוט געקענט דעם עולם און געוויסט וואָס די צייט פאַדערט. דאָס טעאָטער-פּובליקום איז דאָך צו יענער צייט באַשטאַנען הויפּט-זעכלעך פון מיליטער-לייט, — ס'רוב יידן — וואָס האָבן, זייענדיק אַ פאַר יאָר אויפן פּראַנט, געבענקט פשוט נאָך אַ יידיש וואָרט. און ווער שמועסט נאָך, אַז מען האָט דערזען פאַר זיך אויף דער בינע אַ יונג, צאַפּלדיק, פריש באַשעפעניש מיט אַזאַ ליכטיק פנים, וואָס איז געווען „פאַרשטעלט“ פאַר אַ מאַנספּערשויג און האָט געזונגען יידיש אַקטועלע קופּלעטן, וואָס

פארלאשענע שטערן

זענען אפט געווען באשאטן מיט א ביסל זאלץ און פעפער; וועלכע האט אויך שיין געטאנצט — איז דאך נישט קיין ווונדער, וואס די התפעלות פונעם גאנצן עולם איז געווען נישט צו באשרייבן. מען האט די רייצנדיקע אידא ערוועסט ממש נישט אראפגעלאזט פון דער בינע.

מיר איז אויסגעקומען, ביי מיינע ערשטע טריט אויף דער בינע אין יאר 1917, א געוויסע צייט צו ארבעטן ביי שלמה קוסטין אין דער טרופע און צוזאמען מיט אידא ערוועסט דורכצומאכן א קליינעם טורנע איבער דער פוילישער פראווינץ. איך בין געווען א לעבעדיקער עדות פון דעם נישט-באשרייבלעכן דערפאלג, וואס אידא ערוועסט האט געהאט. זי איז אין יענער צייט געקרוינט געווארן אלס „די קיניגין פונעם יידישן ליד“. דאס איז געווען אין א צייט, ווען די „קייזערס“ און „קיניגן“ זענען נאך פעסט געזעסן אויף די טראנען...

ווייניק, וואס מען האט זיך צוליב דער ניי-געקרוינטער „קיניגין“ גע- שלאגן און באגאנגען זעלבסטמארד, זענען גאנצע גרופעס מיליטער-לייט איר נאכגעפארן פון שטאט צו שטאט, און ווען מיר זענען אראפגעגאנגען פונעם צוג, זענען צוגעשפרונגען צו אונדז מיליטער-לייט און אראפגע- טראגן אויף די הענט אידא ערוועסט.

אירע געזונגענע קופלעטן זענען אזוי פאפולער געווארן, אז מען האט זיי געהערט אומעטום; אויף דער גאס, אין די נאכט-לאקאלן און אויך צווישן די מיליטער-לייט, וועלכע האבן אין טעאטער מיטגעזונגען מיט אידא ערוועסט הויך אויפן קול. די זעלביקע מיליטער-לייט האבן אליין פארפאסט לידער לכבוד אידא ערוועסט און זיי געזונגען אין די מילי- טערישע קאסינאס און רעסטאראנען. איינע פון די לידער — אויף וויפל איך געדענק נאך פיל-ווייניק — האט זיך אנגעהויבן אזוי:

— „אידא ערוועסט,
אך, ווי שיין דו ביסט...
לעבן אן דיר
קען איך מער שוין נישט...
ווען דו פארשווינדסט,
פארשווינדט די זון פון מיר.
בלייב'זשע, אידא —
דאס איינע, כ'בעט ביי דיר!“

יאנאס טורקאוו

מוזיק צו דעם דאָזיקן ליד האָט געשאַפן אַ באַקאַנטער עסטרייכישער מוזיקער, וואָס האָט געדינט אין לובלינער גאַרניזאָן. דאָס ליד איז גע- וואָרן כמעט אַ מיליטעריש ליד, וואָרום אַלע מיליטער-לייט האָבן עס געזונגען.

ווען מיר פלעגן נאָך אַ פאַרשטעלונג אַריינקומען מיט אידאָ ערוועסט אין אַ נאַכט-לאַקאַל, פלעגן זיך אַלע אויפשטעלן (דאָס פובליקום איז דאָך באַשטאַנען כמעט בלויז פון מיליטער-לייט מיט זייערע באַקאַנטע פרויען), דער אַרקעסטער האָט געגעבן אַ שלאָג-אָן און אַלע האָבן אָנגע- הויבן צו זינגען דאָס ליד „אידאָ ערוועסט“...

נישט איינמאַל האָב איך בייגעווינט סצענעס, ווען צוליב אידאָ ער- וועסט זענען געפלייגן בענקלעך און פלעשלעך אין רעסטאָראַנען, אויב עמעצער פון די מיליטער-לייט האָט געוואָגט צו זאָגן עפעס אַ צוויידייטיק וואָרט וועגן אידאָ ערוועסט, — און אַזעלכע ווערטער זענען נישט געווען קיין זעלטנהייט, ווייל מען האָט עס געטון סיי צוליב קנאה, סיי צוליב אייפערזוכט און סיי צוליב אידאָס באַצויבערנדיקן שמיכל, מיט וועלכן זי האָט באַשאַנקען אַן אַנדערן.

אַן אַנדערע אויף איר אַרט וואָלט די דאָזיקע צייט פון אויסערגעוויינ- לעכן דערפאַלג אויסגענוצט אויף צו מאַכן אַ „קאַריערע“ אויפן גאַנצן לעבן. אידאָ ערוועסט האָט זיך אָבער דערצו נישט געטויגט און נישט געהאַט נאָך דעם שניט פון אַ „צייט-דאַמע“, וואָס וואָלט געקענט אויס- ניצן די „קאַניונקטור“ מער פראַקטיש.

ווען מענער האָבן זיך געוואָלגערט פאַר אירע פיס, און דאָס — קינדער פון די בעסטע היימען, מענטשן שוין גאַרנישט קיין יונגע, הויכע מילי- טער-לייט — און איר פאַרגעלייגט אַ רואיק, געזיכערט לעבן אין עשירות און זאָרגלאָזיקייט, האָט אידאָ ערוועסט זיך פון דעם אַלעם אויסגעלאַכט און געהאַט מער הנאה צו פאַרברענגען איר פרייע צייט מיט אירס אַ חבר פון דער טרופע, וואָס האָט איר, אויסער הייסע געפילן, נישט געקענט געבן דאָס, וואָס די אַלע פראַמינענטע לייט האָבן איר פאַרגעלייגט.

אידאָ ערוועסט האָט פאַרמאַגט אַן אַ שיעור האַרץ און געפיל, געווען זייער אַ גוטע און געטיילט זיך מיטן לעצטן ביסן פון מויל — און קיין

פארלאשענע שטערן

איבעריקס האָט זי קיינמאָל נישט געהאַט, הגם זי איז געזעסן אויפן „טראָן“ אַלס „קיניגין פונעם ייִדישן ליד“.

ווען איך האָב זיך, נאָך יאָרן וואַנדערן איבער רוסלאַנד, צוריק אומ-געקערט קיין וואַרשע, האָב איך זיך דערוויסט, אַז אידאָ-ערוועסט טרעט אויף אין פאַרשיידענע לאַקאַלן. זי איז נאָך אַלץ געווען זייער פּאָפּולער, אָבער איר שטערן האָט געהאַלטן ביים פאַרלאַשן ווערן, וואָס ווייטער, האָט זי אַלץ מער אַנגעהויבן אויפטערעטן אין די ביליקע נאַכט-לאַקאַלן און לסוף — געוואָרן אַ שטענדיקע „אַרטיסטישע קראַפט“ אין פּאָפּולערן באַר פון איזאַק גערטנער אין וואַרשע, וווּ זי האָט געזונגען געזאַלצענע קופּ-לעטן, וואָס האָבן געדאַרפט קיצלען און רייצן אויסגעלאַשענע מענער.

אידאָ ערוועסט, וואָס האָט איבערגעלעבט אַזאַ שיינע צייט פון אויפ-שטייג, דערפּאָלג און כבוד, וואָס קיין גרעסערן קען מען זיך גאַרנישט פאַרשטעלן, איז אָבער געווען צו שוואַך אַליין דורכצוגיין דעם שווערן דערנער-וועג, זי זאָל זיך נישט אויסגליטשן, און אָנהויבנדיק זיך צו גליטשן, איז איר שוין געווען שווער אַפּצוהאַלטן זיך פון פּאַלן...

דאָס האַרץ האָט וויי געטון צוצוקוקן זיך, ווי די אַמאַל פּאָפּולערסטע קופּלעטיסטין, דער איידעלער מענטש און האַרציקער חבר — אידאָ ערוועסט, האָט געמוזט שטיין אין פאַררויכערטן לאַקאַל און רייסן זיך אויפן גאַנצן קול, כדי איבערצושרייען די הייזעריקע שטימעס פון דעם האַלב-שכורן עולם, וואָס האָט אַפילו איר נישט געשאַנקען קיין בליק.

אידאָ ערוועסט האָט די לעצטע יאָרן פון איר לעבן פאַרבראַכט צו-זאַמען מיט איר זון — זייער אַ פעאיקער פידלער — אין וואַרשעווער גע-טאָ. זי איז אויך דאָרט אויפגעטראָטן אין פאַרשיידענע לאַקאַלן, געזונגען פריילעכע לידער פון אירע אַמאַליקע גוטע צייטן, וואָס האָבן אין געטאָ געפונען אַ גוטן אַפּקלאַנג, ווייל ווער פון די געטאָ-מענטשן האָט נישט געבענקט נאָך די אַמאַליקע צייטן?...

אידאָ ערוועסט, די דעטראַניזירטע „קיניגין פונעם ייִדישן ליד“, וואָס האָט שפעטער דורכגעמאַכט אַזאַ שווער לעבן, האָט געטיילט דעם גורל פון כמעט אַלע וואַרשעווער יידן.

ש ל ו ם צ ו ק ע ר

א יאָר פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, האָב איך זיך גענומען שרייבן זכרונות וועגן די ייִדישע אַקטיאָרן פון עלטערן דור. די אַרבעט האָב איך דעמאָלט אָנגעהויבן אין וואַרשע און נאָך מיין אַוועק-פאַרן אויפן טור, האָב איך עס איבערגעגעבן מיין חבר לייב פרידמאַן, ער זאָל אויפנעמען ביי די עלטערע אַקטיאָרן אַלע אינפאָרמאַציעס, וואָס דאַרפן מיר דינען ווי אַ מאַטעריאַל פאַר מיין אַרבעט. לייב פרידמאַן האָט באַוווּזן, איידער ער איז אַוועקגעפאַרן קיין דרום-אַמעריקע, אויפצונעמען אַ היבש ביסל מאַטעריאַלן, וועלכע איך האָב כסדר געזאַמלט.

אַ טייל פון די מאַטעריאַלן זענען מיר אין וואַרשעווער געטאָ פאַר-ברענט געוואָרן. אַ טייל אָבער, צווישן וועלכע עס געפינען זיך די פאַרציי-כענונגען פון איינעם פון די עלצטע ייִדישע אַקטיאָרן, שלום צוקער, איז מיר געלונגען אָפצוראַטעווען, באַגראַבנדיק זיי, צוזאַמען מיט אַנדערע מאַטעריאַלן, אין דער ערד.

שלום צוקערס בלעטער און אַנדערע מאַטעריאַלן, וועלכע איך האָב געזאַמלט פון אונדזערע אַקטיאָרן, האָבן, צום באַדויערן, איבערגעלעבט זייערע באַלעבאַטיים. די אָפגעראַטעוועטע נאָטיצן פון שלום צוקער, גע-שריבן דורך אים אַליין אין יאָר 1938 און דערגאַנצט און באַאַרבעט דורך מיר, ברענג איך איצט אין דער עפנטלעכקייט.

הגם שלום צוקער איז געווען אַ קליין-ווויקסיקער און ער האָט נישט געהאַט קיין גוטע אויסערלעכע מיטלען, האָט ער אָבער אַ דאַנק זיין ריזן-באַריטאָן-שטיים געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט. נאָך אַלס ינגל האָט ער מיט זיין שיינער שטיים דערקוויקט די הערצער פון די מתפללים אין דער וואַרשעווער שול, ווי ער האָט געזונגען אין כאַר. מען האָט זיך

פארלאשענע שטערן

מיט אים געצערטלט און געגרויסט: „אי, וואַקסט דאָס אַ חזון! אי, וועט ער זיין אַ זינגער!“ — און שלום האָט טאַקע באַשלאָסן צו ווערן אַ זינגער. ער האָט פאַרלאָזן זיין טאַטנס הויז אין וואַרשע און נאָך אַלס גאָר יונגער בחור אַוועק מיט אַ גרופע זינגערס אויף דער פּראָווינץ — און פון דאָרט קיין רוסלאַנד. דאָס איז געווען ביים סוף פון 19טן יאָרהונדערט. ער האָט געזונגען אין גאַנץ רוסלאַנד און נישט נאָר אין ייִדישן טעאַטער, נאָר אויך אין כאָר פון די רוסישע אָפּערעס. אין ייִדישן טעאַטער האָט ער אָנגעהויבן מיט קליינע ראָלן, ביז ער איז געוואָרן דער הויפּט־ראַליסט אין פאַרשיידענע ייִדישע טרופּעס, וווּ ער האָט זיך פאַרשאַפּן אַ נאָמען אַלס גאָלדפּאָדן־ראַליסט. צוליב זיין נידעריקער פיגור, האָט ער נישט געקענט שפּילן קיין העלדן־ראָלן, צו וועלכע עס איז געווען צוגע־פּאַסט זיין ריזן־שטימ. ער האָט אָנגעהויבן צו באַקומען קאָמישע ראָלן און מיט דער צייט איז ער געוואָרן אַ דערפּאָלגרייכער, פּאַטענטירטער קאָמיקער. ווען מען האָט צוקערן געדאַרפּט נעמען צום רוסישן מיליטער, איז ער אַנטלאָפּן קיין עסטרייך און זיך אָנגעשלאָסן אין די דאָרטיקע ייִדישע טרו־פּעס. אַמלענגסטן האָט ער געשפּילט מיט די באַקאַנטע ווינער אַקטיאָרן שלום פּאַדזאַמטשע און אַדאָלף בעל. אין 1905 איז ער געפּאַרן קיין אַמע־ריקע. ייִדיש טעאַטער אין ווין איז דעמאָלט באַשטאַנען פון געבן פאַרשיי־דענע סצענעס פון פּיעסן אָדער אימפּראָוויזאַציעס און זינגען באַקאַנטע לידער פון גאָלדפּאָדן.

פונקט ווי אין ווין און אין אַנדערע עסטרייכישע שטעט, וווּ מען האָט נאָך צו יענער צייט געשפּילט אין שענקען ביי טישלעך, איז ער אין אַמעריקע אויך אויפגעטראָטן אין פאַרשיידענע ווייניקעלערס און אין דריט־ראַנגיקע לאַקאַלן. קיין איבעריק גרויסן דערפּאָלג האָט ער אין אַמעריקע נישט געהאַט און נאָך אַ פּאַר יאָר מאַטערן זיך, איז ער צוריקגעפּאַרן קיין ווין. אַפּשפּילנדיק אַ געוויסע צייט מיט גאָר אַ גרויסן דערפּאָלג אין ווין, האָט שלום צוקער געמאַכט אַ ריזע מיט אַ ייִדישער טרופּע קיין טערקיי, בולגאַריע, יוגאָסלאַוויע, וווּ זיי האָבן אפשר צום ערשטן מאָל געשפּילט ייִדיש טעאַטער.

אין טערקיי האָט די טרופּע געשפּילט אין קאַנסטאַנטינאָפּאָל און שטענדיק געהאַט אַ פּול־געפּאַקטן זאַל. דער עולם איז דאָרט באַשטאַנען

יאנאס טורקאוו

נישט נאָר פון ייִדיש־רוסישע עמיגראַנטן, נאָר אויך פון שפּאַניאַלישע ייִדן. די רוסישע ייִדן האָבן געלעקט די פינגער און פשוט געוויינט פאַר פרייד, אַז אַ ייִדישע טרופּע איז צו זיי געקומען. זיי האָבן די אַקטיאָרן באַ־שאַטן מיט געלט, מתנות און ממש נישט געוואָלט זיי אַפּלאָוזן. די שפּאַניאַ־לישע ייִדן, דאַקעגן, האָבן נישט פאַרשטאַנען קיין וואָרט ייִדיש, אָבער דאָך נישט דורכגעלאָזט קיין איין פאַרשטעלונג און מיט גרויס אויפּמערק־זאַמקייט זיך צוגעהערט צו די ייִדישע לידער און געקוואַלן פון די ייִדישע טענץ און ייִדישע מוזיק. זייער ליבלינג איז געווען שלום צוקער, וועלכער האָט זיך באַמיט זיי צו מאַכן פריילעך אין אַזאַ „שפּראַך“, וואָס אַפילו גוים וואַלטן פאַרשטאַנען...

אין בולגאַריע און יוגאָסלאַוויע האָט דער ייִדישער עולם זייער שוואַך פאַרשטאַנען ייִדיש, אָבער דאָס האָט נישט געשטערט זיי זאָלן זיך באַ־גייסטערן מיטן שפּילן, זינגען און טאַנצן פון די ייִדישע אַקטיאָרן, און באַלד אויסקויפּן אַלע בילעטן אויף די ווייטערדיקע פאַרשטעלונגען.

בעת זייערע אויפטריטן אין בעמען, מערען און סלאָוואַקיי, האָבן זיך די דאַרטיקע ייִדן געבעטן ביי דער דירעקציע רחמים, אַז די אַרטיסטן זאָלן רעדן אַביסל מער דייטש, כדי זיי זאָלן קענען פאַרשטיין... אַגב, מוז דאָ באַמערקט ווערן, אַז צו יענער צייט האָבן די ייִדישע אַקטיאָרן גערעדט אַ דייטשמערישן ייִדיש, ד"ה, אין אַ צעבראַכענעם דייטש און צעקאַ־ליעטשעטן ייִדיש...

גרויסע צרות האָבן די אַקטיאָרן געהאַט אויסצושטיין, ווען זיי האָבן געשפּילט אין קאַרפּאַטן־רוסלאַנד (אונטער סאַלאַמאַן שטראַמערס דירעק־ציע). די אַרטיקע רבנים פלעגן באַקעמפּן די „אַפיקורסים־פורים־שפּילער“ און זיי צווינגען צו פאַרלאָזן די שטעט, אַריינלייגנדיק די „פורים־שפּיל־לערס“ אין חרם... נישט אומעטום איז אָבער דער קאַמף קעגן די „פורים־שפּילערס“ געווען אַ דערפאַלגרייכער.

אַט, למשל, האָט אַ רבי אין אַ שטעטל אויסגערופן אין שול, אַז אַלע ייִדן, וואָס וועלן גיין צו די „אַפיקורסים“ אין טעאַטער, וועלן אַרייַן־געלעגט ווערן אין חרם. זענען טאַקע די ייִדן פון שטעטל נישט געגאַנגען זען די ייִדישע אַקטיאָרן. דאָס טעאַטער איז אָבער געווען איבערגעפּולט פון... בלויז ייִדענעס און דאָס — פרויען אין שייטלעך... אַמשטאַרקסטן

פארלאזשענע שטערן

האַבן זיך אויסגעצייכנט אין קאַמף קעגן די יידישע אַקטיאָרן די מונקאַ-
טשער דינאַסטיע, נאַכדעם ווי די אַקטיאָרן האָבן אויפגעפירט ש.
אַנ-סקיס „דיבוק“.

פון טשעכאָסלאָוואַקיי איז ש. צוקער מיט דער טרופע ווידער געפאָרן
קיינ יוגאָסלאַוויע. דער דאָרטיקער ראַבינער ד"ר אַלקאַלאַי האָט אַ סך
מיטגעהאַלפן די יידישע אַקטיאָרן, סיי ביים באַקומען די דערלויבעניש
צו שפילן יידיש טעאַטער, סיי ביים פאַראינטערעסירן דעם עולם צו זען
די יידישע פאַרשטעלונגען. ער אליין פלעגט באַזוכן די פאַרשטעלונגען און
מיטברענגען מיט זיך געסט: הויכע יוגאָסלאַווישע מלוכה-מענער. דאָס האָט
גורם געווען דערצו, אַז דער יידישער עולם דאָרט האָט נאָך מער ווי ביז
איצט אָנגעהויבן צו שטראָמען אין יידישן טעאַטער.

ווען די טרופע איז געווען אין יוגאָסלאַוויע, איז צו איר געקומען אַ
טעאַטער-דירעקטאָר פון בודאַפעשט, כדי זי אַראָפצוברענגען קיין אונגאַרן.
די דערלויבעניש איז געווען אויף איין חודש צייט, אָבער מיטן באַדינג נישט
צו פלאַקאַטירן די פאַרשטעלונגען אין גאַס. אויסער דעם האָט מען פאַר
יעדער פאַרשטעלונג געמוזט שפילן אַן איינאַקטער אין דער אונגאַרישער
שפראַך...

די יידישע טרופע האָט געהאַט אין בודאַפעשט אַן אויסערגעוויינלעכן
דערפאָלג. נאַכט ביי נאַכט איז דאָס טעאַטער געווען אויספאַרקויפט און
ס'האַבן געשטראָמט אין טעאַטער אַלט און יונג: יידן, וואָס האָבן נאָך גע-
דענקט יידיש און יידן אַסימילאַטאָרן, וואָס האָבן זיך באַמיט צו פאַרגעסן
יידיש, ווי אויך אַזעלכע יידן, וואָס האָבן באַמת נישט פאַרשטאַנען קיין
יידיש וואָרט...

דער צופלוס פון אַ נייעם יידישן טעאַטער-באַזוכער האָט זיך גענומען
דערפון, וואָס דער אַנטיסעמיטיזם האָט גאָר שטאַרק געבושעוועט אין אונ-
גאַרן, און יידן האָבן געזוכט אַן אַרט, וווּ אויסצולעבן זיך אַ פאַר שעה אין
אַ יידישער סביבה.

אַזוי ווי עס איז געווען אַ געפאַר, אַז בעת אַ פאַרשטעלונג קענען זיך
אַריינרייסן אין טעאַטער אַ פאַר אונגאַרישע סטודענטן-כוליאָגעס און
אַנמאַכן דאָרט אַ פאַניק, וואָס זיי פלעגן אָפט טון ביי יידישע פאַרזאַמלונגען,
האַט דער דירעקטאָר פונעם טעאַטער, באַלד ווי די פאַרשטעלונג האָט זיך

יאנאס טורקאוו

אנגעהויבן — פארהאקט טיר און טויער און עס אזוי לאנג געהאלטן ביז די פארשטעלונג האט זיך געענדיקט...

די יידישע טרופע האט אפגעשפילט אין בודאפעשט צען חדשים צייט — און א דערלויבעניש האבן זיי געהאט נאר אויף איין חודש... די פאך-ליציי האט אפילו נישט געוויסט, אז די טרופע שפילט נאך און זי וואלט, מסתמא, ווייטער נישט געוויסט, ווען נישט דאס, וואס די וויזעס פון די אקטיארן האבן זיך געענדיקט, און דער דירעקטאר איז ארויף צום פאך-ליציי-פרעפעקט, כדי צו פארלענגערן פארן זיי די וויזעס. ווען דער ראש פון דער פאליציי האט זיך דערוויסט, אז די יידישע אקטיארן זענען נאך אלץ דא אין בודאפעשט, איז ער אריינגעפאלן אין אזא ווילדן כעס, אז ער האט שיער נישט צעשלאגן דעם דירעקטאר. ער האט ארויסגעגעבן א באפעל, אז אין משך פון 24 שעה זאל קיין פוס פון א יידישע אקטיאר זיך נישט געפינען אין אונגארן. קיין שום אינטערוועניץ האט נישט געהאלפן — און די יידישע אקטיארן האבן געמוזט פארלאזן אונגארן.

פון אונגארן איז שלום צוקער אנגאזשירט געווארן קיין דייטשלאנד, ווו ער האט געשפילט יידיש טעאטער אין בערלין, לייפציג, פראנקפורט אים-מיין און אין אנדערע שטעט. פון דייטשלאנד איז צוקער אנגאזשירט געווארן דורך דעם פאריזער טעאטער-דירעקטאר נ. בלומענטאל קיין פראנקרייך, בעלגיע און ענגלאנד, ווו ער האט געשפילט עטלעכע סעזאנען. צוריקקומענדיק פון דעם טורנע קיין ווין, האט זיך צוקער באטייליקט אין מאלי פיקאן און יעקב קאליכס פילם „מזרח און מערב“ און דערנאך אין פילם פון מאריס שווארץ „יזכור“.

צוקער איז געווען איינער פון די גרינדערס פון יידישן ארטיסטן-זאריין אין ווין, ווו ער איז געווען אין משך פון 12 יאר (1926-1938) סעק-רעטאר. דאס האט אבער נישט געשטערט, אז זעקס יאר צייט, פון 1932 ביז 1938, זאל מען צוקערן נישט צולאזן שפילן טעאטער. ער האט געלעבט פון דעם, וואס ער איז געווארן א פארקויפער פון טעאטער-בילעטן, גייענ-דיק מיט זיי פון הויז צו הויז. פון דעם האט ער געמאכט א לעבן.

אין יאר 1938 האבן איך שלום צוקערן צוזאמען מיט זיין פרוי, די אקטריסע קלארא צוקער, אנגאזשירט קיין דאנציג, אין דארטיקן „קולטור-בונד-טעאטער“. פון וועלכן איך בין געווען דער קינסטלערישער

פארלאשענע שטערן

לייטער און רעזשיסאר. צוקער האָט כמעט אין אַלע פּיעסן געשפּילט און שטאַרק אויסגענומען ביים עולם.

נאָך עטלעכע חדשים שפּילן אין נאַצישן דאַנציג, וואָס האָט געהייסן סיי פאַרן עולם, סיי פאַר די אַקטיאָרן — גיין אויף קדוש השם, ווייל ס'איז ממש געווען אַ געפאַר צו גיין אין גאַס, איז אין דאַנציג אויסגעבראַכן דער גרויסער פּאַגראַם אויף יידן, וווּ די נאַציס האָבן צוגערויבט יידיש האָב-און-גוטס און בלוטיק צעשלאָגן יידן. אַגב, איז יעדן אַוונט געקומען אין טעאַטער אַריין אַן אנדער אַקטיאָר מיט אונטערגעהאַקטע אויגן און שטאַרק צעשלאָגן. אויך אין טעאַטער-זאַל האָט מען געקאַנט זען דיזעלביקע „דער-שיינונג“ צווישן דעם עולם באַזוכערס... מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דאַנציג.

ווען דער עולם האָט זיך דערוויסט, אַז די יידישע אַרטיסטן ווילן אַוועק-פאַרן, איז געוואָרן אַ גרויסער טומל, און מ'האַט אונדז ממש געצווונגען צו פאַרבלייבן, מיטן מאַטיוו, אַז מיר האָבן נישט קיין רעכט אין אַזעלכע שווערע שעהן איבערצולאָזן די דאַנציגער יידן אַן אַ טעאַטער. עס איז אונ-דזער הייליקער חוב — האָבן זיי געזאָגט — ווייטער צו שפּילן און ווייטען פאַרשאַפן פּרייד דעם דערשלאָגענעם יידישן עולם אין דאַנציג. ווי באַוויסט, האָבן ביי די נאַציס קיין יידן נישט געטאַרט גיין אין דייטשישן טעאַטער. און הגם דאַנציג איז מכלומרשט געווען אַ „פּריי-שטאַט“, אָבער די נאַצישע געזעצן זענען חל געווען אויך אויף „פּריי-שטאַט דאַנציג“. די דאַנציגער יידן האָבן, אַלזאָ, נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו באַזוכן די דייטשישע טעאַטערס און קינאַס. און אזוי ווי אַן טעאַטער האָבן זיי זיך נישט געקענט באַגיין, זענען זיי געווען אַנגעוויזן אויף אונדזער טעאַטער אין דער יידי-שער שפּראַך. דאָס האָט אויך גורם געווען דערצו, אַז די דאַרטיקע יידן זאָלן זיך נעמען געשמאַק צו לערנען יידיש, כדי אונדז צו פאַרשטיין, ווייל מיר האָבן זיך מיט אונדזער שפּראַך נישט צוגעפאַסט צו זיי. זיי האָבן געגרינד-דעט אַ טעאַטער-קאָמיטעט, וואָס האָט גענומען אויף זיך אַלע זאָרגן אויס-צוהאַלטן דאָס יידישע טעאַטער און דעם אַנסאַמבל. דער פאַרזיצער פונעם דאָזיקן טעאַטער-קאָמיטעט איז געווען ד"ר ערווין ליכטענשטיין.

מיר זענען, אַלזאָ, ווייטער פאַרבליבן אין דאַנציג און געשפּילט נאָך

יאנאס טורקאוו

דריי חדשים צייט, ביו עס זענען געקומען די בלוטיקע געשעענישן, ווען די נאציס זענען באפאלן אונדזער טעאטער.

מיר האבן יענעם אונט געשפילט „מארגן-גרוי“ פון ד״ר באומאן (מחבר פון „גליקעל פון האמעלן“). א גרופע כוליגאנעס האבן ארומגע-רינגלט דאס טעאטער און אנגעהויבן אריינצושליידערן שטיינער. ווען דער עולם האט אנגעהויבן ארויסצוגיין פון זאל, האט מען זיי ערשט רעכט מכבד געווען מיט א האגל שטיינער און קלעפ — אזוי, אז עס זענען געווען צענדליקער פארוונדעטע. די פאליציי, וועלכע מען האט ארויסגערופן, האט זיך אפגעזאגט צו אינטערווענירן.

מיר, אקטיארן, האבן זיך אויסבאהאלטן הינטער די קוליסן און אין א פאר שעה ארום, זייענדיק זיכער, אז מען קען שוין רוניק אהיימיין, זענען מיר ארויס אויף דער גאס.

ווי נאר מיר זענען אריין אין ערשטן זייטיקן געסל, זענען מיר ארומ-גערינגלט געווארן פון א גרעסערער באנדע דייטשישע יוגנטלעכע כוליגאנעס, צווישן וועלכע עס זענען געווען מאטראסן, און זיי האבן זיך גענומען צו אונדז...

איינער פון די נאצישע באנדיטן האט ארויסגענומען א רעוואלוער און געצילט אין מיין פרוי. אין דעם זעלביקן אויגנבליק האב איך מיט זיך פארשטעלט מיין פרוי, וועלכע האט אנגעהויבן שטארק צו שרייען, רופן-דיק הילף. אויך די איבעריקע חברים, פון צווישן וועלכע עס האט ארויס-געהילכט שלום צוקערס מעכטיקע שטים, האבן גענומען שרייען נאך הילף — אזוי, אז די אנפאלערס זענען צעטומלט געווארן און מיר האבן זיך באוויזן אריינצוקריגן אין א שכנותדיקן הויף, ווו עס האט געווינט אונד-זער פריינט, ד״ר ערווין ליכטענשטיין, דער פארזיצער פון דער דאנציגער קהילה און פונעם טעאטער-קאמיטעט. ליכטענשטיין, דערהערנדיק אונד-זערע רופן, איז צוגעגאנגען צום פענצטער און דערזעענדיק וואס עס טוט זיך אויף דער גאס, האט בליצשנעל געעפנט פאר אונדז די איינגאנג-טיר און אונדז אריינגעלאזט צו זיך.

נאך דעם דאזיקן פאל האבן מיר באשלאסן צו פארלאזן דאנציג. קומענדיק קיין ווארשע האט שלום צוקער געארבעט אינעם דארטיקן יידישן טעאטער, צוזאמען מיט זיין פרוי.

פארלאשענע שטערן

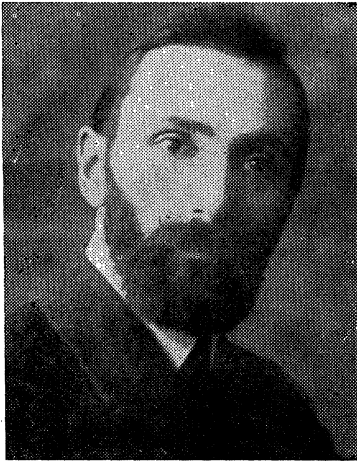
אין ווארשעווער געטא האבן די צוקערס, כדי קיינעם נישט צו פאלן צו לאסט, אויסגעבארגט ביי א באקאנטן בעקער יעדן טאג א פאר פונט ברויט און דאס פארקויפט אין גאס, ארויסציענדיק פון דעם קוים-קוים אויף חיונה. ווען דאס געטא איז אפגעשלאסן געווארן און ברויט איז גע-ווארן א לוקסוס-ארטיקל, איז שלום צוקער ארומגעגאנגען מיט זיין פרוי איבער די הייף און געזונגען אין דועט דעם גאנצן רעפערטואר פונעם יידישן טעאטער, הויפטזעכלעך גאלדפאדנס לידער (אין געטא זענען איבער די הייפן געגאנגען געשולטע, פאפולערע יידיש-אייראפייאישע זינגערס און בארימטע מוזיקערס — און אזוי ארום פארדינט אויפן שטיקל ברויט). די צוקערס, ביידע הייזעריקע, האבן זיך געריסן אויפן קול און טאקע איבער-געריסן די שטימעס, כדי „ארויסצוזינגען“ א פאר גראשן אויף ברויט.

די „בעל-רחמנותדיקע יידישע הערצער“ פון ווארשעווער געטא האבן דעם פארל צוקער ארויסגעוויזן אנערקענונג פארן זינגען לידער אין יידיש און זיי באשאנקען מיט קלינגענדיקע מטבעות אזוי לאנג, ביז עס האט זיך אנגעהויבן די „אויסזידלונג“ פון די ווארשעווער יידן.

פון דער ערשטער גרופע צו דער „אויסזידלונג“ זענען געגאנגען קינ-דער, קראנקע, היימלאזע, אלטע לייט און אויך ארבעטלאזע — אלע, וואס זענען דורך די דייטשן פאררעכנט געווארן פארן נישט-פראדוקטיוון עלע-מענט. צווישן דער דאזיקער גרופע זענען אויך פאררעכנט געווארן די הייף-זינגערס און הייף-מוזיקאנטן און ממילא אויך — שלום צוקער און זיין פרוי קלארא. דאס דאזיקע אקטיארן-פארל, וואס האט בארייזט א וועלט און אויף זיינע וואנדערונגען אנגעטראפן אזוי פיל ענטוויאזום און ליב-שאפט, איז אזעק אויף זיין לעצטן טורנע, צו די גאז-קאמערן אין טרעבלינקע.

איך האב שלום צוקערן מיט זיין פרוי געזען צום לעצטן מאל אין יולי, 1942, ווען מען האט זיי מיט געוואלט ארויפגעשלעפט אויף א פור, אנגעשטאפט פול מיט יידן, וועלכע מען האט געפירט צום „אומשלאג-פלאץ“ אין די וואגאנען אריין. מיט אויסגעשראקענע אויגן, ווי קעבלעך, וואס מען פירט צו דער שחיטה, און מיט הייזעריקע שטימעס, האבן זיי גערופן הילף. אבער די הילף איז נישט געקומען, נישט פאר זיי, נישט פאר זייערע חברים.

משה קארפינאוויטש

משה קארפינאוויטש איז געווען איינע פון די אינטערעסאנטסטע, כאראקטעריסטישסטע און פארבנ-רייכסטע געשטאלטן אין יידישן טעאטער.

נישט איינמאל האב איך מיר גע-שטעלט די פראגע: וואס האט דער דאזיקער באלעבאטישער ייד גע-וואלט פון טעאטער? וואס האט אים געטריבן צו גיין אין טעאטער?

די פראגע איז מיר אבער שניצל פארענטפערט געווארן, ווען איך האב זיך מיט אים נענטער באקענט.

וועגן קיין איינעם פון די יידישע

טעאטער-מענטשן זענען, דאכט זיך, נישט ארומגעגאנגען אזויפיל אנעק-דאטן און זיך נישט געוועבט אזויפיל לעגענדעס, ווי וועגן משה קארפי-נאוויטש, אדער, ווי מען פלעגט אים רופן: „מיישקע“ קארפינאוויטש. דאס איז געווען א ייד א חכם, א בעל-תורה, א גרויסער וויצלער, הגם אויסער-לעך האט ער געמאכט דעם איינדרוק פון א קאלטן, פארשלאפענעם יידן. אבער אלץ וואס זיין אויסערלעכקייט האט געזאגט, אלץ וואס מען האט וועגן אים געטראכט, איז געווען גראד פארקערט. ווען ער האט עפעס גע-זאגט, האט מען נישט געוואוסט, צי ער מיינט עס ערנסט, צי ער חוזקט

פארלאשענע שטערן

אָפּ, ווייל פונעם אויסדרוק פון זיין פנים האָט מען גאַרנישט געקענט
לייענען.

אַ מיטל-וויקסיקער ייד, זייער אַ מאַגערער, מיט אַ לענגלעך פנים,
וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ שוואַרץ בערדל (מען האָט קאַרפּינאַ-
וויטשן אויך גערופן „דאָס בערדל“) און אַ פאַר גרויסע קויל-שוואַרצע
אויגן, וואָס האָבן אויף דיר אַנגעוואַרפן אַ מורא...

אַבער פאַר קאַרפּינאַוויטשן האָט מען נישט געדאַרפט מורא האָבן.
דאָס איז געווען אַ מענטש אָן אַ גאַל, מיט אַ גוטן כאַראַקטער, וואָס האָט
קיינעם קיין שלעכטס נישט געטון, קיינעם נישט באַליידיקט — און אויב
ס'איז אַמאָל געווען אזאָ פאַל, האָט ער זיך דערפון נישט אָפּגעגעבן קיין
דין וחשבון, אַז ער טוט אימיצן דערמיט וויי.

אַ סך זאכן האָט ער געטון נישט באַרעכנט, אַבער אַלעמאָל איז ער
געווען איבערצייגט, אַז ער האַנדלט גוט.

ער האָט תמיד גערעדט געלאָסן, קיינמאָל זיך נישט אויפגערעגט —
עס איז שווער געווען אים אַרויסצופירן פון גלייכגעוויכט. אויף זיין פנים
האָט זיך זעלטן באַוויזן אַ שמייכל און טאַקע צוליב זיין אומבאַוועגלעך
פנים, האָט מען אים אויך גערופן „משולח“ (סימבאָלישע געשטאַלט פונעם
„דיבוק“), „קאַלטער גולן“ אאַוו.

משה קאַרפּינאַוויטש האָט געהאַט אַ פרוי און — קיין עיני-הרע —
זייער אַ סך קינדער. — וויפל? שווער צו זאָגן. דאַכט זיך, אַז ער אַליין
האָט נישט געוואָסט, וויפל קינדער ער האָט געהאַט.

דערציילט מען וועגן אים טאַקע אַ וויץ, אַז ווען ער איז אַהיימגעקומען
פון גאַס און געזען די קינדערלעך אַרומשטיפן אין שטוב, האָט ער צוגע-
רופן צו זיך איינס פון די עלטערע קינדער און געפרעגט: — און וועמענס
איז דאָס? אויך מיינס?...

ער האָט, — אַזוי האָט מען זיך געוויצלט אויף זיין חשבון, — נישט
געדענקט די נעמען פון די קינדער און נישט געוואָסט וועלכעס קינד איז
עלטער פונעם אַנדערן.

קאַרפּינאַוויטש האָט געמוזט זייער אַ סך אַרבעטן, כדי צו פאַרדיינען
אויף חיונה פאַר דער גאַנצער, גענוג גרויסער, משפּחה. ער האָט געהאַט
פאַרשיידענע צייטן; אַמאָל איז ער געזעסן אויפן פּערד און אַמאָל — אונ-
טער

טערן פערד. ווען די עלטערע קינדער זענען אונטערגעוואקסן, האבן זיי אנגעהויבן צו ארבעטן און אים טאקע א סך ארויסגעהאלפן. קארפינאוויטש האט ליב געהאט פארשיידענע נייאיקייטן אויפן געביט פון עלעקטרישע הויז-מכשירים. דאס איז געווען זיין גרויסע שוואכקייט. ביי אים אין שטוב זענען געווען די פארשיידנסטע עלעקטרישע צינדערס, ראזירערס, קיך-געשירן, רייניקונג-אפארעטן, מיט אלע עלעקטרישע "קונצן".

די אלע זאכן פלעגט ער, מיט דער גרעסטער הנאה, ווייזן די געסט, וואס פלעגן אים באזוכן. זיין הויז האט געמאכט דעם איינדרוק פון א גרויסער אכסניה, מען האט בשום אופן נישט געקענט באגרייפן פון וואנען נעמט קארפינאוויטש אזויפיל מיטלען אויסצוהאלטן אזא גרויסע משפחה און אן "אפן" הויז.

משה קארפינאוויטש איז געווען אן אויניווערסאלער מענטש; א שריי-בער, א קריטיקער, א דרוקער, א זעצער, א ליטאגראפיסט, א מאלער, א געשעפט-פירער, א סופליאר, א דירעקטאר און אפילו — אן אקטיאר. ס'איז נישט געווען קיין זאך וואס קארפינאוויטש זאל נישט קענען. אבער מער פון אלץ האט ער ליב געהאט טעאטער און ער איז געווען א טעאטער-מענטש דורך און דורך. נישט וויכטיק געווען ביי אים וואס פאר אן ארבעט דאס איז, אבי נאר צו זיין ביים טעאטער. דער מענטש האט ממש געווינט אין טעאטער. ער איז דער ערשטער אהינגעקומען און דער לעצ-טער פון אים אוועק. ער האט שטענדיק ליב געהאט צו זיין אין דער סביבה פון יידישע אקטיארן — און דעריבער איז דאך נישט קיין ווונדער, אז ווען ער איז אזוי שפעט אהיימגעקומען, איז אים דאס אייגענע הויז און די קינדער געווען פרעמדלעך, הגם, ווי מען זאגט, איז ער געווען א גוטער מאן און א פילבארער פאטער.

קארפינאוויטש איז געווען א מיטגליד פון יידישן ליטעראטור-און זשורנאליסטן-פארעם אין ווילנע, הגם אין זיין ווילנער פעריאד האט ער, אויסער טעאטער-רעצענזיעס און נאטיצן כמעט גארנישט געשריבן. פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה האט ער אין מינסק (וויס-רוסלאנד) ארויס-געגעבן א צייטונג און — ווי מען האט געזאגט — געשריבן דארט לייט-ארטיקלען.

פארלאשענע שטערן

צום ערשטן מאל האָב איך זיך באַקענט מיט קאַרפּינאַוויטשן אין יאָר 1920, ווען איך בין מיט דער טרופּע פון אסתר רחל קאַמינסקי גע- קומען פון רוסלאַנד קיין ווילנע. ווילנע איז דעמאָלט געווען די הויפט- שטאָט פון ליטע, אָבער די לאַגע איז דאָרט געווען זייער אַ געשפּאַנטע, ווייל הינטער דער שטאָט זענען פאַרגעקומען שלאַכטן מיט דער פּוילישער אַרמיי פון גענעראַל זשעליגאַווסקי, וועלכער האָט זיך באַמײט צו פאַר- כאַפּן ווילנע.

דער ערשטער, וואָס האָט אונדז באַזוכט אין האָטעל, נאָך אונדזער אַנקומען קיין ווילנע, איז געווען משה קאַרפּינאַוויטש, וואָס האָט זיך פאַר אונדז פאַרגעשטעלט אַלס סעקרעטאַר פון ווילנער ייִדישן אַרטיסטן-פאַריין, וועמענס פאַרזיצער ס'איז דעמאָלט געווען דער אַקטיאָר, רעזשיסאָר און שרייבער יצחק נאָזשיק. קאַרפּינאַוויטש האָט אונדז באַלד פאַרגעלעגט איינצואַרדענען אויפּטריטן אין ווילנער „שטאַט-טעאַטער“, אויף דער ברייטער גאַס. ווען מיר האָבן אים געוואָלט איבערצייגן, אַז עס האָט נישט קיין זין איצט אויפצוטערעטן, אין אַ צייט, ווען מען ווייסט נישט וואָס דער מאַרגן וועט ברענגען, — איבריקנס, ווער וועט איצט קומען אין טעאַטער?! — האָט קאַרפּינאַוויטש געענטפּערט:

— „גאָר!“ (דאָס איז געווען זיין באַליבט ווערטל) יידן וועלן קומען זען אסתר רחל קאַמינסקי ספּילן (גערעדט האָט קאַרפּינאַוויטש מיט אַ „ס“ אַנשטאָט אַ „ש“). זיי בענקען סוין נאָך ייִדיס טעאַטער, בפרט, אַז עס וועט ספּילן אסתר רחל.

מיר האָבן זיך געלאָזט צורעדן און אַנגעהויבן שפּילן אין „שטאַט- טעאַטער“. די ערשטע פאַרשטעלונגען זענען דורך רויק, אָבער ווייטער האָט מען שוין נישט געקענט שפּילן, ווייל די שטאַט איז באַשאַסן געוואָרן דורך זשעליגאַווסקיס סאָלדאַטן און ס'איז געווען אַ סכּנה אַרויסצוגיין אין גאַס. מיר האָבן צו דער פאַרשטעלונג, וואָס מיר האָבן געוואָלט צומאַרגנס שפּילן, אַנאַנסירט „נאַראַ“ פון איבסען. די פאַרשטעלונג איז אָבער שוין נישט צושטאַנדגעקומען.

ווי איבערראַשט זענען מיר געוואָרן, ווען צומאַרגנס האָבן מיר אין דער אַרטיקער רוסישער צייטונג איבערגעלייענט אַ קריטיק וועגן דער פאַרשטעלונג פון „נאַראַ“, וואָס איז לגמרי נישט פאַרגעקומען... ווען מיר

יאנאס טורקאוו

האָבן געפרעגט קאַרפּינאַוויטשן וואָס דאָס באַדייט, האָט ער געענטפּערט גאַנץ קאַלטבלוטיק:

— דאָס האָב איך געסריבן די קריטיק. איך האָב דאָך ניסט געקענט פאַרויסזען, אַז מען וועט מוזן אַפּרופּן די פאַרסטעלונג...

אויף אונדזער פּראַגע, ווי אַזוי קען מען שרייבן אַ קריטיק איידער מען זעט די פאַרשטעלונג, האָט ער געענטפּערט:

— גאָר... וואָס קען איך ניסט די קאַמינסקי און די אַנדערע אַרטיסטן? איך האָב געוואָלט, אַז די קריטיק זאָל נאָך אַריין אין היינטיקן נומער פון דער צייטונג, האָב איך זי דאָך געמוזט אַנסרייבן פאַר דער פאַרסטעלונג. אַי, די פאַרסטעלונג איז ניט פאַרגעקומען, איז עס דאָך ניט צוליב אונדזער סולד...

קאַרפּינאַוויטש איז יאַרנלאַנג געווען דירעקטאָר פון „ווילנער יידישן טעאַטער“ און פּלעגט אָפּט קומען קיין וואַרשע אַנגאַזשירן אַקטיאָרן. אַן אַקטיאָר אַדער אַקטריסע, וואָס ער האָט געוואָלט אַנגאַזשירן צו זיך אין טעאַטער, האָט ער נאָכגעגעבן אַלע באַדינגונגען. אַ פּראַצענט אַרויף, אַ פּראַצענט אַראָפּ, ווי ער האָט געזאָגט, האָט נישט געשפּילט ביי אים קיין ראָל (אין פּוילן און אין ליטע פּלעגן די אַקטיאָרן ס'רוב שפּילן אויף פּראַצענטער פון ברוטאָ־קאַסע). ווען מען האָט אַמאָל אַנגעוויזן קאַרפּינאַ־וויטשן, אַז ער האָט דאָך שוין 110 פּראַצענט אויסגאַבן, טאָ ווי קען ער ביי אַזאַ בודזשעט עקזיסטירן, האָט ער גאַנץ קאַלט געענטפּערט:

— גאָר... וואָס פאַר אַ ראָל ספּילן צען פּראַצענט אין אַ געסעפּט! אַז עס קען קלעקן אויף הונדערט פּראַצענט, קען מען אויסהאַלטן ביי נאָך צען פּראַצענט...

— גוט, — האָט מען מיט אים מסכים געווען — אָבער פון וואַנען וועט איר מאַכן אַ לעבן, אַז איר מוזט נאָך צולייגן צו די אויסגאַבן?! — נו, איז וואָס? פאַר מיר וועט קלעקן דאָס, וואָס עס וועט בלייבן צוויסן די צען פּראַצענט...

קאַרפּינאַוויטש האָט אַמאָל אַנגאַזשירט צו זיך אין טעאַטער דעם באַקאַנטן אַקטיאָר יוסף קאַמיען. ער האָט מיט אים אַפּגעמאַכט, אַז ער באַקומט פון אים כמה וכמה פּראַצענטער און האָטעל. ווען ס'איז געקומען

פארלאזשענע שטערן

צום געלט-אויסצאלן, האט אים קארפינאוויטש אראפגערעכנט פארן האטעל, וואס ער האט באצאלט פאר אים.

קאמיען האט זיך שטארק אויפגערעגט און אויסגערופן:

— קאלטער גזלן, מיר האבן דאך בפירוש אפגעמאכט, אז איך באקום

12 פראצענט און האטעלן!

— נו, יא, — ענטפערט אים קארפינאוויטש גאנץ קאלט און דאס פנים גיט ביי אים נישט קיין ציטער — מיר האבן בפירוש אפגעמאכט, אז איר באקומט 12 פראצענט און האטעלן...

— טא באצאלט-זשע מיר פאר די האטעלן — שרייט קאמיען.

— פאר האטעלן? — רעדט ווייטער געלאסן קארפינאוויטש — איך האב דאך בפירוש געזאגט, אז איך גיב אייך 12 פראצענט און האטעלן, ווען כ'וואלט מיט אייך אפגעמאכט, אז איך גיב האטעלן, וואלט איך דאך גע-זאגט: 12 פראצענט מיט האטעלן...

דאס ערגסטע איז אבער געווען דאס, וואס קארפינאוויטש האט אליין געוואלט שפילן טעאטער. שרייט מען צו אים:

— ווי קען מען שפילן טעאטער מיט אזא קאלט פנים, און דערצו נאך מיט א בערדל?! נעמט כאטש אראפ דאס בערדל, וועט מען נאך קענען וועגן דעם רעדן.

— גאר... — ענטפערט קארפינאוויטש, — דער גאנצער טאלאנט מיין נער ליגט דאך אין מיין בערדל. ווילט איר, איך זאל אפסניידן מיין טאלאנט?! מאכט זיך א צופאל, אז די טרופע פארט פון ווילנע קיין גראדנע מיטן „דיבוק" פון אן-סקי, וואס איז אלעמאל געווען די שטארקסטע קאסע-פיעסע. דער אקטיאר, וואס האט געזאלט שפילן די ראל פון „משולח" — שמואל לאנדאו — האט באקומען שטארקע בויך-קרעמפן און באין אופן נישט געקענט אויפטרעטן. עס איז נישט געווען קיין אנדערע ברירה, ווי — אפצורופן די פארשטעלונג.

היות דאס גרויסע „שטאט-טעאטער" איז געווען אויספארקויפט ביזן לעצטן פלאץ, איז די פארצווייפלונג ביי די אקטיארן געווען אין לשער. אין דעם מאמענט קומט צו קארפינאוויטש, וואס איז געווען געשעפט-פירער פון דער טרופע, און זאגט גאנץ קאלט:

— אַפּרופּן אַ פּאַרשטעלונג? גאַר! גיט מיר די ראַל פּון „משולח“. צו דער ראַל סטערט דאָך ניט מיין בערדל...
 מען האָט אים געפּרעגט צי ער קען די ראַל.
 — גאַר, ווי וואַסער, — ענטפּערט קאַרפּינאַוויטש.
 מען האָט אים אָנגעטון דעם קאַסטיום פּון „משולח“ און פּשוט גע-
 קוואַלן פּון אים: ער זעט דאָך אויס ווי אַ געבוירענער „משולח“. ער דאַרף זיך אפּילו נישט גרימירן...
 עס האָט זיך אָנגעהויבן די פּאַרשטעלונג און קאַרפּינאַוויטש האָט אָנגעהויבן צו רעדן. פּלוצלונג האָבן זיך דערהערט אויסרופּן אין זאַל: „העכער! העכער! רעדט נישט צו די מיין“... ס'איז אויסגעבראַכן אַ געלעכטער אין טעאַטער און אויף דער בינע. דער „דיבוק“ איז פּאַר-
 וואַנדלט געוואָרן אין אַ קאַמעדיע... יעדעס מאָל ווען קאַרפּינאַוויטש — דער „משולח“ — האָט אָנגעהויבן צו רעדן, איז אויסגעבראַכן אַ געלעכ-
 טער אין זאַל. די אַקטיאָרן אויף דער בינע האָבן אויך געלאַכט. מ'האָט קוים מיט צרות געענדיקט די פּאַרשטעלונג. ווען די אַקטיאָרן זענען שפּע-
 טער באַפּאַלן קאַרפּינאַוויטשן, אַז ער האָט זיי „באַגראָבן“ די פּאַרשטעלונג. האָט ער געענטפּערט:

— גאַר! האָב איך דען אַ לאַך געטון?!...

מיט דעם, דאַכט זיך, האָט זיך געענדיקט קאַרפּינאַוויטשעס קאַריערע אַלס אַקטיאָר. דאָס טעאַטער האָט ער אָבער נישט פּאַרלאָזט. ער איז גע-
 ווען דירעקטאָר, אימפּרעסאַריאָ, אַדער געשעפּט-פּירער.
 נאָך די פּאַרשטעלונגען אין ווילנער טעאַטער, פּלעגט מען אים שטענ-
 דיק טרעפּן זיצן אין וועלפּקעס (וואַלף אוסיאָן) באַרימטן רעסטאָראַן אויף דער דייטשישער גאַס. ביי וועלפּקען איז געווען דער טרעף-פּונקט פּון דער גאַנצער ייִדישער ליטעראַריש-קינסטלערישער וועלט, פּאַר וועלכער וועלפּקע איז געווען ממש ווי אַ טאַטע. ווען אימיצער פּון דער „באַהעמע-
 גרופּע“ האָט נישט געקענט באַצאָלן, האָט ער אים קיין הונגעריקן נישט אַרויסגעלאָזט פּונעם רעסטאָראַן. קודם-כל האָט ער אים געהייסן גוט אָפּ-
 עסן און מאַכן אַ גוטן שנאַפּס, — באַצאָלן וועט ער, ווען ער וועט האָבן. דערווייל — אויב ער דאַרף, קען אים נאָך וועלפּקע אויסבאַרגן אַ פּאַר גילדן. אַ גוטע נשמה געווען דער וועלפּקע. ער האָט זיך באַצויגן מיט גרויס

פארלאשענע שטערן

יראת-הכבוד צו דער שרייבער- און קינסטלער-משפחה, און אלע האָבן אין אים געפונען אַן איבערגעגעבענעם מענטשן. זאָל אויך זיין נאָמען דער- מאַנט ווערן מיט יראת הכבוד אין אונדזער אַנדענק-בוך נאָך די אומגעקור- מענע קינסטלער, טעאַטער-מענטשן און פריינט פון ייִדישן טעאַטער.

ביי וועלפּקען פּלעגט מען קאַרפּינאַוויטשן שטענדיק טרעפּן אַרומגע- רינגלט פון שרייבערס, צייטונגס-מענטשן און קינסטלער, ער פּלעגט זיצן אין דערמיט, דערציילן פאַרשיידענע מעשיות, וויצן, גלייכווערטלעך, און די אַרומיקע פּלעגן פון זיי קייכן פאַר געלעכטער. קאַרפּינאַוויטש אַליין איז געוועסן מיט אַ פאַרשטיינערט פנים, ווי תמיד, און קיין שמייכל נישט געגעבן.

מען פּלעגט זיך פּרעגן: ווען שלאָפט קאַרפּינאַוויטש, אַז אַ גאַנצע נאַכט זיצט ער אָפּ ביי וועלפּקען? פאַר קאַרפּינאַוויטשן פּלעגט גענוג זיין, ווען ער האָט, זיצנדיק אויף אַ שטול ביי אַ טישל, געכאַפט אַ דרימל... אַ פאַר אַזעלכע „דרימלען“ האָבן שוין פאַר אים געקלעקט און פאַרביטן אים דעם שלאָף.

קאַרפּינאַוויטש איז געווען זייער אַרבעטזאַם. ער האָט געהאַט, ווי דער שטייגער איז ביים טעאַטער, זיינע אַרויסהעלפּער, אָבער ער האָט זיך אויף קיינעם נישט פאַרלאָזט און אַלץ אַליין דערליידיקט: אין דרוקעריי אַליין אויסגעשטעלט דעם אַפּיש צום דרוקן (און אַזעלכע געשמאַקפּולע און אַריגינעלע אַפּישן, ווי קאַרפּינאַוויטש האָט געמאַכט, האָט קיינער נישט באַוויזן צו מאַכן), אַליין געגאַנגען אין די רעדאַקציעס פון די צייטונגען, אויסגעשטעלט די אַנאַנסן לויט זיין געשמאַק, און ביינאַכט, איידער ער איז אַריין צו וועלפּקען, איז ער אַריינגעלאָפּן אין אַלע רעדאַקציעס נאַכצו- קאַנטראַלירן, צי מען האָט נישט אַרויסגעוואָרפּן די נאַטיצן, וועלכע ער אַליין האָט אַנגעשריבן, און צי די קריטיקן וועגן דער פּיעסע אין זיין טעאַטער זענען לויט זיין געשמאַק, אַאָז״וו.

זייער זעלטן פּלעגט דאָס גרויסע ווילנער „פּאַלקס-טעאַטער“ זיין איבערגעפּאַקט מיט באַצאַלטע באַזוכער. קאַרפּינאַוויטש איז געווען דער גרעסטער נדבן: אַ דריי-פּערטל טעאַטער-באַזוכער זענען געווען אומזיסטע צושויער, אַלע שרייבערס מיט זייערע משפּחות, מומעס, פּעטערס, קווינען און סתם גוטע ברידער, האָבן געהאַט אַ פּרייען אַריינטריט אין קאַרפּינאַ-

יאַנאַס טורקאַוו

וויטשעס טעאַטער, ווו עס האָבן, אַגב, געשפילט די בעסטע, טאַלאַנטירטסטע אַקטיאָרן.

אין די צייטן פון דער פאַרשטאַרקטער צאַרישער רעאַקציע אין יאָר 1905 האָט קאַרפּינאַוויטש געוואָלט אַרויסגעבן אין ווילנע (געבוירן אין ער אין לאַהוויסק — אַ שטעטעלע ביי מינסק) אַ ייִדישע צייטונג. צו דעם צוועק האָט ער זיך באַמיט וועגן אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ ייִדישע דרוקעריי. דער ווילנער גובערנאַטאָר האָט גערופן צו זיך קאַרפּינאַוויטשן. דערזעענדיק פאַר זיך אַ יונגן, דאַרן בחור מיט אַ פאַר גרויסע פייערדיקע אויגן, האָט דער גובערנאַטאָר נישט געהאַט צו אים קיין צוטרוי, אַז מען וועט ביי קאַרפּינאַוויטשן אין דער דרוקעריי נישט דרוקן קיין „קראַמאַלע“ (פאַרבאַטענע ליטעראַטור). ער האָט אים די דערלויבעניש אָפּגעזאַגט.

קאַרפּינאַוויטש איז אָבער געווען אַ גרויסער עקשן און ער האָט באַ- שלאָסן פון דעם נישט צו רעזיגנירן. כדי צו געווינען „צוטרוי“ פון די רוסישע מאַכטהאַבער, איז אים איינגעפאַלן אַ פּלאַן צו פאַרלאָזן זיך אַ באַרד... אַ דאַנק דער באַרד האָט ער טאַקע באַקומען די דערלויבעניש אויף אַ דרוקעריי און טעגלעכער ייִדישער צייטונג, א. נ. „ווילנער טאַג-בלאַט“. זייענדיק דער פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר און שרייבנדיק רעצענזיעס וועגן ייִדישע טעאַטער-פאַרשטעלונגען (אונטערן פּסעוודאָנים „משהלע“), האָט ער זיך אָנגעהויבן דערנענטערן צום ייִדישן טעאַטער. ביסלעכטווייז האָט ער אַליין אָנגעהויבן צו אַרגאַניזירן טרופּעס און אַזוי אַרום איז ער אַריינגעקומען אין דער ייִדישער טעאַטער-וועלט, ווי אַ דירעקטאָר מיט אַ באַרד...

קאַרפּינאַוויטש איז אַ לאַנגע צייט געווען שלום עליכמס אימפרעסאַ-ריאַ, אַרגאַניזירנדיק פאַר אים דעם טורנע איבער ווייס-רוסלאַנד און ליטע. קאַרפּינאַוויטש האָט אויך דער ערשטער אינסצעניזירט זיין „סטעמפּעניו“, וואָס איז געשפילט געוואָרן פון אַ ריי ייִדישע טרופּעס.

ווען קאַרפּינאַוויטש וואָלט געוואָלט פאַרבלייבן ביי זיין פּאַך אַלס דרו-קער, אָדער ליטאַגראַף, וואָלט ער געקענט האָבן גאַנץ שיין פּרנסה און פאַרויכערן זיין צאָלרייכער משפּחה אַ גוט, רוזק לעבן. אים האָט אָבער דווקא געצויגן צו דעם אומרוזיקן, נישט זיכערן טעאַטער-לעבן, דאָס האָט אים פאַרשאַפט עמאַציעס און ער האָט זיך אין דעם אויסגעלעבט.

פארלאשענע שטערן

ווען די געשעפטן האָבן אָנגעהויבן ביי אים גיין באַרג־אַראָפּ און ער האָט שוין נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו פירן זעלבסטשטענדיק אַ טעאַטער, האָב איך אים פאַרבעטן אַלס געשעפט־פירער צו אַרגאַניזירן פאַר דיאַנאַ בלומענפעלד און מיר אַ בליץ־טורנע איבער דער ווילנער פּראָווינץ. אַ ריי שטעט זענען דורך אין דער בעסטער אָרדענונג. ווען מיר זענען אָבער אַריינגעקומען אין אַ פאַרוואָרפן שטעטל, וווּ מיר האָבן דעם זעלביקן טאַג געזאַלט שפּילן און נישט באַמערקט אונדזערע אַפּישן וועגן דער פאַרשטעלונג. האָב איך געפּרעגט קאַרפּינאַוויטשן:

— נו, קאַרפּינאַוויטש, וואָס וועט היינט זיין?

ענטפּערט ער גאַנץ קאַלט־בלוטיק: — מירן ספּילן!

— וואָס הייסט, מיר וועלן שפּילן, אַז ס'איז נישטאָ קיין איין אַפּיש? פון וואָנען וועט דער עולם וויסן, אַז היינט איז אַ טעאַטער־פאַרשטעלונג?

אויף דעם ענטפּערט קאַרפּינאַוויטש:

— גאָר! ס'איז דאָך אַ בליץ־טורנע, וועלן מיר בליץ־סנעל אַרויפקלעפּן

די אַפּישן און מיר וועלן ספּילן...

יא, משה קאַרפּינאַוויטש האָט מיט זיין קאַלט־בלוטיקייט גוט געווינקלט אויף אַ מענטשן, און ווען מען האָט זיך שוין שטאַרק אויפגערעגט, האָט מען זיך געמוזט צעלאַכן, קוקנדיק אויף זיין אומבאַוועגלעך, קאַלט פנים.

מען האָט אים זייער ליב געהאַט און מיט פאַרגעניגן פאַרבראַכט מיט אים.

פון זיינע פיל קינדער זענען פיר געגאַנגען צום טעאַטער. די קינדער זענען געווען זייער פעאיק און מוזיקאַליש. די עלטסטע טאַכטער דאַראַ האָט התונה געהאַט מיטן ווילנער אַקטיאָר וויינער און זיי האָבן צוזאַמען גע־שפּילט טעאַטער. זיי זענען אומגעקומען. די ינגערע, ריטאַ, האָט אָנגע־הויבן פון זינגען אין כּאָר, שפעטער געשפּילט שוין ראָלן, דערנאָך געעב־דיקט די מאַסקווער ייִדישע טעאַטער־שול ביים ייִדישן מלוכהשן טעאַטער. זי געפינט זיך איצט אין אַמעריקע. איין זון, מלך, איז געווען געשעפט־פירער אין וואַרשעווער „סקאַלאַ“־טעאַטער. ער האָט זיך געראַטעוועט. אַ צווייטער — געהילף־רעזשיסאָר אין טעאַטער, זיך אויך געראַטעוועט.

יאנאס טורקאוו

נאך איין זון האט זיך אָפּגעראַטעוועט. ער איז צאָן־טעכניקער. אַלע איבע־
ריקע קינדער זענען, צוזאַמען מיט זייערע עלטערן, אומגעבראַכט געוואָרן
דורך די נאַציס אין ווילנע.

משה קאַרפּינאוויטש איז געווען אין ווילנער געטאָ און הגם ס'איז
נישט געווען קיין מענטש, קיין ווינקל, קיין שטיין, וואָס זאָל אים נישט
קענען — האָט ער דאָך נישט געקענט אַפּראַטעווען זיין לעבן.

שׂוואַרל לאַנדאַו

נאָך אין מיינע קינדער־יאָרן האָט זיך ביי מיר אַנטוויקלט אַ ספּעציעלע פּיעטעט צו געוויסע ייִדי־שע שוישפּילערס, וועלכע איך האָב ממש אידעאָלי־זירט און זיי געהאַלטן פאַר אויבערמענטשן.

צו דער דאָזיקער גרופּע האָט אויך — און אין דער ערשטער ריי — געהערט שמואל לאַנדאַו, וואָס האָט שוין דעמאָלט געהערט, אין מיין באַגריף, צו די בעסטע, שענסטע און אינטעליגענטסטע טעאַטער־געשטאַלטן. איך פּלעג זיין גליקלעך, ווען כ'האַב אין גאַס באַגעגנט לאַנדאַווען, דעם תּמיד עלעגאַנטן

און ציכטיקן, מיטן שטייפן הוט אויפן קאַפּ. מיין האַרץ האָט אָנגעהויבן שטאַרקער צו קלאַפּן פאַר פּרייד און שטאַלץ, אַז כ'האַב געהאַט דעם כּבוד צו טרעפּן זיך, אויג אויף אויג, מיט מיין ליבלינג לאַנדאַו.

איך האָב נישט אויפּגעהערט צו זוכן אַ געלעגנהייט צו ציען זיין אויפּמערקזאַמקייט אויף מיר. אין אַ געוויסן שבת־נאַכמיטאַג בין איך אַוועק צום מוראַנאווער טעאַטער, זיך אַוועקגעשטעלט פאַרן אַרײַנגאַנג צו די טעאַטער־גאַרדעראַבן און געוואַרט אויף שמואל לאַנדאַו.

ווען ער איז אָנגעקומען, האָב איך פאַר אים טיף אַראַפּגעצויגן מיין שילער־היטל און אים וואַרעם באַגריסט. לאַנדאַו האָט געוואַרפן אויף מיר אַ קאַלטן, שטרענגן בליק, נישט געענטפּערט אויף מיין באַגריסונג און — אַרײַן אין טעאַטער.

איך בין געבליבן שטיין אַ פאַרשעמטער און באַליידיקטער. די דאָזיקע סצענע האָט אויף מיר שרעקלעך געווירקט און הגם איך בין ווייטער

יאנאס טורקאוו

געווען באגייסטערט פאר לאַנדאָס שפּילן, האָב איך שוין אויסגעמיטן אים צו באַגעגענען פּערזענלעך. ס'האָט זיך אין מיין קינדערישע פּאַנטאָזיע אַנטוויקלט עפעס אַ מורא פאַר דעם דאָזיקן מענטש.

און ווען דער צופאַל האָט געוואַלט, אַז איך זאָל זיך מיט אים צוזאַם מענטרעפּן צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן, אויף דער בינע, האָט זיך דאָס דאָזיקע געפּיל נאָך מער פאַרשטאַרקט אין מיר. לאַנדאָו איז געווען איינער פון מיינע ערשטע רעזשיסאָרן אין ייִדישן טעאַטער. נאָך דוד הערמאַנס אויפּפירונג פון דוד פּינסקיס „פּאַמיליע צבי“ אין „עליזעאָום“ טעאַטער אין וואַרשע, האָט לאַנדאָו רעזשיסירט י. קראַשעווסקיס „ציגייִ-נערין אַזאַ“, אין וועלכער עס האָבן דעמאָלט געשפּילט נתן אייזיקאָוויטש (דער גאַסטראָליער פון לאַנדאָו), טאַובע, שוראַ גאַלד, מיין ברודער זיג-מונט, יצחק קרעלמאַן, הענרי טאַרלאַ א"א.

איך האָב פון לאַנדאָוען געקריגן אַן עפיזאָד, וועלכן כ'האָב שנעל אויסגעלערנט און באַאַרבעט. ווען כ'בין אָבער געקומען צו די פּראָבן און דערזען פאַר זיך לאַנדאָו ביים רעזשייטיש, האָב איך „פּאַרלוירן ס'לשוין“ און נישט געקענט קיין וואַרט אַרויסבאַקומען. לאַנדאָו אַנשטאַט מיר, דעם ייִנגסטן שווישפּילער אין דער טרופּע (סיי אין יאַרן, סיי אין בינע-סטאַזש) צו דערמוטיקן, האָט ער מיט אַ בייזן בליק צוגעוואַרפּן אין מיין זייט:

— אַ יונגערמאַן זאָל נישט קענען עפענען דאָס מויל...

בעת דער פאַרשטעלונג פון „ציגיינערין אַזאַ“, ווען איך האָב נישט געפּילט לאַנדאָס בליקן, איז אַלץ צוגעגאַנגען כּשורה, אָבער ווי נאָר איך בין געקומען אין באַרירונג מיט אים, האָב איך אַנגעהויבן צו שטאַמלען.

נישט געקוקט אויף דעם חותם, וואָס לאַנדאָס באַציאָונג צו מיר האָט אויסגעקריצט אין מיין יונגער נשמה, האָב איך תּמיד באַווונדערט זיין גרויסן בינע-טאַלאַנט, זיין אויסערגעוויינלעכע טעאַטער-אינטואַיציע און די מייסטערשאַפטע גאַלעריע טיפּן, וואָס ער האָט געשאַפּן אויף דער ייִדישער און נישט-ייִדישער בינע.

לאַנדאָו האָט געהערט צו די אַקטיאָרן-קינסטלער פון עלטערן דור, וואָס האָבן קיינמאַל נישט „אוועקגעלייגט“ קיין ראָל. תּמיד געווען גלענצנ-דיק אָדער גוט. דער מענטש האָט באַזעסן דעם גרויסן סוד פון אויספורמען

פארלאשענע שטערן

א ראל, ווי א גרויסער סקולפטאר זיין ווערק... דערביי האָט ער — לויט די אַבסערוואַציעס, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו מאַכן, בעת מיין שפּע-טערדיקער. לאַנגיאַריקער צוזאַמענאַרבעט מיט אים אין פאַרשיידענע טע-אַטערס — קיינמאַל זיך נישט „געגריבלט“ אין אַ ראל, קיינמאַל זיך אין איר נישט פאַרטיפּט ביים שטודירן, — און דאָך איז יעדע ראל אויס-געקומען אין זיין קרעאַציע ווי אויסגעשליפּן ביז די קלענסטע פרטים — דאָס איז געווען דער סוד פון זיין גאַט-געבענטשטן טאַלאַנט. ער איז געווען אַ מייסטער פון בינע-קונסט. אַ פּרעכטיקער, קערנדיקער אַנסאַמבל-אַקטיאָר, וואָס האָט אַרויסגעשיינט און אַרויסגעלויכטן פון אַ טעאַטער-פאַרשטעלונג ווי אַ ריינער ברילאַנט.

דאָס כאַראַקטעריסטישסטע ביי אים איז געווען דאָס, וואָס ער האָט קיינ-מאַל זיך נישט געריסן צו זיין אַ „סטאַר“; קיינמאַל זיך נישט געריסן נאָך גרויסע ראלן, הגם ער האָט נישט איין „סטאַר“ אַוועקגערוקט אָן אַ זייט מיט זיין שפּילן. לאַנדאָו איז נישט גערן אַרויסגעפאַרן שפּילן אויף דער פּראַווינץ, און, ווי מיר איז באַקאַנט, האָט ער קיינמאַל נישט געוואַלט פאַרן שפּילן קיין אויסלאַנד, נישט געקוקט אויף די בעסטע פאַרשלאַגן וואָס ער האָט געהאַט.

אַנגעהויבן זיין „טעאַטער-קאַריערע“ האָט לאַנדאָו נאָך אלס שילער פון מיטל-שול אין וולאַצלאַוועק, וווּ ער איז געבוירן געוואָרן. דאָס יאָר, אין וועלכן ער איז געבוירן געוואָרן, איז, מיין איך, פאַר אַלעמען געווען אַ סוד. ער האָט פיינט געהאַט וועגן דעם צו רעדן. דאָס איז געווען איינער פון זיינע שוואַכסטע פונקטן. ער האָט זיך ביז די לעצטע מינוטן זיינע גע-האַלטן מונטער, פול מיט לעבן און יוגנטלעכן טעמפּעראַמענט...

אַ מענטש פון מיטל-וויקס, רעפּרעזענטאַטיוו, עלעגאַנט, מיט אַ שיי-נעם פּעך-שוואַרצן קאַפּ האָר, האָט ער שטענדיק אויסגעזען פּריש און יונג. אין פּריוואַט-לעבן האָט ער זיך נישט צופּיל געחברט מיט זיינע קאַלעגן אַקטיאָרן, שטענדיק געווען מיסטרויעריש און אומצופּרידן. פון דער נאַטור האָט ער געהאַט אַ בייזן, מעפיסטאַפעלשן אויסדרוק אויפן פנים. מען האָט אים גערופן „מרוק“, „קרומער האַקן“. אין די טעאַטערס, וווּ ער האָט געאַרבעט, האָט ער געהאַלטן אין איין אַריינטענהן, אַז מען באַגנבעט די אַקטיאָרן. זיין ווערטל „מען גנבערט“ (גערעדט האָט ער מיט

יאַנאַס טורקאַוו

אַ שאַרפן „ר“, הגם געהאַט אַ פּרעכטיקע דיקציע) איז געווען באַקאַנט אין אונדזער טעאַטער-וועלט.

ביי דעם אַלעם איז ער געווען אַ גרויסער וויצלער און אַ ווידערבאַ-רער, רייצנדיקער דערציילער. בעתן דערציילן עפעס, האָט ער קיינמאַל קיין שמייכל נישט געטון און ס'איז שווער געווען צו דערגיין, צי ער מיינט עס ערנסט, צי עס איז נאָר אַ וויץ. ער האָט ליב געהאַט „אַנצוו-ציען“ (קיבעצן) אַקטיאָרן. לאַנגע יאָרן איז אים אויסגעקומען צוזאַמענצוו-אַרבעטן מיט אייזיק סאַמבערגן און זיי האָבן זיך כסדר „אַנגעצויגן“ ווער עס איז פון זיי עלטער. לאַנדאָו האָט תמיד געוויזן זיין פּעך-שוואַרצן קאַפּ האָר, וווּ עס איז נישט געווען קיין צייכן פון גראַע האָר. לאַנדאָו איז געווען אַ סך עלטער פון סאַמבערגן, אָבער ער האָט אויסגעזען פיל יינגער פון אים.

לאַנדאָו האָט געפירט אַ שטרענג, אַפּגעזונדערט לעבן. אַלע זיינע יאָרן האָט ער געווינט אין האַטעלן און ס'איז נישט געווען דער כּוח וואָס זאָל אים איבערצייגן זיך איינצואַרדענען אין אַ פּריוואַטער דירה. מען האָט געשמעסט, אַז ער וויל נישט, מען זאָל וויסן ווי אזוי ער לעבט...

לאַנדאָו האָט חתונה געהאַט מיט אַ כאַריסטיין פון פּוילישן טעאַטער. שפּעטער איז זי אויך אויפגעטראָטן אין עפּיזאָדן-ראָלן אויף דער יידישער בינע. זי האָט נישט געגלאַנצט מיט טאַלאַנט און דערביי קוים געקענט רעדן יידיש. זי איז אָבער געווען אַן איבערגעגעבענע פּרוי און געטרייע מוטער צו זייער אַדאַפּטירטן זון. בעתן ערשטן וועלט-קריג האָבן זיי אים געבראַכט פון רוסלאַנד קיין וואַרשע און אים דערצויגן מיט אַ סך ליב-שאַפּט; געלאָזט אים שטודירן (ער האָט געענדיקט אַ העכערע זשורנאַל-ליסטן-שול) און אַלץ געטון ער זאָל אויסוואַקסן אַ נוצלעכער מענטש. ער איז דער איינציקער, וואָס איז געבליבן ביים לעבן פון דער משפּחה. לאַנדאָוס עלטערער ברודער (זייער ריכטיקער נאָמען איז געווען קלע-קאַט) איז געווען אַ באַרימטער אַפּערע-זינגער אין דער ניו-יאָרקער מע-טראָפּאָליטאַן-אַפּערע. ער איז אויפגעטראָטן אונטערן נאָמען ראַמאַן קלע-קאַו. זיין קינסטלערישע קאַריערע האָט ער אַנגעהויבן אין פּוילישן אַפּע-רעטן-טעאַטער, דערנאָך אויפגעטראָטן אין יידישן טעאַטער אין וואַרשע (יאָר 1888) צוזאַמען מיט יעקב אַדלער. ער האָט אויך געשפּילט אין

פארלאשענע שטערן

אנדערע יידישע טרופעס אין פוילן, דערנאך אריבער אין דער ווארשע-ווער אָפּערע, וווּ ער האָט שוין פאַרנומען אַן אָנגעזען אָרט. שפּעטער ווערט ער אָנגאַזשירט קיין איטאַליע, וווּ ער טרעט אויף אין דער מילאַנער אָפּערע און פון דאָרט קיין ניו-יאָרק, אין מעטראפּאליטאַן-אָפּערע. ער איז גע-שטאַרבן ביים אָנהויב פון ערשטן וועלט-קריג, אין ניו-יאָרק.

אויך שמואל לאַנדאַו האָט זיין פּראָפּעסיאָנעלע טעאַטער-קאַריערע אָנגעהויבן אין פּוילישן אָפּערע-טעאַטער אין לאַדזש (ער האָט באַזעסן אַ שיינע באַריטאַן-שטימ). דערנאָך איז ער אָנגאַזשירט געוואָרן אין לאַ-דזשער דייטשישן טעאַטער.

אין יאָר 1905 קומט ער קיין וואַרשע און טרעט אויף אין פּוילישן „פּאָלקס-טעאַטער“ און שפּעטער — אין דער וואַרשעווער אָפּערע, וווּ ער האָט געזונגען הויפּט-ראָלן. אויף דער פּוילישער בינע איז ער אויפגע-טראָטן אונטערן נאָמען: סטאַניסלאָו סטאַלסקי.

אין יידיש האָט לאַנדאַו אָנגעהויבן צו שפּילן אין וואַרשע, אין טעאַטער אויף דער קרולעווסקע גאַס, דערנאָך — אין מוראַנאָווער טעאַטער. ער האָט אויך געשפּילט אין לאַדזשער גרויסן טעאַטער ביי יצחק זאַנדבערג; אַ צייט לאַנג מיט אסתר רחל קאַמינסקי, ביי ראַפּעל און עפּעלבערג אין „עליזעאום“-טעאַטער. אומעטום האָט ער פאַרנומען אַן ערשטע פּאַזיציע, סיי אַלס שווישפּילער, סיי אַלס רעזשיסאָר.

בעתן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה שפּילט לאַנדאַו (שוין אַלס סטאַלסקי) אין פּוילישן מיניאַטור-טעאַטער אין „נאַוואָשטי“, אויף בייעלאָנסקע גאַס. אין יאָר 1917 פאַרט ער מיט אַ יידישער טרופּע קיין ליטע, ווייסרוסלאַנד און אוקראַינע. פון דאָרט קערט ער זיך צוריק אום קיין וואַרשע.

בעת דער גרינדונג פונעם דראַמאַטישן אַנסאַמבל אין וואַרשעווער „צענטראַל“-טעאַטער ווערט לאַנדאַו איינער פון די הויפּט-זיילן פונעם דאָ-זיקן טעאַטער, ווי אויך רעזשיסאָר. ער פירט אויף, צווישן אַנדערע, „ד״ר שטיגליץ“ (איינע פון זיינע בעסטע ראָלן) און צוואַמען מיט זיגמונט טורקאָוין פירט ער אויף שלום אַשס פּיעסע „מאַטקע גנב“, אין וועלכער ער שאַפט אַן אומפאַרגעסלעכע געשטאַלט פונעם „קאַטאַריניאַזש“.

יאַנאַס טורקאָוו

אין "וויקט" שפילט לאַנדאָ דעם "סולטאַן" אין זשולאַווסקיס "שבת־צבי", אין מענדעלעס "פּריזיוו" — דעם "ביקאַלאַיעווסקי סאַלדאַט", אין מאַליערס "קאַרגן", אין גאַגאַלס "רעוויז־זאַר" (אַסיפּ), אין עטינגערס "סערקעלע" (ר' יוחנן דער שדכן), — אַלע פּיעסן רעזשיסירט פון זיגמונט טורקאָוו. לאַנדאָ האָט אין די אַלע ראָלן געשאַפן אומפאַר־געסלעכע, מייסטערהאַפטע קרעאַציעס. ער מאַכט דורך מיטן "וויקט" דעם גאַנצן טורנע איבער פּוילן, דערנאָך — מיט אַנ־דערע ייִדישע טרופּעס.

אַסיפּ אין גאַגאַלס "רעוויזאַר" (געצייכנט דורך פ. פּרידמאַן)

אין יאָר 1929, ווען איך האָב אָנגע־פּירט מיטן וואַרשעווער ערשטן ייִדישן געזעלשאַפטלעכן טעאַטער ("וויניט" — וואַרש' נייער ייִדישער טעאַטער), האָב איך אָנגאַזשירט אויך לאַנדאָוען אין דער טרופּע. די ערשטע פּיעסע — ד"ר ב. ציפורט "אויפשטאַנד", שטעלט דוד הערמאַן. לאַנדאָ צייכנט זיך ווידער אויס אין דער ראָל פון "גזשעלאַ". דערנאָך אין מיין אויפפירונג פון בען דזשאַנסאָנס "וואַלפּאַנע" (אין בער האַראַ־וויצעס איבערזעצונג מיט לידער־טעקסטן פון אלתר קאַציונע און מוזיק פון יוסף קאַמינ־סקי) שפּילט לאַנדאָ מיט גרויס דערפאַלג די הויפּטראָל.

אין מאַליערס "קאַרגן" (געצייכנט דורך פ. פּרידמאַן)

אין יאָר 1933 אָנגאַזשיר איך לאַנדאָוען קיין ווילנע אין "פּאַלקס־טעאַטער", וווּ ער שפּילט דעם סעזאַן. און דאָ וויל איך זיך אָפּ־שטעלן אויף אַן עפּיוזאָד, וואָס האָט זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון. איך פיר דאָרט אויף צווישן אַנדערע, די "סיבה" פון לעאַנאַרד פּראַנק. לאַנדאָ האָט געשפּילט דעם אַלטן פּאַלקס־

פארלאשענע שטערן

לערער און איך — דעם דיכטער, וואָס טראַגט אין זיך דעם מינדער-ווערטיקייט-קאָמפּלעקס.

בעת די פּראָבן פון דער „סיבה“ האָב איך באַמערקט, אַז ווען עס קומט צו דער סצענע ווען איך דאַרף אים דערשטיקן, רוקט זיך לאַנדאַו כסדר אָפּ פון מיר. איך האָב אויף דעם קיין ספּעציעלע אויפּמערק-זאַמקייט נישט געלייגט, מיינענדיק, אַז בעת די פּראָבן „מאַרקירט“ ער. עס איז געקומען די פּרעמיערע. בעת דער סצענע, ווען איך דאַרף אים דערשטיקן, באַמערק איך, אַז לאַנדאו האָט זיך אַרומגעבונדן דעם האַלדז אַזוי ווייט, אַז כ'האַב פשוט נישט געהאַט ביי וואָס אַנצונעמען. נישטאָ קיין האַלדז!... נאָכן פאַרענדיקן דעם אַקט, פּרעג איך לאַנדאַוען:

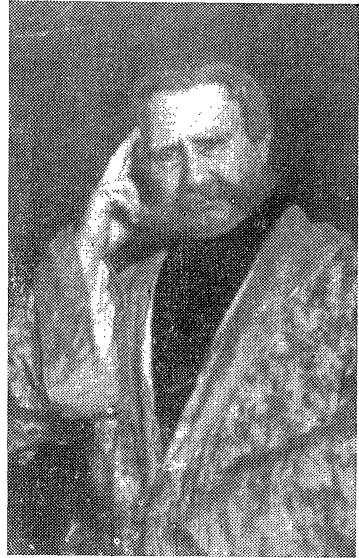
— ווער פון עולם וועט עס גלויבן, אַז איך האָב אייך דער-שטיקט. איך האָב דאָך אייך נישט געקענט אַרומנעמען פאַרן האַלדז. אויף דעם האָט מיר לאַנדאַו

געענטפּערט:

— גאָט זיי דאַנק, וואָס איר האָט מיך נישט געקענט אַרומנעמען פאַרן האַלדז. איך בין זיכער, אַז איר וואַלט מיך דערשטיקט צום טויט...
ו. לאַנדאַו אַלס גענעראַל-גובערנאַטאָר אין אַנדריעווס, 7 געהאַנגענט

דאָס איז געווען דער לעצטער סעזאָן ווען מיר איז אויסגעקומען צו אַרבעטן צוזאַמען מיט שמואל לאַנדאַו.

ווען ס'איז אויסגעבראַכן די לעצטע וועלט-מלחמה, איז לאַנדאַו, צוזאַ-מען מיט זיין פּרוי און זון, און פיל אַנדערע אַקטיאָרן, אַנטלאָפּן פון די

יאנאס טורקאוו

דייטשן קיין רוסלאַנד. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אין ביאָליסטאָק, וווּ עס איז געגרינדעט געוואָרן דאָס ווייסרוסישע ייִדישע מלוכה-טעאַטער. לאַנדאָו איז אנגאַזשירט געוואָרן אינעם דאָזיקן טעאַטער ווי אַן ערשטער אַקטיאָר. ער האָט אין לעצטן יאָר פון זיין לעבן אין ביאָליסטאָק דורכגעמאַכט אַ גע-וואַלדיקע מעטאַמאָרפּאָזע. דער „מרוק“ און „קרומער האַקן“, ווי מען האָט אים גערופן, איז געוואָרן דער סימפּאָטישסטער קאָלעגע. אַלס אַקטיאָר האָט ער אין איין ראָל נאָך דער אַנדערער געשאַפן פּרעכטיקע געשטאַלטן. ער איז געווען זייער באַליבט. מען האָט אים אָפּגעגעבן כבוד פון אַלע זייטן. ער איז פּרעמירט געוואָרן ווי דער בעסטער אַקטיאָר פונעם יאָר (דאָס איז געשען אַ חודש פאַר זיין טויט). ער האָט אויסגעזען, ווי דער שטייגער ביי אים, זייער יונג און מונטער. שטענדיק געווען עלעגאַנט און ציכטיק אַנגעטון. כסדר יונג און מונטער. מען האָט אים גערופן: „יונגערמאַנטשיק“.

נישט קיין קליינע סענסאַציע האָט אַרויסגערופן די ידיעה, אַז די אַנפּי-רערשאַפט פונעם ביאָליסטאָקער טעאַטער האָט באַשלאָסן צו שטעלן שעקס-פּירס „שטורם“ (אין מיטיאָ וויסקינדס רעזשי) און לאַנדאָו דאַרף דובלירן די ראָל פון „פּראָספּעראַ“ מיט אַברהם מאָרעווסקי. וועלכער האָט שוין די ראָל געשפּילט פּריער אין וואַרשע. לאַנדאָו איז געווען אַ רעאַליסטישער שווישפּילער; אַ פּערז איז פאַר אים געווען ווי אַ שווערע משא, ווי ער וואַלט געדאַרפט טראַגן אַ גאַנצע געביידע אויף זיינע פלייצעס. ער האָט זיך כסדר באַקלאַגט אויף דער פּאַראַנטוואַרטלעכקייט און אויף די שווערי-קייטן, וואָס ער האָט ביים לערנען די ראָל. די אַרבעט אַרום דער ראָל האָט אים שטאַרק אויסגעמאַטערט. ער איז אָבער געווען אַ מענטש מיט אַמביציע און באַשלאָסן גובר צו זיין אַלע שוועריקייטן.

די פּרעמיערע איז באַשטימט געוואָרן אויפן 7טן דעצעמבער 1940 און לאַנדאָוען איז צוגעטיילט געוואָרן דער כבוד צו שפּילן אין דער ער-שטער פּאַרשטעלונג. כמעט אַלע ראָלן זענען דובלירט געוואָרן. מען האָט צוגעגרייט אַ גרויסע אויפפירונג, אויסשטאַטונג און ספּעציעל גענייט קאָסטיומען פאַר די שווישפּילער. אַזוי ווי מאָרעווסקי איז געווען אַ סך העכער און דיקער פון לאַנדאָוען, האָט מען פאַר לאַנדאָוען גענייט אַ ספּע-ציעלן קאָסטיום.

לאַנדאָו האָט בעת דער פרעמיערע געוואָלט איבערשטייגן זיך אליין. זיין שטים האָט געקלונגען ווי אַ גלאַק. ער האָט זיך באַוועגט אויף דער בינע מיט דער לייכטיקייט פון אַ יונגן מענטש. אין מיטן שפּילן פון ערשטן אַקט האָבן די אַקטיאָרן באַמערקט אויף זיין פנים גרויסע טראַפנס שווייס, ווי שטיקלעך האַגל. אָבער לאַנדאָו האָט ווייטער געשפּילט שטאַרק און מיט אַ געוואָלדיקן טעמפּעראַמענט. די שווישפּילערין צפּורה פּיינזילבער, וועל-כע האָט געשפּילט „מיראַנדאַ“, האָט באַמערקט די דערשיינונג און אָפּגע-רופן זיך שטיל צו משה ליפּמאַן, וואָס האָט געשפּילט „קאַליבאַן“:

— זעט נאָר די טראַפנס שווייס אויף לאַנדאָוס פנים:

ס'האָט זיך געענדיקט דער ערשטער אַקט און די באַגייסטערונג ביים עולם איז געווען ביז צום העכסטן גראַד. לאַנדאָו איז געווען גליקלעך און אַראַפּגייענדיק פון דער בינע, האָט ער נאָך באַוווּזן צו פרעגן די שווישפּילער:

— נו, וואָס זאָגט איר? ווי איז דאָס געווען?

ווען ער איז אַריין אין גאַרדעראַב, איז אים נישט גוט געוואָרן. דער צווייטער אַקט איז געגאַנגען ווייטער (אין דעם שפּילט נישט „פּראַספּעראַ“). אָבער אין דער צייט איז לאַנדאָו געשטאַרבן. דער דריטער אַקט איז שוין ניט געגאַנגען. די פּאַרשטעלונג איז צוליבן אומגליק־פּאַל אָפּגערופּן געוואָרן. ווייזט אויס, אַז לאַנדאָו האָט שוין פון לאַנג געהאַט „אַנגינאַ פעקטאַ-ריס“, וואָס ער האָט פאַר אַלע אויסבאַהאַלטן, פּונקט ווי ער האָט אויס-באַהאַלטן זיינע יאָרן. דעם האַרץ־אַטאַק האָט ער באַקומען אין מיטן שפּילן, ווען זיינע חברים האָבן באַמערקט די טראַפנס שווייס אויף זיין פנים און די ענדערונג אין זיין שטים.

צוויי טעג איז זיין קערפּער געווען אויסגעשטעלט אין שעקספּירס גרים און קאַסטיום אין פּאַיע פון טעאַטער. ער האָט געהאַט די פּייער־לעכסטע לוויה, וואָס מען קען זיך נאָר פּאַרשטעלן: מיט אַרקעסטערס, מיט קרענץ פון צענדליקער אינסטיטוציעס, מיט דעלעגאַציעס פון אַ סך שטעט. ביים קבר זענען געהאַלטן געוואָרן אַ סך רעדעס.

אַזוי האָט פּאַרענדיקט זיין טעאַטער־קאַפּיטל אַ גרויסער יידישער אַקטיאָר. לאַנדאָו האָט פּאַרענדיקט זיין לעבן אַזוי, ווי עס קען נאָר חלומען אַן אַקטיאָר. ער איז געשטאַרבן אויף דער בינע. זיין פּרוי האָט שוין פּאַר-ענדיקט איר לעבן אין די גאַז־קאַמערן פון טרעבלינקע.

חנה בראז

נאך זייענדיק אַ שילערין אין שול, האָט חנה בראז געשטעלט אירע ערשטע טריט אין פאַר-שיידענע ליבהאַבער-קרייזן, אין איר געבוירן-שטאָט ווילנע, וווּ זי האָט זיך שוין אויסגעצייכנט מיט אירע בינע-פעאיקייטן.

שפעטער איז זי אַנגאַזשירט געוואָרן אין טעאַטער און אַלס פּראָפעסיאָנאַליסטין געבראַכט געוואָרן קיין וואַרשע צו דער „ווילנער טרופּע“. פונעם יאָר 1920 אָן האָט זי געשפּילט ביי די „ווילנער“ און מיט זיי דורכגעמאַכט דעם טורנע אין אויסלאַנד. זי האָט זיך אין אַ ריי ראלן שטאַרק אויסגעצייכנט, און מען האָט איר פּאַרויסגעזאָגט אַ גרויסע צוקונפּט. זי האָט זיך נישט איבערגע-

נומען מיט די דערפאַלגן, שטאַרק געאַרבעט איבער זיך, פאַרטיפּט זיך און קיינמאַל נישט געגאַנגען אויפן וועג פון לייכטן ווידערשטאַנד. טעאַטער איז פאַר איר געווען הייליק און טייער. מיט דער גאַנצער ערנסטקייט און יוגנטלעכן טעמפּעראַמענט האָט זי זיך אַריינגעוואָרפן אין דער טעאַטער-אַרבעט און געזוכט אַלץ נייע דרכים. וואָס מער זי האָט געזוכט, אַלץ ווייניקער באַפּרידיקונג האָט זי געפונען. זי האָט באַשלאָסן אַוועקצופאַרן קיין סאַוועט-רוסלאַנד, וווּ יידיש טעאַטער האָט דאָן געבליט.

אייניקע יאָר האָט זי געאַרבעט אין די יידישע מלוכהשע טעאַטערס אין כאַרקאוו, קיעוו און אָדעס. זי האָט דאָרט פאַרנומען אַן ערשטע פּאַזי-

פארלאשענע שטערן

ציע און אויסגעצייכנט זיך אין אלע אויפפירונגען. ס'זענען אָנגעקומען וועגן איר זייער גוטע גרוסק, אַז זי איז שטאַרק אויסגעוואַקסן און אַז זי איז געוואָרן אַן ערשט־ראַנגיקע דראַמאַטישע שוישפּילערין. אָבער חנה בראַזס אומרואיקער, שטענדיק זוכנדיקער גייסט האָט אויך דאָרט נישט געפונען די באַפרידיקונג, וועלכע זי האָט געזוכט און צו וועלכער זי האָט געשטרעבט.

זי קומט ווידער צוריק קיין פּוילן, וווּ זי פאַרבלייבט שוין ביזן סוף פון איר לעבן. זי שפּילט אין אַ ריי דראַמאַטישע טרופּעס, פאַרט אַרום איבער דער פּראָווינץ און טרעט אויך אויף מיט „וואָרט־קאַנצערטן“.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראַכן, האָט זיך חנה בראַזס געפונען אין וואַרשע. נאָכן פאַרנעמען די שטאַט דורך די דייטשן, האָט זי אָנגעהויבן צו אַרבעטן געזעלשאַפטלעך אין דער ייִדישער סאַציאַלער אַליינהילף. ווי נאָר עס האָבן זיך אָנגעהויבן אַרטיסטישע פאַראַנשטאַלטונגען, ווערט זי די נשמה פונעם „קינדער־טעאַטער“, וואָס מען האָט אַרגאַניזירט אין וואַרשעווער געטאָ פאַר די קינדער. זי טרעט דאָרט אויף צוזאַמען מיט אייזיק סאַמבערג, אַברהם קורץ, מיכאל זניטש און מיטן מוזיקער־קאָמפּאָזיטאָר איוואָ וועסבי.

מיט לייב און נשמה וואַרפט זיך חנה בראַזס אַריין אין דער דאָזיקער נוצלעכער אַרבעט און ברענגט דערמיט אַ סך פרייד און טרייסט די אומ־גליקלעכסטע פון די אומגליקלעכע אין געטאָ — די ייִדישע קינדער. זי ווערט שנעל באַליבט ביי די קינדער. ווי נאָר די „מומע“ בראַזס — אַזוי האָבן זי די קינדער גערופן — באַווייזט זיך פאַר די קינדער, ווערט זי באַלד אַרומגערינגלט פון זייערס אַ מחנה, וועלכע זי דערציילט מעשהלעך פון אַ בעסערער וועלט, און שטאַרקט אַזוי אַרום די געמיטער פון די קינדער. זי ברענגט זיי דערמוטיקונג און האַפענונג.

אין דער דאָזיקער אַרבעט האָט זי — ווי זי האָט געזאָגט — ענדלעך געפונען אַ באַפרידיקונג אין איר אומרואיק, עלנדיק לעבן.

חנה בראַזס באַגנוגט זיך נישט בלויז מיט די אַפיציעלע פאַרשטעלונג־גען, וואָס ווערן איינגעאָרדנט אין געטאָ פאַר די קינדער. זי קומט דירעקט צו זיי אַהיים, אָנבינדנדיק אַזוי אַרום מיט זיי אַן אוממיטל באַרן קאַנטאַקט. אין יעדן הויז אין וואַרשעווער געטאָ האָט מען פאַרלייגט אַ „קינדער־

יאנאס טורקאוו

ווינקל" — א צענטער, ווו די קליינטשיקע האָבן באַקומען נישט נאָר בע-
סערע דערנערונג, נאָר אויך גייסטיקע שפייז. אין די אַוונט-שעהן האָט
מען זיי געגעבן פאַרשיידענע פאַרוויילונגען, געפירט מיט זיי שמועסן, גע-
זונגען און געשפילט פאַר זיי. מען האָט זיך באַמיט צו שאַפן אַרום זיי אַ
וואָס-וואַרעמערע סביבה און אַזוי אַרום אַפצורייסן די יונגיקע נשמהלעך
פון דעם שווערן טאַג-טעגלעכן לעבן, מיט וועלכע זיי זענען געווען אַרומ-
גערינגלט.

אַ גרויסן טייל פון דער שיינער, פאַראַנטוואַרטלעכער אַרבעט האָט
אויף זיך גענומען חנה בראַז, וועלכע איז געבליבן איינזאַם און עלנט אין
וואַרשע, אַפגעריסן פון איר משפּחה, פון אירע נאָענטסטע.
חנה בראַז פלעגט אין געטאָ אויפטרעטן אויך פאַר דערוואַקסענע און
אויפפרישן זייערע געמיטער מיט איר פיינעם, צוגעקליבענעם רעפערטור-
אַר פון רעציטאַציעס, האַבנדיק אויך גרויס דערפאַלג ביי די דערוואַקסענע.
אַבער נישט געקוקט אויף איר גרויסן דערפאַלג און נוצלעכע אַרבעט,
וואָס זי האָט געטון, האָט זי אין געטאָ געפירט זייער אַ שווער לעבן.
די געציילטע פריינט, וואָס זי האָט געהאַט אין געטאָ, האָבן זיך מיט
איר זייער שטאַרק פאַראינטערעסירט און איר מאַטעריעל געהאַלפן, אַבער
ווען עס איז געקומען די צייט ווען יעדער איינער האָט געמוזט טראַכטן
קודם כל וועגן זיין אייגענעם קאַפּ, האָט מען וועגן חנה בראַז פאַרגעסן...
ערשט ווען די ערשטע כוואַליע פון דער יידן-אויסזידלונג איז פאַריי-
בער, האָט מען זיך אַרומגעזען, אַז צווישן די ערשטע „אויסגעזידלטע" יידן
האָט זיך געפונען אויך חנה בראַז... זי איז געווען צו שוואַך, צו רעזיג-
נירט, כדי זיך צו „דעקן". זי האָט נישט געהאַט קיין שטאַרקע עלנבויגנס,
כדי זיך דורכצושלאַגן דורך דער שווערער צייט, וואָס האָט זיך אַנגערוקט
אויף אונדזער אַזוי ביטער-אויסגעפרוּווט פאַלק.

צוזאַמען מיט אירע קליינע צושויערס, צוזאַמען מיט אירע גרויסע
פאַרערערס און פריינט, צוזאַמען מיט דער גרויסער מאַסע פון אירע פאַך-
קאַלעגן, האָט חנה בראַז — די פיינע און איינזאַמע יידישע שוישפילערין —
געטיילט דעם גורל, וואָס איז געווען באַשטימט פאַרן מורח-אירראַפּע-
אישן ייִדנטום.

זי איז געווען פון די ערשטע אין די גאַז-קאַמערן אין טרעבלינקע...

משפחה נאטאן

א נאמען, וואָס איז געווען פאַרבונדן מיטן בעסערן ייִדישן טעאַטער. די משפּחה נאָטאַן אין געווען גוט באַקאַנט נישט נאָר אין אַלע אייראָפּעאַישע לענדער, נאָר אויך אין דרום־אַפּריקע, וווּ זיי האָבן פאַרבראַכט אַ לענגערע צייט און געהאַט, ווי אומעטום, גרויס דערפאַלג.

שמחה און נעמי נאָטאַן

שמחה נאָטאַן האָט זיין קאַ-
ריערע אָנגעהויבן ביים טעאַטער

נישט אַלס אַקטיאָר, נאָר אַלס סופּליאָר.

אַ סופּליאָר צו זיין אין אַמאָליקן ייִדישן טעאַטער איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן, ווייל מען האָט געמוזט קענען די „דראַבנע אותיות“ לעך... דער, וואָס האָט סופּלירט אין ייִדישן טעאַטער, איז אָנגעגאַנגען פאַרן „געבילדעטן“, פאַרן „אינטעליגענט“, און דאָך איז דער אַמט פונעם סופּליאָר אין ייִדישן טעאַטער, אויף וועמען עס איז געלעגן די גאַנצע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער פּיעסע און פאַרן אַקטיאָר, נישט געווען פון די דאַנקבאַרע און אַנערקענטע. אַפּטמאָל איז דעם סופּליאָר אויסגע-
קומען אויסצוטראַגן די גאַנצע פאַרשטעלונג אויף זיינע פּלייצעס, ווייל נישט אַלע אַקטיאָרן האָבן געלערנט זייערע ראַלן און זיי האָבן נישט גע-
ווסט וואָס צו טון אויף דער בינע. איז זיך געזעסן אין דעם סופּליאָר-

יאנאס טורקאוו

קאסטן אַ מענטש, וועלכער האָט מיטן מויל אונטערגעזאָגט דעם אַקטיאָר זיין פּראָזע און מיט די פינגער דיריגירט און אָנגעוויזן אים וווּ צו שטיין, און דאָך זענען אַלע מיסדערפאַלגן, ווי, למשל, אַ דורכפאַל פון אַן אַקטיאָר, דער צו שפעט — אָדער צו פּרי — געגעבענער פּאַרהאַנג, וואָס האָט אָפּגעשוואַכט די אַפּלאַדיסמענטן אַז"וו, געפאַלן אויפן סופּליאַרס קאַפּ. אין אַלעם איז ער געווען דער שולדיקער. דערצו האָט מען נאָך געקוקט אויפן סופּליאַר פון אויבן אַראָפּ, ווי ער וואַלט געווען אַ מינדערווערטי-קער מענטש, ווי עפעס אַ פּאַריער...

אַפטמאַל איז דער סופּליאַר אין אַלע הינזיכטן געשטאַנען העכער פונעם אַקטיאָר, און דער אַקטיאָר איז פון אים געווען אָפּהענגיק און אים געהאַט צו פּאַרדאָנקען דעם דערפאַלג, אויב ער איז אַרויס גאַנץ פון אַ פּאַרשטעלונג, ווייל נישט קענענדיק זייערע ראַלן האָבן אַקטיאָרן זיך געמוזט פּאַרלאָזן אויפן סופּליאַר...

אויך מאַטעריעל איז דער סופּליאַר געווען אַ באַעוולהטער, אַ שלעכט באַצאָלטער, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס ער האָט געהאַט פיל מער אַרבעט ווי יעדער איינער אַקטיאָר, ווייל ער, דער סופּליאַר, האָט געהאַט „אַפּצורעדן“ אַלע ראַלן פון דער פּאַרשטעלונג; געמוזט דערביי אַ גאַנצן טאָג פּראָבירן אין טעאַטער און לױף — אַהיימקומענדיק — שרייבן ראַלן פון אַ צווייטער אויפפירונג און אויך צוגרייטן דעם עקזעמפּליאַר פאַר דער צענוור, וואָס האָט געהייסן: איבערזעצן די פיעסע אין אַ פרעמדער שפּראַך. די דאָזיקע אומגערעכטיקייט האָט זיך מיט דער צייט געביטן. לעצטנס לערנען שוין די אַקטיאָרן זייערע ראַלן, און דער סופּליאַר — אויב ער איז נאָך איבערהויפט פּאַראַן — דינט איצט נאָר ווי אַ קאַנטראָלער, ווי אַן אַרויסהעלפּער.

שמחה נאַטאַן איז געגאַנגען צום טעאַטער אַלס סופּליאַר נישט דער-פאַר, ווייל דאָס האָט אים אַנטשפּראַכן, נאָר ווייל ער האָט געוויסט, אַן אויף דעם אופן וועט אים לייכטער זיין אַריינצובאַקומען זיך אין טעאַטער און ער וועט קענען מיט דער צייט זיך ווידמען דעם שווישפּילער-באַרוף, וועלכן ער האָט אַזוי ליב געהאַט און — פּאַרערט.

אַט דערציילט מען וועגן נאַטאַנען אַ כאַראַקטעריסטישן פאַל פון דער צייט פון זיין סופּליאַר-קאַריערע. בעת אסתר רחל קאַמינסקי האָט גע-

פארלאזשענע שטערן

שפילט אין לאָדזש „מירעלע אפרת“, האָט זיך נאַטאַן, וואָס האָט דעמאָלט סופלירט, אין אַ געוויסער שטעלע אַזוי איבערגענומען מיט דער קאַמינ-סקיס שפילן, אַז ער האָט זיך צעוויינט אין סופליאַר-קאַסטן און פאַר-געסן וווּ ער האָלט... אסתר רחל האָט אויף איר גוטמוטיקן שטייגער שפּע-טער אויפּמערקזאַם געמאַכט נאַטאַנען, אַז אַזאַ זאַך טאָר נישט פאַסירן. — זעסט, מיין קינד — האָט זי געזאָגט — אַ סופליאַר טאָר נישט שפילן, טאָר זיך נישט איבערנעמען, נאָר מעכאַניש „דערלאַנגען“ דעם טעקסט.

אויף דעם האָט נאַטאַן געענטפּערט:

— דערפאַר וויל איך טאַקע נישט זיין קיין סופליאַר, נאָר כּווייל

שפילן טעאַטער...

זייענדיק אַ בוכהאַלטער אין זיין געבוירן־שטאָט לאָדזש, וווּ ער האָט געענדיקט די האַנדלס־שול, האָט שמחה נאַטאַן נישט גערוט, ביז ער האָט זיך ענדלעך דערשלאָגן צום טעאַטער, פון אַנהויב אַלס סופליאַר. נישט לאַנג געדויערט — און ער האָט אָנגעהויבן שפילן אין פאַרשידענע אַמאַ-טאָרן־טרופּעס, ווי אויך אין פּראָפּעסיאָנעלע טעאַטערס (אויך אין פּויליש) קליינע ראָלן, שפּעטער איז ער אַוועק מיט אַ טרופּע אויף אַ טורנע איבער דער פּראָווינץ, דערנאָך קיין רוסלאַנד, וווּ ער איז בהדרגהדיק געוואַקסן און געגאַנגען פון שטאַפל צו שטאַפל.

ער האָט זיך אין אַ טרופּע באַקענט מיט אַ כאַריסטין נעמי לעווענטאַל, חתונה געהאַט מיט איר און צוזאַמען, כּמעט דאָס גאַנצע לעבן, געהאַלטן אין איין וואַנדערן.

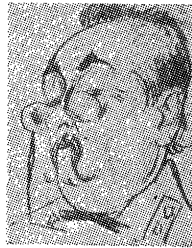
זייערע צוויי קינדער, אידאַ און מישאַ נאַטאַן, זענען אויך געגאַנגען צום טעאַטער און נישט פאַרשאַפט קיין אומכבוד זייערע עלטערן.

שמחה נאַטאַן האָט, צוזאַמען מיט זיין פּרוי נעמי, לאַנגע יאָרן גע-שפילט אין דער „ווילנער טרופּע“, אונטער מאַזאַס דירעקציע, וווּ זיי האָבן פאַרנומען אַ גאָר בכבודיקן אַרט, איבערהויפּט — שמחה נאַטאַן. ער איז געווען אַ גרויסער כאַראַקטער־שווישפּילער און האָט געהאַט אין זיין רעפּערטואַר אַ ריי ווונדערבאַרע קרעאַציעס.

ער האָט זיינע ראָלן גוט באַאַרבעט און אַלעמאָל אַרויסגעבראַכט פון זיי דאָס ריי־מענטשלעכע, אַפילו — פון די נעגאַטיווע געשטאַלטן.

יאנאס טורקאו

נאטאן האָט זיך אַזוי באַהאַפּטן מיט דער בינע, אַז עס איז אים פשוט שווער געווען אָפּצורייסן זיך פון איר. ער וואָלט, ווי מ'זאָגט אויף טעאַטער־ לשון, אַפילו גענעכטיקט אויף דער בינע... דער מענטש וואָלט יעדע ראָל געוואָלט שפּילן, און טאַמער האָט מען אויך אַן אַנדערן שוישפּילער גע־ געבן אַ גוטע ראָל, איז ער ממש קראַנק געוואָרן פון אייפּערזוכט. דאָס איז געווען נישט אַזוי פּיל דערפאַר, וואָס ער האָט דעם צווייטן נישט פאַר־ גונען דעם דערפאַלג, ווי צוליב דעם, ווייל ער האָט זיך נישט געוואָלט אָפּזאָגן פונעם פאַרגעניגן אָפּצושפּילן נאָך אַ ראָל. ווען עס וואָלט זיך געווענדט אין אים, וואָלט ער אַלע ראָלן אָפּגעשפּילט אין איין פּיעסע... שמחה נאטאן האָט געשפּילט מיט מיר אין ווילנע, אין „פּאַלקט־ טעאַטער“. דאָס איז געווען אין די יאָרן 1932 און 1933.

שמחה און נעמי נאטאן אין זייערע ראָלן
(געצייכנט זיך פּעליקס פּרידמאַן)

אָפּט איז צווישן נאטאָנען און די איבעריקע חברים פון דער טרופּע, הויפטזעכלעך מיט לאַנדאָו און זשאַק לעווי, געקומען צו קאָנפּליקטן, טאַקע צוליב ראָלן, טאַמער האָט איינער פון די אויבנדערמאָנטע אַקטיאָרן גע־ האָט דערפאַלג אין זיין ראָל, האָט זיך שוין נאטאָנען אויסגעוויזן, אַז ער וואָלט באַדאַרפּט שפּילן די ראָל. מען מוז מודה זיין, אַז פון יעדער ראָל, וואָס איז אַריינגעפאַלן אין זיינע הענט, האָט ער טאַקע עפּעס געמאַכט, עפּעס געשאַפּן.

און אַ מאָדנע זאַך: נאטאָן איז געווען נישט קיין געזונטער, תמיד געהאַט צו טון מיט די נירן, מיט דער לעבער. ווי נאָר ער איז אַרויף אויף

פארלאשענע שטערן

דער בינע, האָט ער וועגן אַלע חולאתן פאַרגעסן און גאַרנישט געוואָלט אַראָפּ פון דער בינע.

שמחה נאַטאַן איז געווען איינער פון די בעסטע כאַראַקטער־אַקטיאָרן, וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט. ער האָט געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכע באַצײַג אונג צום טעאַטער. אַ ראָל, וואָס ער האָט באַקומען, האָט ער גרינטלעך באַאַרבעט אין אַלע פּרטיים, געקענט זי פון אויסנווייניק, — נישט פאַר־טראַגן קיין סופּליאַר (דאָס נעמט זיך ביי אים פון די ביטערע דעראַינערונג־גען, ווען ער אַליין האָט געמוזט זיין אַ סופּליאַר) און בכלל זיך באַצויגן צו אַ ראָל מיטן גרעסטן יראַת הכבוד.

וונדערבאַרע געשטאַלטן האָט נאַטאַן געשאַפן אין „שימעלע סאַראַ־קער“ (200.000) פון שלום עליכם; „קידוש השם“ פון שלום אַש; „קריידע־קרייז“ פון קלאַובנד; אין „גולן“ פון ה. קאַלמאַנאוויטש, אין „קוואַדראַטור פון ראָד“ פון קאַטאַיעוו; אין די „גרויסשטאַטישע מיין“ פון געראַרד האָופּט־מאַן; אין „חבר אַרלאָר“ פון לאַוורעניעוו, און פיל, פיל אַנדערע פּרעכ־טיקע געשטאַלטן, וואָס האָבן פאַרגרעסערט זיין קאַלירפולע גאַלעריע טיפּן.

שמחה נאַטאַן איז געווען זייער באַליבט ביים עולם, און דאָס איז געקומען צום אויסדרוק אויף זיין 25־יאַריקן בינע־יובל, וואָס מיר האָבן געפייערט אין ווילנע, אין יאָר 1933. דער ריזיקער זאַל פון „פּאַלקס־טעאַטער“ איז געווען איבערגעפולט מיט מענטשן, וועלכע האָבן באַגייס־טערט אויפגענומען דעם בעל־יובל און אים באַשאַנקען מיט ווערטפולע מתנות. דער יובל־קאַמיטעט האָט אַרויסגעלאָזט אַ ספּעציעלע צייטשריפט, געווידמעט שמחה נאַטאַן.

אַ צייט לאַנג האָט שמחה נאַטאַן געפירט צוזאַמען מיט יוסף קאַמיען אַן אייגענע טרופּע, אין וועלכער עס האָבן מיטגעשפּילט זיין פּרוי נעמי נאַטאַן — אַ גלענצנדיקע כאַראַקטער־אַקטריסע; זייער טאַכטער אידאַ נאַטאַן — זייער אַ באַגאַבטע דראַמאַטישע שוישפּילערין, וואָס האָט שפּע־טער חתונה געהאַט מיט דעם אַקטיאָר יעקב גינזבערג, און זייער זון מישאַ נאַטאַן.

אין לעצטן יאָר פאַרן קריג האָט די משפּחה נאַטאַן געשפּילט אין זיגמונט טורקאָוו „וויקט“, וווּ שמחה נאַטאַן האָט זיך שטאַרק אויסגע־צייכנט אין „פּאַפּוס“ (א. גאַלדפּאַדענס „בר־כוכבא“).

יאנאס טורקאוו

ווען די דייטשן זענען אריין קיין וואַרשע, האָט זיך די משפּחה נאַטאַן אוועקגעלאָזט קיין ראַטנפאַרבאַנד. דאָרט האָבן זיי געשפּילט אין לעמבער-גער ייִדישן מלוכה-טעאַטער. נאַטאַן האָט דאָרט פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט ווי אַ שווישפּילער און לױף — געוואָרן דער אָנפירער פונעם טע-אַטער.

ווען די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט צו לעמבערג, איז נאַטאַן מיט דער טרופּע געווען אין ראַוונע (וואָלין). מיט אים זענען געווען זיין איידעם יעקב גינזבערג און דער זון מישאַ נאַטאַן. נאַטאַנס פּרוי נעמי מיט דער טאָכטער אידאַ האָבן שוין נישט באַוווּזן צו אַנטלויפן פון לעמבערג און זיי זענען דאָרט פאַרבליבן מיט אידאַס און גינזבערגס ניי-געבוירן קינד. פאַר אַ סך געלט איז זיי גילונגען אַריבערצוטראָגן זיך קיין וואַרשע, וווּ זיי האָבן זיך דערוווסט, מען האָט געשפּילט ייִדיש טעאַטער.

נעמי און אידאַ נאַטאַן זענען אַנגאַזשירט געוואָרן אין וואַרשעווער טעאַטער „עלדאָראַדאַ“ (געוועזענער „סקאַלא-טעאַטער“ אויף דזשעלנע גאַס), וווּ זיי זענען אויפגעטראַטן מיט גרויס דערפאַלג.

ווען עס האָבן זיך אַנגעהויבן די „אַקציעס“ אין וואַרשעווער געמאַ, זענען זיי אַריינגעטראַטן אין „שאַפּ“ פון אַקטיאָר חיים סאַנדלער, וווּ זיי האָבן געאַרבעט צוזאַמען מיט אַנדערע אַקטיאָרן. באַלד ביי דער ערשטער „אַקציע“ האָבן די דייטשן פאַרשליפּן אידאַ נאַטאַן אין די גאַז-קאַמערן קיין טרעבלינקע. מיט אַ צייט שפּעטער איז אַהין אוועק נעמי נאַטאַן מיט איר אייניקל.

שמחה נאַטאַן איז פון ראַוונע געפאַרן קיין טיף-רוסלאַנד, וווּ ער האָט געשפּילט אין פאַרשיידענע טרופּעס, אין דער רוסישער שפּראַך, מיטן אַנסאַמבל פונעם קויעווער ייִדישן מלוכה-טעאַטער. זיי האָבן געשפּילט אין דער שטאָט דזשאַמבול (מיטל-אַזיע) דריי מאַל אַ וואָך אויף רוסיש און איינמאַל — אויף ייִדיש.

נאַטאַנס זון מישאַ איז אוועק קעמפן קעגן די דייטשן. אויך ער האָט זיך געראַטעוועט. מישאַ נאַטאַן איז צוריקגעקומען מיט דער פּוילישער אַרמיי קיין פּוילן. אין אַ צייט אַרום איז אויך צוריקגעקומען קיין פּוילן שמחה נאַטאַן, צוריק אַנגעהויבן שפּילן ייִדיש טעאַטער. ער איז געווען

פאַרלאָשענע שטערן

דער ערשטער קינסטלערישער אָנפירער פונעם „נידער־שלעזישן יידישן טעאַטער“.

שמחה נאַטאַן איז שוין געווען זייער קראַנק און דער אומקום פון זיין פרוי, טאַכטער און אייניקל האָט זיך גאָך מער אָפגעשלאָגן אויף זיין געזונט־צושטאַנד. אין אַ פּאָר חדשים אַרום איז ער געשטאַרבן אין וואַרשע, ביי זיין איידעם יעקב גינזבערג אין שטוב. דאָס איז געווען אין יאָר 1946. ער איז אַלט געווען 54 יאָר.

פון דער שיינער נאַטאַן־משפּחה איז איבערגעבליבן ביים לעבן דער איין־און־איינציקער מישאַ נאַטאַן, וועלכער שפּילט איצט טעאַטער אין ישראל.

דאָראַ פּאַקעל

דאָראַ פּאַקעל אין דער פּיעסט
„דאָס לעבן רופט“

דאָראַ פּאַקעל — געבוירן אין
וואַרשע ביי פּראָלעטאַרישע על-
טערן — האָט געהערט צום יינגערן
דור אַקטיאָרן אין יידישן טעאַטער
אין פּוילן. זי איז געווען נישט קיין
דורכשניטלעכע שיינקייט, — אויס-
געזען ווי אַן אמתע צניעותדיקע,
שיינע יידישע טאַכטער, מיט אַ פאַר-
גרויסע סאַמעטענע אויגן, וואָס
האַבן צוגעצויגן צו זיך מיט זייער
וואַרעמקייט און ממש געגלעט. אַ
פּרעכטיקן קאַפּ, אַ מויל — מיט אַ
שנור ווייסע ציין, ווי פּערל, וואָס
האַבן ביים לאַכן איר צוגעגעבן אַזוי
פיל חן, פּונקט ווי אירע באַחנטע
גריבלעך אין די באַקן. נישט אומ-
זיסט האָבן זיך אירע עלטערן גע-
גרויסט מיט אַיר, הגם זיי האָבן נאָך
געהאַט צוויי אַנדערע טעכטער און
דריי ברידער.

אינער פון אירע ברידער האָט געוואָלט ווערן אַן אַפּערע-זינגער. מען
האַט אים פּאַרויסגעזאָגט אַ גרויסע צוקונפט. ער האָט פּאַרענדיקט די
וואַרשעווער קאָנסערוואַטאָריע און געגעבן זיין ערשטן עפנטלעכן קאָנצערט

פארלאשענע שטערן

אין דער וואַרש' פּילהאַרמאַניע. ער האָט בדעה געהאַט צו פאַרן קיין איטאַליע און ווייטער שטודירן געזאַנג.

אין דער זעלביקער נאַכט, נאָך זיין ערשטן אויפטרײט אין פּילהאַרמאַניע, איז ער געשטאַרבן. ער האָט זיך געלייגט שלאָפן און איז מער נישט אויפגעשטאַנען. ער האָט באַקומען אַ בלוט-שטורץ פון אַ געפלאַצטן אָדער אין האַלדז און זיך דערשטיקט. ער איז אַלט געווען סך-הכל 26 יאָר.

דאַראַ פאַקעל האָט נאָך אין דער פּוילישער פּאַלקס-שול, וואָס זי האָט געענדיקט אין וואַרשע, זיך אויסגעצייכנט מיט אירע פעאיקייטן צום שפּילן, זינגען און הויפטזעכלעך, — צום טאַנצן, אַ צייט לאַנג האָט זי זיך טאַקע געלערנט טאַנצן אין אַ וואַרשעווער באַלעט-שול, אָבער איר חלום איז געווען: צו ווערן אַ שוישפּילערין.

צוליב דער שלעכטער מאַטעריעלער לאַגע, אין וועלכער ס'האַט זיך געפונען איר משפּחה (איר פאַטער איז געשטאַרבן ווען זי איז אַלט געווען 4 יאָר), האָט זי אַלס יונג מיידל אַנגעהויבן צו אַרבעטן אין אַ טריקאַ-טאַזש-געשעפט אַלס עקספּעדיענטין. גלייכצייטיק איז זי אַריינגעטראָטן אין אַ דראַמאַטישן קרייז, אַנגעפירט פון לאה און יעקב ראָטבוים. זי האָט אויך געוואַלט אַריינטרעטן אין אַ פּוילישער דראַמאַטישער שול. ביי אירע שלעכטע פינאַנסיעלע מיטלען איז עס אָבער געווען אוממעגלעך, — האָט זי אַנגעהויבן צו סטאַטיסטירן ביי מיר אין "וויקט" (עליזעאום-טעאַטער). דערנאָך ביי די "ווילנער" אין "שיילאַק", וווּ זי האָט אַנטײלגענומען אין מאַסן-סצענעס און געטאַנצט, און שפּעטער — אין "קידוש השם", וווּ זי האָט שוין געקריגן אַ קליינע עפּיזאָדן-ראָל.

ווען אין יאָר 1929 איז ביי דער וואַרשעווער "קולטור-ליגע" געגרינדעט געוואָרן די טעאַטער-שול, אונטער דער אָנפירונג פון מ. ווייז כּערט, איז דאַראַ פאַקעל געווען צווישן די ערשטע שילער. אירע לערער זענען דאַרט געווען: ד"ר יצחק שיפּער, שלמה מענדעלסאָן, ד"ר רפּאל מאַלער, ש. קאַזשאַן, לאה ראָטבוים, אברהם מאַרעווסקי און אַ קורצע צייט — זיגמונט טורקאַוו.

ביים אַרויסלאָז פון דער טעאַטער-שול, אין יאָר 1932, וואָס איז פאַרגעקומען אין טעאַטער "אַטענעאום", האָט זיך דאַראַ פאַקעל אויסגע-צייכנט אין די פּראַגמענטן פון ערנסט טאַלערס "מאַסן-מענטש", אין אַ

יאָנאַס טורקאַוו

מאַנטאַזש פון י. ל. פּרץ און אין „זאָויערוכע“ פון פּרץ הירשביין. ווען דער קאַמפּאָזיטאָר הענעד קאָן האָט צו יענער צייט געשאַפן אין וואַרשעווער ייִדישן ליטעראַטור און זשורנאַליסטן-פאַריין אויף טלאַמאַצ-קע 13 זיין קליינקונסט-טעאַטער „ניי-אַזאַעל“, איז דאָרט אַנגאַזשירט געוואָרן דאָראַ פּאַקעל, צוזאַמען מיט די איבעריקע סטודיאַנטן; גליקסאַן, הייבלום, גודעם, זיגעלבוים, וואַלאַווטישק און ווערטהיים. פּאַקעל האָט זיך באַלד אַרויסגערוקט אויפן ערשטן אָרט.

אין דעם זעלביקן יאָר (1932) האָט ווייכערט געגרינדעט זיין עקספּע-רימענטאַל „יונג-טעאַטער“, וווּ דאָראַ פּאַקעל האָט געשפּילט אַלע הויפט-ראָלן. איר ערשטע ראָל איז געווען אין „באַסטאָן“, דערנאָך אין „טרופּע טאַנענצאַפּ“ אַלס „קאַראַלינע“, אין יעקב פּרעגערס „שמחה פּלאַכטע“ אַלס „דינסטמויד ציפּע“, אין וועלכער זי האָט זיך גאָר שטאַרק אויסגעצייכנט, דערנאָך — אין מלאכס „מיסיסיפּי“, וווּ זי האָט געשאַפן אַ שיינע געשטאַלט פון דער „נעגער-מאַמע“, אין טעאַדאָר דרייווערס „אַמעריקאַנער טראַגע-דיע“, אין „קראַסיין“, אין דעם „פּראַצעס“, אין הערמאַן הייערמאַנס „פאַר-לוייענע האַפּענונגען“ און אין שלום עליכמס „גאַלדגריעבער“. אַרבעטנדיק אין „יונג-טעאַטער“, האָט זי אַרויסגערופּן צו זיך אַ שטאַרקן אינטערעס מצד דעם טעאַטער-עולם און דער גאַנצער ייִדישער פּרעסע. מען האָט דאָראַ פּאַקעל פאַרויסגעזאָגט אַ גרויסע צוקונפט ביים טעאַטער. אין „יונג-טעאַטער“ איז טאַקע געווען איר גלאַנץ-פּעריאָד. דאָרט האָט זי געאַרבעט ביזן יאָר 1937.

אין משך פון דער צייט איז זי אויפגעטראָטן אין אייניקע ייִדישע פּילמען; אין דעם דורך מיר רעזשיסירטן פּילם „די פּוילישע וועלדער“ פון יוסף אַפּאַטאַשו, וווּ זי האָט, צוזאַמען מיט רחל טורקאַוו, געשפּילט — די צוויי חברטאַרינס; אין מאַלי פּיקאַנס פּילם „יידל מיטן פּידל“ און אין אַ פּילם מיט דושיגאַן און שומאַכער.

נאָך דעם ווי זי איז אַרויסגעטראָטן פון „יונג-טעאַטער“, איז זי אַנגאַזשירט געוואָרן אין דער טרופּע פון אַלעקס שטיין, וואָס איז נאָך שוואַרצס אַוועקפּאַרן פון פּוילן אַרויסגעפּאַרן איבער דער פּראָווינץ מיט „יאַשע קאַלב“. צוריקקומענדיק קיין וואַרשע האָט זי געשפּילט איינע פון די הויפט-ראָלן ביי קורט קאַטשן אין געאַרג ביכנערס „וואַיטישק“. דער-

פארלאשענע שטערן

נאך האט זי געשפילט ביי אידע קאמינסקי («נאוואשטיי»-טעאטער) אין «שעפסן-קוואל» פון לאָפּע דע וועגאָ און אין «שרה שיינדל פון יעהופּעץ», אין משה בראָדערזאָנס באַאַרבעטונג. מיט דער דאָזיקער טרופּע איז זי אויך אַרומגעפאַרן איבער דער 'פּראָווינץ.

פאַרנדיק מיטן «יונג-טעאטער» איבער דער פּוילישער פּראָווינץ, האָט זי זיך געשאפּן אַ שיינעם נאַמען, איבערהויפּט — אין ווילנע. אַרבעטנדיק אין «יונג-טעאטער», האָט זי חתונה געהאַט מיט איר קאַלעגע דוד מינסטער.

הגם דאַר אַ פּאַקעל האָט זיך אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון פון איר שיינ־קייט, פון איר דערפאַלג אַלס פּרוי, איז זי אָבער אויפן פּונקט פון טע־אַטער געווען זייער עקזאַלטירט און אַלע אירע פּערזענלעכע אַמביציעס און פאַראינטערעסירונגען זענען געגאַנגען נאָר אין דער איינער ריכטונג. זי האָט זיך פּולקאַם אויסגעלעבט אין דער אַרבעט אין טעאטער.

אַלס מענטש איז זי געווען זייער נאַאיוו און אפילו מער ווי נאַאיוו. טיילמאַל האָט זי אַרויסגערופן געלעכטער מיט איר קינדישער פּשטות. זי האָט אַלץ געגלויבט, וואָס מען האָט איר געזאָגט. הערנדיק אַזוי פיל שבוּחים און קאַמפּלימענטן וועגן איר שיינקייט, וועגן איר שפּילן, פּלעגט זי זיך מיט דעם פאַרשכורן, — אָבער נישט מער. פּונקט ווי צום טעאטער האָט זי אויך געהאַט אַן ערלעכן צוגאַנג צום לעבן. זי האָט געלעבט אין דער האַפּענונג, אַז זי וועט אַמאַל מאַכן אַ ריזן־קאַריערע אין טעאטער; אַז איר צייט וועט נאָך קומען.

דאַר אַ פּאַקעל האָט, ביי איר פּרימיטיווקייט, געהאַט אַן אידעאליסטישן צוגאַנג צום ערנסטן טעאטער. זי האָט אָפּגעוואָרפּן אַלע «לאַקנדיקע» פאַרשלאָגן מיטצואַרבעטן אין די שונד־טעאטערס. צום בולטסטן איז דאָס געקומען צום אויסדרוק נאָכן צעפאַלן זיך פון «יונג-טעאטער», ווען זי איז געבליבן אַן אַרבעט און מען האָט זי געוואָלט אַנגאַזשירן אויף גוטע באַדינגונגען אַלס «סוברעיַטין» אין אַ שונד־אַפּערעטע. זי האָט דעם פאַר־שלאָג אָפּגעוואָרפּן. איר אַמביציע איז געווען צו שפּילן בעסער טעאטער, וואָס זי האט ליב געהאַט מער ווי אַלץ אין לעבן.

ווען די מלחמה איז אויסגעבראַכן, איז איר מאַן דוד מינסטער אוועק מיטן גאַנצן אַנסאַמבל פון «יונג-טעאטער» קיין רוסלאַנד. פּאַקעל האָט

אדאלף בערמאן

צו דער אַלטער גוואַרדיע, וואָס האָט פאַרנומען אַ באַדייטנדיק אַרט אין ייִדישן טעאַטער, געהערט אויך אַדאַלף בערמאַן — דער יונגערער ברודער פון איינעם פון די גרינדער פונעם ייִדישן טעאַטער אין פּוילן — הערמאַן בערמאַן.

אַדאַלף בערמאַן האָט אָנגעהויבן זיין „קאַריערע“ אַלס כאַריסט אין דער „דייטשישער סינאַגאָגע“ אין וואַרשע און איז גלייכצייטיק אויפגעטראָטן אין כאַר פונעם ערשטן ייִדישן טעאַטער „עלדאַראַדאָ“, וווּ עס האָט אויך געשטעלט אירע ערשטע טריט אַלס כאַריסטין אסתר רחל קאַמינסקי. צו יענער צייט האָט אַברהם גאַלדפּאַדן דאָרט אויפגעפירט זיינע פּיעסן.

צוביסלעך האָט דער יונגער אַדאַלף בערמאַן אָנגעהויבן צו באַקוֹ-מען עפּיזאָדן־ראַלן אינעם דאָזיקן טעאַטער, דערנאָך איז ער אַרויסגעפאַרן אויף דער פּראָווינץ מיט דער טרופּע פונעם דעמאָלט־באַרימטן אַקטיאָר שליפּערשטיין.

שפּעטער איז אַדאַלף בערמאַן אָנגאַזשירט געוואָרן אין טעאַטער פון אַברהם יצחק קאַמינסקי און פון זיין ברודער הערמאַן בערמאַן. ער האָט אויך געאַרבעט אין אַ ריי אַנדערע טעאַטערס אין פּוילן, ליטע און רוס־לאַנד, ווי אויך אין דער דעמאָלט באַרימטער „געזאַנג־און טאַנץ־קאַפּעלע“, צוזאַמען מיט זיין ברודער הערמאַן בערמאַן, שאַיעלע ראַטשיין און גוס־טאַוו שוואַרצבאַרד. דערנאָך איז די „קאַפּעלע“ רעאַרגאַניזירט געוואָרן.

עס זענען דאָרט צוגעצויגן געוואָרן אינטערנאַציאָנאַלע כוחות, און זיי האָבן באַרייזט גאַנץ אייראָפּע.

אַדאַלף בערמאַן האָט באַזעסן אַלע מעלות, וואָס אָן אַקטיאַר דאַרף האָבן: גרויסע בינע־פעאַיקייטן, אַ שיינעם אויסזען, הויך, פעסט געבויט און אַ גוטע דיקציע, דערביי האָט ער געהאַט אַ פרעכטיקע באַס־שטים. בערמאַן האָט געשפּילט אַלע העלדן־ראָלן.

אַ צייט לאַנג איז ער געווען גאַטראַליאַר ביי ל. ראַפּעל און ה. עפּעל־בערג אין „עליזעאום“־טעאַטער אין וואַרשע און ער איז געווען זייער באַליבט ביים עולם. ער האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט אין די אייראָ־פעאַישע אָפּערעטעס, אַ דאַנק זיין אימפּאַזאַנטער פיגור און אינטעליגענ־טער האַלטונג. אַ געוויסע צייט האָט ער אָפּילו געשפּילט אין פּוילישן טעאַטער.

בעתן ערשטן וועלט־קריג, אין יאָר 1915, ווען די דייטשן האָבן, נאָכן פּאַרנעמען וואַרשע, נישט דערלויבט קיין ייִדיש טעאַטער, האָט בערמאַן, צוזאַמען מיט די קאָמיקער שאַיעלע ראַטשיין און פּישעלעוויטש, געגרינד־דעט אַ וואַדעווייל־טעאַטער אין אַ טאַנץ־וואַל אויף טוואַרדע גאַס נומער 7, אין וואַרשע, וווּ זיי האָבן געשפּילט און געזונגען אין דער פּוילישער שפּראַך, וועלכע אַדאַלף בערמאַן האָט, אַגב, גוט באַהערשט.

ווען פּוילן איז זעלבסטשטענדיק געוואָרן און יוזעף פּילסודסקי איז צוריקגעקומען פון דער דייטשישער פעסטונג מאַגדעבורג און טריאומפּאַל אַריין קיין וואַרשע, האָט אַדאַלף בערמאַן אויסגענוצט דעם פּאַסיקן מאַ־מענט, צוגעלאָפּן צו פּילסודסקין און איבערגעגעבן אים אַן אָנגעשריבענע בקשה מיט די ווערטער: „ראַטעוועט מיך!“

אין דער בקשה האָט אַדאַלף בערמאַן געבעטן פּילסודסקין צו דער־מעגלעכן אים שפּילן ייִדיש טעאַטער. אין אַ פּאַר טעג אַרום האָט אַדאַלף בערמאַן באַקומען די ערשטע קאַנצעסיע צו שפּילן ייִדיש טעאַטער אין פּוילן. דער דאָזיקער פּאַל האָט דעמאָלט אַרויסגערופּן גרויס אויפּזען. אַדאַלף בערמאַן האָט, צוזאַמען מיט זיין שוואַגער, דעם באַקאַנטן זינ־גער גוסטאַוו שוואַרצבאַרד, אַרגאַניזירט אַ „וואַנדער־טרופּע“ (שוואַרצ־באַרדס שוועסטער, רוזשע, אַ ייִדישע אַקטריסע, איז געווען בערמאַנס פּרוי). די טרופּע איז אַרומגעפּאַרן איבער דער גאַנצער פּוילישער פּראָ־

פארלאשענע שטערן

ווינץ יארן־לאנג און א לענגערע צייט זיך אויפגעהאלטן אויף די מזרח־ראנד־געביטן פון דער פוילישער מלוכה.

אין דער בערמאן־שווארצבארד־טרופע האבן געשטעלט זייערע ער־שטע טריט א ריי יונגע אקטיארן, וועלכע אדאלף בערמאן האט שטארק מקרב געווען. צווישן די, וואס האבן אנגעהויבן זייער טעאטער־קאריערע, איז אויך געווען א יונגערמאן, זייער א פעאיקער, — יעקב מאנדעלבלים, וועגן וועמען עס וועט מיר אויסקומען צו שרייבן באזונדער.

אדאלף בערמאן איז פונקט ווי זיין עלטערער ברודער, דער גלענצנ־דיקער שוישפילער הערמאן בערמאן, געווען א גרויסער וויצלער און פלעגט ליב האבן אפצוטון פארשיידענע „שפיצלעך“. ער האט געהאט א שם פון זיין „דערפינדערישקייט“ אין דעם פרט. מען דערציילט וועגן אים זייער א סך קאמישע עפיוזאדן, וואס זענען פארבונדן מיט זיינע „המצאות“.

הערמאן בערמאן

אט האט ער אמאל, נאך אין „מורא־נאווער“ טעאטער, אפגעטון אזוינע „שפיצלעך“; אין טעאטער פלעגן שטענ־דיק קומען הינטער די קוליסן געסט, וואס האבן געזוכט א געלעגנהייט צו באַ־קענען זיך מיט די שוישפילערינס. בער־מאן, וואס איז בטבע געווען זייער א גוט־מוטיקער, איז געווען שטארק אויפגעבראכט אויף די „ליבהאבער“, וואס זענען געקומען הינטער די קוליסן בלויז כדי צו שליסן באַקאנטשאַפט מיטן שיינעם מין. פלעגט ער די דאָזיקע „געסט“ אַפטון געברענטע צרות און דערגיין זיי אזוי די יארן, אז עס איז שוין פארגאנגען דער אַפעטיט צו קומען נאכאמאל הינטער די קוליסן...

ער האט, ווי מען דערציילט, אפגעוואַרט די „געסט“, זיי העפלעך פאַרבעטן אויסצוטון און אויפהענגען זייערע מאַנטלען. ווען די פאַרשטע־לונג האט זיך אנגעהויבן און די „געסט“ זענען אַריין אין טעאטער־זאַל, האט ער גענומען זייערע מאַנטלען און פאַרשלאָסן איינעם צום צווייטן,

יאנאס טורקאוו

דורך די קנאפ־לעכער, מיט אַ שלעסל. נאָך דער פאַרשטעלונג, ווען די אייגנטימער פון די מאַנטלען האָבן געוואַלט אַנטון זייערע מלבושים, האָבן זיי דערזען, אַז מען קען זיי נישט פונאַנדערנעמען, ווייל זיי זענען „פאַריי־ניקט“ מיט אַ שלאַס. בערמאַן, מיטן שליסל צום שלעסל, איז שוין לאַנג נישט געווען אין טעאַטער...

אַ צווייט מאל האָט בערמאַן גענומען דעם הוט פון אַ באַוווסטן דאָק־טער, וואָס איז אויך באַקאַנט געווען ווי אַ גרויסער „פריינט פון יידישע כאַריסטקעס“, און אַנגעגאַסן אין אים פול וואַסער.

ער פלעגט אויך נעמען אַ שטול, אויף וועלכן ער האָט אויסגעגאַסן אַ פלעשל מאַסטיק צו קלעבן בערד, און אים אונטעררוקן אַן עלעגאַנט־אויסגעפּוצטן קאַוואַליר, וואָס איז געקומען הינטער די קוליסן פון מוראַ־נאווער טעאַטער, כדי זיך צו באַקענען מיט די אַקטריסעס...

צווישן די חברים־אַקטיאָרן איז בערמאַן געווען זייער באַליבט ווי אַ גוטער, האַרציקער און איבערגעגעבענער חבר. נישט איינמאל פלעגן אַקטיאָרן פאַרשפעטיקן צוליב אים זייערע אויפטריטן אויף דער בינע, ווייל זיי זענען געווען אַריינגעצויגן אין אַ „טשיקאווער“ מעשה, וואָס בערמאַן האָט דערציילט.

ווען ער האָט מיט זיין ברודער הערמאַן בערמאַן געשפּילט אין יאָר 1912—1913 אין „עליזעאום“־טעאַטער, האָט ער פאַר יעדער שבת־נאַכ־מיטאָגדיקער פאַרשטעלונג צוגעגרייט אַ נייעם „סיוּפּריז“. ווען זיינע שפיצ־לעך האָבן זיך אויסגעשעפּט און שוין נישט אַרויסגערוּפּן דעם „געהעריקן עפעקט“, איז אים אַמאל איינגעפאַלן אַזאַ מין המצאה: ער האָט געזאָגט דער דעמאָלטיקער פּרימאָדאַנע, זינאַ ראַפּעל, וואָס האָט אין דעם טאָג געשפּילט „שולמית“, אַז היינט גרייט ער צו פאַר איר אַזאַ „נומער“, אַז זי וועט שוין נישט קענען קומען צום וואָרט. זינאַ ראַפּעל האָט אים געענט־פּערט:

— זעסטו, אַרעלע (אַזוי האָבן אים די חברים גערופּן), ווען דו זאָגסט עס מיר נישט פּריער, וואַלט עס דיר אפשר געלונגען, אָבער איצט, אַז דו האָסט מיך שוין צו דעם צוגעגרייט, קענסטו זיכער זיין, אַז וואָס דו זאָלסט נישט טון, וועל איך קיין שמיכל אַפּילו נישט געבן. ביידע ברידער בערמאַן האָבן אין „שולמית“ געשפּילט די „חתנים“.

פארלאשענע שטערן

דער ערשטער קומט אַרויס אַדאַלף בערמאַן אויף דער בינע, זינגט אָפּ זיין נומער — און אַלץ איז אין אַרדענונג. דערנאָך, ווען ס'קומט אַריין הערמאַן בערמאַן, אַלס „נתן הכהן“, ברעכט אויס אַזאַ ספּאַזמאַטיש געלעכטער אויף דער בינע און אין טעאַטער-זאַל, אַז ס'איז פשוט אוממעגלעך ווייטער צו שפּילן. וואָס איז געשען? הערמאַן בערמאַן („נתן הכהן“) טאַנצט אַרויף אויף דער בינע אויף צוויי קוליעס... מער האָט מען נישט באַדאַרפט. די אַרטיסטן מיט זינאַ ראַפּעל בראש האָבן שוין ביז צום סוף פון דער פאַר-שטעלונג נישט אויפגעהערט צו לאַכן. און אַזוי האָט עס זיך איבערגעחזרט אַ לאַנגע צייט, ווען מען האָט נאָר געשפּילט „שולמית“, אַפילו ווען „נתן הכהן“ איז שוין אַרויסגעקומען נאַרמאַל, אַן קוליעס. ווען ס'האַט זיך נאָר באַוווּזן „נתן הכהן“, האָט מען געלאַכט — האָט עס אַפילו שוין געמעגט זיין אַן אַנדערער אַקטיאָר.

אַדאַלף בערמאַן איז אויך געווען באַקאַנט מיט זיין גוטן אַפּעטיט. ער איז געווען אַ גרויסער עסער. ווי זיין פרוי, רוזשע, האָט געזאָגט, קען זי „נישט זעטיקן זיין מאַגן“ — אַ מענטש זאַל אַזוי פּיל עסן! ער הערט דאָך נישט אויף צו עסן! — האָט זי זיך באַקלאַגט. אַזוי ווי זיין פרוי האָט „געהאַלטן די קאַסע“, האָט ער נישט געהאַט קיין געלט צוצוקויפּן זיך עפעס אין דער זייט. איז אַדאַלף בערמאַן ווידער געפאַלן אויף אַן המצאה: ער האָט כסדר פאַרבעטן צו זיך אַהיים געסט אויף אַ באַשטימטער שעה. זיין פרוי האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט פאַרבעטן וויכטיקע געסט; אַז זי זאַל פאַר זיי צוגרייטן אַ פּיינעם מיטיק...

ס'איז געקומען די צייט פון מיטיק, און מען וואָרט אויף די געסט. ס'גיט אַוועק אַ האַלבע שעה, אַ שעה, ביז ענדלעך — מען קלאַפט אין דער טיר — די געסט זענען דאָ. מען פאַרבעט זיי צו מיטיק, אָבער זיי זאָגן זיך אָפּ, דערקלערנדיק, אַז זיי קומען טאַקע איצט פונעם מיטיק און קענען דעריבער נישט מיטהאַלטן. די פרוי בערמאַן האָט שטאַרק עגמת נפש וואָס זי האָט זיך אומזיסט געלאָזט אויסקאַסטן. אָבער ביי „אַרעלען“ פינקלען די אויגן; ער וועט האָבן אַ דרייפאַכיקע פאַרציע עסן... מען וועט עס דאָך נישט אַרויסוואַרפּן אויף דער גאַס...

אַ פאַר מאַל איז דער דאָזיקער „טריק“ געלונגען, ביז זיין פרוי האָט זיך געכאַפט, אַז דאָס איז זיינס אַ „שפּיצל“. זי האָט אים געמאַלדן, אַז מער

יאנאס טורקאוו

וועט זי פאר קיין געסט נישט צוגרייטן קיין עסן... מאַכט זיך אַ פאַל און עס קומען צו זיי, מיטיק־צייט, וויכטיקע פאַר זיי געסט, און ס'איז נישטאָ מיט וואָס זיי מכבד צו זיין. מ'האַט געמוזט צעטיילן די אייגענע פאַרציעס פאַר די געסט אויך. פון דעמאָלט אָן האָט שוין בערמאַן מער נישט פאַר־בעטן קיין געסט אויף מיטיק...

בעת אַדאָלף בערמאַן האָט געשפּילט אין וואַרשע, האָט מען אים שטענדיק געקענט זען גיין איבער די גאַסן מיט דער ראָל אין האַנט און אויפן קול רעדן די פּראָזע. ער האָט נישט אויפגעהערט צו לערנען אַ באַקומענע ראָל, סיי אין שטוב, סיי אין גאַס. ער האָט געהאַט אַ זעלטענע באַציאונג צו זיין אַרבעט אין טעאַטער: תמיד געקומען דער ערשטער צו די פּראָבעס, שטענדיק געקענט די ראָל פון אויסווייניק און שטענדיק געשאַפן עפעס נייעס.

אַ גרויסע איבערראַשונג איז פאַר אַלעמען געווען, ווען אַדאָלף בער־מאַן האָט זיך באַוווּן אין דער ראָל פון „ליטוואַק“, אין דער אָפּערעטע „די אמעריקאַנערין“, מיט קלאַראַ יאַנג (וואַרשע, 1913). מיט דער דאָזיקער ראָל האָט ער זיך פאַרשאַפט אַ גרויסן נאַמען. אמתע ליטוואַקעס, וואָס זענען געווען אין טעאַטער, האָבן געזאָגט, אַז ער איז אַ בעסערער „ליט־וואַק“ פון זיי...

אַבער נישט נאָר אין קאָמישע ראָלן איז ער געווען אַזוי גוט. ער איז, אין זיין גלאַנץ־פּעריאָד, געווען איינער פון די בעסטע „רעזאָניאַרן“ אויף דער ייִדישער בינע אין פּוילן. ער איז געווען אַ גלענצנדיקער „פאַ־טער־ראַליסט“ און איינער פון די בעסטע „אינטריגאַנט־ראַליסטן“, להיפּוך צום „פּריוואַטן“ אַדאָלף בערמאַן — דעם גוטמוטיקן, שטענדיק צע־שמיכלטן, ליבן מענטש און חבר. ער איז זיך תמיד געגאַנגען זיין וועג און זיך קיינמאַל מיט זיינע חברים־אַקטיאָרן נישט געקריגט.

ביים אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה האָט זיך אַדאָלף בערמאַן געפונען אין וואַרשע. ווען כמעט אַלע און אַלץ זענען געלאָפן אויף מורח, האָט מען אים געפרעגט, פאַרוואָס ער גייט נישט. בערמאַן האָט זיך צע־שמיכלט און געענטפּערט:

— ביי מיינע יאָרן וועל איך שוין ווייט נישט דערגיין. און, איבע־

פארלאשענע שטערן

ריקנס, וואָס קענען מיר די דייטשן טון? איך וועל זיי אין אַ גוטן דייטש דערציילן אַ ווייץ — וועלן זיי זיך צעלאַכן און מיך אָפּלאָזן...
ער האָט אָבער געהאַט אַ טעות. די דייטשן האָבן אים זייער אָפט מכבד געווען מיט קלעפּ, איידער ער האָט נאָך באַוווּזן צו עפענען דאָס מויל. איינמאָל, ווען ער איז אַרויפגעקומען אין דער אַרטיסטן־קיך (אין געטאָ — 1942), נאָך „זופּ“, וואָס די לייטערין פון קיך, די אַקטריסע לאַה לעוועבראַווסקי האָט אים דערלאַנגט, טאַקע אין אַ טאַפּלטער פּאַרציע, און ער האָט ענדלעך באַקומען אַזוי פיל וויפּל ער האָט געוואָלט (מער ווי זופּ איז צו מיטיק נישט געווען) — האָט מען אים פשוט נישט דערקענט...
— וועמען שפּילסטו איצט, אַרעלע, וואָס דו האָסט זיך אַזוי פאַר־שטעלט? — האָט אים די לעוועבראַווסקי געפרעגט מיט אַ שמיכל?
דאָס מאָל איז עס אָבער נישט געווען קיין שפּיל פון זיין זייט. די דייטשן האָבן בערמאַנען אַזוי מערדערלעך צעשלאָגן, אַז ער איז קוים אַ לעבעדיקער אַרויפגעקומען אין אַרטיסטן־קיך, אויפן צווייטן שטאַק, האַלטנדיק זיך ביים געשוואַלענעם אויג, וואָס די דייטשן האָבן אים שיער־נישט אויסגעהאַקט. ער האָט אונטערגעהונקען אויף אַ פּוס און געקייכט דערביי פון געלעכטער.
— נו, ווי געפעלט אייך דער גרים, וואָס די יעקעס האָבן מיר גע־מאַכט?! — האָט ער זיך געוויצלט.
אָבער צומאַרגנס, נאָך דעם פּאַרפּאַל, איז בערמאַן שוין נישט גע־קומען אין קיך אַריין נאָך דער זופּ (זיין פרוי איז מיט אַ צייט פּרזער פאַראַליזירט געוואָרן און באַלד נאָך דעם געשטאַרבן). מען האָט אים די זופּ אַהיימגעשיקט, ווייל ער איז געלעגן אין בעט קראַנק. די ליבע ווירטין פון דער אַרטיסטן־קיך, לעוועבראַווסקי, האָט יעדן איינעם געהאַט אויפן קאַפּ. בערמאַן איז שוין פון בעט מער נישט אויפגעשטאַנען. אַפּקרענקענדיק אַ שטיק צייט, איז אונזער ליבלינג, דער לעבנסלוסטיקער אַדאַלף בערמאַן, געשטאַרבן אין געטאָ מיט אַ „נאַטירלעכן“ טויט...

מרדכי געבירטיק

שטיל און באַשיידן איז געווען דער לעבנס־וועג פונעם גרויסן פאַלקס־דיכטער און קאַמפּאָזיטאָר מרדכי געבירטיק. ער איז געבוירן געוואָרן ביי אַרעמע קליינהענדלער אין דער קוזמיר־געגנט, אין קראַקע. דער גרויסער דלות, וואָס האָט גע־הערשט ביי זיינע עלטערן אין שטוב, האָט געצווונגען דעם 14־יאָריקן מרדכי געביר־טיק צו גיין אַרבעטן ביי אַ פּאָך. ער איז געוואָרן אַ לערן־ינגל ביי אַ סטאַליער־מייסטער און ער האָט זיך אויסספּעציאַלי־זירט ביי מעבל־אַרבעט.

ביי דער אַרבעט פלעגט געבירטיק נישט אויפהערן שטילערהייט צו זינגען האַרציקע ניגונים, וואָס קיינער פון די אַרומיקע האָט קיינמאָל פּריער נישט געהערט. די אַרבעטער פונעם סטאַליער־וואַרשטאָט פלעגן פאַרנאַכלעסיקן זייער אַרבעט און שלינגען די מאַדנע, האַרציקע מעלאָדיעס, וואָס געבירטיק האָט אויסגעזונגען. ווען מען האָט אים אַמאָל געבעטן, ער זאָל איבערחזרן אַ געוויס ליד, וואָס ער האָט מיט אַ פּאַר טעג פּריער געזונגען, האָט ער עס שוין נישט געקענט, ווייל אין זיין מוח האָבן זיך געיאָגט איינע נאָך דער אַנדערער די קאַמפּאָזיציעס, וואָס ער האָט געשאַפן. געבירטיק האָט זיי, נישט קע־נענדיק קיין נאָטן, נישט געקענט פאַרציכענען. מיט דער צייט האָט ער

פארלאשענע שטערן

אָבער אַזוי אױסגעאױבט זײן זכרון, אַז ער האָט יעדעס לײד, וואָס ער האָט אױסגעזונגען, שױן געדענקט און זיך מער נישט טועה געווען. אינטערעסאַנט, אַז עפנטלעך איז געבירטיק פּרױער אַרױסגעטראָטן אַלס דיכטער מיט זײנע לידער אין יאָר 1906 (קראַקע — ״ידישער אַר-בעטער״). מיט די קאַמפּאָזיציעס איז ער געקומען אין דער עפנטלעכקייט אַ סך שפּעטער, — משמעות, ער האָט פון אָנהױב נישט געהאַט קײן צו שטאַרקן צוטרוי צו זײנע אייגענע קאַמפּאָזיציעס. זײנע קראַקעווער פּרײנט האָבן אים פשוט געצווונגען צו קומען מיט זײנע לידער און קאַמפּאָזיציעס אין דער עפנטלעכקייט. ער האָט אײנגעאַרדנט אַױנטן, אױף וועלכע ער האָט געזונגען זײנע אייגענע לידער. ער האָט באַלד געוונען אַ סך חסײדים, וועלכע האָבן ענטװיאַסטיש אױפגענומען זײנע לידער און זײ װײטער פּאַפּולאַריזירט.

אין יאָר 1920 האָבן זײנע פּרײנט און פאַרערער, וואָס זענען כּסדר צוגעקומען און געוואקסן פון טאַג צו טאַג, אַרױסגעגעבן זײן ערשטע לידער-זאַמלונג, א. נ. ״פּאַלקסטימלעך״. געבירטיק האָט נישט געקענט קײן נאַטן, נאָר ער האָט אױסגעפּײפט זײנע מעלאָדיעס אױף אַ פּײפל, אױף וועלכן ער איז דערגאַנגען צו אַ מײסטערשאַפט.

אין ״קראַקעווער יידישן געזעלשאַפטלעכן טעאַטער״, פון וועלכן איד בין אין די יאָרן 1926 און 1927 געווען קינסטלערישער לײטער און רע-זשיסאָר, האָט אױך מיטגעאַרבעט מרדכי געבירטיק. אין בנימין רעסלערס פּיעסע ״ליכט און שאַטן״, וואָס איד האָב אױפגעפירט אינעם דאַרטיקן טעאַטער, האָט זיך אין דער וואַלד-סצענע געדאַרפט הערן אַ פּאַסטוך-פּײפל פונדערווייטנס. מרדכי געבירטיק איז יעדן אַױנט געקומען אין טע-אַטער אַרײן, און אַזוי לאַנג ווי רעסלערס פּיעסע איז געגאַנגען, איז ער געשטאַנען, בײ דער נױטיקער סצענע, הינטער די קוליסן, מיטן פּײפל אין מויל און אױסגעפּײפט זײן אייגענע מעלאָדיע פון בענקשאַפט און אומעט. שטײענדיק אױף דער בינע, איז מיר אַ צײטער דורך אױבער מײנע גלידער, ווען איד האָב דערהערט די דאָזיקע בענקשאַפט-מעלאָדיע. גע-בירטיק האָט נישט געמוזט קומען אַלײן יעדן אַױנט אין טעאַטער אַרײן, כּדי אױסצופּײפן דאָס לײד, — דאָס האָט דאָך דרייט געקענט טון אַן אַנדערער. געבירטיק איז אָבער אױף דעם נישט אײנגעגאַנגען, ווײל ער

יאנאס טורקאוו

האָט זיך אויסגעלעבט און ממש אויפגעלעבט, זייענדיק הינטער דער בינע, אין דער סביבה פון אַקטיאָרן, וועלכע ער האָט אַזוי ליב געהאַט. ער האָט זיי אַפילו מוחל געווען דאָס, וואָס זיי האָבן כסדר אויסגעניצט זיינע לידער; וואָס מען האָט זיי געזונגען אין אַלע קליינקונסט־טעאַטערס, אויף פאַרשיידענע אַוונטן; וואָס מען האָט זיי געזונגען אין אַפערעטעס איבערן גאַנצן ערד־קויל, וווּ ס'האַט נאָר עמעצער געזונגען אַ יידיש ליד — און מען האָט דערפאַר קיין גראַשן נישט געצאָלט. מ'האַט אַפילו נישט דערמאָנט זיין נאָמען.

ווי פּאָפּולער איז געוואָרן זיין ליד „הוליעט, הוליעט, קינדערלעך“ און „קינדער־יאָרן“, וואָס מען האָט אַריינגעשטעלט אין דער אַפערעטע „די רומענישע חתונה“. די דאָזיקע אַפערעטע איז דאָך געשפּילט געוואָרן מיט אַ רעקאָרד־דערפּאָלג איבער דער גאַנצער וועלט, און ווער פונעם עולם ווייסט, אַז די לידער „הוליעט, הוליעט, קינדערלעך“ און „קינדער־יאָרן“ זענען געבירטיקט — סיי די ווערטער, סיי די מוזיק?!

איך דערמאָן זיך אַ פּאַל, ווען איך בין אַמאָל געווען צו באַזוך ביי מרדכי געבירטיק אין ראַבּקאַ (אַ קוראַרט אין מערב־גאַליציע), וווּ ער פּלעגט, צוליב זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, פאַרברענגען יעדן זומער אויף קור. גראַד איז אין דעם זעלביקן אַוונט אויפגעטראָטן אין ראַבּקאַ אַ יידישע טרופּע, וואָס האָט געגעבן אַ רעווייע אין 2 טיילן. מרדכי געבירטיק האָט אויסגעדריקט דעם ווונטש צו גיין זען די פאַרשטעלונג. זיין פרוי און טעכטער האָבן אים דערפון אַפּגערעדט — צוליב זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד. געבירטיק איז אָבער געבליבן ביי זיינס:

— וואָס הייסט, יידישע אַקטיאָרן טרעטן אויף און איך וועל נישט גיין זיי הערן?!

ס'האַט גאַרנישט געהאַלפּן. מיר זענען אַלע צוזאַמען אַוועק אין טע־אַטער. איינע פון די אַקטריסעס האָט, צווישן אַנדערע, געזונגען אַ ליד פון מרדכי געבירטיק און זי האָט אַנגעגעבן, אַז ס'האַט עס אַנגעשריבן עפעס אַן אויסגעטראַכטער מחבר. ווי נאָר זי האָט געענדיקט, האָט מיר געבירטיק געזאָגט מיט זיין גוט־באַקאַנטן טרויעריקן שמייכל:

— וואָלט זי כאַטש ריכטיק אַפּגעזונגען דאָס ליד, וואָלט איך איר מוחל געווען, וואָס זי האָט נישט דערמאָנט דעם ריכטיקן טאַטן...

פארלאשענע שטערן

מרדכי געבירטיק האָט די אַלע עוולות, וואָס מען איז לגבי אים באַגאַנגען, מוחל געווען און ווי אַ גוטער טאַטע האָט ער זיי אַראָפּגעשלוּן- גען מיט די ווערטער: „זאַלן זיך די קינדער באַלעווען“... געבירטיק, דער גוט האַראַציקער, צאַרטער, באַשיידענער מענטש, האָט זיך קיינמאַל נישט באַ- קלאַגט אויף די אוימגערעכטיקייטן, וואָס מען איז לגבי אים באַגאַנגען. ער האָט מיט דער גרעסטער התלהבות ווייטער געשאַפן און פאַרברייטערט זיין לידער-זאַמלונג.

ווי געפרייט האָט ער זיך אַבער און ווי גליקלעך איז ער געווען, ווען ער האָט געהערט אַ גוט וואָרט וועגן זיינס אַ ליד — וועגן זיין שאַפונג. ווי אַ פאַרשעמט קינד האָט ער אויפגענומען די שיינע מתנה, וואָס דער געבירטיק-קאַמיטעט האָט אים דערלאַנגט צו זיין 30-יאַריקן שרייבער- יובל: אַ בוך לידער (איבער 50) מיט נאָטן, א"נ „מיינע לידער“.

— דאָס איז געווען דער שענסטער טאַג אין מיין לעבן — האָט ער געזאַגט.

ער האָט אין זיינע לידער אַזוי ווונדערבאַר באַזונגען דאָס קליינע שטעטל, דאָס שטייגער-לעבן, מיט אַלע זיינע פריידן און ליידן; אַלע דערשיינונגען פונעם ייִדישן לעבן. געבירטיק האָט געזונגען וועגן ליבע און אירע אַנטווישונגען. ער האָט געזונגען וועגן די זאַרגן פון ייִדישע טאַטע-מאַמע איבער זייערע קינדער („דריי טעכטער“). ער האָט באַזונגען דאָס פאַריתומטע ייִדישע קינד, וואָס די גאַס האָט דערצויגן („אַבריהמלע דער מאַראַוויכער“). ער האָט געזונגען וועגן דלות און נויט, וואָס איז, אַגב, געווען די הויפט-טעמאַטיק אין זיינע שאַפונגען.

פון קיין רחבותדיק לעבן האָט געבירטיק נישט געזונגען. אַזאַ אַרט לעבן איז אים געווען פרעמד. אַלץ, וואָס ער האָט געשאַפן: צי אין זיינע הומאַריסטישע לידער, צי אין זיינע סאַטירעס, צי אין די קינדער-לידער, צי אין די לידער פון אומעט און בענקשאַפט, — פלעכט זיך דורך דער פאַדים פון זיין סאַציאַלער וועלט-אַנשוואַונג. זיינע לידער זענען געשריבן מיט האַרץ, מיט נשמה, דערפאַר זענען זיי אַזוי אוממיטלבאַר, מיט אַזוי פיל פשטות און נאַטירלעכקייט. דערפאַר רעדן זיינע לידער אַזוי שטאַרק צו אונדזערע הערצער... געבירטיקס לידער זענען נישט „געקינצלט“, נישט געבויט אויף אויסערלעכע עפעקטן. ער האָט זיי אונדז איבערגעגעבן אַזוי

יאַנאַס טורקאוו

ווי ער האָט זיי געפילט, אַזוי ווי ער האָט זיי דורכגעלעבט. און איבער-געגעבן האָט ער זיי אונדז אין דער שפּראַך, וואָס איז אים געווען צום נאַענטסטן — אין געזאַנג. דערפאַר ווירקן זיינע לידער אויף אונדז אַזוי שטאַרק.

עס וועט נישט זיין קיין גוזמא, ווען איך וועל זאָגן, אַז די לידער פון מרדכי געבירטיק, וואָס זענען אַזוי פּאָפּולער און באַליבט געוואָרן, האָבן דערפאַר געפונען אַזאַ אָפּקלאַנג ביים פּאָלק, ביי די ייִדישע מאַסן; זענען דערפאַר געוואָרן זייערע לידער און אַזוי נאַענט און היימיש, ווייל זיי האָט געשאַפן אַ פּאָלקס־מענטש, וואָס איז געקומען פון זייערע רייען; וואָס האָט גערעדט מיט דייער שפּראַך; געפילט אַזוי ווי זיי און געליטן אַזוי ווי זיי.

אַלע זיינע לידער, סיי פון דלות און נויט, סיי פון פּראַטעסט און רעוואָלט, פון גלויבן און האַפענונג, פון קאַמף פאַר אַ בעסערן, יושרדיקן מאַרגן, — זענען געווען פונעם זעלביקן פּאָלקס־קוואַל.

אין דער צייט פון די פּוילישע פּאַגראַמען אין פּשיטיק און אין בריסק (אין די יאָרן 1936—1937), האָט געבירטיק געשאַפן זיין דערנאָך אַזוי פּאָפּולער געוואָרן, ליד „ס'ברענט, יידעלעך, ס'ברענט!“, וווּ ער האָט דער ערשטער אָנגעוויזן אויף דער אונדז דראַענדיקער סכּנה, גערופן זיך אַנטקעגנצושטעלן, גערופן צום קאַמף, און אַזוי וויזנאַנעריש פּאַרויס־געזען די צייט, ווען:

„ס'ברענט, יידעלעך, ס'ברענט,

די הילף איז נאָר אין אייך אליין געווענדט...

אויב דאָס שטעטל איז אייך טייער,

נעמט די כלים, לעשט דאָס פייער,

לעשט מיט אייער אייגן בלוט,

באווייזט, אַז איר דאָס קענט!

ווי אַקטועל האָט דער דאָזיקער רוף געקלונגען אין אַ פּאַר יאָר אַרום, נאָכדעם ווי געבירטיק האָט עס אָנגעשריבן. ווי צאַפּלדיק־אַקטועל קלינגט גען נאָך היינט מרדכי געבירטיקס ווערטער, ווען מיר שטייען אין שווערן קאַמף פאַר אונדזער נאַציאָנאַלן קיום, פאַר אונדזער זעלבסט־דערהאַלטונג.

פארלאשענע שטערן

מרדכי געבירטיק האָט זיך מיטן דאָזיקן וויזיאַנערישן ליד אַליין געשטעלט אַ מאַנומענט, אַ מאַנומענט פֿון אומשטערבלעכקייט!

מרדכי געבירטיק האָט געהערט צו די ערשטע יידן אין פּוילן, וואָס האָבן אויף זיך דערפּילט די ברוטאַלע נאַצישע לאַפּע. ער האָט געווינט אין קראַקע, וואָס איז באַלד אין די ערשטע מלחמה-טעג באַזעצט געוואָרן פֿון די דייטשישע "קולטור-טרעגער". דעם 24טן אָקטאָבער 1940 ווערט ער, צוזאַמען מיט די קראַקעווער יידן, אַרויסגעשיקט אין דער "יידן שטאַט" לאַגעווינקי, הינטער קראַקע. דאָרט שאַפט ער אַ רייע לידער. איינס פֿון זיי, וואָס איז געשריבן געוואָרן אונטערן איינדרוק פֿון דעם שרעקלעכן טעראָר, הויבט זיך אָן אַזוי:

„און איד זאג אייך, ברידער,

געדענקט וואָס איד זאג.

די איינציקע טרייסט און נחמה —

ס'וועט קומען, איר הערט?

ס'וועט קומען דער טאָג,

וואָס וועט פֿאַר אונדז נעמען נקמה!

נקמה פֿאַר אונדזערע לידן און פיין,

פֿאַרן בלוט, וואָס די שונאים פֿאַרגיסן,

נקמה פֿאַר די, וואָס פֿון זייער געביין

וועט קיינמאָל קיין מענטש זיך דערוויסן —

נקמה פֿאַר רשעות, אין סדום נישט געהערט,

פֿאַר מאַמעס, יתומים, אלמנות.

נקמה וועט שרייען אַרויס פֿון דער ערד

דאָס בלוט פֿון מיליאָנען קרבנות!

געבירטיק האָט די נקמה נישט דערלעבט, ליידער נישט אַפּילו מיט דעם, וואָס ער האָט נישט, ווי מיר, געציילטע, באַוויזן איבערצולעבן היטלערן.

נאָך דער "ליקוידאַציע" פֿון לאַגעווינקי ווערט געבירטיק אַריינגע-וואָרפֿן אין קראַקעווער געטאָ.

ווי עס האָט מיר איבערגעגעבן דער על פי נס אַפּגעראַטעוועטער

יאנאס טורקאו

יידישער שרייבער און היסטאריקער יוסף וואַלף, וואָס האָט מיט אים דורכ-געמאַכט דאָס קראַקעווער געטאָ, איז ביי געבירטיקן אין שטוב (אין גע-טאָ) געשאַפן געוואָרן דער איינציקער אַאַויס, וווּ דאָס ביסל קולטור-טוער אין קראַקע האָבן זיך נאָך געקענט אויסלעבן. עס פלעגט אַריינ-קומען צו אים, צווישן אַנדערע, דער באַרימטער קונסט-מאַלער אַברהם ניימאַן, וואָס איז מיט זיין ברויזנדיקן טעמפּעראַמענט ווי פאַרשטומט גע-וואָרן אין אַנבליק פון געבירטיקס רוי.

אויך אין די שוידערלעכסטע באַדינגונגען פון קראַקעווער געטאָ, אין וועלכע ס'איז אויסגעקומען צו לעבן מרדכי געבירטיקן, האָט ער ווייטער געשאַפן, ווייטער אויסגעזונגען די לייזן און גרוילן פון זיין, צום טויט-פאַרמשפט, פאַלק.

דיאַנאַ בלומענפעלד האָט אין וואַרשעווער געטאָ דערהאַלטן פון גע-בירטיקן פון קראַקעווער געטאָ זיינע צוויי נייע לידער. ער האָט איר צוגעשיקט אַ בריוול, אין וועלכן ער האָט געשריבן, צו. אַנד: „...הלוואי זאל מיר נאָך באַשערט זיין צו הערן אייך זינגען מייע לידער“... לידער איז עס שוין געבירטיקן נישט באַשערט געווען.

ווען ס'האָט זיך אַנגעהויבן די ליקוידאַציע פונעם קראַקעווער געטאָ, האָבן די דייטשן, דעם 4טן יוני 1942, אינעם „בלוטיקן דאַנערשטיק“ אַרויסגעפירט אַ פאַרטיע יידן, פרויען, קינדער און זקנים, כדי זיי אַוועק-צושיקן אין טויט-לאַגער בעלזשעץ. צווישן די דאָזיקע „אומניצלעכע“ יידן האָבן זיך אויך געפונען: דער באַרימטער קונסט-מאַלער אַברהם ניי-מאַן און דער גרויסער יידישער פאַלקס-דיכטער און קאַמפּאָזיטאָר מרדכי געבירטיק.

דער ערשטער איז אויפן וועג צו די וואַגאַנען דערשאַסן געוואָרן אַברהם ניימאַן; נאָך אים — זיין בעסטער פריינט מרדכי געבירטיק. דאָס האָט זיי פאַרשפּאַרט דעם טעם פון די בעלזשעצער גאַז-קאַמערן.

20 נישט-פאַרעפנטלעכטע פאַלקס-לידער, געשאַפן אין דער מלחמה-צייט, און איבער 100 אַלטע לידער זענען געבליבן בירושה נאָך מרדכי געבירטיק. זיי וועלן אַריבער לדור-דורות, צוזאַמען מיטן נאָמען פון זייער שעפּער, דעם טרובאַדור פונעם יידישן ליד — מרדכי געבירטיק.

ד"ר דורות גילפער

אַ געוועזענער כאַריסט פון דער פּוילישער שטאַט־אַפּערע און אָפּע־רעטע, דער העלדן־טענאַר יעקב בער גימפעל, האָט אויף זיך גענומען די איניציאַטיוו צו גרינדן אין לעמבערג אַ שטענדיק ייִדיש טעאַטער — דאָס ערשטע ייִדישע טעאַטער, — וווּ מען זאָל שפּילן גאַנצע טעאַטער־פּאַרשטעלונגען. דאָס איז געווען אין די אַכציקער יאָרן פון 19טן יאָר־הונדערט.

ביז דעמאָלט האָט מען אין לעמבערג נאָך נישט געוואָסט פון אַזאַ מין זאָך. ביז דעמאָלט האָבן נאָר די „בראָדער זינגער“ און פּאָלקס־זינגער אויסגעפּילט דעם מאַנגל פון ייִדישן טעאַטער, אויפטרעטנדיק אויף די „ברעטלעך“ פון פּאַרשיידענע לעמבערגער וויינקעלערס, שענקן, ווי אויך אין די גערטנדלעך און רעסטאָראַנען. זיי האָבן געזונגען לידער און גע־געבן סצענעס, וואָס האָבן געדאַרפט פּריילעך מאַכן דעם עולם, וועלכער איז געזעסן אויסגעזעצט ביי טישלעך און זיך משמח געווען מיט די פּאָלקס־קינסטלער, פּאַרטרינקענדיק דערביי אַ געשמאַק גלעזל וויין.

און ס'איז געווען פון וואָס זיך משמח צו זיין, ווען מען האָט געהאַט פאַר זיך אַזעלכע גלענצנדיקע כוחות און „פּריילעך־מאַכער“, ווי חיים בענדעל, הנא שטרודלער, יואל דער מצבה־שלעגער (גלאַנץ), די ברידער הערמאַן און משה וויינבערג מיט זייערע פּרויען, דוד שטעפּלער (פּאַרקע), יוסף וויינשטאַק מיט זיין פּרוי, — די שפּעטערדיקע פּרימאָדאַנע פּרידמאַן, דעסער מיט זיין פּרוי, משה קאַפּ, בענעדיקט שאַפּיר און אַנדערע. די דאָזיקע „פּריילעך־מאַכער“ האָבן זומער־צייט געשפּילט אין יאשא האַנדס גאַרטן און ווינטער — אין פּאַרשיידענע שענקן.

יאַנאַס טורקאַוו

יעקב בער גימפעל האָט געהאַט די גרויסע אַמביציע צו שאַפֿן אַ שטענדיק ייִדיש טעאַטער מיט לייטן צוגלייך, וואָס זאָל שפּילן גאַנצע פּאַר-שטעלונגען.

מיטן דאָזיקן געדאַנק האָט ער זיך אַרומגעטראָגן אַ פּאַר יאָר און עס איז אים נישט לייכט אָנגעקומען דאָס צו רעאַליזירן. ער האָט אויף זיין וועג אָנגעטראָפֿן פּיל שטערונגען. קודם־כל איז אוממעגלעך געווען צו קריגן אַ טעאַטער-זאָל. ער האָט אויך געהאַט אויסצושטיין ביטערע צרות מצד די פרומע יידן, וועלכע האָבן אים געדראָט מיט די שאַרפּסטע קאַנ-סעקווענצן, אויב ער וועט אַפּטון אַזאַ „חילול-השם“. אַפּילו די קאַנסערוואַ-טיווע לעמבערגער ייִדישע קהילה האָט איינגעריסן וועלטן, כדי דאָס נישט צו דערלאָזן. אויסער דעם האָט מען געדאַרפט האָבן אַ קאַנצעסיע פּון דער רעגירונגס-מאַכט, כדי צו קענען עפענען אַ טעאַטער.

יעקב בער גימפעל איז אָבער געווען אַ ייד אַן עקשן, וואָס מער שוועריקייטן ער האָט געהאַט, אַלץ מער האָט ער זיך דערצו אָנגעצונדן. באַקומענדיק אין יאָר 1889 אַ קאַנצעסיע אויף צו שפּילן ייִדיש טעאַטער, האָט ער זיך ווייטער געמיט און ס'איז אים געלונגען צו קריגן אַ גרע-סערן זאָל אין אַן אייזנטייער אויף דער ברייטער גאַס (שפּעטערדיקע — גראַדעצקאַ). ער האָט דאָרט אויפגעשטעלט אַ בינע און אין אַ מזלדיקער שעה געעפּנט דאָס ערשטע ייִדישע טעאַטער אין לעמבערג.

איין זאך, וואָס מען האָט ביי גימפעלן נישט געקענט פּועלן, איז דאָס, אַז ער זאָל אָנגאזשירן צו זיך אין טעאַטער אַ געוויסע צאָל פּון די „בראַ-דער זינגער“.

— נימאלס, — האָט ער געענטפּערט (ער האָט ביזן סוף פּון זיין לעבן גערעדט דייטש), — ווערדע איך אין מיין טעאַטער אַנשטעלן די ברעטעל-שאַושפּילער...

דאָס האָט ער געמיינט די אַקטיאָרן-פּאַלקס-זינגער, וואָס טרעטן אויף אין די שענקן און וויינקעלערס. ער האָט זיך מיט גרויס ביטול באַצויגן צו דעם אַרט אַקטיאָר, הגם צווישן זיי זענען געווען גאָר גרויסע טאַלאַנטן. ביי דער דאָזיקער איינשטעלונג איז ער געבליבן ביזן סוף פּון זיין לעבן און דאָס איז אויך אַריבער בירושה צו זיינע קינדער. פּאַר אַן איינאונאייני-

פארלאשענע שטערן

ציקן „בראָדער זינגער“ האָט גימפעל יאָ געמאַכט אַן אויסנאַם — פאַר יוסף וויינשטאַק.

אין דער אייזנטיסעריי האָט מען געשפּילט צוויי יאָר ייִדיש טעאַטער, דערנאָך איז דאָס טעאַטער איבערגעפּירט געוואָרן אין „פּאָד סאַראַקאַן“, נעבן דער פּראַנץ־יאָזעף־גאַס. דאָרט איז געווען אַ גרויסער זומער־גאַרטן, וווּ מען האָט געשפּילט, און אין פּאַל פּון אַ רעגן — אין אַ פּאַרמאַכטן זאַל. נאָכדעם האָט גימפעל געדונגען דאָס טעאַטער אויף יאַגעלאַנער גאַס 11, וווּ עס איז געווען אַ קליין טעאַטער־ל, אָדער, ווי מען האָט עס גערופן — „בוּדע“, און אַ גרויסער גאַרטן. דאָרט האָט ער, און די איבע־ריקע גימפעלס, געשפּילט, מיט קליינע אויסנאַמעס, ווען זיי זענען אַריבער אינעם גרויסן טעאַטער „קאַלאַסעאום“ אויף סלאַנעטשנע גאַס, ביזן סוף פונעם גימפעל־טעאַטער.

יעקב בער גימפעל איז געווען אַן אינטערעסאַנטער טיפּ מענטש און שוין מיט זיין אויסערלעכקייט האָט ער געמאַכט אַן אימפּאַזאַנטן איינ־דרוק, אַ דאַנק זיין אַטלעטישער פיגור. ער איז געווען הויך און דיק, מיט אַ פאַר גרויסע, לאַנגע וואַנסעס, און האָט גיכער אויסגעזען ווי אַ פּוי־לישער „שליאַכטשיץ“. זיין ליבשאַפט צום ייִדישן טעאַטער איז אויך גע־ווען שטאַרק אַריגינעל. קיין ייִדיש וואָרט האָט ער נישט געקענט. ער האָט גערעדט דייטש. אויב עמעצער פּון די אַקטיאָרן איז זיין טעאַטער האָט גערעדט אויף דער בינע ייִדיש, האָט גימפעל אַ צווייט מאַל דערצו נישט דערלאָזט.

— אויף דער בינע — האָט ער געזאָגט — דאַרף מען רעדן מיט דער יום־טובֿדיקער שפּראַך, נישט אַזוי ווי די „געמיינע לויטע“ (פּראָסטע מענטשן) רעדן צווישן זיך... אויב מען וועט רעדן אויף דער בינע „זשאַר־גאַן“, טאָ מיט וואָס וועט מען זיך אונטערשיידן פּון די „ברעטעל־זינגער“? (ער האָט געמיינט די בראָדער און פּאַלקס־זינגער).

זיין שטאַנדפּונקט איז געווען, אַז דער עולם וויל הערן פּון דער בינע אַ שיינע שפּראַך — און דאָס איז געווען ביי אים דייטש... און נישט געקוקט אויף דעם אַלעם, נישט געקוקט אויף זיינע „אַר־גינעלע“ און מאַדנע באַגריפּן, האָט ער זייער ליב געהאַט דאָס ייִדישע טעאַטער!

יאנאס טורקאוו

פון ערנסטן טעאטער, דאָס הייסט: אַ טעאטער-פאַרשטעלונג אָן גע- זאַנג און טעניץ, האָט ער נישט געהאַלטן. אָן אַקטיאָר, וואָס האָט נישט געזונגען, ד"ה אַ דראַמאַטישער אַקטיאָר, האָט געהייסן ביי אים אַ "רעדער", און אַזעלכן האָט ער נישט אָנערקענט.

דאָס טעאטער וואָס יעקב בער גימפעל האָט געעפנט, האָט ער אָן- גערופן "יידיש-פויליש" טעאטער. דאָס האָט אָבער אַרויסגערופן אַ שטורם פון פּראָטעסט ביי דער פּוילישער עפנטלעכקייט און ער האָט באַלד געמוזט ענדערן דעם נאָמען און אָנרופן עס "דייטש-יידיש טעאטער". אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט מען עס שוין גערופן "יידיש טעאטער", אָדער איינפאַך — "גימפעל-טעאטער". דאָס וואָרט "דייטש" האָט אַראַפּגענומען פונעם אָפּיש יעקב בערס זון, עמיל גימפעל, נאָך דער ערשטער וועלט- מלחמה.

גימפעל האָט, גרינדליך דאָס טעאטער, אַרויסגענומען פון כּאָר פּו- נעם פּוילישן טעאטער, וווּ ער האָט אויך געזונגען, צוויי יידישע כּאָריס- טינס און זיי אַריינגענומען צו זיך אין יידישן טעאטער. מיט דער צייט זענען זיי געוואָרן די זיילן פונעם יידישן טעאטער אין לעמבערג און — שפּעטער — אין אַמעריקע. איינע פון זיי האָט געהייסן רעגינאַ פּראַגער (שפּעטער — צוקערבערג); די צווייטע — פּרידאָ געשאַפּס (שפּעטער: זיבעל).

דורך גימפעלס טעאטער זענען דורכגעגאַנגען אַזעלכע שווישפּילער ווי טאַבאַטשניקאָוו, טאַנצמאַן מיט דער פּרוי, בער בערנשטיין, אָדער, ווי מען האָט אים גערופן, — בערל האַפּקע (ער איז געווען אַן אויסגעצייכנטער טענצער), יוסף עסקרייז, וועלכער האָט אויך אַ צייט לאַנג דיריגירט מיטן אַרקעסטער ביי גימפעלען, בערנאַרד ווילענסקי מיט זיין פּרוי מערי ווילענ- סקי, אַברהם פּישקינד, לייזער גאַלדשטיין, קלמן יאָוילער מיט דער פּרוי, איציקל גאַלדענבערג מיט דער פּרוי, אברהם אַקסעלראַד, יונה רייזמאַן, פּיטער גראַף, שראַמעק, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן אַ באַקאַנטער חזן אין אַמעריקע, יוסף בוקסבוים, דער בלינדער קאַרל זילבער, אָדער, ווי מען האָט אים גערופן — דער בלינדער זילבער, בערטאַ קאַליש, וואָס האָט אָנגעהויבן ביי גימפעלן אין טעאטער אַלס כּאָריסטין און שפּעטער געוואָרן איינע פון די גרעסטע שווישפּילערינס אין אַמעריקע; לאַרעסאַ,

פארלאשענע שטערן

אדעלא קערנער, חנא וואלפסטאל — אלס דיריזשאר פונעם אַרקעסטער, אַנאַ ברי (די שפעטערדיקע פרוי פון באַרימטן שוישפילער־זינגער אַדאַלף מעלצער) און איר שוועסטער ראָזאַ ברי (די שפעטערדיקע פרוי פונעם גרויסן יידישן שוישפילער סעם שילינג), — צוויי טייערע שיינע מיידלעך, וואָס האָבן אָנגעהויבן אַלס כאַריסטינס און שפעטער, נאָכן אָפּפאַרן קיין אַמעריקע פון רעגיאָ פראַגער און פרידאָ געשפּאַס, האָבן זיי פאַרנומען ביי גימפעלן אין טעאַטער דאָס ערשטע אָרט אַלס פרימאָדאַנע און סוב־רעטינ; זעליק שאָר, דער פּאָטער פון משה שאָר, שפעטער האָט אויך משה שאָר אָנגעהויבן צו שפילן ביי יעקב בער גימפעלן עפּיזאָדן־ראָלן. נאָכדעם אָבער ווי כמעט אַלע זענען פון גימפעלן אַוועק קיין אַמעריקע, איז משה שאָר, אַלס דער איינציקער אין דער נייער טרופּע, וואָס האָט געקענט לייענען יידיש, געוואָרן דאָרט סופּליאַר. אין דער זעלביקער צייט האָט משה שאָר אָנגעהויבן צו שרייבן פּיעסן. זיין ערשטע פּיעסע, וואָס ער אַליין האָט אויפגעפירט ביי גימפעלן אין לעמבערג, איז געווען: „דער יידישער פּאָוסט“. אין די לעצטע יאָרן פון יעקב בער גימפעלס הערשאַפט האָבן אָנגעהויבן ביי אים צו שפילן: אַדאַלף מעלצער, סעם שילינג און יודל גוטמאַן.

יעקב בער גימפעל האָט געהאַט צוויי זין — איינער האָט געהייסן: עמיל, וועלכער איז מיט דער צייט געוואָרן געשעפּטס־פירער אין זיין טעאַטער; דער צווייטער — אַדאַלף, האָט געלערנט מוזיק אין קאָנסע־וואַטאָריע.

דער אַלטער גימפעל האָט קיינמאַל נישט אָפּגעזאָגט קיין אַקטיאָר פון דער טרופּע און ער האָט דאָרט געקענט אויסלעבן זיינע יאָרן. די דאָזיקע שיינע חזקה האָט אויך איבערגענומען זיין יורש און נאָכפּאָלגער — עמיל, ביי וועלכן אַקטיאָרן האָבן נישט געדאַרפט מורא האָבן צו פאַרלירן זייער אַרבעט.

ווי געזאָגט, האָט דער אַלטער גימפעל גערעדט נאָר דייטש. די פּיעסן, וועלכע מען האָט לרוב אימפּאַרטירט פון אַמעריקע, זענען אויך געווען געשריבן דייטשמעריש. גימפעל האָט געהאַט אַ טבע צו פאַרקירצן אַלע פּיעסן, ווען מען האָט אים געפרעגט (צו אים האָט מען זיך אויך געמוזט ווענדן אין דייטש):

יאנאס טורקאוו

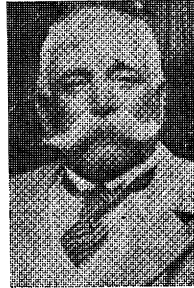
— וואָס שפּילט מאַן הויטע, הער דירעקטאָר? — האָט ער געענט-
פּערט: — איך שפּילע הויטע דען „יאָזעל“ (ד״ר יאָזעלמאַן), אָדער „דאָס
צענטע“ (דאָס צענטע געבאַט), אָדער „הערצעלע“ (הערצעלע מיוחס) אא״וו.

אַדאָלף גימפּעל

עמיל גימפּעל

יעקב־בער גימפּעל

טיילמאַל האָט ער זיך אין זיין נאַאיווקייט אַזוי פאַרגאַלאַפּירט, אַז
ווען מ'האַט אים געמאַלדן, אַז דער כאַריסט פון זיין טרופּע וואָלין (אַ פע-
נאַמענאַלער באַס) איז קראַנק געוואָרן, האָט ער אויסגעשרייען:
— יאָ, דאָס מאַכט ניכטס, זאָל די פעני זינגען באַס (ס'מאַכט נישט
אויס, זאָל פעני — די בעסטע כאַריסטין פון טעאַטער — זינגען באַס)...
אָדער אַ צווייט מאַל, ווען ס'האַבן אין אַ געוויסן טאַג פאַרשטרייקט
די שוועסטערס ברי און באַין אופן נישט געוואָלט אויפטרעטן, אַזוי, אַז
ס'האַט אויסגעפעלט אַ פרימאַדאַנע, האָט גימפּעל געהייסן רופן צו זיך אָדער-
לאַ קערנער, — זי זאָל אויפטרעטן. גראַד אין דעם טאַג איז פאַרגעקומען
די חתונה פון אָדעלאַ קערנער מיט ראָזענטאַלן. מען האָט גימפּעלן דער-
קלערט, אַז ס'איז דאָך אוממעגלעך זי זאָל היינט אַוונט אויפטרעטן, ווייל
זי וועט שטיין אונטער דער חופּה. אויף דעם האָט גימפּעל געענטפּערט:
— דאָס גיבטס ניכט, זאָל זי צוערסט שפּילן אונד נאַכהער הייראַטן
(אַזוי קען נישט זיין, פריער זאָל זי שפּילן און דערנאָך חתונה האַבן...),
נישט געקוקט אויף אַלע זיינע חסרונות, האַבן די אַקטיאָרן זייער ליב
געהאַט דעם אַלטן גימפּעל. ער איז געווען אַן ערלעכער און יושרדיקער

פארלאשענע שטערן

מענטש. פונקט ווי גרויס ער איז געווען, אזוי נאָאיוו איז ער אויך געווען. ער האָט נישט פיינט געהאַט צו מאַכן אַ שנאַפּס, און דעמאָלט האָט ער געקענט לאָזן אין גאַנג זיין גרויסע פּאַנטאַזיע און דערציילן נישט גע- שטויגענע זאַכן, אין וועלכע ער אַליין האָט געגלויבט.

זומערצייט פלעגט ער מיט זיין טרופע אַרויספאַרן אויף דער פּראָווינץ. ווי געוויינלעך, פלעגן די טעאַטער-פּאַטריאַטן אויף דער פּראָווינץ אַרומ- רינגלען דעם דירעקטאָר גימפעל און געוואַרט אויף אַ גוט וואַרט פון אים. דעמאָלט האָט ער זיך געפילט ווי אַ קיניג אויפן טראָן. ער פלעגט זיי דערציילן פּאַרשיידענע מעשיות וועגן זיינע אויפטוען אויפן טעאַטער- געביט; וואָס פּאַראַ ריזן-סומעס עס קאָסט אים אָפּ די אויסשטאַטונג פון יעדער פּיעסע (די דעקאָראַציעס און קאָסטיומען פלעגט ער תמיד מיטנע- מען מיט זיך אויפן טור). אַט, למשל, זאָגט ער, קאָסט אים בלויז דער פּאַרהאַנג — צוואַנציק טויזנט גולדן... אין דער אמתן האָט דער פּאַרהאַנג געקאָסט ביי טויזנט גולדן. ווען ער פלעגט דערציילן זיינע פּאַנטאַסטישע מעשיות, — פלעגט ער שטענדיק צורופן אַלס עדות איינעם פון זיינע אַקטיאָרן און יענער האָט געמוזט באַשטעטיקן די ווערטער פונעם דירעק- טאָר, נישט וועלנדיק מאַכן פון אים קיין ליגנער. יעדן איינעם פלעגט יעקב בער גימפעל רופן נישט אַנדערש, ווי: „מיין קינד“. אַלע האָבן זיך טאַקע באַצויגן צו אים ווי צו אַ טאַטן. ער איז באמת געווען דער טאַטע פונעם ייִדישן טעאַטער אין לעמבערג.

ביי יעקב בער גימפעלן האָט אַברהם גאַלדפּאַדן אויפגעפירט צום ערשטן מאל אין לעמבערג זיין „יהודית הולפרנוס“, „משיחס צייטן“, „ד״ר יאַזעלמאַן“ און „לא תחמוד“ (דאָס צענטע געבאַט). אויך יעקב גאַרדין איז געווען ביי גימפעלן.

משה ריכטער האָט אויך דעביוטירט אַלס שרייבער ביי יעקב בער גימפעלן אין יאָר 1897, אויפפירנדיק „חרם דרבינו גרשום“, דערנאָך — „הערצעלע מיוחס“.

„הערצעלע מיוחס“ איז געווען די ערשטע פּיעסע אין לעמבערגער ייִדישן טעאַטער, וואָס האָט באַרירט אַ סאַציאַלן פּראָבלעם און דערפאַר האָט זי געטראָפן צום געשמאַק פונעם דעמאָלטיקן טעאַטער-עולם. אַגב איז משה ריכטער געווען אויך דער שפּראַך-רעוואָלוציאַנער אין לעמ-

יאַנאַס טורקאַוו

בערגער יידישן טעאַטער. ביי אים האָבן די העלדן פון זיין פיעסע גע-
רעדט אויף יידיש. און נישט געקוקט אויף אַלע פראַטעסטן פון אַלטן
גימפעל, אַז מען מאַכט אים אומגליקלעך; אַז מען וועט אים, צוליב דעם,
פאַרטרייבן דעם עולם פון טעאַטער, האָט משה ריכטער באַן אופן נישט
געוואָלט אַנדערש די פיעסע שטעלן. און ווער שמועסט נאָך, אַז די פיעסע
האַט שטאַרק אויסגענומען ביים עולם און יעדן אַוונט איז דאָס טעאַטער
געווען איבערגעפולט, האָט יעקב בער גימפעל שוין שפעטער געמוזט
נאַכגעבן, ווען מען האָט אויף דער בינע פון זיין יידיש טעאַטער אַנגע-
הויבן רעדן יידיש...

אין יידישן טעאַטער האָט געמוזט שפילן אַ מיליטערישער אַרקעסטער
פון דער עסטרייכישער אַרמיי. דער דיריזשאָר איז צו יענער צייט געווען
אַ גוי, מיטן נאָמען יאַזעף פלעצעטי, אַדער, ווי מען האָט אים גערופן:
„יאַסל“. היות „יאַסל“ האָט דיריגירט לויטן מיליטערישן סטאַמפּ, און
אַדאַלף גימפעל איז געווען אַ פיל בעסערער דיריזשאָר פון אים, האָט מען
אויסגעפועלט ביי „יאַסלען“, אַז די „פרעמיערעס“ זאָל דיריגירן אַדאַלף
גימפעל. ער האָט נאָר געמוזט אַנטון אַ מיליטערישן מונדיר בעת ער
האַט דיריגירט מיטן אַרקעסטער און געמוזט די גאַנצע צייט זיצן אַזוי, אַז
מען זאָל אים נישט דערקענען.

נאָך יעקב בערס טויט (יאָר 1906) האָט עמיל, וואָס איז געווען פיפּי-
קער פון אַדאַלפּן, איבערגענומען די קאַנצעסיע אויף דעם טעאַטער, די
גאַנצע טעאַטער־ביבליאָטעק מיט די פיעסן, אַלע קאַסטיומען, דעקאָראַציעס
און... אַנגאַזשירט דעם ברודער אַדאַלף אַלס אַנגעשטעלטן אין טעאַטער,
איינצולערנען די אַקטיאָרן זינגען, און צו דיריגירן פון צייט צו צייט
מיטן אַרקעסטער (שפעטער איז אַדאַלף גימפעל געוואָרן דער הויפּט־דירי-
זשאָר פונעם אַרקעסטער).

אַזוי ווי די מוזיק האָט געהאַט ביי זיך אַדאַלף, האָט ער די נאָטן
נישט געוואָלט צוריקגעבן עמילן. עמיל ווידער האָט אַנגעזאָגט דעם סופּ-
ליאַר, אַז נאָכן פאַרענדיקן די פאַרשטעלונג, מוז ער אים צוריקגעבן אין
דער האַנט אַריין די פיעסע. די פיעסן האָבן דעריבער געהערט צו עמילן,
און די נאָטן — אַדאַלפּן. אַדאַלף האָט זיך געהייסן באַצאָלן פאַר די נאָטן
פאַר יעדן מאָל שפילן.

פארלאשענע שטערן

דער דאזיקער קאמף צווישן די צוויי ברידער איז אָנגעגאַנגען ביזן סוף פון זייער לעבן. זיי האָבן צווישן זיך נישט גערעדט. עמיל איז מיט דער צייט געוואָרן אַ גביר און אַדאָלף איז געבליבן אַ קבצן. אַדאָלף האָט אָבער געהאַט דריי געראַטענע זין — אַלע באַרימטע מוזיקער: קאַראַל — באַרימטער פּיאַניסט און דיריגענט; קובאַ — פּיאַניסט-באַגלייטער און באַראַניסלאָוו גימפּעל — וועלט-באַרימטער פּידל-ווירטואַן.

להיפוך צו יעקב בערן, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ ריז, זענען זיינע ביידע זין, עמיל און אַדאָלף, געווען קליינע.

עמיל גימפּעל איז נישט געווען אַזוי באַליבט ביי די אַקטיאָרן, ווי זיין פּאַטער יעקב בער, הגם ער איז, פּונקט ווי זיין טאַטע, געווען אַן ערלע-כער מענטש און קיינעם, אויסער דעם אייגענעם ברודער, נישט באַעוולהט. עס האָט אים אָבער געפּעלט די גוטמוטיקייט און ברייטהאַרציקייט פון זיין פּאַטער יעקב בער.

להיפוך צו יעקב בערן, איז עמיל געווען אַ פאַרמאַכטער אין זיך, אַ צוריקגעצויגענער, אַ ווייניק-באַרעדעוודיקער און שטילער. ער האָט געשטמט מיט זיין קאַרגשאַפט, וואָס איז שוין פשוט דערגאַנגען ביז צו אַן אַבסורד. האָבן חברה-אַקטיאָרן אים אָפּגעטון פאַרשיידענע צו-להכעיס-שפיצלעך, ווי, למשל, איבערגעשניטן אַ דעקאַראַציע, ער זאָל מוזן מאַכן אַ נייע אַאָיו.

דער אַקטיאָר לייב קאַליש, וואָס איז געווען באַקאַנט פאַר אַ גרויסן וויצלער, האָט אים אָפּגעטון אַזאַ שפיצל: ער פלעגט אַהיימנעמען אַ קאַס-טיום פון טעאַטער, מאַכן דערפון אַ פעקל און צומאַרגנס קומען צו דער פאַרשטעלונג מיטן פעקל אונטערן אַרעם. כדי אַריינצוקומען אין טעאַטער, האָט מען געמוזט פאַרבייגיין די הויפט-טיר, וועלכע עמיל גימפּעל פלעגט קאַנטראָלירן און זי נישט אָפּלאָזן אויף קיין רגע, עס זאָל זיך קיינער נישט אַריינגעבענען אין טעאַטער אָן אַ בילעט — און ביי אים האָט קיין שפּילקע נישט געקענט דורך, ער זאָל עס נישט באַמערקן.

ווען גימפּעל האָט באַמערקט קאַלישן מיט אַ פעקל אונטערן אַרעם (ער האָט געוויסט, אַז קאַליש האַנדלט מיט פאַרשיידענע זאַכן), האָט ער אים געפרעגט, וואָס ער האָט צו פאַרקויפן. קאַליש האָט אים געענטפּערט,

יאנאס טורקאוו

אז עס איז שוין פאַרקויפט און דער סוחר וועט היינט קומען נאך דעם
אין טעאטער אַריין.

— אָבער קענסט עס דאָך מיר ווייזן, כ'וועל עס נישט אויפּעסן —
האַט צו אים געזאָגט גימפעל.

— צו וואָס זאָל איך עס אייך ווייזן, אַז כ'האַב עס שוין סיי ווי פאַר-
קויפט!

קאַליש האָט אים אַזוי לאַנג „אַנגעצויגן“, ביז גימפעל האָט אים שוין
נישט אָפּגעלאָזט און ער האָט געמוזט עפענען דאָס פעקל. גימפעל האָט
עס גוט באַטראַכט און געפרעגט, וויפל דער קונה גיט אים דערפאַר. קאַליש
האַט געזאָגט דעם פרייז.

— טאָ נאַזשע דיר דאָס געלט און פאַרקויף עס מיר.

— אַז כ'האַב עס שוין פאַרקויפט, קען איך דאָך צוויי מאָל נישט
פאַרקויפן די זעלביקע זאַך — זאָגט קאַליש, אָן אַ שמיכל אויפן פנים.

— אַז דו האַסט עס נאָך ביי זיך, הייסט עס נישט פאַרקויפט — און
מיט די ווערטער שלעפט ער אים מיט געוואַלט אַרויס דאָס פעקל און באַ-
צאָלט אים די פאַרלאַנגטע סומע.

איניקע מאָל האָבן זיך איבערגעחזרט די דאָזיקע „טראַנזאַקציעס“
און גימפעל האָט נישט געוואוסט, אַז ער קויפט זיינע אייגענע זאַכן (ער האָט
זיי געהאַט אַזוי פיל, אַז ער אַליין האָט זיי נישט דערקענט). ביז אַלע
אַרום האָבן שוין הויך דערפון גערעדט און ס'איז דערגאַנגען צו גימפעל.
אַן אויפגערעגטער לויפט אַריין גימפעל צו קאַלישן אין דער גאַרדעראַב:
— דו לאָבות, דו באַגבעסט מיך און דערנאָך פאַרקויפטו מיר די
גנבה?!

— ערשטנס, באַגנבע איך אייך נישט, נאָר כ'באַרג אויס די זאַכן;
צווייטנס, רייסט איר עס דאָך מיר אַליין אַרויס פון דער האַנט און איר
גיט מיר נאָך דערצו געלט, וויפל איך וויל נאָר אַליין! — זאָל איך נישט
נעמען?

די דאָזיקע שפּיצלעך פלעגט מען אים אָפטון נישט פון ביזוויליקייט,
נאָר פשוט, כדי זיך מיט אים אַ ביסל צו רייצן, צוליב זיין גרויסער
קאַרגשאַפט.

פארלאשענע שטערן

זומער-צייט פלעגן קומען צו אים אַקטיאָרן — געסט פון אַמעריקע (עמיל גימפּעל האָט פיינט געהאַט צו רירן זיך פון אַרט און ער פלעגט נישט אַרויספאַרן אויף אַ טורנע איבער דער פּראָווינץ, ווי זיין פּאַטער פלעגט עס טון). די געקומענע „סטאַרן“ פלעגן שפּילן אין גאַרטן-טעאַטער און דעמאָלט זענען טאַקע געוואָרן די גרעסטע געשעפטן, ווייל דער ווינ-טער-זאַל איז געווען צו קליין, אַזוי, אַז ס'האַט זיך נישט געלוינט נישט פאַר די געסט און נישט פאַר דער דירעקציע. עס זענען צו גימפּעלן געקור-מען אויף גאַסט-אויפטריטן; זיגמונט פיינמאַן, לואיס היימאַן, מאָריס מאָש-קאַוויטש, היימאַן מייזעל (אין „שמאַטע-קלויבער“ — די ראָל האָט שפּע-טער איבערגענומען סעם שילינג און געהאַט אין איר אַ רייזיקן דערפאַלג); יעקב זילבערט, דינה פיינמאַן, באָריס טאַמאַשעווסקי און פּיל אַנדערע.

אויף איין גאַסטראַליאַר, דזשאָו (יוסף) קעסלער, וואָס איז געקומען פון לאַנדאַן, ווייל איך זיך דאָ אָפּשטעלן, ווייל ס'איז פאַרבונדן מיט אַ כאָ-ראַקטעריסטישן עפּיזאָד. דזשאָו קעסלער איז אויפגעטראָטן אין לעמבער-גער ייִדישן טעאַטער אין שעקספּירס „האַמלעט“ — ס'ערשטע מאָל אויף דער ייִדישער בינע אין לעמבערג.

ווי נאָר מען האָט אַנאַנסירט, אַז דער באַרימטער שווישפּילער דזשאָו קעסלער פון לאַנדאַן וועט שפּילן „האַמלעט“, האָבן זיך פּלוצלונג באַוווּזן אין גאַס פּלוג-בלעטלעך, אין וועלכן מען האָט געפאַדערט, אַז „האַמלעט“ זאָל געשפּילט ווערן אויף ריין-ייִדיש און נישט אויף דייטשמעריש.

צו דער פרעמיערע פון „האַמלעט“ זענען אַלע בילעטן געוואָרן פון פּריער אויספאַרקויפט. דער עולם האָט זיך אַנגעהויבן צונויפזאַמלען פאַרן טעאַטער, לאַנג פאַרן אָנהויב פון דער פאַרשטעלונג. צווישן פאַרזאַמלטן עולם האָט זיך אַנגעהויבן אַ הייסע דיסקוסיע, צי ייִדישע אַרטיסטן דאַרפן שפּילן אין דייטש, צי אין ייִדיש. דער צד, וואָס איז באַשטאַנען פון גראַבע יונגען (אין גאַליציע, אין פּראַנק-יאָזעפּס צייטן פלעגן גראַבע יונגען אויך רעדן דייטש), האָט געשריגן, אַז מען מעג שפּילן אויף וואָס פאַר אַ שפּראַך מען וויל, אַבי מען זאָל שפּילן „מאַמלעט“ (אַזוי האָט ביי זיי געהייסן „האַמלעט“); דער צווייטער צד, וואָס איז באַשטאַנען פון מער אויפגעקלער-טע, ס'רוב — יוגנט, האָט געוואָלט הערן אויף דער ייִדישער בינע — די ייִדישע שפּראַך.

יאנאס טורקאוו

די דיסקוסיע איז געוואָרן וואָס אַמאָל הייסער — ביז ס'איז אויסגע-
בראַכן אַ גרויס געשלעג. מען האָט אַרויסגערופן פּאַליציי, וועלכע האָט
זיך אָבער נישט געקענט קיין עצה געבן מיטן צעיושעטן עולם און זי
האָט געמוזט אַראָפּברענגען אויפן „שלאַכט-פעלד“ רייטער-פּאַליציי, וועל-
כע האָט ענדלעך באַרואיקט דעם עולם...

ביון אָנהויב פון דער פּאַרשטעלונג איז דער עולם צוריקגעקומען און
דאָס מאָל — רואיק אַריין אין זאָל. איצט איז די גאַנצע אויפּמערקזאַמקייט
געווען געווענדט צו דער בינע. ווען דזשאָו קעסלער האָט אָנגעהויבן
צו רעדן (דייטש, פּאַרשטייט זיך), האָבן זיך דערהערט פון זאָל אויסגע-
שרייען: „ידיש, ידיש!“ — אויף דעם האָט די „גאַלעריע“ געענטפערט,
אַז אויב ס'וועט נישט ווערן שטיל, וועלן זיי אַראָפּ אין זאָל און „באַנייען
דעם קאַמף“...

עס האָט זיך ענדלעך באַרואיקט. דזשאָו קעסלער האָט אויסגעזען אַזוי
אימפּאַזאַנט, אַזוי שיין אין זיין קאַסטיום מיט די טריקאַטן, אַז דער עולם
האָט פּאַרגעסן וועגן „ידיש“, וועגן זיין שפּילן, און איז געזעסן פּאַרגאַסן
פון זיין שיינקייט...

דער רעזשיסאָר פון דער פּאַרשטעלונג איז געווען יודל גוטמאַן. נאָך
פאַר דער פּאַרשטעלונג האָט עמעצער פונעם עולם אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג,
אַז גוטמאַן האָט עס אונטערגעשטעלט די מענטשן, זיי זאָלן אַראָפּרייסן
די פּאַרשטעלונג, ווייל ער, גוטמאַן, איז אַ „קאיאָף“ (אויף טעאַטער-לשון
הייסט „קאיאָף“ — נישט קיין פּאַרגינער) און האָט פיינט אויסלענדישע
גאַסטראָליאָרן. דערפאַר האָט ער געוואַלט אַרויסרופן אַ סקאַנדאַל אין
טעאַטער מיטן ידיש, הגם ער אַליין האָט צו יענער צייט גערעדט דייטש-
מעריש...

אויך צו קעסלערן איז דערגאַנגען דער קלאַנג וועגן גוטמאַנס מכלומר-
שטער שוילד אינעם סקאַנדאַל. אָבער זייענדיק דערמוטיקט פון די גרויסע
אַפּלאַדיסמענטן, מיט וועלכע ער איז באַשאַנקען געוואָרן פון עולם, איז
ער נאָכן דריטן אַקט אַרויס אויף דער בינע, געהאַלטן אַ „ספּיטש“ צום
עולם, באַדאַנקט פאַר דער באַגייסטערטער אויפנאַמע און גלייך נאָכדעם —
אַרויסגעפירט אויף דער בינע יודל גוטמאַנען, וואָס האָט געשפּילט „פּאַלאַ-
ניוסן“. ביי אַ שטורמישער אַוואַציע האָט אים קעסלער געדריקט די האַנט

פארלאָשענע שטערן

און פריילעך דערקלערט דעם עולם, אַז גוטמאַן איז אינעם גאַנצן ענין גאָט די נשמה שולדיק, ווייל ער האָט קיין שום שייכות נישט צום פיינ- לעכן אינצידענט.

נאָך דער פאַרשטעלונג, ווען דזשאָו קעסלער איז אַרויס אויף דער גאַס, האָבן אים אָפגעוואַרטט בעל-עגלות, וואָס זענען, אַגב, געווען צאָלרייך פאַרטראַטן אין טעאַטער, אויסגעשפּאַנט די פּערד פון אַ דראַשקע (אַדער, ווי מען האָט עס אין גאַליציע גערופן — פּיאַקער) און אַליין אים אָפגע- פירט ביז צום קאַפּע „אַבאַציאַ“. דער גאַנצער עולם, וואָס האָט אָפגעוואַרט קעסלערן פאַרן טעאַטער, האָט געשרייען: „האַך לעבע דער שטערן פון דער ייִדישער בינע יאַזעף קעסלער!“

ווי מען האָט זיך שפּעטער דערוואַסט, זענען די אינציאַטאַרן פון דער גאַנצער געשיכטע מיטן פּראַטעסט קעגן דייטש רעדן אויף דער ייִדישער בינע געווען די טשערנאָוויצער ייִדישע סטודענטן, ווען קעסלער האָט געשפּילט אין טשערנאָוויץ „האַמלעט“ און אָנגעהויבן צו רעדן דייטש, האָבן זיי אים דאַרט אויסגעפּייפט...

אין דער טרופּע פון עמיל גימפּעל האָבן, אין פאַרשיידענע צייט- אָפּשניטן, מיטגעאַרבעט, אויסער יודל גוטמאַן מיט זיין פּרוי, — שלי- פּערשטיין (דער פּאַטער), סעם שילינג, ראָזאַ ברי, אַדאַלף מעלצער, ז. ליבגאַלד (פּאַטער פון לעאַ ליבגאַלד), אַנאַ ברי, שנעק, שפּאַצער, שטרענג, לאַרעסקאַ, מאַלווינאַ יאַלעס, ישראל ראָזענבערג מיט זיין פּרוי שרה און שפּעטער אויך זייער טאַכטער און זייער זון טוביה ראָזענבערג, יענקל פּוקס מיט זיין פּרוי ראָזאַ פּוקס (די עלטערן פון לעאַ פּוקס), לייב קאַליש, משה טאַרלאָווסקי, לופּטיג, מאיר מעסטעל, יעקב רעלעס, גרשון ראָט, פּרענקעל, יעטע האַכבערג, בער האַרט, וואַלף מערקור, יעקב פּריזאַמענט, יאַזעף שענבערג, ראָוד, עלקע דאַרף, יצחק וואַלדבערג א"א.

לודוויק זאַצן, וועלכער האָט זיך געווענדט צו גימפּעלן, ער זאל אים אָננעמען אין טעאַטער, האָט גימפּעל נישט געוואַלט אָנגאַזשירן, מחמת, ווי ער האָט געזאָגט, זאַץ האָט אַ שלעכטע פּיגור... ערשט נאַכדעם ווי לודוויק זאַץ האָט זיך באַוואוסט געמאַכט מיט זיין שפּילן אין גאַרדינס „שחיטה“ (שמואל יאַסל) אין בער האַרטס טרופּע אויף דער פּראָווינץ, האָט אים גימפּעל אָנגאַזשירט צו זיך אין טעאַטער. שפּעטער האָט אויך געשפּילט

יאנאס טורקאוו

ביי גימפעלן זאָס יינגערער ברודער עלע (דער שפעטערדיקער עלע מינץ).

אויך אלעקסאנדער גראנאכן האָט גימפעל נישט געוואָלט אַנגאַזשירן צוליב... זיינע קרומע פיס.

פונקט ווי זיין פאָטער יעקב בער, האָט אויך עמיל גימפעל נישט גע-וואָלט אַנגאַזשירן אין זיין טעאָטער די געוועזענע „בראָדער זינגער“, אָדער „פאָלקס-זינגער“, וואָס זענען אויפגעטראָטן אין די קאָפּעס און וואָדע-ווילן — און דאָרט זענען דאָך געווען אַזעלכע כוחות, ווי די שטראַמערס, פעפי ליטמאַן, חנא שטרודלער, פיליפ און סאַלטשע ווייזענפריינד (די עלטערן פון פאָול מוני — מוני ווייזענפריינד), פיטשע גלאָנץ, ישראל גאַלדשטיין, ש. פאָדזאַמטשע, יונה רייזמאַן און פיל אַנדערע באַגאַבטע אַקטיאָרן, וואָס זענען אויפגעטראָטן ביי באַמבאַכן אין שענק אויף דער ברייטער גאַס און אין אַנדערע קאָפּעס און שענקן.

די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה האָט שוין דאָס גימפעל-טעאָטער איבערגענומען עמיל'ס זון ד"ר מ. גימפעל צוזאַמען מיט זיין פרוי מאַלווינאַ יאַלעס-גימפעל.

ד"ר מ. גימפעל איז נישט געווען קיין אַקטיאָר (פונקט ווי זיין ברודער — אַ באַקאַנטער לעמבערגער כירורג); ער האָט געהאַט אין לעמבערג אייניקע קינאַס און ביים יידישן טעאָטער האָט ער נאָר צוגעהאַלפן זיין פרוי מאַלווינאַ יאַלעס-גימפעל, וואָס איז געווען די פאַקטישע דירעקטאָרין פונעם טעאָטער.

עמיל גימפעל האָט זיך אָבער נישט געקענט אַפּזאָגן פונעם פאַר-געניגן צו שטיין ביי דער טיר פונעם הויפט-אַריינגאַנג אין טעאָטער און אַכטונג געבן, אַז קיינער זאָל זיך נישט אַריינגובענען אָן אַ בילעט...

דער דריטער און לעצטער דור פון דער גימפעל-דינאַסטיע האָט גע-בראַכן די טראַדיציע פון יעקב בערן און עמיל גימפעל און געביטן דעם אַנסאַמבל, באַזייטיקנדיק פון דאָרט אַ ריי אַלטע אַקטיאָרן.

די יונגע גימפעלס האָבן געפירט דאָס טעאָטער מיט אַ שטאַרקער האַנט. איינס — וואָס עס רעדט לטובת זיי און פאַר וועלכן עס קומט זיי אַ קאַמפּלימענט, איז דאָס, וואָס זיי האָבן געהאַלטן פון אַ בעסערן רעפּער-טואַר און באַמיט זיך כסדר אויפצופירן בעסערע פּיעסן, אַראָפּברענגענדיק

פארלאשענע שטערן

צו דעם צוועק ערנסטע שוישפילער און רעזשיסארן. און אויב די פרזער-דיקע צוויי דורות פון דער דינאסטיע גימפעל האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין שום אינטערעס פאַר דער שפראַך-קולטור, האָט יאַלעס-גימפעל מיט איר מאַן זיך באַמיט, אַז עס זאָל ביי זיי אין טעאַטער גערעדט ווערן אַ שיינער ייִדיש.

זיי זענען אויך צוגעטראָטן אַלס שותפים צום „קאַלאַסעאום“-טעאַטער אין לעמבערג און אַזוי אַרום געפירט דאָרט צוויי ייִדישע טעאַטערס. קורץ פאַרן אויסברוך פון קריג האָבן זיי פאַרענדיקט דאָס בויען פון אַ פּרעכטיקן טעאַטער-בנין, וואָס איז געשטעלט געוואָרן אויפן אָרט פון דער אַמאָליקער גימפעל-בודע.

מאַלווינאַ יאַלעס-גימפעל איז געווען אַ גוטע אַנפירערין פון טעאַטער, אָבער נאָך אַ בעסערע שוישפילערין.

איר בינע-קאַריערע האָט זי אָנגעהויבן אין קינדער-פאַרשטעלונגען, וועלכע ס'האָט אַרגאַניזירט אין לעמבערג משה טאַרלאָוסקי. זיי האָבן געשפילט טעאַטער יעדן שבת אויף אַ בוידעם.

מאַלווינאַ יאַלעס-גימפעל

דאָס פּובליקום איז באַשטאַנען פון בלויז קינדער. קיין איינטריטס-געלט האָט מען נישט גענומען, דערפאַר אָבער האָט יעדער קליינער צושויער געמוזט ברענגען מיט זיך שטאַלענע קנעפלעך, פאַר וועלכע ער האָט באַקומען אַ „בילעט“... די קנעפלעך האָבן די „אַרטיסטן“ שפּעטער פאַר-קויפט. דאָס איז אַזוי לאַנג אָנגעגאַנגען, ביז די קינדער האָבן שוין נישט געהאַט פון וואַנען אַראַפּצורייסן די שטאַלענע קנעפלעך. שפּעטער איז יאַלעס אויפגעטראָטן צוזאַמען מיט טאַר-לאָוסקי יעדן שבת אין גאַרטן „נאַ זניעשיעניו“.

דער רעפּערטואַר זייערער איז באַשטאַנען פון פּראַגמענטן פון גע-שפּילטע פּיעסן (אין ייִדישן טעאַטער), ווי אויך פון דועטן, וואָס זיי האָבן געזונגען. דאָ האָבן די קינדער-אַקטיאָרן שוין באַקומען באַצאַלט פאַר זייער שפּילן.

פון צייט צו צייט פלעגט קומען אין שול, וווּ מאַלווינאַ יאַלעס האָט

געלערנט, דער דיריזשאָר פונעם לעמבערגער רעפארמירטן טעמפל, כדי אויסצופראַבירן די קינדער זינגען. אזוי ווי יאַלעס האָט געהאַט אַ פיינע שטימ, האָט מען זי גענומען אין טעמפל-כאַר. פון טעמפל-כאַר פלעגט דער דיריזשאָר פון פוילישן טעאַטער נעמען די קינדער צו געוויסע אָפּערעס, וווּ מען האָט געדאַרפט האָבן אַ קינדער-כאַר. מאַלווינאַ יאַלעס איז אויך גענומען געוואָרן. אַגב, האָט אין דעם זעלביקן כאַר פון דער אָפּערע גע-זונגען מיט אַ פאַר יאָר פּרזער — לודוויק זאַץ.

מאַלווינאַ יאַלעס האָט אַמאַל געלייענט אויפן אָפּיש פונעם יידישן טעאַטער, אַז יונגע מיידלעך און יונגע בחורים, וואָס באַזיצן שטימעס צו זינגען, זאַלן זיך מעלדן צו אַדאַלף גימפעל אין יידישן טעאַטער. אזוי אַרום איז זי אַנגענומען געוואָרן אַלס כאַריסטיין אין יידישן גימפעל-טעאַטער, פון וועלכן זי איז מיט דער צייט געוואָרן די דירעקטאָרין.

בעת דער פאַרשטעלונג פון „ינדעלע דער בלינדער“ איז אַמאַל קראַנק געוואָרן די אַקטריסע עלקע דאַרף, האָט מען יאַלעס געגעבן די ראַל צו פאַרטרעטן איר קראַנקע קאַלעגין. זי האָט אין דער ראַל שטאַרק אויסגע-נומען. פון דעמאַלט אָן האָט זי אַנגעהויבן צו באַקומען קליינע ראַלן.

עמיל גימפעלס זון, מאַוריצי, וואָס פלעגט זיין אָן אָפּטער איינגייער אין טעאַטער, האָט זיך פאַרליבט אין דער שיינער, באַחנטער מאַלווינאַ יאַלעס. זיינע עלטערן האָבן באַין אופן נישט געוואָלט איינגיין אויף דעם שידוך. מען האָט דעם זון „פאַרשיקט“ קיין ווין ווייטער צו שטודירן. עס האָט אַבער גאַרנישט געהאַלפן. וואָס מער דער יונגער גימפעל האָט שטו-דירט, אַלץ מער האָט ער ליב געקריגן מאַלווינען... נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן זיי חתונה געהאַט און ביזן סוף פון זייער לעבן — געווען אַ גליקלעך פאַרפאַלק.

מאַלווינאַ יאַלעס איז געווען זייער גוט סיי אין דער דראַמע, סיי אין דער אָפּערעטע. זי איז אָפט אַנגאַזשירט געוואָרן אויף גאַסטראַלן אין פוילן און אין רוסלאַנד און האָט אומעטום געהאַט אַ פאַרדינטן דערפאַלג. די לעצטע פאַר יאָר האָט זי זיך צוריקגעצויגן פון שפּילן טעאַטער און פאַרנומען דאָס אַרט בלויז אַלס דירעקטאָרין פון גימפעל-טעאַטער און פונעם „קאַלאַסעאום“ — אַגב האָט זי זיך זייער גוט אַריענטירט אין טעאַטער-ענינים.

פארלאשענע שטערן

ווען דער נייער „גימפעל-טעאטער“ איז אויפגעבויט געווארן, איז יאָר 1939, קורץ פארן אויסברוך פונעם קריג, האָט מאַלווינאַ יאַלעס מיך אַנגאַזשירט אַלס קינסטלערישן לייטער און רעזשיסאָר פונעם טעאטער, וווּ זי האָט אויך געזאָלט אויפטרעטן. אַלס ערשטע פיעסע האָב איך געדאַרפֿט שטעלן שמעון שפונדס אַ מוזיקאַלישע אויפפירונג, געבויט אויף אַ היס-טאַרישער טעמע.

אַ טאַג פארן אויסברוך פונעם קריג האָב איך אין לעמבערג אונטער-געשריבן דעם קאַנטראַקט און בין געפארן קיין וואַרשע אַנגאַזשירן אַק-טיאַרן. איידער איך האָב באַוויזן צו קומען קיין וואַרשע איז אויסגעבראַכן די מלחמה.

בעת די רוסן האָבן פארנומען לעמבערג, האָט יאַלעס גימפעל געאַרבעט אין מלוכה-טעאטער ווי אַ שוישפילעריין. אַדאַלף גימפעל, דער דיריזשאָר, האָט געשפילט אין טעאטער ווי אַ פידלער. שפעטער זענען געקומען די דייטשן און אומגעבראַכט דאָס לעמבערגער יידנטום, צוזאַמען מיט די גימ-פעלס און צוזאַמען מיט דער גאַנצער יידישער טעאטער-משפּחה פון לעמבערג. די עלטערן פון די באַרימטע מוזיקער קאַראַל און באַרָניסלאָוו גימפעל האָבן זיך אַרומגעוואַלגערט אין געטאַ, אויסגעהונגערטע און פאַרוואַר-לאַזטע. זיי זענען דורך די דייטשן אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין בעלזשעץ. זייער זון קובאַ, וואָס איז נאָך ביי די רוסן אַרעסטירט געוואָרן, איז אומ-געקומען אין תּפּיסה, אין רוסלאַנד. עמיל גימפעלס עלטסטער זון — אַ באַקאַנטער כּירורג אין לעמבערג — האָט פאַרגעלייגט אַ באַקאַנטן אוקראַאינער אַ ריזיקע סומע געלט, ער זאָל אים מיט דער פּרוי אויס-באַהאַלטן ביי זיך. דער אוקראַאינער האָט ביי זיי גענומען דאָס געלט, אַריינגעזעצט זיי אין אַ צוגעגרייט באַהעלטעניש און איז אַוועק נאָך די דייטשן, וועלכע האָבן זיי אין באַהעלטעניש דערשאַסן. אויך עמיל, מאַריצי און מאַלווינאַ גימפעל זענען אומגעבראַכט געוואָרן.

אַזוי אַרום איז פאַרענדיקט געוואָרן די געשיכטע פון דער דינאַסטיע גימפעל — דריי דורות יידיש טעאטער אין לעמבערג.

ס'איז פאַרשווינדן געוואָרן אַ פאַרדינסטפולע משפּחה, וואָס האָט אויפ-געבויט, אַנגעפירט און פאַרענדיקט דאָס פּרעכטיקע קאַפּיטל, וואָס האָט זיך גערופּן: יידיש טעאטער אין לעמבערג.

ל"ב שריפטזעצער

נישט אומזיסט האָט ער געהייסן שריפטזעצער. ער האָט טאַקע גע-
שטאַמט פון אַן אַלטער ייִדישער זעצער־משפּחה אין ווילנע.

אין די דרוקער־ און זעצער־קרייזן איז די משפּחה שריפטזעצער גע-
ווען פון גרויסן יחוס. אויך לייב האָט, גייענדיק אין די דרכים פון זיין
גאַנצער משפּחה, זיך אויסספעציאַליזירט אויף אַן ערשטקלאַסיקן פּאַכמאַן
און געמאַכט דערביי אַ גאַנץ שיין לעבן.

זיין קאַפּ איז אָבער געווען ערגעץ אַנדערש. אומעטום און כסדר פלעגט
מען אים טרעפן מיט אַ בוך אין דער האַנט. זיינע „באַגלייטער“ זענען גע-
ווען מענדעלע מוכר ספרים און שלום עליכם, וועלכע ער האָט געקענט
פון אויסווייניק. ער האָט זיך מיט די העלדן פון אונדזערע קלאַסיקער אַזוי
איבערגענומען און זיך אַזוי אין זיי איינגעלעבט, אַז ער איז אינגאַנצן
אַריינגעדונגען אין זיי און זיך מיט זיי באַהאַפּטן.

ווען לייב שריפטזעצער האָט אָנגעהויבן צו רעדן מיטן לשון פון די
אויבנדערמאַנטע מחברים, האָט איר געהאַט דעם איינדרוק, אַז נישט
שריפטזעצער רעדט עס, נאָר די העלדן אַליין — די העלדן פון מענדעלע
מוכר ספרים און פון שלום עליכם. שריפטזעצער האָט זיך טאַקע גענומען
גאַנץ ערנסט צו פּאַפּולאַריזירן און פּראָפּאַגירן די ווערק פון אונדזערע
קלאַסיקער און שפּעטער — פון אונדזערע מאָדערנע שרייבער.

שריפטזעצער האָט זיך גערעכנט פאַר איינעם פון די בעסטע, אויב
נישט דער בעסטער ייִדישער פּאַרלייענער פון מענדעלע און שלום עליכם.
ער איז געווען אַזוי נאַטירלעך, אַזוי אוממיטלבאַר און האָט אַזוי פשוט
אַרויסגעבראַכט דעם ייִדישן וויץ און הומאַר, אַז דער עולם האָט זיך גע-

פארלאזשענע שטערן

קאטשעט פאר געלעכטער. און מיט רעכט האט מען אים אנערקענט פארן בעסטן יידישן הומאריסט. הומאר — דאס איז געווען זיין ספעציאלטיטעט און — אויב מען קען זיך אזוי אויסדריקן — זיין פאך.

שריפטזעצער האט אבער אויך ליב געהאט טעאטער, פארשטייט זיך, בעסער טעאטער. ווי נאר עס האט זיך געמאכט א גינסטיקע געלעגנהייט, איז ער באלד געגאנגען צום טעאטער. ער האט געשפילט אין פארשידענע יידישע טרופעס, אנהייבנדיק פון סאלאמאן גענפער אין ווילנע, און אומע-טום האט ער פארנומען אן אנגעזעען ארט אלס שוישפילער.

גרויס פארדיסט האט שריפטזעצער געהאט ביים שאפן אין יאר 1918 דאס בעסערע יידישע טעאטער אין כארקאוו, א. נ. „אונדזער ווינקל“. צו-זאמען מיט ראפאלסקין, וואלף זילבערבערג, לייב ביימוואל און נחום סטוטשקא, האט ער געהערט צו דער לייטונג פונעם דאזיקן טעאטער, וואס האט זיך געשטעלט פאר א ציל צו געבן בעסערע, קינסטלערישע אויפפיר-רונגען.

דער דאזיקער גרופע איז געלונגען צוצוציען און פאראינטערעסירן מיט דעם כארקאווער יידישן טעאטער די פאליטיש-געזעלשאפטלעכע אר-גאניזאציעס, וואס האבן ארויסגעוויזן גרויס מיטהילף און א סך פארשטענ-דעניש פאר „אונדזער ווינקל“. אין דעם דאזיקן טעאטער האבן זיך באטייליקט, אויסער די אויבנדערמאנטע, א גאנץ ריי אנגעזעענע טעאטער-כוחות, ווי שרה פיביך, ב. ליטווינא, בעטי דאלסקאיא (וואלף זילבערבערגס פרוי), לייזער זשעלאזא, לעאן דושמאן, מארקא מילנער, וואסערמאן, יוסף וויסהאף א. אנד. צו דער ליטערארישער לייטונג איז צוגעצויגן געווארן דער באקאנטער שרייבער און איבערזעצער א. לעווינסאן.

דאס טעאטער האט זיך שנעל דערווארבן אונזען נישט נאר אין דער יידישער וועלט, נאר איז אוועקגעשטעלט געווארן אין דער ריי פון די בעסערע טעאטערס אין אוקראינע. צוליב דעם מארש פון דעניקינס ארמיי אויף כארקאוו, האט דאס טעאטער געמוזט איבעררייסן די ארבעט.

ווען לייב שריפטזעצער איז צוריקגעקומען אין זיין היימשטאט ווילנע, האט ער אויפגעפירט אינעם דארטיקן יידישן טעאטער א ריי פיעסן, צווישן אנדערע — „דער מבול“ פון וואן בערגערן, לויט דער רעזשי פון מאסקווער קינסטלערישער סטודיע. די פארשטעלונג האט געהאט

יאנאס טורקאוו

גרויס דערפאלג, איבערהויפט שריפטזעצער אליין אין דער ראל פון „פראזער“.

שריפטזעצער האָט אָבער לאַנג נישט געקענט איינזיצן אויף אַן אַרט און האָט זיך ווידער גענומען צו זיינע רעציטאַציע-אָונטן. ער האָט שטענ-דיק געהאַט אָנגעגרייט פּאַרטיקע אַפישן, פיין און געשמאַקפול אויסגע-פּאַרטיקט (די אַפישן האָט ער אייגנהאַנטיק אויסגעפירט), מיט די פּאַרט-רעטן פון אונדזערע קלאַסיקער און מיט אַ גרויסער איבערשריפט: „לאַכן איז געזונט, דאָקטוירים הייסן לאַכן“. מען האָט נאָר געדאַרפט צוגעבן צום אַפיש דעם נאָמען פון טעאַטער-זאַל און די דאַטע פון אויפטריוט — און אַלץ איז געווען פּאַרטיק.

צו יענער צייט (יאָר 1921) האָב איך זיך געפונען אין ווילנע. שריפט-זעצער האָט מיר פּאַרגעלייגט, איך זאָל אים צוגרייטן אַ ציקל אויפטריוטן אין דער ווילנער פּראָווינץ. היות איך האָב זיך דעמאַלט געפונען אין שווערע מאַטעריעלע באַדינגונגען, האָב איך מיט פּאַרגעניגן אָנגענומען זיין פּאַרשלאַג און איך בין געוואָרן זיין אימפּרעסאַריאַ פּאַרן אָנגע-צייכנטן טור.

שריפטזעצער, וועלכן מען האָט געהאַלטן פאַר זייער אַ קאַרגן, האָט געהאַט אַ זעלטענע באַציאונג צו זיינס אַ חבר. אַגב, האָט ער נישט אַלע אָנערקענט פאַר זיינע חברים און זיך נישט געשעמט צו זאָגן אַזאַ איינעם, וואָס האָט זיך צו אים געווענדט מיט די ווערטער: „חבר שריפטזעצער“, גלייך אין די אויגן אַריין: „יונגערמאַן, וואָס פאַראַז חבר בין איך אייך? פאַר אייך בין איך: הער שריפטזעצער און קיין שום חבר, איר פאַר-שטייט?!“ אָבער צו וועמען שריפטזעצער האָט זיך צוגעבונדן, וועמען ער האָט ליב געהאַט, — איז ער גרייט געווען אַלץ פאַר אים צו טון. וויסנדיק, אַז איך דאַרף פאַרן אין אַ געגנט. וווּ עס זענען גרויסע שנייען, האָט ער מיר גענומען אַ מאַס פון די פיס און פאַר מיין אָפּפאַרן מיר צוגעגרייט אַ פאַר פעסטע, עלעגאַנטע שטיוול, וואָס ער האָט פאַר מיר באַשטעלט.

מיטן פעקל אַפישן אונטערן אַרעם האָב איך זיך אַוועקגעלאָזט פון שטעטל צו שטעטל צוגרייטן שריפטזעצערס וואַרט-קאָנצערטן. איך בין געווען אין אַזעלכע שטעטלעך, וווּ קיין פוס פון אַ יידישן אַקטיאָר האָט נאָך נישט געהאַט באַטראַטן; אין שטעטלעך, צו וועלכע מען האָט גע-

פארלאָשענע שטערן

דאַרפט פאַרן מיט פּורן, ווייל קיין אַנדער פאַרבינדונג איז מיט זיי נישט געווען. אין די גרויסע פרעסט — דאָס איז גראַד געווען ווינטער־צייט — איז דאָס נישט געווען פון די אַנגענעמע זאַכן. איך האָב, קומענדיק אין יענע מקומות, באַלד חרטה געקריגן אויפן גאַנצן עסק. אָבער ווען מיין בליק איז געפאַלן אויף די עלעגאַנטע שטיוועלעך מיינע, האָב איך זיך דערמאַנט אין דער וואַרעמער באַציאונג, וואָס שריפטזעצער האָט מיר אַרויסגעוויזן, און איך האָב נישט געהאַט קיין האַרץ אים אַפצוטון אַזאַ זאַך, ווי איבערצורייסן אין מיטן. די רייזע.

אַריינקומענדיק אין אַ שטעטל, האָב איך געמאַכט די געהעריקע פּראָפּאָגאַנדע, אַרויסגעלאָזט די אַפישן, און — ווייטער געפאַרן. ס'רוב שטעט־לעך האָבן געוויסט, ווער לייב שריפטזעצער איז, און מיין אַרבעט איז מיר נישט שווער אַנגעקומען. געווען אָבער שטעטלעך, ווי למשל, דאָס קליינע שטעטלעך ק., ווו מען האָט געפרעגט, צי די אַלע אַרטיסטן, וואָס זענען „פּאָטאַגראַפירט“ געוואָרן אויפן אַפיש, וועלן זיכער קומען צו פאַרן... זיי זענען שוין — האָבן זיי געזאָגט — אַפגעברייטע. ייִדישע אַקטיאָר־שטישקעס האָבן זיי שוין נישט איין מאָל אַפגענאַרט און זיי זענען געקור־מען צו זיי נישט מיט אַלע אַנאַנסירטע אַרטיסטן...

איך האָב זיי באַרואיקט און פאַרזיכערט, אַז אַלץ וואָס געפינט זיך אויפן אַפיש וועט זיין. איך האָב זיי נישט חושד געווען, אַז זיי וועלן שפעטער פאַדערן די אַרטיסטן... מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם, פּרץ, אַנ—סקי, א. א. אָבער צו מיין גרויסער איבערראַשונג איז עס אַזוי דאָך געשען.

אין דעם שטעטל ק., הינטער סמאַרגאַן, ווען שריפטזעצער האָט פאַרענדיקט אייניקע נומערן פון זיין פּראָגראַם, האָב איך פּלוצלונג דער־הערט אין צימערל פון דער קאַסע, ווו איך האָב זיך געפונען ביי דער אַפּרעכענונג, אויסרופן פון זאַל: „און ווו זענען די איבעריקע אַרטיסטן?!“ — איך האָב פאַרשטאַנען, ס'איז שלעכט, אַז די חברה האָט עס דעמאַלט געמיינט ערנסט, ווען זיי האָבן מיך געפרעגט, צי די איבעריקע אַרטיסטן וועלן זיכער קומען (מיינענדיק מענדעלע, שלום עליכם, פּרץ, אַנ—סקי א. א. וו.).

יאנאס טורקאוו

איך בין אַרונטערגעלאָפֿן הינטער די קוליסן און געוואַלט אַרויס אויף דער בינע, כדי צו באַרואיקן דעם עולם. אינדעם הער איך, ווי שריפטזע-צער האַלטן פֿאַרן עולם אַ „ספּיטש“ און ער וויל זיי דערקלערן, ווער מענדעלע און שלום עליכם און די איבעריקע זענען געווען. די גראַבע יונגען פֿון שטעטל ק. לאַזן זיך אַבער נישט פֿאַרואיקן און האַלטן אין איין שרייען:

— מיר ווייסן, ווער די „אַרטיסטן“ זענען און דערפֿאַר ווילן מיר זיי טאַקע זען. צו אייך האָבן מיר גאַרנישט. — טענהן זיי ווייטער, — איר האַט אייער שטיקל אַרבעט גוט געמאַכט. אַבער וווּ איז די „פוילישע דריפקע“ (דאָס האַט מען געמיינט מיך), וואָס האַט אונדז אָפּגענאַרט?! גיט אים אַהער!

אַ נס איז מיר געשען, וואָס איך בין נישט אַרויף אויף דער בינע. דער עולם וואַלט מיך געליבטשט.

שריפטזעצער האַט ספּעציעל זיך אַוועקגעשטעלט רעדן צום עולם און געוואַלט אויף אַ „הומאַריסטישן“ אופן זיי אַזוי לאַנג האַלטן, ביז איך וועל דורך אַ הינטער-טיר באַווייזן צו פֿאַרשווינדן פֿון טעאַטער.

ווען שריפטזעצער איז אַהיימגעקומען, האַט ער מיר געזאָגט, אַז דער עולם האַט אים באַדאַנקט פֿאַר זיין קונסט, אַבער אַנגעזאָגט אים, אַז מער זאָל ער מיט מיר נישט קומען, ווייל זיי וועלן מיר צעברעכן אַלע ביינער, פֿאַרוואָס כ'האַב אויסגענאַרט ביי זיי דאָס געלט און נישט געבראַכט אַהין אַלע אַנאַנסירטע מענטשן...

דאָס שטעטל ק. האָבן מיר געמוזט פֿאַרלאָזן 5 אַזייגער פֿאַרטאַג, כדי מען זאָל מיך, חלילה, נישט באַמערקן. צום גליק איז דאָס שטעטל ק. געווען דאָס איינציקע, וואָס האַט געפֿאַדערט די „אַרטיסטן“ מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם און אַנדערע.

דערפֿאַר האָבן אין אַנדערע שטעטלעך נישט געפּעלט קיין אַנדערע קוריאַזן. אין אַ געוויסן שטעטל האַט מען צו מיר געזאָגט נאָכן קאַנצערט: — אַ גוטער קאַמיקער, דער מענדעלע מוכר ספרים! (געמיינט האַט מען שריפטזעצער).

אין אונדזער טורנע האָבן איך אויך צוגעגרייט אַ שטעטל מיטן נאָמען לעבעדעוואַ, נעבן מאַלאַדעטשאַ. ווען איך בין אַהינגעקומען איינצואַרדע-

פארלאשענע שטערן

נען א שריפטזעצער-אָוונט, האָט מען מיר געזאָגט, אַז אין יענער געגנט האָלט זיך אויף אַ באַנדע גולנים, דעזערטירן פון דער אַרמיי, וועלכע באַפאַלן די פאַרבייפאַרער. עס איז דעריבער ראַטזאַם אַפּצווואַרטן און קומען אַהין מיט אַ פאַר חדשים שפּעטער...

גיי און דערצייל זיי אַ מעשה, אַז איצט געפינען מיר זיך אין זייער געגנט אויפן טורנע, און וואָס וועט זיין אין אַ פאַר חדשים אַרום — וויסן מיר נאָך אַליין נישט. איך האָב דאָס שטעטל ל. — אַגב, געווען זייער אַ רייך שטעטל — דאָך באַשלאָסן צוצוגרייטן פאַרן שריפטזעצער-אָוונט, אָבער שריפטזעצערן, וואָס איז געווען אַ גרויסער פּחדן, האָב איך באַשטימט גאַרנישט צו דערציילן וועגן די גולנים, וואָס לוייערן אין יענער געגנט. מיר זענען מיט מזל אַנגעקומען אין שטעטל, אין דער בעסטער אָרדע-נונג, געהאַט אַ גרויסן מאַראַלישן און מאַטעריעלן דערפאַלג און מיר האָבן געהאַפט, אַז אויך דאָס צוריקפאַרן וועט דורך בשלום. די גאַנצע צייט, וואָס מיר זענען געווען אין לעבעדעוואָ, האָב איך געמוזט היטן שריפט-זעצערן, נישט געלאָזט אים אויף קיין מינוט אַליין, כדי ער זאָל זיך נישט דערוויסן וועגן דער דראַענדיקער סכּנה. ער וואָלט שוין מורא געהאַט אַהיימצופאַרן.

פאַרן אַרויספאַר אויפן טורנע האָבן מיר אָפּגעמאַכט מיט שריפט-זעצערן, אַז דאָס געלט, וואָס וועט איינפליסן בעתן טורנע, זאָל איך האַלטן ביי זיך, און ערשט נאָכן צוריקקומען קיין ווילנע, וועל איך אים אויסצאָלן זיין חלק.

איידער מיר האָבן פאַרלאָזט לעבעדעוואָ, האָב איך דאָס געלט אַרייַנגעלייגט אין שטייול. מיר האָבן זיך מיט שריפטזעצערן אַרויפגעזעצט אויף אַ פּורל, וואָס איז געווען ווייך אויסגעבעט מיט שטרוי, און מיר האָבן זיך געלאָזט אין וועג אַריין קיין מאַלאַדעטשנאַ. געפאַרן זענען מיר בייטאַג, שריפטזעצער איז נאָך קיינמאַל נישט געווען אין אַזאַ גוטער שטימונג, ווי בעת דער דאָזיקער רייזע.

ווען מיר זענען אַריינגעפאַרן אין גרויסן וואַלד אַריין, האָט שריפט-זעצער, ווי אויף צולהכּעיס, אַנגעהויבן צו דערציילן מעשיות וועגן גולנים און ער אַליין האָט אָפּגעחזוקט פון די מעשיות. פּלוצלונג האָבן מיר דער-הערט אַ שאַס פון אַ ביקס און אַן אויסגעשריי: „סטאַי, סטרעליאַיו“ (שטיי,

איך שים). כ'מוז מודה זיין, אז עס איז מיר אַביסל הייס געוואָרן. אָבער דאָסמאָל האָבן זיך די ראַלן געביטן: איך האָב זיך אָנגעהויבן צו וויצלען. שריפטזעצער איז געוואָרן ווייס ווי די וואַנט, און, קלאַפּנדיק פון שרעק אַ צאָן אָן אַ צאָן, האָט ער אָנגעהויבן צו מורמלען:

— אוי וויי איז מיר, קינדערלעך מיינע!...

אונדזער פּורמאַן, אַ צוואַנער באַלעגאַלע, האָט אַ שמיץ געטון די צוויי פּערדלעך און זיי האָבן אָנגעהויבן צו לויפן, אז די פּור האָט זיך שיער נישט איבערגעדרייט. עס האָט אונדז ממש פאַרפעלט אַטעם.

עס איז געוואָרן אַ שטאַרקע שיסעריי און די קוילן האָבן אָנגעהויבן צו טאַנצן פאַר אונדזערע קעפּ. פּלוצלונג האָט זיך דערהערט אַ שטים פון פאַרנט:

— שטיי, אין אייערע מאַמעס אַרײן, ווייל מיר וועלן אייך אויסשיסן ווי די הינט.

דער באַלעגאַלע האָט קוים באַוויזן אַפּצושטעלן די צעיושטע פּערד. עס איז דעמאָלט געווען, ווי איך האָב באַמערקט, העלער טאָג. אָבער אין טונקעלן וואַלד איז געווען פינצטער ווי ביינאַכט. און דאָך האָב איך פאַר זיך דערזען דייטלעך אַ גרופּע פּאַניעס אויף די פּערד, מיט געווער אין די הענט. ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און זיי האָבן אונדז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן. ס'איז אונדז שײן געלונגען...

שריפטזעצער האָט זיך אויסגעצויגן אויף דער פּור און געוויינט ווי אַ קליין קינד, מורמלענדיק עפעס נישט-פאַרשטענדלעכע ווערטער. אונדזער באַלעגאַלע האָט דער ערשטער געכאַפט אַ פאַר פייערדיקע פעטש, וואָס האָבן אָפּגעהילכט אין וואַלד מיט אַ פּילפאַכיקן עכאַ; איך בין שנעל אַראָפּ-געשפּרונגען פון דער פּור און מיט אַ שטאַלץ-אויפּגעהויבענעם קאַפּ געפּרעגט, ווער עס איז דער עלטסטער, דער קאַמענדאַנט.

— וואָס ווילסטו? — הער איך אַ טיפּע ברוסט-שטים.

— איך וויל מעלדן דעם קאַמענדאַנט, אז דאָ פאַרן צוויי קינסטלער, וועלכע מאַכן אַ טורנע איבער אַלע שטעטלעך און דערפלעך און וואָס זענען מהנה דעם אויסגעהונגערטן עולם מיט קונסט...

— טרעפּן פון דער האַנט קענט איר? — פּרעגט מיך דער קאַמענ-

דאַנט אַ צעשמייכלטער.

פארלאשענע שטערן

— א דער קאלעגע אונדזערער, דער דריטער, איז אַ גרויסער קינסט־לער, וואָס קען פאַרויסזאָגן פון דער האַנט די צוקונפט. ליידער האָט ער נישט באַוווּיזן מיט אונדז צו פאַרן. דאָס הייסט, ער האָט יאָ באַוווּיזן, אָבער די לעבעדעווער איינווויינער האָבן אים נישט געוואַלט אַפּלאַוזן, ביז ער וועט נישט פאַרויסזאָגן זייער אַלעמענס צוקונפט.

— ... אין זיין מאַמען אַרײַן! אונדז וואַלט דאָ דער הינטישער זון גיכער צוניצגעקומען — האָט געזאָגט מיט באַדויערן דער קאַמענדאַנט.

— ס'מאַכט נישט — ענטפער איך. — ס'וועט נישט אַריבער אַ שעה, ווי איר וועט אים דאָ האָבן. ער מוז דאָך פאַרן מיטן זעלביקן וועג.

— נו גוט, טאָ קומט מיט אונדז אין וואַלד אַרײַן, טיפּער, וועט איר מאַכן מיט אונדז אַ שנאַפּס און איר וועט זיך קענען אַפרוען, ביז אייער „כיראַמאַנט“ וועט קומען — האָט זיך גוטמוטיק אַרויסגערעדט דער שעף פון דער באַנדע.

ווען איך האָב דערהערט די דיבורים, איז מיר פינצטער געוואָרן פאַר די אויגן. כ'האָב זיך אָבער אָפּגעגעבן אַ דין וחשבון, אַז איצט איז דער רעצידירנדיקער מאַמענט פון „זיין אַדער נישט זיין“, וואָס איך האָב שוין נישט איינמאַל געהאַט אין מיין לעבן. איך האָב באַשלאָסן אַלץ צו שטעלן אויף דער קאָרט. הגם אין דעם אַנטשיידנדיקן מאַמענט האָב איך נישט געהאַט קיין קאַפּ צו שריפטזעצערן, האָב איך דאָך באַוווּיזן צו באַמערקן, ווי ער ליגט אויסגעצויגן אויף דער פּור. ער האָט שוין נישט געוויינט, נאָר זיך געצאַפּלט ווי אַ פּיש.

איך ווענד זיך צום הויפט־מאַכער, צום קאַמענדאַנט, הייסט עס (איך האָב נישט געוואוסט ווי אַזוי אים אַנצורופּן: גאַספּאַדין, צי חבר, צי פּריינט... האָב איך געמוזט אָט די אַלע טערמינען אויסמיידן), און איך זאָג צו אים: — זעט איר, קיין גרעסערער כבוד קען שוין נישט זיין פאַר אונדז, קינסטלער, ווי צו באַגעגענען אויף אונדזער וועג „פּרייהייטס־מענטשן“, וואָס קעמפּן פאַר אַ בעסערע צוקונפט... איך דאַרף איך נישט פאַרויכערן, ווי גערן איך און מיין קאלעגע (איך וואַרף אַ בליק אויף שריפטזעצערן און ס'ווייזט זיך מיר אויס, אַז ער האָט אויפּגעהערט צו אַטעמען) וואַלטן פאַרבּראַכט אין אייער געזעלשאַפּט. ווי איר זעט אָבער, איז מיין קאלעגע אַביסל קראַנק; ער האָט די בלוטיקע דיזענטעריע, און מיר ווילן נאָך באַ-

יאָנאַס טורקאַוו

ווייזן אַנצוקומען צום צוג אין דער ריכטיקער צייט. דערפאַר אָבער וועט אונדזער קאַלעגע, דער קינסטלער־כיראָמאַנט, זיך נישט דאַרפן איילן און וועט קענען פאַרבלייבן מיט אייך אַ לענגערע צייט. גלויבט מיר, מיר זענען אים מקנא, אָבער וואָס זאָלן מיר טון, אַז דער קאַלעגע...

— נו, פאַרט מיט גאַט! — רייסט מיר איבער די רייד דער קאַמענ־דאַנט און עפנט פאַר אונדז דעם וועג...

די גאַנצע צייט האָט קיינער פון אונדז קיין וואָרט נישט אַרויסגע־רעדט, ביז מיר זענען אַרויסגעפאַרן פון וואַלד און זענען געווען אַ פאַר קילאַמעטער ווייטער פונעם אָרט, וווּ מיר זענען על פי נס אַרויס גאַנגן. דער ערשטער האָט זיך אָפגערופן שריפטזעצער:

— מען זעט שוין, דוכט זיך, מאַלאַדעטשאַנאַ. איר ווייסט, יאַנאַס, איר האָט אונדז געראַטעוועט פון אַ זיכערן אומגליק. אָבער מיט מיין האַרץ איז עפעס נישט אין אַרדענונג. אפשר וועלן מיר זיך אַריינכאַפן קיין ווילנע?

איך בין געווען גליקלעך צו הערן פון אים דאָס וואָרט: ווילנע. כ'האַב שוין געהאַט גענוג דעם טורנע, אָבער כ'האַב נישט געוואַלט וואַרפן שריפטזעצערן דאָס פעקל פאַר די פיס. מיר זענען פון מאַלאַדעטשאַנאַ גע־פאַרן קיין ווילנע. דאָס איז געווען דער סוף פון אונדזער טורנע מיט די קאַנצערטן פון „לאַכן איז געזונט, דאָקטוירים הייסן לאַכן“...

שריפטזעצער איז אַ צייט לאַנג נאָך דעם פאַרפאַל נישט אויפגעטראָטן. ער האָט זיך נישט גוט געפילט. נאָך פון די יונגע יאָרן האָט ער געהאַט צו טון מיט די לונגען, וואָס זענען ביי אים געווען נישט אין אַרדענונג. ער האָט זיך אָבער שטאַרק אָפגעהיט (ער איז בכלל געווען אַ גרויסער פעדאַנט) און זיך ווי עס איז געהאַלטן. דאָסמאָל איז ער אָבער אויף אַן אמת קראַנק געוואָרן און זיך געמוזט אָפזאָגן פון טעאַטער־אַרבעט.

ווען אין צוויי יאָר אַרום איז מיר ווידער אויסגעקומען צו שפילן מיט אים אין „וויקט“, וואָס האָט אין יאָר 1923 גאַסטראַלירט אין ווילנע, האָבן מיר נישט איינמאָל געלאַכט האַרציק ווען מיר האָבן זיך דערמאַנט די געשיכטע מיט די „אַרטיסטן מענדעלע מוכר ספרים און שלום עליכם“, וואָס האָבן „אָפגענאַרט דעם עולם און זענען נישט געקומען אין די שטעט־לעך שפילן טעאַטער“... אָבער נאָך מער האָבן מיר געלאַכט פון דער גע־שיכטע מיט די גולנים אין וואַלד, וועלכע מיר האָבן באַוויזן אָפצונאַרן...

פארלאשענע שטערן

שריפטזעצער האָט נאָך געשפּילט אין אַ ריי טעאַטערס, ס'רוב אין ווילנע, אָבער ער איז אויך אַרומגעפאַרן איבער דער פּראָווינץ מיט פאַר-שיידענע טרופּעס. אַ לענגערע צייט האָט ער ווידער געמאַכט זיינע וואָרט-קאַנצערטן און, צווישן אַנדערע, אויפגעטראָטן אין וואַרשע, אין ייִדישן ליטעראַטור און זשורנאַליסטן פאַריין, וווּ ער האָט געהאַט אַן אויסערגע-ווײַלעכן דערפאַלג. און ווידער האָב איך דערזען פאַר זיך דיזעלביקע אַפּישן מיט די קלישעס פון מענדעלען, שלום עליכמען, פרצן און אַנ-סקין — און ס'זענען אויפגעשווומען רעמיניסצענצן פון אונדזער געמיינזאַמען טורנע איבער די פאַרוואָרפענע שטעטלעך, וואָס נישט אומעטום האָט מען דעמאָלט געוואָס פון אונדזערע גרויסע ייִדישע שרייבער. און ווי געענ-דערט האָט זיך די לאַגע זייט אַ פאַר געציילטע יאָרן! אין די אַלע לעבע-דעוואַס, קוריעצעס, דאַלגונאַווס, דיסנעס, זענען שוין געווען ייִדישע ביב-ליאָטעקן, מיט ייִדישע ביכער, מיט ייִדישע פאַריינען און קלובן. ליידער האָט דער חורבן צו אַלעם געמאַכט אַ סוף.

און שריפטזעצער? — — —

— — — אויך אים האָט דער בייזער גורל נישט אויסגעמיטן. ווען די מלחמה איז אויסגעבראַכן, איז ער מיט זיין פרוי און קינדער פאַרבליבן אין זיין היימשטאָט ווילנע. ער האָט נאָך דאָרט געשפּילט טעאַטער און פון צייט צו צייט אַראָנזשירט זיינע אָונטן, אונטערן לאָזונג „לאַכן איז געזונט, דאַקטוירים היסן לאַכן!“...

ווען די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט, האָט זיך דאָרט געפונען אויך לייב שריפטזעצער. ער האָט — ווי מ'גיט איבער — ממש געהונגערט אין געטאָ. ער, שריפטזעצער, דער ליבלינג פון ווילנע, האָט געהונגערט. און געהונגערט צוזאַמען מיט זיין פרוי און זיינע הייס-געליבטע קינדער. און דאָס איז טאַקע פאַר אים געווען ממש נישט אַריבערצוטראָגן. זיינע קינדער האָבן געהונגערט.

נישט קאָנענדיק מער זיך צוקוקן צו דעם אַלעם, נישט קאָנענדיק מער באַהערשן זיינע צעשרויפטע נערוון, איז לייב שריפטזעצער, צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער, אַרויס צו די „כאַפּונעס“ (ליטוויש-דייטשישע משרתים) און זיך פּרייוויליק געלאָזט אַפּפירן צום טויט.

משפחה ליפאָווסקי

פאַר אַלע, וואָס האָבן זיך אינטערעסירט מיט ייִדיש טעאַטער, איז דער נאָמען נחום ליפאָווסקי געווען אַ שם דבר.

מיט ליפאָווסקין האָבן איך זיך פּערזענלעך באַקענט אין יאָר 1920, אין ווילנע. איך בין דעמאָלט געווען אין אסתר רחל קאָמינסקיס טרופּע, וואָס האָט דאָרט גאָסטראָלירט. ליפאָווסקי איז צו יענער צייט געווען אַ העכערער מיליטערישער באַאָמטער אין דער ליטווישער אַרמיי.

אויף מיר האָט ליפאָווסקי געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ רוסישן אַקטיאָר פון דער אַלטער גוואַרדיע. ער איז געווען רעפּרעזענטאַטיוו, פון מיטעלן וווקס, פּעסט געבויט, זייער דיק, מיט אַ נישט־פּראָפּאַרציאָנעלן גרויסן קאָפּ, פון וועלכן עס האָבן אַרויסגעשמיכלט אַ פאַר גרויסע, קלוגע, דורכדרינגנדיקע אויגן. זיין קאָפּ איז געווען באַדעקט מיט גרויסע, געקרייזלטע האָר און ס'האַט געמאַכט דעם איינדרוק ווי ער וואָלט געטראָגן אַ פּערוק.

ליפאָווסקי האָט אָנגעהויבן זיין בינע־קאַריערע אין רוסישן טעאַטער. ער האָט יאָרנלאַנג געשפּילט אין מאַסקווער טעאַטער און אין ווילנער רויִטישן טעאַטער פון ניעזלאָבין. אין ווילנע האָט ער זיך פאַראינטערעסירט מיטן ייִדישן טעאַטער און ער איז אַריינגעטראָטן אַלס שווישפּילער אין קאָמינסקיס טרופּע. ער האָט אויך געשפּילט ביי א. א. ג. קאָמפּאַניעצן, א. פּישזאָן א. א.

פארלאשענע שטערן

הגם ער האָט געהאַט דערפֿאַלג ווי אַ שוישפּילער, האָט אים אָבער מער געצויגן צו דער אַדמיניסטראַטיווער זייט פֿונעם טעאַטער און ער איז שפּעטער טאַקע געוואָרן איינער פֿון די אָנגעזעענסטע ייִדישע טעאַטער־דירעקטאָרן.

זיין אַמביציע איז געווען צו שאַפֿן אַ בעסער ייִדיש טעאַטער אין ווילנע, און דאָס אין אַן אייגענער געביידע. מיט דער דאָזיקער אידעע האָט ער זיך אַרומגעטראָגן אַ לאַנגע צייט, ביז עס איז אים ענדלעך גע־לונגען צו גרינדן אין ווילנע דאָס באַווסטע „פּאַלקס־טעאַטער“, וואָס האָט געטראָגן זיין נאָמען. ער האָט איבערגעבויט די גרויסע געביידע פֿונעם ווילנער צירק, אויף לודוויסאַרסקע גאַס 5.

ליפֿאַווסקי איז אויך געווען דער ערשטער, וואָס האָט אַרויסבאַקומען פֿון דער צאָרישער רעגירונג אַ קאָנצעסיע צו שפּילן ייִדיש טעאַטער, אין דער ייִדישער שפּראַך, איבער גאַנץ רוסלאַנד.

ליפֿאַווסקי, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין אַ פרומער ייִדישער היים אין נייעסוויצעזש, און האָט אַפּילו געלערנט אין אַ ישיבה, איז אין די גאָר יונגע יאָרן, בעת ער האָט פּאַרלוירן זיינע עלטערן, אַוועק אין דער „גרויסער וועלט“ און זיך גיך אַסימילירט אין דער רוסישער סביבה. די אַנטיסעמי־טישע שטימונג, וואָס האָט געבושעוועט אין רוסלאַנד, האָט אין אים דער־וועקט דאָס „פּינטעלע ייד“ און ער האָט באַשלאָסן זיינע פעאיקייטן צו ווידמען אויסשליסלעך דעם ייִדישן טעאַטער.

נחום ליפֿאַווסקי געהערט טאַקע צו די ערשטע פּיאַנערן פֿונעם בעסערן ייִדישן טעאַטער, ביי וועלכן ער האָט, מיט קורצע איבעררייסן, געאַרבעט ביז צום סוף פֿון זיין לעבן.

ליפֿאַווסקי האָט אַ צייט לאַנג געלעבט אין דייטשלאַנד. דאָרט האָט ער געאַרבעט אַלס געשעפּטספּירער אין דייטשישן טעאַטער און גלייכצייטיק פּאַרפֿולקומט זיין בילדונג. ער האָט געהאַט גרויסע פעזיקייטן צו מאַטע־מאַטיק און ער האָט שטודירט אין אַ דייטשישער פּאַליטעכניק. עס האָט זיך אויך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז אַ פענאַמענאַלער בעל־זכּרון. ער האָט אין דער סעקונדע געקענט באַרעכענען אויף גיך־געשטעלטע לאַגאַריטמען. די דאָזיקע פעזיקייט האָט ער אָנגעהויבן צו איבן און ער איז גיך דערגאַנגען צו אַזאַ פּערפעקציע, אַז ער איז געוואָרן זייער פּאַפּולער אויפֿן דאָזיקן

יאַנאַס טורקאַוו

געביט. ליפּאָווסקי האָט דעמאָנסטרירט זיינע פעיקייטן אין אַ ריי אייראָ-פעישע אַוניווערסיטעטן, וווּ ער האָט אַרויסגערופן די גרעסטע באַווונדע-רונג און אומעטום אויפגענומען געוואָרן מיט באַגייסטערונג. ער האָט באַקומען אויסצייכענונגען און דיפּלאָמען פון פאַרשיידענע אייראָפעישע אַוניווערסיטעטן.

ליפּאָווסקי האָט געשאַפן אַ קאַלענדאַר אויף אַ פאַר הונדערט יאָר, געווידמעט דעם שטאַם פונעם פּוילישן מלוכה־פירער, מאַרשאַל יוזעף פּילסודסקי, מיט וועלכן ער איז געווען באַפריינדעט. ער האָט אויך אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן פון אַן אייביקן לוח. אַ טייל פון דער דאָזיקער אַרבעט (אויף צוויי הונדערט יאָר) האָט ער באַוווּן אַפּצודרוקן. ביז זיין שווערער קראַנקייט (ער האָט געהאַט אַ האַרץ־פעלער) איז ער געווען אַקטיוו ביים ייִדישן טעאַטער.

אויף ליפּאָווסקיס חשבון דאַרף מען צושרייבן, אַז ער האָט אין די אַלע יאָרן פון זיין אַרבעט ביים ייִדישן טעאַטער זיך באַצויגן צו אים מיט דער גרעסטער פּיעטעט. ער האָט זיך באַמיט צו האָבן אין זיין טרופּע די בעסטע ייִדישע שוישפּילער; געגעבן אַ בעסערן רעפּערטואַר און אַ פּינע אויסשטאַטונג. ער האָט, אַזוי צו זאָגן, „אויסגעמענטשלט“ דאָס פאַרוואַרלאָזטע, ייִדישע נע־ונד־טעאַטער און אים אַנגעטון אַ מאַדערנעם לבוש.

ביי ליפּאָווסקי, אין ווילנע, האָט מען צום ערשטן מאַל אויף דער בינע אויפגעפירט פּרץ הירשביינס „דאָס פאַרוואַרפענע ווינקל“. מען האָט אויך געשפּילט ביי אים „האַמלעט“ מיטן באַרימטן ייִדישן אַקטיאָר רודאָלף זאַסלאָווסקי, ווי אויך אַ גאַנצע ריי פּיעסן פון וועלטלעכן רעפּערטואַר. קיין שונד־רעפּערטואַר האָט ער אין זיין טעאַטער נישט דערלאָזט. די אַפּערע־טעס, וועלכע מען האָט אויפגעפירט אין זיין טעאַטער, זענען געווען ריין און ציכטיק און פון דער בינע האָט מען נישט געהערט קיין גבול־פה. ער האָט אַליין אַנגעשריבן און איבערגעזעצט אַ גרעסערע צאַל פּיעסן פון רוסישן און דייטשישן רעפּערטואַר.

אַ געוויסע צייט איז ליפּאָווסקי געווען אַ „טראַנספּאַרמאַטאָר“, פאַר־שטעלנדיק טיפּן און געשטאַלטן פון וועלט־באַרימטע פּערזענלעכקייטן. דעם דאָזיקן „פּאַך“ האָט ער אָבער גאָר גיך אויפגעגעבן. נחום ליפּאָווסקיס פרוי איז געווען די שוישפּילערין אסתר ליפּאָווסקי

פארלאשענע שטערן

(געשפילט יארן לאנג ביי אסתר רחל קאמינסקי אין דער „פארייניקטער טרופע“, אונטערן נאמען א. גלאזער). זי איז פריער געווען די פרוי פונעם גלענצנדיקן יידישן כאראקטער-שוישפילער לייזער זשעלאזא, פון וועלכן זי האט געבוירן א זון, סאשא.

ווען אסתר גלאזער-זשעלאזא האט חתונה געהאט מיט נחום ליפאָווסקי, איז סאשא אלט געווען 5 יאר. ליפאָווסקי האט סאשאן אדאפטירט. ליפאָווסקי איז געווען באקאנט ווי אן איבערגעגעבענער מאן און פאָטער. בכלל איז ער געווען אַ גוטער מענטש, זייער אַ פריינטלעכער, אַ צוגעלאָזענער און אַ האַר-ציקער.

אסתר ליפאָווסקי

נחום ליפאָווסקי האט אויך גענומען צו זיך און דערצויגן אַ פאָריתומט קליין מיידעלע, זלאַטע יאָ-ראַסלאָווסקי. זלאַטע האט שפעטער אָנגעהויבן צו שפילן ביי ליפאָווסקין קינדער-ראָלן און מיט דער צייט איז זי געוואָרן אַ באַקאַנטע ייִדישע סוברעטיין. זי האט חתונה געהאט מיטן קאָווער טעאַטער-דייִ רעקטאָר בוקאַנץ.

ליפאָווסקי איז געווען אַ גוטער דערציילער און געהאט אַ געזונטן חוש פאַר הומאָר. תמיד האט ער געהאט צו דערציילן אַ נייע מעשה. צי די אַלע מעשיות זענען געווען אמתדיקע, צי אימפראָוויזירטע, האט שוין נישט געשפילט קיין ראָל, וואָרום דער אופן ווי אַזוי ליפאָווסקי האט זיי „דער-לאַנגט“, האט זיי געמאַכט אינטערעסאַנט און פאַרכאַפנדיק. אין זיינע „טעאַטער-פיגורן“ שרייבט זלמן זילבערצווייג וועגן ליי-פאָווסקין, צו. אַנד.: „ליפאָווסקיס נאָמען איז געווען אַ פירמע. ווו ער איז געקומען, האט מען צו אים געהאט גרויס צוטרוי, ווייל נישט שפילנדיק אַליין קיין טעאַטער, האט ער נישט געהאט קיין געפילן פון קנאה אויף אַקטיאָרן און פלעגט תמיד צונויפשטעלן טרופעס פון די שטאַרקסטע אַרטיסטישע כוחות אין רוסלאַנד. דערביי פלעגט ער תמיד נישט געבן די אויבערהאַנט דער אַפערעטע.“

למען האמת דאַרף אָבער צוגעגעבן ווערן, אַז ווען ליפאָווסקי האט נאָך אַליין געשפילט טעאַטער און איז געווען דער דירעקטאָר, האט ער

יאָנאַס טורקאַוו

די זעלביקע באַציאונג געהאַט צו אַנדערע אַקטיאָרן און נישט אַרויסגעוויזן קיין קנאה.

נאָך אַ לאַנג־פאַרצויגענער קראַנקייט איז דער בויער און קעמפער פאַר בעסער ייִדיש טעאַטער, נחום ליפּאָוסקי, געשטאַרבן אין ווילנע, דעם 24טן דעצעמבער 1928. זיין לעבנסווערק: שאַפן אין ווילנע אַן אייגענעם בנין פאַר ייִדיש טעאַטער האָט ער דערגרייכט.

אַ לוויה האָט ליפּאָוסקי געהאַט זייער אַן אימפּאַזאַנטע, וואָס נישט יעדן איינעם איז דאָס געווען באַשערט. אַלע ייִדישע געשעפטן פון די גאַסן, דורך וועלכע מען האָט געפירט דעם ארון, זענען געוואָרן געשלאָסן. דער גאַסן־פאַרקער איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. דעם גרינדער פונעם ייִדישן טע־אַטער אין ווילנע, נחום ליפּאָוסקי, האָט מען צוגעטיילט דעם כבוד, וועלכן ער האָט פאַרדינט.

ליפּאָוסקי האָט איבערגעלאָזט אַ גרויסע ירושה פון זיין רייכן טע־אַטער־אַרכיוו. די פרוי זיינע, אסתר ליפּאָוסקי, האָט געשאַמט פון טיף רוסלאַנד, פון וואָנען זי איז נאָך אַלס קינד געקומען מיט אירע עלטערן קיין פּוילן.

אסתר ליפּאָוסקי האָט געהאַט אַ שיינע שטים צו זינגען און איז אויפגעטראָטן אין אַמאַטאָרישע פאַרשטעלונגען אין לאַדזש. שפעטער איז זי אַנגאַזשירט געוואָרן צו שלמה קראָווע אין טרופע, מיט וועלכער זי איז אַרומגעפאַרן איבער גאַנץ רוסלאַנד, אויפטרעטנדיק אונטער איר מיידלישן נאָמען גלאָזער. זי האָט אויך געשפילט אין די טרופעס פון מ. מייערסאָן, זשיטאַמירסקי א"א (געשפילט אויך אונטערן פסעוודאַנים; וואַלסקאַ). שפעטער איז זי אַנגאַזשירט געוואָרן צו א. ג. קאַמפּאַניעוץ אין וואַרשעווער מוראַנאווער טעאַטער.

איר אייגנטלעכע קאַריערע האָט זיך ערשט אָנגעהויבן אין דער „פאַ־רייניקטער טרופע“ פון א. ר. קאַמינסקי, מיט וועלכער זי האָט דורכגעמאַכט דעם טריאומף־טורנע איבער די גרעסערע שטעט פון רוסלאַנד. ווען זי האָט חתונה געהאַט מיט נ. ליפּאָוסקי, האָט זי שוין געשפילט אונטער איר מאַנס דירעקציע אַלע הויפטראָלן און איז באַליבט געוואָרן ביים עולם.

זי האָט אויך געשפילט מיט דער טרופע פון קאדיש־כאַש־נחמה, ווי

פארלאָשענע שטערן

אויך ביי לידיאַ פּאָטאַצקי, מיט וועלכער זי האָט דורכגעמאַכט דעם גאַנצן טורנע איבער פּוילן. אין דער דאָזיקער טרופּע איז מיר אויסגעקומען צו אַרבעטן צוזאַמען מיט איר.

זי איז געווען זייער אַ האַרציקער מענטש און אַ גוטער חבר. בעת דער נאַצישער אַקופּאַציע האָט זי אין ווילנער געטאָ נאָך געשפּילט איר באַליבטע ראָל "מירעלע אפרת". דאָרט איז זי, פּונקט ווי כמעט אַלע ייִדישע אַקטיאָרן, אומגעבראַכט געוואָרן.

איר זון, סאַשאַ ליפּאַווסקי, איז געווען זייער אַ באַגאַבטער בחור. אַרויסגעוויזן אין זיינע קינדער־יאָרן גרויסע פעאיקייטן אויף אַ סך געביטן: פעאיקייטן צו שפּילן טעאַטער, צו מוזיק (אַגב, געווען זייער מוזיקאַליש), רעזשי־פעאיקייטן, קאַמפּאָזיציע־פעאיקייטן, שפּראַכן־פעאיקייטן, מאַטעמאַ־טישע פעאיקייטן און אַדמיניסטראַטיווע פעאיקייטן. צוליב די אַלע פאַר־שיידנאַרטיקע פאַראינטערעסירונגען איז אים שווער געווען צו קאַנצענ־טרירן זיך אויף איין באַרוף און דאָס האָט זיך אָפּגעשלאָגן אויף אַלע געביטן, אויף וועלכע עס איז אים אויסגעקומען צו אַרבעטן. קיין שום צווייג פון זיין אַקטיוויטעט איז דעריבער נישט געווען ביי אים אויסגע־פורעמט ווי געהעריק, הגם, ווי איך האָב שוין באַמערקט, איז ער געווען אַלזייטיק באַגאַבט. נאָך זייענדיק אַ שילער אין ווילנער גימנאַזיע האָט ער זיך באַטייליקט אין די קינדער־פאַרשטעלונגען. ער האָט גלייכצייטיק שטודירט קלאַוויר־שפּיל.

ווען די פּוילישע אַרמיי פון זשעליגאַווסקין האָט, אין יאָר 1920, פאַר־נומען ווילנע, איז ער צוזאַמען מיט זיינע עלטערן אַנטלאָפּן קיין קאַוונע (ליטע), ווייל דער פּאָטער זיינער איז געווען אַ ליטווישער אָפיציר. אין קאַוונע האָט ער ווייטער שטודירט און גלייכצייטיק אַנגעהויבן צו שפּילן ביי זיין פּאָטער טעאַטער. ער האָט אויך רעזשיסירט מיט אַמאַטאָרן אין קאַוונע. ווען די משפּחה ליפּאַווסקי איז אין יאָר 1923 צוריקגעקומען קיין ווילנע, האָט ער רעזשיסירט אַ פאַרשטעלונג אין דער רוסישער שפּראַך. ער האָט אויך געאַרבעט אַלס אַקטיאָר און געשפּילט מיט קלאַראַ יאַנג און פּישל קאַנאַפּאָו. אַ געוויסע צייט איז ער געווען געשעפּט־פּירער ביי רודאַלף זאַסלאַווסקין. זייענדיק אין ווילנע, האָט ער אויך געלערנט טעאַרע־

יאנאס טורקאוו

טישע למודים אין ווילנער יידישן מוזיקאלישן אינסטיטוט, אונטער דער אנפירונג פון ר. רובינשטיין.

א צייט-לאנג איז סאשא ליפאווסקי ארומגעפארן איבער דער פוילישער פראווינץ מיט פארשיידענע טרופעס, שפילנדיק פאט-קאמיקער. ער האט אויך פארפאסט מוזיק צו א רייע פיעסן און אויך דיריגירט מיטן ארקעסטער. ער האט אויפגעפירט א ריי פיעסן מיט אמאטארן אין עספע-ראנטא-שפראך, וועלכע ער האט זייער גוט געקענט. די פיעסן, ס'רוב איינ-אקטערס, האט ער אליין איבערזעצט פון יידיש, רוסיש, פויליש און דייטש. א מאדערן צופאל: סאשא ליפאווסקי, דער זון פון לייזער זשע-לאזא, האט אויך געהאט נישט-דורכשניטלעכע מאטעמאטישע פעאיקייטן, פונקט ווי נחום ליפאווסקי. ער האט א סך געארבעט אויף דעם געביט און אלס רעזולטאט — געשאפן א קאלענדאר אויף 5.000 יאר. סאשא איז געווען זייער אמביציעז און ארבעטזאם און ווען נישט דער חורבן, וואלט מען פון אים געקענט א סך דערווארטן.

אויך סאשאס פרוי, סאניא, האט געשפילט יידיש טעאטער, ווי אויך זייער יונג מיידעלע, צילע, וועלכע מען האט, אגב, פארויסגעזאגט א גרויסע טעאטער-צוקונפט.

בעת דער נאצישער אקופאציע איז דער גאנצער שטאם ליפאווסקי איבערגעהאקט געווארן.

געניא שליט

געניא שליט האָט געהערט צו דער גרופע יידישע אַקטיאָרן אין ריגע. ווען לעטלאַנד איז געוואָרן אַ זעלבסט־שטענדיקע מלוכה (נאָכן ערשטן וועלט־קריג), האָבן די דאָרטיקע מינדערהייט־פעלקער געקריגן קולטור־אויטאָנאָמיע און זיך געקענט פריי אויסלעבן אין זייער אייגענער שפראַך.

די לעטישע יידן האָבן די דאָזיקע פריי־ווילעגיע ווי געהעריק אויסגענוצט. אַ חוץ די שולן, פאַרלאַג־און צייטונג־וועזן, האָבן זיי געגרינדעט אַ שטענדיק יידיש טעאַטער, וואָס איז געשטיצט געוואָרן פון דער שטאַט (באַפרייט געוואָרן פון צאַלן שטייערן פאַר די טעאַטער־בילעטן) און

שפעטער — אויך באַקומען פון דער רעגירונג אַ מלוכה־סובסידיע. אין פּרעכטיקן ריגער יידישן קולטור־הויז האָבן זיי געגרינדעט אַ יידיש טעאַטער, דאָס אַזוי גערופענע „מעזטים“־טעאַטער. בראש פונעם דאָזיקן טעאַטער איז געשטאַנען דער פאַרדינסטפולער ריגער כאַר־שול־דיריגענט א. ווייסביין.

אַרום דעם דאָזיקן טעאַטער האָבן זיך גרופירט אַ ריי אָנגעזעענע יידישע אַקטיאָרן, ווי מ. סוריץ, א. איינעס, ל. סערבסקי, מ. מאַרקאָו, א. באַרשטשעווסקי, פרידאָ וויטאַלינאַ, טאַליני ניולין, חנה שערמאַן

יאנאס טורקאוו

(אלמנה נאך א. ווייטער), קלובי נאוו (געשעפטס-פירער) און סעראגאנסקי (סופליאר).

אינעם דאזיקן טעאטער איז אויך אויפגעטראטן צום ערשטן מאל אויף דער יידישער בינע דער באוויסטער רוסישער אקטיאר און פילם-שטערן אסיפ רוניטש.

דאס "מעוטים" טעאטער האט אין יאר 1927 איינגעפירט א שטענדיקן דראמאטישן אנסאמבל, אנגעפירט פון אליאשא שטיין, און אן אפערטען-אנסאמבל, אונטער דער אנפירונג פון שלמה קוטנער.

אינעם ריגער טעאטער האבן אויך גאסטראלירט אויסלענדישע געסט. ווי: זיגמונט טורקאוו, אברהם מארעוויסקי, א. סאמבערג, דיאנא בלומענפעלד, קלארא יאנג, מישא און לוי גערמאן, בערטא גערסטין, רודאלף זאסלאוויסקי, מנחם רובין, מיכאל מיכאלעסקא, יוליוס אדלער, דינה האלפערן און סעם בראנעצקי, קלארא סעגאלאוויטש, דער שרייבער פון די דאזיקע שורות א"א.

דער ריגער עולם האט ליב געהאט יידיש טעאטער און גוט באזוכט די פארשטעלונגען פונעם דאזיקן טעאטער.

געניא שליט, הגם נישט קיין ריגערין, האט אבער נאכן קומען פון רוסלאנד, ווו זי איז געבוירן און דערצויגן געווארן, באלד פארנומען אן אנגעזעענעם ארט אינעם ריגער יידישן טעאטער-לעבן. זי האט זיך שנעל אקלימאטיזירט און מ'האט זי געהאלטן פאר אן "אייגענע" אין ריגע. זי איז דארט זייער באליבט געווארן.

געניא שליט האט איר בינע-קאריערע, ווי געזאגט, אנגעהויבן אין רוסלאנד. זי האט געשפילט א לענגערע צייט אין כארקאוו און אין דער צווייטער העלפט פון די צוואנציקער יארן, געקומען קיין ריגע, וואס איז געווארן איר נייע היים.

אירע ערשטע אויפטריטן אין ריגע זענען געווען ביי יוליוס אדלערן, בעת זיינע דארטיקע גאסטשפילן. אפשפילנדיק אייניקע יאר אין לעטלאנד, איז זי אויפגעטראטן אין קאוונע (ליטע), דערנאך אין פוילן. זי האט אויך געשפילט אין טשעכאסלאוואקיי. אין פוילן איז זי ארומגעפארן

פארלאשענע שטערן

מיט א. מאַרעווסקין איבער דער פראָווינק, שפילנדיק אין שלום אַשם „רעווערענד זילבער“ — די פרוי זילבער. אין דער דאָזיקער ראל האָט זי געהאַט גרויס דערפאַלג. דעם גרעסטן דערפאַלג האָט זי אָבער געהאַט אין יוגאַסלאַוויע, וווּ זי איז אַנגאַזשירט געוואָרן אין ד״ר פּאַול באַראַטאַווס טרופּע (יָאָר 1932). אין אַלע יוגאַסלאַווישע שטעט, וווּ די טרופּע האָט געשפּילט קנאַפּע דריי חדשים (בעלגראַד, זאַגרעב, סאַראַיעוואָ, סאַמבאָר א״א) איז דאָס טעאַטער תּמיד געווען אויספאַרקויפּט.

ווען געניאָ שליט איז צוריקגעקומען פון איר יוגאַסלאַווישן טורנע, איז זי געווען פּול מיט באַגייסטערונג. — „פון אַזאַ אויפּנאַמע, וואָס מען האָט דאָרט צוגעגרייט פאַר די ייִדישע אַקטיאָרן — האָט זי געזאַגט — קען מען אין ערגעץ נישט חלומען. די רייזע האָט נאָר געהאַט איין שאַטן־זייט. ווען מיר זענען אָפּגעפאַרן פון יוגאַסלאַוויע, האָב איך געהאַט אַן אַ שיעור בלומען. איך האָב געקויפּט סאַדע־וואַסער און באַגאַסן זיי יעדעס מאָל. איך בין געווען צופּרידן, וואָס די בלומען וועלען נישט. אין וואַגאַן איז געווען זייער ענג, אָבער איך האָב אַלץ געוואַכט איבער די בלומען. מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער טשעכישער גרענעץ. מיר זענען שוין צוגעפאַרן צו דער סטאַציע. אָבער דאָ קומט אַריין אַ זשאַנדאַרם און: פאַר־ווערט מיר אַריינצופירן די בלומען אין לאַנד אַריין. ס׳האַבן נישט גע־האַלפן מיינע בקשות און טענות. איך האָב זיך מיט די בלומען געמוזט צעשיידן...“

איך האָב דעם דאָזיקן עפּיזאָד מיט די בלומען איבערגעגעבן, ווייל דאָס כאַראַקטעריזירט געניאָ שליט, וואָס האָט ליב געהאַט די נאַטור און בלומען. זי האָט ליב געהאַט שיינקייט. און זי אַליין איז אויך געבענטשט געוואָרן פון דער נאַטור מיט שיינקייט. זי האָט געהאַט ווּונדערבאַרע אוי־סערלעכע מיטלען. זי איז געווען רעפּרעזענטאַטיוו און האָט אימפּאַנירט מיט איר הויכער, שלאַנקער פּיגור. אַ שיינ באַוועגלעך פנים, מיט אַ פאַר גרויסע שוואַרצע אויגן, אַ פּיינע דיקציע; גערעדט אַ שיינעם ייִדיש און דערביי געהאַט טאַלאַנט צו שפּילן טעאַטער. מיט איין וואָרט: זי האָט באַזעסן אַלע מעלות, וואָס אַ שווישפּילערין דאַרף האָבן.

אין די ראלן, וואָס זי האָט געשפּילט, האָט זי זיך איינגעלעבט און אַרויסגעבראַכט אויף אַ דיסקרעטן און איבערצייגנדיקן אופן — מענטש־

יאנאס טורקאוו

לעכע געפילן. אפילו אין די ביליקע מעלאַדראַמעס, וואָס זי האָט לרוב געשפילט, האָט זי אויסגעמיטן די מעלאַדראַמאַטישע קונצן.

בעת געניאָ שליט האָט גאַסטראָלירט אין פּוילן, האָט זי די גאַנצע פּרעסע זייער וואַרעם אויפגענומען. געניאָ שליט האָט געקענט שאַפן אַ סביבה אַרום זיך. מען האָט זי ליב געהאַט. אויף דער פּוילישער פּראָ-ווינץ האָט זי אויך געשפילט מיט זיגמונט טורקאוו און אַליאַשאַ שטיין.

מיר איז אויסגעקומען צו שפּילן צוזאַמען מיט געניאָ שליט, בעת מיינע און דיאַנאַ בלומענפעלדס גאַסטראָלן אין ריגער ייִדישן „מעוטיים“ טעאַטער, אין יאָר 1936. זי איז געווען אַ דיסציפּלינירטע שווישפּילערין און אַ גוטער, האַרציקער מענטש. בעת אונדזער אָפּפּאַרן צוריק פון ריגע, האָט אונדו געניאָ שליט באַגלייט צום באַן מיט פּרעכטיקע בלומען, און אונדז געבעטן אַכטונג צו געבן, אַז די בלומען זאָלן נישט פאַרוועלקן... און נישט קיין ווונדער, וואָס זי האָט אַזוי ליב באַקומען די שטאַט ריגע און זי אויסגעקליבן פאַר איר שטענדיקער היים, ווייל ריגע איז באמת געווען ריין און ציכטיק ווי אַ גאַרטן.

בעת מאַריס שוואַרץ איז געווען אויף גאַסטשפּילן אין אייראָפּע, האָט ער אַנגאַזשירט צו זיך געניאָ שליט. איר ערשטער אויפטריוט אין ניו-יאָר-קער „קונסט־טעאַטער“ איז געווען אין שלום אַשס „3 שטעט“. זי האָט געהאַט דאָרט דערפאַלג און איז וואַרעם אויפגענומען געוואָרן פון דער אַמעריקאַנער ייִדישער פּרעסע.

געניאָ שליט האָט אָבער געצויגן צוריק צו איר ריגע, נאָך דער דאָרטיקער געמיטלעכקייט, נאָך וועלכער זי האָט אַזוי געבענקט, און וואָס זי האָט נישט געקענט געפּינען אין אַנקעל סעמס מדינה. דאָס איז געווען קורץ פאַרן אויסברוך פונעם צווייטן וועלט־קריג. זי האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו פאַרבלייבן אין די פאַרייניקטע שטאַטן. אירע ניו-יאָרקער פּריינט האָבן זי שטאַרק אָפּגערעדט פונעם פאַרן צוריק אין „פּוילווער-קעסל“.

געניאָ שליט האָט נישט פאַרויסגעזען און זיך נישט געקענט פאַר-שטעלן, אַז די זעלביקע לעטן, וועלכע האָבן, נאָך דער אַנטשטייאונג פון זייער מלוכה, געגעבן די יידן מיט אַזאַ ברייטער האַנט קולטור־אויטאָנאָמיע.

פארלאשענע שטערן

וועלן נישט נאָר צוהעלפן די דייטשן צו פאַרניכטן און אויסצוראַטן די ייִדישע באַפעלקערונג אין ריגע און אין אַנדערע שטעט פון לעטלאַנד, נאָר אַליין אַרגאַניזירן שוואַרצע באַטאַליאָנען, וואָס זאָלן מיט די אייגענע הענט אויסמאַרדן די יידן, נישט נאָר פון לעטלאַנד, נאָר אויך פון פּוילן און אַנדערע לענדער.

בעת דער דאָזיקער יידן־אויסראַטונג איז אויך נישט געשוּינט געוואָרן די פיינע ייִדישע שוישפּילערין און האַרציקער מענטש — געניאַ שליט.

ל"ב וינער

דער נאָמען לייב ווינער איז אַמאָל געווען אַ מאַגנעטיש וואָרט ביים ייִדישן טעאַטער-עולם אין פּוילן און אין רוסלאַנד. ער איז געווען דער ליבלינג פונעם פּובליקום.

ווען איך בין אַלט געווען אַכט יאָר, האָב איך אים דאָס ערשטע מאָל געזען שפּילן אין וואַרשעווער „מוראַנאווער“ טעאַטער.

איך דערמאָן זיך נישט די פּיעסע, אין וועלכער ווינער איז דעמאָלט אויפגעטראָטן, אָבער כ'געדענק גוט דעם גרויסן דערפאַלג, וואָס ער האָט געהאַט, ווען ער האָט אָפּגעזונגען דעם קופּלעט „אִי, די באַמבע“. מ'האַט ווינערן פשוט נישט אַראָפּגעלאָזן פון דער בינע. מיין באַגער אים צו זען פון דער נאָענט האָט זיך נישט פאַרווירקלעכט. איך האָב נישט געהאַט קיין מזל צו אים. וויפּל מאָל כ'האַב זיך אַריינגעגנבעט הינטער די קוליסן, אַזוי פּיל מאָל האָט מען מיך פון דאָרטן אַרויסגעוואָרפּן...

ביזן גאָט האָט געהאַלפּן, אין אַ שיינעם זומער-טאַג, ווען איך האָב שפּאַצירט מיט מיין ברודער זיגמונט אויף דער דזשיקע גאַס, האָבן מיר באַמערקט אַ פּאַר טריט פון אונדז אַ נידעריקן, ברייט-פּלייציקן מענטשן, אַנגעטון אין אַ פּרעכטיקן העלן אַנצוג, מיט אַ גרויסן ברייטן פּאַנאַמע-הוט אויפן קאַפּ, און אין דער האַנט — אַ שטעקן מיט אַ זילבערן הענטל און מיט אַ סך מאַנאַגראַמען. מיר האָבן באַלד אין אים דערקענט אונדזער ליבלינג — לייב ווינער.

פון גרויס איבערראַשונג און פּרייד האָט איינער פון אונדז אויסגע-
רופּן אויפן קול: „לייבעלע בולקע-פּרעסער!“ — אַזוי האָט מען ווינערן גערופּן אין וואַרשע. דאָס האָט זיך, מסתּמא, גענומען דערפּון, וואָס ער

פארלאשענע שטערן

איז אַ צייט לאַנג געווען אַ בדיחה און זינגער אויף חתונות און בריתן און ער האָט נישקשהדיק געהאַלטן פון דער אכילה...

נישט באַוויזן אַרויסצורעדן דאָס וואָרט „בולקע-פרעסער“, ווי אונדז דוער ליבלינג האָט זיך געגעבן אַ דריי אויס, אויפגעהויבן דעם שטעקן און זיך געלאָזט גלייך אויף אונדז. מיר האָבן אָנגעהויבן צו אַנטלויפן. ווי נער — נאָך אונדז. פאַרשטייט זיך, אַז אינדזערע יונגע פיס זענען געווען פלינקער פון זיינע און מיר זענען אַזוי לאַנג געלאָפן, ביז ער האָט „פאַר-שפילט דעם קאַמף“ און אויפגעהערט אונדז נאַכצויאָגן. ווען ווינער וואָלט געוויסט, וואָס פאַראַ ליבשאַפט מיר האָבן צו אים געפילט, וואָלט ער אונדז זיכער נישט געוואָלט טון קיין שלעכטס צוליב אַזאַ אומשולדיק וואָרט: „בולקע-פרעסער“.

אין יאָרן אַרום האָב איך ווינערן דערמאָנט דעם דאָזיקן עפיזאָד, יועלכן ער האָט, פאַרשטייט זיך, נישט געדענקט, און מיר האָבן ביידע דערפון האַרציק געלאַכט.

**

לייב ווינער איז געבוירן געוואָרן ביי אַרעמע עלטערן אין דעם קליינעם פוילישן שטעטל ראַוואַ מאַזאויעצקא. ער האָט דאָרט געלערנט אין חדר און געחלומט צו ווערן אַ זינגער. אַלט זייענדיק 12 יאָר און האָבן דיך אַ שיינעם אַלט, האָט ער אָנגעהויבן זינגען אין דער דאָרטיקער שול ביים חזן אַלס משורר. ווען זיינע עלטערן זענען אים געשטאָרבן, איז ער אַוועק קיין וואַרשע, אָנגענומען זיך מיט מוט און אַוועק אין דער „דיי-טשישער סינאָגאָגע“. מען האָט אים, צו זיין גרויסער פרייד, גלייך אָנגענומען אין כאַר אַריין.

ווען ווינער איז אַ ביסל אונטערגעוואַקסן, האָט ער אָנגעהויבן צו זינגען אין כאַר ביי וויספעלדן אין יידישן טעאַטער אין וואַרשע, ווו עס האָבן דעמאָלט געשפילט, צווישן אַנדערע, די פאַפולערע אַקטיאָרן מי-טעלמאַן, שאַראַוונער, טשיזשיק, גוסטאַוו שוואַרצבאַרד און זיין שוועסטער רוזשע שוואַרצבאַרד (די שפעטערדיקע פרוי פונעם אַקטיאָר אַדאַלף בער-מאַן).

יאנאס טורקאוו

אין א קורצער צייט אַרום איז ווינער געוואָרן אַן אַקטיאָר. אויף זיין ערשטן דעביוט אין אברהם גאַלדפּאָדענס „הונגערמאַן און קאַבצענוואָן“ האָט ער מיט איין מאָל געקריגן צוויי ראָלן, און דער דעביוט איז אים געלונגען. באַלד נאָכדעם האָט ער שוין באַקומען אין דער צווייטער גאַלדפּאָדן־אויפפירונג „אחשורוש“ די ראָל פון „ויוזאן“, דערנאָך „צינגיטאַנג“ אין „שולמית“ און „אשמדאי“ אין „שלמה המלך“.

אין יאָר 1887 האָט מען פאַרבאַטן צו שפּילן ייִדיש טעאַטער און ווינער האָט זיך גענומען צו אַ נייעם פּאָך: ער איז געוואָרן אַ „פּאָלקס־זינגער“ אויף חתונות און בריתן. דאָס האָט אים געגעבן גאַנץ שוין פּרנסה. דער דאָזיקער נייער פּאָך האָט אים פאַרשאַפט גרויס פּאָפּולאַרי־טעט אין וואַרשע און מען האָט זיך ממש געריסן איבער אים. ער האָט שוין נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט אַנצונעמען נייע „באַשטעלונגען“.

נישט געקוקט אויף די גרויסע פּאַרדינסטן, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיין נייעם פּאָך, ווען די דירעקטאָרן סעם אַדלער און ספּיוואַקאָוסקי האָבן אים, אין יאָר 1905, פאַרגעלייגט אַרייַנצוטערען אין זייער ייִדישער טרופּע, איז ער געוואָרן אויס „פּאָלקס־זינגער“ און אַוועקגעפּאַרן צו זיי קיין מינסק (ווייס־רוסלאַנד). דאָרט איז ווינער אויפגעטראָטן אין דער פּיעסע „מישקע און מאַשקע“, דערנאָך — אין „חנהלע די נייערין“, אין „הער־צעלע מיוחס“ און אין אַנדערע פּיעסן, אין וועלכע ער האָט געשפּילט אַלע קאָמישע ראָלן און געהאַט אַן אויסערגעוויינלעכן גרויסן דערפּאָלג. ער האָט אויך געשפּילט ערנסטע ראָלן אין די היסטאָרישע פּיעסן. צוזאַמען מיט אַדלערן און ספּיוואַקאָוסקין איז ער געקומען קיין וואַרשע און אַרייַנ־געטראָטן צו א. ג. קאָמפּאַניעיעצן אין „מוראַנאָווער“ טעאַטער, שפּילנדיק „אליעזרן“ אין „בר־כּוכבּא“, „אברהם“ אין „עקדת יצחק“, „מנוח“ אין „שולמית“, „שלמן“ אין „פּרינץ בן הדור“, „מאַקסיס“ אין „בלימעלע“ א.א.

פון מוראַנאָווער טעאַטער איז ווינער אַנגאַזשירט געוואָרן דורך אברהם פּישזאָן אין וואַרשעווער „זשאַרדען ד'היווער“־טעאַטער אויף כּמיעלנע גאַס, וווּ ער האָט געשפּילט בלויז ערנסטע ראָלן. אין יאָר 1906 איז ווינער צוריק אַרייַנגעטראָטן צו א. ג. קאָמפּאַניעיעצן אין „מוראַנאָווער“ טעאַטער, וווּ עס איז געווען רעזשיסאָר דער באַרימטער אַרטיסט מ. ל. מעיערסאָן. אין יאָר 1908 גייט ווינער איבער, צוזאַמען מיט מעיערסאָנען, אין „עלי־

פארלאשענע שטערן

זעאום"טעאטער אויף קארטאָוע גאס, אונטער דער דירעקציע פון לייזער ראפעל און ה. עפעלבערג. ווינער ווערט דאָרט ערשטער קאָמיקער פון דער טרופע. ער טרעט אויף מיט אַ ריזיקן דערפאַלג אין "יעקב און עשו" אַלס "לבן האַרמי", אין "לא תחמוד" אַלס "פרידל", אין "צוויי תנאים" — "פילדיש", אין "אַ מענטש זאַל מען זיין" — "יואל קוואַטש", אין "די גאַלדענע חתונה" — "נחום גענזעלע" און אין "שבת קודש" אַלס "שמעיה" ("חיה" האָט געשפילט קראַוע-מילער — אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ). דעם רעקאָרד פון דערפאַלג שלאָגט ווינער אין יאָר 1911 ביי קאָמפּאָניעצן אין "מוראַנאָווער" טעאטער אַלס "שמואל שמש" אין "פינטעלע ייד".

משמעות, דער דערפאַלג האָט אים אַזוי באַרוישט, אַז ער האָט זיך ממש געשטעלט אויפן קאַפּ, כדי אַרויסצורופן נאָך אַ גרעסער געלעכטער ביים עולם. צווישן אַנדערע, האָט ער אין "פינטעלע ייד" געמאַכט אַזאַ מין "טריק".

אין אַ געוויסער סצענע, ווען ער קומט אַריין (אַלס שמש) צום קאַ-וואַל, דאַרף דער לעצטער אים אַרויסוואַרפן. די סצענע חזרט זיך איבער אַ פאַר מאָל. צום סוף עפנט זיך ווידער די טיר און מען זעט, ווי עס באַווייזט זיך לאַנגזאַם דער פּוס פון שמש, אָבער בלויז דער פּוס. דער אויפגערגטער קאָוואַל כאַפט אָן דעם פּוס און וויל אַזוי אַרום אַריינציען דעם שמש אין שטוב אַריין, כדי אים מקיים פּסק צו זיין. ער גיט זיך אָבער האַסטיק אַ צי אויס אויף דער ערד און דער מכלומרשטער פּוס בלייבט ביי אים אין דער האַנט. דאָס האָט ווינער צוגעגרייט אַ קינסטלעכן פּוס, כדי צו מאַכן נאָך איין קאָמישע סצענע... מיטן וווקס פון זיין דער-פאַלג, איז אויך געוואַקסן זיין "דערפּינדערישקייט"...

אין יאָר 1912 ווערט ווינער אַנגאַזשירט קיין אַדעס אין יידישן טע-אטער, וואָס איז געווען אונטער דער לייטונג פון לייזער ראפעל און קור-לענדער. דאָרט ווערן אויפגעפירט מיט אים פיעסן פון איראַפּעאישן רעפּערטואַר. דערנאָך האָט ער געשפילט מיט עפּי לייטמאַן אין "איציקל וויל חתונה האָבן", אין "די געצווונגענע חתונה" א"א. ווו ער איז געווען לייטמאַנס פאַרטנער. ער האָט אויך געשפילט מיט קלאַראַ יאַנג אין "די אַמעריקאַנעריין", "זיין ווייבס מאָן", "פּופּטיק" און אין אַנדערע פיעסן.

יאַנאַס טורקאוו

אין יאָר 1916 ווערט ווינער אַנגאַזשירט אין דער טרופע פון קלאַראַ יאַנג און בועז יונגוויץ און זיי מאַכן אַ טורנע איבער רוסלאַנד (געשפּילט, צו. אַנד, אין מאַסקווער „ניקיטינסקי“ טעאַטער). פון דאָרט איז ווינער צוריקגעקומען קיין אַדעס, וווּ ער האָט איבערגענומען די דירעקציע פון „נאַווי טעאַטער“. אין יאָר 1917 ווערט ווינער ווידער אַנגאַזשירט דורך יונגוויץ קיין קיעוו, וווּ זיי שפּילן גלייכצייטיק אין צוויי טעאַטערס: אין „סאַלאַווצאַווס“ טעאַטער און אין שטאַט-טעאַטער. דער רעפּערטואַר איז באַשטאַנען פון: „אַלמאַ, וווּ ווינסטוו“, „חנהטשע אין אַמעריקע“, „זיין ווייבס מאַן“, „דזשעקעלע בלאַפּער“, „די אַמעריקאַנערין“ און אין אַנדערע פּיעסן פון קלאַראַ יאַנגס רעפּערטואַר.

בעתן בירגער-קריג אין אוקראַינע האָט ווינער אויפּגעהערט צו שפּילן טעאַטער — ביז ער ווערט אַנגאַזשירט — אין יאָר 1919 — אין קיעווער יידישן טעאַטער „אוינדזער ווינקעל“, אויפן קרעשטשאַטיק, וווּ עס האָבן דעמאָלט געשפּילט יעקב ליבערט, סאַניאַ עדעלמאַן, עפּשטיין, יער-מאַלינאַ ווייסמאַן, מנחם רובין, משה זשולקאַווער א.א. אַ געוויסע צייט האָט דאָרט גאַסטראַלירט אסתר רחל קאַמינסקי מיט איר טרופּע. ווינער באַקומט אַבער נישט קיין ראַלן אין „אוינדזער ווינקל“, און ער מוז אין דעם טעאַטער סטאַטיסטירן. מען נוצט אים אויס אין די מאַסן-סצענעס, וווּ ער שפּילט אויף דער האַנט-האַרמאָניע — אַגב, האָט ער אויף דעם אינסטרומענט גלענצנדיק געשפּילט. ער האָט אויך געשפּילט אויף אַ מויל-האַרמאָניקע.

ווען ס'איז אין יאָר 1919 אויסגעבראַכן דער פּאַגראַם אויף יידן אין קיעוו, — איז ווינער, וואָס האָט דאָרט געווינט, קוים אַרויס מיטן לעבן. מען האָט אים שוין געפירט צום שיסן. אין דער לעצטער מינוט האָט אַ קריסטלעכער שכן, מיט וועלכן ווינער איז געוועזן באַפריינדט, אים אַפּגעראַטעוועט פון אַ זיכערן טויט. דער קריסט האָט פאַרזיכערט, אַז ווינער איז נישט קיין ייד. אַזוי אַרום האָט ער זיך געראַטעוועט, אַבער ער האָט פאַרלוירן זיין גאַנץ האַב-און-גוטס, וואָס די באַנדיטן האָבן ביי אים צוגערויבט.

צו יענער צייט האָב איך זיך געטראַפּן מיט ווינערן אין קיעוו. איך האָב דעמאָלט געאַרבעט אין קיעווער פּאַרט אַלס שוואַרץ-אַרבעטער. איך

פארלאשענע שטערן

האָב אויסגעפּוּעלט ביי דער אָנפירערשאַפּט, מען זאָל אויך ווינערן געבן אַרבעט.

אין יאָר 1920 קומט ווינער, אַלס פּוילישער בירגער, צוריק קיין פּוילן. ער אָרגאַניזירט באַלד אַ חברים־טרופּע און פאַרט מיט איר אַרויס אויף דער פּראָווינץ. אין יאָר 1923 ווערט ווינער אָנגאַזשירט אין קאַ־מינסקיס טעאַטער, דערנאָך שפּילט ער אין „סקאַלאַ“ טעאַטער, וווּ עס איז דעמאָלט אויפגעטראָטן די אַקטריסע אַנאַ יאַקובאַוויטש.

אין יאָר 1930 אָנגאַזשירט איך ווינערן אין טעאַטער „וויט“ (וואַרשע־ווער נייער ייִדישער טעאַטער), וואָס איך עפּן אין געוועזענעם „עליזעאָום“ טעאַטער, אויף קאַראָווע גאַס. אין דעם דאָזיקן טעאַטער האָב איך אַמאָל געשטעלט מיינע ערשטע טריט אַלס ייִדישער אַקטיאָר, ווען ווינער האָט אינעם דאָזיקן טעאַטער שוין געפּיערט זיינע גרויסע טריאָומפּן. איצט איז ווינערן אויסגעקומען צו שפּילן קליינע עפּיזאָדן־ראָלן און גיין אין די מאַסן־סצענעס, וווּ ער האָט זיך ווידער אויסגעצייכנט. אָבער אַ דאַנק זיין שפּילן אויף דער האַרמאָניע. קיין גרעסערע ראָלן האָט מען שוין אים נישט געקענט געבן, ווייל ער איז געווען טויב. אין יאָר 1931 איז ווינער אָנגאַזשירט געוואָרן אין נייִגעעפּנטן טעאַטער „צענטראַל“ אויף דער דושיקע גאַס, וואָס איז געוואָרן אָנגעפּירט דורכן אַקטיאָר און זינ־גער הערמאַן פעניגשטיין.

די לעצטע יאָרן ווערט שוין ווינער, אַלס עמעריטירטער אַקטיאָר, צוגעטיילט צו פאַרשיידענע טרופּעס, וווּ ער פאַרנעמט פאַרשיידענע פּונק־ציעס. אַזוי ציט עס זיך ביז דער גרויסער וועלט־מלחמה. ווינער איז שוין געווען קראַנק און צעבראַכן און זיך קוים געהאַלטן אויף די פּיס. קורץ נאָכן פאַרנעמען וואַרשע דורך די דייטשן, האָט ער זיך שוין נישט געקענט רירן פון בעט. נאָך אַ פּאַר חדשים ליידן, האָט ער אויסגעהויכט זיין נשמה.

דער אַמאָליקער ליבלינג פון פּובליקום, דער פּריילעך־מאַכער און פּאַלקס־זינגער, דער וועטעראַן פון דער ייִדישער בינע, לייב ווינער, האָט פאַרענדיקט זיין לעצט קאַפיטל. מיט אים האָט זיך אויך פאַרענדיקט אַן אינטערעסאַנט קאַפיטל פון דעם אַמאָליקן ייִדישן טעאַטער.

משפחה סאנדלער

די משפחה סאנדלער האָט פאַרנומען אַן אַנגעזעען אָרט אינעם ייִדישן טעאַטער אין אייראָפּע און אין דרום־אַפֿריקע.

די דאָזיקע משפּחה איז באַשטאַנען פֿון: חיים סאַנדלער (זיין אמתער נאָמען איז געווען קאַפּיטאַן), זיין פֿרוי חנה לעווין, זייער טאָכטער ראָזאַ סאַנדלער. די סאַנדלערס האָבן נאָך געהאַט אַ זון, וועלכער איז נישט געווען קיין אַקטיאָר, נאָר געאַרבעט אין דער אַדמיניסטראַציע פֿון זיין פֿאַטערס טעאַטער.

חיים סאַנדלער איז געווען פֿאַררעכנט צו די בעסטע עפּיזאָדן־אַרטיסטן אויף דער ייִדישער בינע. ער איז געווען אַ מייסטער אויף עפּיזאָדן.

דאָס הייסט נישט, אַז סאַנדלער האָט נישט געקענט אויסטראָגן קיין גרעסערע ראָל אויף זיינע פֿליצעס, — פֿאַרקערט: ווען מ'האַט אים געזען אַפּילו אין אַ נישט־פֿאַסיקער פֿאַר זיך ראָל, האָט מען אויך גלייך דערקענט אין אים אַ ביו גאָר טאַלאַנטירטן אַקטיאָר.

אינטערעסאַנט איז דאָס, וואָס די נישט־פֿאַסיקע פֿאַר אים ראָלן האָט ער זיך אַליין גענומען, בעת ער האָט געפֿירט זיין אייגן טעאַטער, אונטער זיין דירעקציע און זיין רעזשי. דעמאָלט האָט ער געשפּילט ליבהאַבער־ראָלן, צו וועלכע ער איז נישט געווען צוגעפֿאַסט סיי אויסערלעך (ער איז געווען אַ קליינער און מאַגערער), סיי צוליב זיין שטים.

ליבהאַבער האָט ער, משמעות, געשפּילט דערפֿאַר, ווייל ער האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט אויסצונוצן זיין גרויסע שוואַכקייט: אויספּוצן זיך עלעגאַנט ביי יעדן אַקט, און ביי יעדן אויפֿטריט — ער האָט געמעגט אַפּילו אויפֿטרעטן מערערע מאל אינעם אַקט — אַנטון אַ נייעם אַנצוג.

פארלאשענע שטערן

א נייעם הוט, נייע שיד, א ניי העמד, א נייעם קראוואט מיט א נייער בריי-ליאנטענער בראש און נייע „סיגנעטן“ אויף די פינגער.

אזוי איז ער אויך געווען אין זיין פריוואט-לעבן; א פאר מאל אין טאג האט ער זיך איבערגעטון, זיך אנדערש אויסגעפוצט — און אלעמאל פאר-ביק, שרייאיק, ווי ער וואלט געווען דער שאפער פון א נייער מאדע.

א שוואכקייט האט ער אויך געהאט צו הויכע, גלאנצנדיקע אפיצירן-שטיוול, וועלכע ער האט געהאט אין אלע קאלירן און ארומגעשפאצירט אין זיי איבער די ווארשעווער גאסן, האלטנדיק א לעדערנע שפיצרוט אין האנט. ער האט דעמאלט אויסגעזען ווי „מאטקע גנב“ אין די גוטע צייטן...

חיים סאנדלער האט אנגעהויבן זיין בינע-קאריערע אויף דער פרא-ווינץ אין פארשיידענע וואנדער-טרופעס. שפעטער האט ער אליין ארגאניזירט א טרופע און דערנאך א צייט לאנג געשפילט אין ווארשעווער „צענטראל-טעאטער, ווי אויך אין „וויקט“ (ווארשעווער יידישער קונסט-טעאטער). לסוף איז ער געווארן דירעקטאר פון א שטענדיקן יידישן טעאטער אין ווארשע, וואס ער האט יארנלאנג געפירט.

סאנדלערן האט מען געהאלטן נישט נאר פאר א גלענצנדיקן אקטיאר, נאר אויך פאר א גרויסן גביר. ווי און ווען ער האט געמאכט זיין פאר-מעגן, איז פאר אלעמען געווען א סוד. פארשיידענע קלאנגען האבן זיך וועגן דעם געלאזט הערן; ערשטנס, אז ער האט געווינען אויף דער מלוכה-לאטעריע; ווייטער — אז עס איז אים געגאנגען מזלדיק אין מסחר (גלייכ-צייטיק מיט שפילן טעאטער האט סאנדלער צוגעהאנדלט מיט אלעם און מיט אלץ, ביי וואס מ'האט געקענט פארדינען); דריטנס — אז ער האט אויסגעבארגט געלט אויף פראצענט, און לסוף — אז דאס שטאמט פון קארטן-שפיל (סאנדלער איז אנגעגאנגען פאר א בר-מזל אין קארטן). גענוי אבער, ווי אזוי און פון וואנען ער איז געווארן א גביר, האבן מסתמא געוויסט בלויז זיינע נאענטסטע.

חיים סאנדלער, הגם א קליינגעוויקסיקער און מאגערער און דערצו נאך אן ערנסט ליינדיקער אויפן מאגן, איז געווען פיזיש פענאמענאל שטארק. ער האט געקענט ברעכן אייזן מיט די פינגער.

אמבעסטן האבן זיך אין דעם איבערצייגט די הפקר-יונגען, וואס האבן זיך געוואלט שבת נאכמיטאג אריינגבענען אין יידישן טעאטער אן

יאנאס טורקאוו

געלט. די דאזיקע „שטארקע“, אדער ווי זיי האָבן אין דעם פּאַל געהייסן „גאפּעלייט“, האָבן, נאָך אַ פּאַר „לעקציעס“, וואָס סאַנדלער האָט זיי גע- געבן, זיך בולט איבערצייגט אין זיין אויסערגעוויינלעכן כוח. זיי האָבן נאָך דעם מורא געהאַט פּאַר זיין בלויון בליק. די אונטערוועלט-מענטשן האָבן זיך זייער גערעכנט מיט סאַנדלערן און אָפּטמאַל פּלעגן זיי אים באַשטימען אַלס בורר ביי זייערע „דין תורהס“. סאַנדלער איז געווען אַ גרויסער חכם, אַפילו צופיל איבערגעשפיצט, און האָט געהאַט אַן אייזערנע, געזונטע לאַגיק.

ביי סאַנדלערן אין טעאַטער האָט מען נישט געטאַרט גנבענען. עס איז נישט געווען קיין איין פּאַל, אַז מען זאָל עמעצן אַרויסציען עפעס פון טאַש. ביי אים אין טעאַטער האָט מען נישט געדאַרפט אַרויסהענגען די באַקאַנטע מעלדונג: „היט זיך פּאַר גנבים“. אַזאַ מעלדונג האָט באַשיינט אַלע איבעריקע טעאַטערס אין וואַרשע... דערפּאַר אָבער האָבן זיך באַלד ביים אַרויסגיין פון סאַנדלערס טעאַטער נישט איינמאַל געלאָזט הערן געשרייען און געוואַלדן, וואָס זענען געקומען פונעם אַרויסגייענדיקן פּובליקום, וועמען גנבים האָבן „באַאַרבעט“.

ווען מען איז געקומען מיט אַנקלאַגעס צו סאַנדלערן, האָט ער געלאָסן געענטפערט: „ביי מיר אין טעאַטער גנבעט מען נישט. פּאַר דעם, וואָס עס טוט זיך אויף דער גאַס, בין איך נישט פּאַראַנטוואָרטלעך. ווענדט זיך צו דער פּאָליציי...“

מיט וואָס דערקלערט זיך דער פּאַקט, וואָס ביי סאַנדלערן אין טעאַטער האָט מען נישט געגנבעט, איז באַמת אַ סוד. אפּשר נעמט זיך עס פון דער מורא און אפּשר — און דאָס איז העכסט וואַרשיינלעך — פון דעם רעס- פּעקט, וואָס די גנבים האָבן געהאַט פּאַר סאַנדלערן. די גנבים האָבן פון סאַנדלערן שטאַרק געהאַלטן.

אָבער איך וויל זיך אומקערן צו סאַנדלערן דעם אַקטיאָר. ווי איך האָב שוין געזאָגט איז סאַנדלער געווען איינער פון אונדזערע בעסטע כאַראַק- טער-שפּילערס אויף דער יידישער בינע און אַ מייסטער פון עפּיזאָדן. מיט אַ נישט-באַגרייפלעכער אינטואַיציע האָט ער פון יעדער כאַראַק- טער-ראַל געשאַפּן אַ קרעאַציע, וואָס האָט נישט געהאַט קיין גלייכן צו זיך. אַ גאַנצע גאַלעריע טיפּן, וואָס ער האָט געשאַפּן — ס'רוב פּאַטאַלאָג-

פארלאשענע שטערן

שע — איז אריין אין דער געשיכטע פונעם יידישן טעאטער. זיין „יאנסען“ אין „די זיבן געהאנגענע“ פון אנדרייעוון, זיין „קריפל“ אין „פישקע דער קרומער“ פון מענדעלען, זיין „שענקער“ אין „דוכוס“ פון אלתר קאצינזע, און נאך צענדליקער טיפן, וואס ער האט געשאפן, זענען געווען מיסטער-

זיים סאנדלער אלס צווייטער בטלן אין אנטסקים „דיבוק“ און „אליאשא“ אין מ. ד. בערקאוויטש „מאשקע חזיר“ (צייכענונגען פון פעליקס פרידמאן)

שטיק פון העכסטן גראד. ווי א סקולפטאר אויסגעלאזטן און אויסגעהאמערט יעדע כאראקטער-ראל און זיי געגעבן נישט טעכניש פארפולקומט, נאר אויך גוט-דורכגעטראכטע, פסיכאלאג, גרינדעטע, פולבלוטיקע געשטאלטן. יעדע פרעמדע בינע וואלט שטאלצירט זיין אזא קראפט. און נאך מער צו באוונדערן איז דאס, וואס סאנדלער איז געווען א מענטש אן שום עלעמענטארער בילדונג; ער האט קוים געקענט לייענען און שרייבן... אבער ווען מען האט אים געזען אויף דער בינע, האט מען געהאט דעם איינדרוק, אז מען האט פאר זיך א מענטש מיט א סך איינ-טעליגענץ און וויסן — אזוי קולטורעל, אזוי פיין, מיט אזוי פיל סובטעל-קייט האט ער אפגעשפילט זיין ראל. דער קליינער, נישט-אנזעעוודיקער סאנדלער איז געווען א גרויסער אקטיאר!

זיין פרוי חנה לעווין האט אויך געהערט צו אונזערע בעסטע כא-ראקטער-שווישפילערנס. זי איז געווען א נישט-דורכשניטלעכער טאלאנט.

יאנאס טורקאוו

זי איז, פונקט ווי סאַנדלער, געקומען פון אַ פּראָלעטאַרישער היים. זי האָט ממש פאַרברענט די בינע מיט איר טאַלאַנט און טעמפּעראַמענט און גע- שפרודלט מיט חכמה און מיט אַ נאַטירלעכן, נישט-געצווונגענעם הומאָר. אַנגעהויבן איר בינע-קאַריערע האָט זי אין וואַרשע, אַלס יונג מיידל, אין פּיינשטיינס קינדער-טרופּע. דערנאָך איז זי אַריין אין פּראָפּעסיאָנעלן טעאַטער, אוועקגעפאַרן קיין רוסלאַנד, וווּ זי האָט לאַנגע יאָרן געשפּילט אין פאַרשיידענע טרופּעס. דאָרט האָט זי זיך באַקענט מיט סאַנדלער, חתונה געהאַט מיט אים און צוזאַמען מיט אים צוריקגעקומען קיין פּוילן. פון דעמאָלט אָן האָט זי געאַרבעט צוזאַמען מיט סאַנדלער און לוסף — ביי אים אין טעאַטער, וווּ זי האָט פאַרנומען דאָס ערשטע אָרט אַלס שוישפּילערין.

חנה לעווין איז אויך צוזאַמען מיט איר מאַן און טאַכטער אויפגע- טראָטן כמעט אין גאַנץ איראָפּע און אין דרום-אַפּריקע.

אין געטאָ האָט זי אין טעאַטער פון איר מאַן "ניי-אַזעל" געפּייערט, אין יאָר 1942, איר 30-יאָריקן בינע-יובל. די "פּייערונג" האָט געדויערט פון 6 אָוונט און זיך געצויגן אַ גאַנצע נאַכט (אין יענער צייט האָט מען נאָך 9 אַ זייגער אין אָוונט שוין נישט געטאָרט גיין איבער די גאַסן). מען האָט גע- שפּילט "ליבע און פאַרראַט". אין דער דאָזיקער פאַר- שטאַלונג, ווי אויך אינעם דיווערטיסמענט, האָבן אַ די יוביליאַרן, אַנטייל גענומען פּאַלגנדיקע אַ אַרן: אייזיק סאַמבערג, חיים סאַנדלער, שמחה פּאַסטעל, ראָזאַ גאַזעל, ראָזאַ סאַנדלער, דוד האַמבור- גער, י. באַלבינסקי, ז. סאַלזע (דער יוביליאַרינס איידעם), הילסבערג (די טאַכטער פונעם אַקטיאָר מאַטל הילסבערג), יעקב וויינבערג, יוסף נייורט און וואַלף נייהויז. קיין איינער פון די אויסגערעכנטע

חנה לעווין

געפינט זיך שוין מער נישט צווישן די לעבעדיקע...

ראָזאַ סאַנדלער, די טאַכטער פון חיים סאַנדלער און חנה לעווין, איז אויך גאַנץ פרי געגאַנגען צום טעאַטער. זי איז געווען אַ שיינ, עפעקטפול מיידל. זי האָט געשפּילט אין וואַרשע צוזאַמען מיט אירע עלטערן, און

פארלאשענע שטערן

א לענגערע צייט — אויך אין לאַנדאָן, אינעם דאָרטיקן ייִדישן טעאָטער. אין יאָר 1942 האָט זי חתונה געהאַט אין געטאָ מיטן יונגן אַקטיאָר און זינגער י. סאַלווע, וועלכער איז גלייך ביי דער ערשטער „אַקציע“ אַריינגעפאַלן צווישן די קרבנות און אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע אין טויט־לאַגער. ווי איך האָב זיך שפעטער דערוואַסט, האָט סאַלווע נישא חן געווען ביי די טרעבלינקער תּלינים, און זיי האָבן אים דאָרט געלאָזט לעבן ביז קורץ פאַרן טרעבלינקער אויפשטאַנד. ער האָט געזונגען פאַר די ייִדן־מערדערס אין זייער „קאַסינאָ“, וווּ ס'האַט אויך געשפּילט דעם אַמאַל אין פּוילן זייער פּאַפּולערער פּידלער און קאַמפּאָזיטאָר אַרטור גאַלד, וואָס איז אויך שפעטער אומגעקומען.

ווען די דייטשן האָבן אין וואַרשע דערלויבט צו עפענען דאָס ערשטע ייִדישע טעאָטער „עלדאָראָדאָ“, האָט חיים סאַנדלער באַשלאָסן צו עפענען אַ צווייט טעאָטער. אַ לאַנגע צייט האָט געדויערט ביז סאַנדלער האָט פאַר אַ סך געלט באַקומען אויף דעם אַ דערלויבעניש.

דאָס טעאָטער — געהייסן האָט עס „ניי־אַזאַעל“ — האָט אָנגעהויבן מיט אַ רעווי־פּאַרשטעלונג און שפעטער אַריבער אויף אַ געמישטן רעפּער־טואַר. ס'איז תּמיד געווען ביי אים אויספּאַרקויפט דאָס טעאָטער און ער האָט געמאַכט, ווי מען האָט געזאָגט, „גאַלדענע געשעפטן“.

דאָס טעאָטער „ניי־אַזאַעל“ האָט זיך געפּונען אויף נאַוואָליפּיע 72, ביי דער סאַמער גרענעץ פּון געטאָ, ד"ה ביי דער אַזוי גערופּענער „וואַך“. צענדליקער טויזנטער זלאָטעס האָט מען אַריינגעלייגט אויף איבערבויען דעם דאָרטיקן זאַל, וואָרום פּרייער איז דאָרט קיין טעאָטער נישט געווען. פאַר דער מלחמה איז אינעם דאָזיקן לאַקאַל געווען דאָס געבעט־הויז פּון באַפּטיסטן. האָט זיך געפּונען אַ ייִד, אַ הענדלער מיט גרינוואַרג, וועלכער האָט געהאַט סקלאָדעס אין אַ הויז אויף דער אַרישער זייט. ער האָט זיך געטוישט מיט זיי מיט זיין הויז און איבערגענומען דאָס באַפּטיסטן־הויז אין געטאָ.

צוזאַמען מיט חיים סאַנדלערן האָט ער באַשלאָסן צו מאַכן דאָרטן אַ ייִדיש טעאָטער, מיט אַ בינע, מיט אַ גאַלעריע אַא"וו. מען האָט זיך אין געטאָ געוואַנדערט: אַזאַ שלעכטער פּונקט, ביי דער סאַמער „וואַך“... מען וועט דאָך מורא האָבן צו גיין אין טעאָטער, — און ווי ריזיקירן עס

יאנאס טורקאוו

אונטערנעמער מיט אזוי פיל געלט אויף אַ טעאַטער ביי דער געטאָ-וואָך. אָבער די קשיא איז באַלד אויפגעקלערט געוואָרן. דער אויבנדערמאָנטער „גרינוואַרג-הענדלער“ האָט געהערט צו די גרעסטע „הורט-סוחרים פון גרינס“, ד"ה צו די גרעסטע שמוגלערס אין געטאָ. דעריבער איז געווען פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס אים האָט זיך געלוינט אזוי פיל געלט אַריינצו-לייגן אין אַ טעאַטער, וואָס שטייט פאַרוואָרפן אין אַ העק, ביי דער סאַמע מויער פון געטאָ... דאָרט האָט זיך געפונען די הויפט-צענטראַלע פון שמוגל.

אַרום האַלבער נאַכט פלעגן זיך ברייט עפענען די טויערן פון דער „וואַך“, וואָס איז, פאַרשטייט זיך, געווען מיטבאַטייליקט אין שמוגל-גע-שעפט, און ריזיקע לאַסט-אויטאָס, אָנגעפילט מיט געשמוגלטע סחורה פלעגן אַריין דורכן טויער אין געטאָ און נישט דאַרפנדיק ווייט פאַרן — אויסגעליידיקט די אויטאָס און באַלד צוריק אַוועק אויף דער אַרישער זייט, אזוי ווי עס וואָלט גאַרנישט געווען. דאָס אַלץ איז געמאַכט געוואָרן שטיל, רואיק און קיינעם איז נישט איינגעפאַלן, אַז די דירעקציע פונעם טעאַטער האָט עפעס אַ שייכות צום שמוגל. דער שמוגל האָט נאַרמאַל געבליט און דאָס וואַרשעווער געטאָ האָט אַ דאַנק דעם געהאַט וואָס צו עסן, הגם די פרייזן אויף לעבנסמיטל זענען געווען גאָר גרויסע.

די דירעקטאָרן פונעם טעאַטער האָבן דאָרט אויך איינגעאַרדנט זייערע דירות. נישט איינמאַל פלעגן צו זיי אומדערוואָרט אַריינפאַלן פאַרשטייער פון דער דייטשישער געהיימער פּאָליציי און דערווישן דעם גאַנצן גע-בראַכט טראַנספּאָרט שמוגל. אָבער געשעפט איז דאָך געבויט אויף ריזי-קע... מען האָט אין געטאָ דערציילט, אַז בעת אַ נאַכט-רעוויזיע אין שטוב פון איינעם פון די דירעקטאָרן, האָבן פּלוּצלונג אָנגעהויבן פליען פלעשער דורך די פענצטער אין גאַרטן אַריין. איינע אַזאַ פּלאַש איז געפאַלן אין קאַפּ פון אַ „שמירה“-אַגענט, וועלכער האָט שפעטער די פלעשער צונויפ-געזאַמלט. אין די פלעשער זענען, משמעות, געווען באַהאַלטן דאָלאַרן. פון דער שמוגל-צענטראַלע האָבן געלעבט הונדערטער מענטשן.

דאָס טעאַטער „ניי-אַזאַעל“ האָט געהאַט איבער 500 זיץ-פלעצער; געווען ריין, ציכטיק און געשמאַקפול איינגעאַרדנט. געעפנט האָט סאַנדלער דאָס טעאַטער מיט אַ רעווייע „די לוסטיקע קאַפעלע“. די רעווייע איז

פארלאשענע שטערן

אויסגעשטעלט געווארן מיט גאר א גרויסן לוקסוס, ביי זייער א רייכער אויסשטאטונג. פאר אלע ארטיסטן האט מען ספעציעל גענייט קאסטיומען, נישט רעדנדיק שוין פון סאנדלערן אליין, וועלכער האט פארמאגט א נייע אויפגענייטן ווייסן פראק און א שווארצן פראק, א ווייסן סמאקינג און א שווארצן סמאקינג, און אלץ — פון די טייערסטע שטאפן און זיידנס. די אויסשטאטונג פון דער בינע און די קאסטיומען האבן אפגעקאסט אין די צענדליקער טויזנטער זלאטעס. מען מוז צוגעבן, אז די דאזיקע רעווע איז געשטאנען אויף גאר א הויכן ניווא. שפעטער האט אבער סאנדלער אויפגעפירט אין זיין אייגענער באארבעטונג „מאטקע גנב“ פון שלום אש, איז עס געווען איין גרויסער סקאנדאל. „מאטקע“ און „מערי“ האבן אויף דער בינע געשטעלט א חופה וקדושין כדת משה וישראל... „מאטקע“ איז צו דער חופה געקומען אין א לאנגער יידישער קאפאטע און קליין היטעלע. סאנדלער האט באשלאסן „מאטקען“ פרום צו מאכן, צו להכעיס די שונאים... אזעלכע הפקרדיקע האנדלונגען אויף דער בינע זענען געווען אין גייסט פון דעם גלענצנדיקן שוישפילער חיים סאנדלער.

ווען עס האבן זיך אנגעהויבן אין געטא די „ידן-אקציעס“, האט סאנדלער פארוואנדלט זיין טעאטער אין א „שאפ“, וועלכן ער האט גע-פירט צוזאמען מיט זיין טעאטער- און שמוגל-שותף און אריינגענומען צו זיך, צווישן אנדערע, א ריי יידישע אקטיארן. סאנדלער — דער סוחר — האט דערביי אויך געמאכט א גאנץ גוט געשעפט, ווייל מענטשן האבן געצאלט ריזיקע סומעס געלט, כדי זיך אריינצוקריגן אין „שאפ“ און זיין געזיכערט מיט א „לעבנסרעכט-קארטע“. ער האט דערביי אנגעזאמלט א סך געלט און בריליאנטן, וואס מען האט אים געגעבן.

דער קלוגער, דורכגעטריבענער סאנדלער האט פארשטאנען, אז כדי איבערצולעבן די מלחמה, וועט מען זיך מוזן סוף כל סוף אויסבאהאלטן. ער האט אנגעגרייט פאר זיך און זיין משפחה אן ערשטקלאסיקע באהעל-טעניש (בונקער) און ער האט צוביסלעך אנגעהויבן אראפטרעגן אהין זיינע ווערטפולע זאכן — און ערב דעם אויסברוך פונעם אויפשטאנד אין ווארשעווער געטא איז ער צוזאמען מיט זיין גאנצער משפחה אריין אין באהעלטעניש.

יאנאס טורקאוו

איינס אָבער האָט סאַנדלערס קלוגער מוח נישט געקענט פאַרויסנען:
אַז די דייטשן וועלן אַרײַנלאָזן גאַזן אין אַלע באַהעלטענישן און אַזוי אַרום
צווינגען די יידן אַרויסצוגיין פון דאָרט.

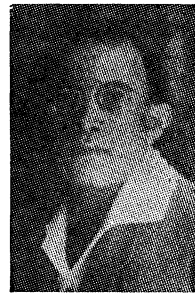
אַזוי איז אויך געשען מיט דער סאַנדלער-משפּחה, וואָס איז פון זייער
באַהעלטעניש אַרויסגעצויגן געוואָרן און אויף אַ טראַגישן אופן אומגע-
קומען פון דייטשישע קוילן.

הענר' לאכטיגער

איבע פון די אינטערעסאנטסטע און רירעוודיק-סטע געשטאלטן אין יידישן טעאטער איז געווען הענר' רי לאכטיגער. דאס איז געווען א מענטש, וואס האט אריינגעבראכט א סך לעבן אין יידישן טעאטער אין פוילן און אין אנדערע לענדער, און — הויפטזעכ-לעך — אין פראנקרייך.

וואס איז לאכטיגער געווען פאר דעם יידישן טעאטער און וואס פאר א ראל האט ער אין אים געשפילט?

לאכטיגער איז געווען: אקטיאר (געשפילט אלע אמפלוואס אין די פריערדיקע יארן), א זינגער, רעזשיסאר, געשעפט-פירער, דירעקטאר, מחבר און איבערזעצער פון פיעסן, דיריגענט, בינע-ארבעטער, סופיאַר, און לוסף — דיקטאטאר פונעם יידישן טעאטער אין פאריז.

זיין אַרטיסטישע קאַריערע האָט לאַכטיגער אָנגעהויבן אין זיין גע-בוירן-שטעטל שידלאָוויץ, נישט ווייט פון דער שטאָט ראָדאָם (פוילן). זייענדיק נאָך אַ ישיבהניק, האָט ער זיך גענומען צו דער „אַרטיס-טישער אַרבעט“, שרייבנדיק אַקטועלע לידער איבער די פאַרהעלטענישן אין זיין שטעטל, אָפּגעחזוקט פון די שטאַט-טאַטעס און אָפּגעטון דערמיט געבראַטענע צרות זיינע באַשיידענע, פרומע עלטערן — קליינהענדלער אין שידלאָוויץ.

לאכטיגער האט אַרגאַניזירט אַ „טרופע“ פון יינגלעך און מיידלעך און „געשפילט טעאטער“ ביי זיין טאטן אין שטוב. דאָס האָט געדויערט

אזוי לאנג, ביז די פרומע יידן פון שטעטל האָבן זיך צעבונטעוועט און „באפאלן“ אזא טעאטער־פארשטעלונג, דעמאָלירנדיק די מעבל און שטוב־זאכן פון זיינע עלטערן. די „ארטיסטן“ האָבן זיך קוים געראטעוועט מיט די ביינער, שפרינגענדיק דורך די פענצטער. לאכטיגער האָט געמוזט אָפטרעטן פונעם קאָמף־פלאַץ און אויפגעהערט צו „לעסטערן“ ביי זיך אין שטעטל. ער איז אָבער שוין געווען אזוי „געכאָפט אויף דער מעשה“, אז ער האָט באַשלאָסן צו גיין אין דער וועלט און באַווייזן וואָס ער, לאכטיגער, קען.

ער איז געקומען קיין לאָדזש, אַראָפגענומען די לאַנגע קאָפּאָטע מיטן ייִדישן היטל און זיך געמאָלדן אַלס „שפּילער“ אין דער טרופּע פון ספּיוואָ־קאָווסקי און פּישוואָן, וואָס האָבן צו יענער צייט (1903) געפירט זייער טעאטער אין לאָדזש.

נאָך אַן עקזאָמען, וואָס ער האָט געמוזט באַלייגן פאַר די דירעקטאָרן, איז ער אָנערקענט געוואָרן פאַר „פעאיק“ און מען האָט אים אַריינגענומען אין כאָר. לאכטיגער האָט דעמאָלט געהאַט אַ שיינע שטים צו זינגען און איז געווען זייער מוזיקאַליש.

נישט קענענדיק מאַכן אַ לעבן פון טעאטער, האָט ער זיך גענומען צו אַ נעבן־פאַך — ווי ער האָט עס גערופן — ער איז געוואָרן אַ טיש־לער. משמעות, ביי דעם פאַך האָט ער געהאַט מער מזל. ער האָט אַרויס־געוויזן אויסערגעוויינלעכע פעאיקייטן צו טישלעריי און ער איז געוואָרן אַ גרויסער פאַרדינער. עס האָט אים אָבער געצויגן צום טעאטער.

האַבנדיק שוין אָפגעשפּאַרט אַ ביסל געלט, האָט ער זיך אַנגאַזשירט צו שאַראַוונערן אין טרופּע, אַרומגעפאַרן מיט אים איבער דער פּוילישער און רוסישער פּראָווינק. אזוי ווי ער איז געווען אַ שטילער שותף צום טעאטער, האָט ער אָנגעהויבן צו שפּילן ליבהאַבער־ראָלן, הגם זיין פיגור איז נישט געווען פאַר קיין ליבהאַבער — ער איז געווען אַ קליינטשיקער. אין אַ צייט אַרום איז ער אָפגעפאַרן מיט אַ טרופּע קיין אויסלאַנד, וווּ ער האָט געשפּילט ייִדיש טעאטער אין אַ ריי לענדער פון מערב־און צענטראַל־איראָפּע.

בעת אַ פאַרשטעלונג האָט ער זיך צוגעקילט און אַנשטאַט איבערצו־וואַרטן, ביז ער וועט אַרויס פון דער פאַרקילונג, האָט ער ווייטער גע־

פארלאשענע שטערן

שפילט אלע ליבהאבער־ראָלן און ווייטער געזונגען. דאָס האָט דערפֿירט דערצו, אַז ער האָט פֿאַרלוירן זיין שטים און איז געבליבן הייזעריק אויפֿן גאַנצן לעבן. מער האָט ער שוין קיין ליבהאבער־ראָלן נישט געקענט שפֿילן. ער איז איבערגעגאַנגען אויף כאַראַקטער־קאַמישע ראָלן.

זיין ברויזנדיקער טעמפעראַמענט און נישט־געצוימטע אַמביציע האָבן אים נישט געלאָזט רוען, ביז ער איז אַליין נישט געוואָרן דירעקטאָר פֿון אַ טעאַטער־טרופּע. דאָס איז געשען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה.

לאַכטיגער איז צוריקגעקומען קיין פּוילן ערב דעם קריג און האָט, אין יאָר 1915, אַרגאַניזירט אַ ייִדישע טרופּע אין ראַדאָם, מיט וועלכער ער האָט שפּעטער געמאַכט אַ טורנע איבער די עסטרייכישע און דייטשישע אַקאָפּאַציע־געביטן. ער האָט אַפֿילו אַנגעשפּאַרט מיט זיין טרופּע אַזש קיין אונגאַרן, וווּ ער האָט געשפּילט כמעט צוויי סעזאָנען. אַ צייט לאַנג איז ער געווען מיטדירעקטאָר מיט משה דוד וואַקסמאַן פֿון „סקאַלאַ“־טעאַטער אין לאַדזש. דערנאָך איז ער געפֿאַרן מיט אַ טרופּע איבער דער פּוילישער פּראָווינץ, ביז ער האָט באַשלאָסן צו פֿאַרן קיין פּראַנקרייך און זיך באַזעצן אין פּאַריז. דאָרט האָט ער געזען פֿאַר זיך גאָר גרויסע מעגלעכקייטן.

אין פּאַריז האָט לאַכטיגער אַרגאַניזירט אין פּאַרשיידענע טיילן פֿון שטאָט ייִדישע טעאַטער־פּאַרשטעלונגען, דריי מאָל אַ וואָך. ס'איז דעמאָלט געווען איינגעפֿירט אין פּאַריז, אַז ייִדיש טעאַטער האָט מען געמוזט שפּילן אין די ערטער, וווּ ייִדן האָבן געווינט אין קאַמפּאַקטע מאַסן. איין מאָל אַ וואָך האָט מען געמוזט שפּילן אין איין געגנט, אַ צווייט מאָל אין אַן אַנדערער געגנט אא"וו.

לאַכטיגער, וואָס האָט ביי זיין רירעוודיקייט געקענט באַווייזן ממש נסים, האָט אָבער גלייכצייטיק געאַרבעט ביי זיין אַמאָליקן פּאָך אַלס מעבל־אַרבעטער און אויף דעם געביט האָט ער באַוויזן נאָך גרעסערע נסים. ער איז געווען אַ קינסטלער אין זיין פּאָך, פּשוט — אַן קאַנקורענץ, און ער האָט פּאַרדינט גרויסע געלטער. די געלטער האָט ער ס'רוב צוגעלייגט צו זיינע טעאַטער־געשעפטן. ער האָט אָבער אַן טעאַטער נישט געקענט לעבן, טעאַטער איז געווען די לופּט, מיט וועלכער ער האָט געאַטעמט. לאַכטיגער האָט אויך געהאַט אַ שוואַכקייט צו שרייבן פּיעסן, — איי-

יאנאס טורקאוו

ניקע פון זיי זענען אפילו אויפגעפירט געווארן אויף דער בינע, — און אזוי ארום איז ער געווארן א מיטגליד פון פארבאנד פון פראנצויזישע שרייבערס. היות ער האט פון זיינע פיעסן געקריגן שרייבער-האנאראר, האט ער שוין נישט אנערקענט קיין אנדערן מחבר, און אלע פיעסן, וואס זענען אויפגעפירט געווארן אין זיינע טעאטערס, זענען דורך אים אנגע-געבן געווארן אלס זיינע אייגענע... „דער קארגער“ פון ה. לאכטיגער, „דער גיבור אין קייטן“ פון ה. לאכטיגער, „פארברעכן און שטראף“ פון ה. לאכטיגער אא"וו.

ער האט זיך אזוי ווייט פארגאלאפירט, אז ער האט אינגאנצן פאר-געסן, אז אין פאריז איז זייער ריזיקאליש אנצוגעבן מאליערס „קארגן“, אדער וויקטאר הוגאס „גיבור אין קייטן“ אלס זיינע, לאכטיגערס, שאפונ-גען. ער איז טאקע, בשעת איינער פון די קאנטראלן, אריינגעפאלן און קוים ארויס דערפון א לעבעדיקער...

לאכטיגער האט זיך באקלאגט, אז דאס האבן אים זיינע קאנקורענטן אונטערגעשטעלט א פיסל. האט ער זיי, וואס האבן אויך געטון דאס זעל-ביקע, אפגעצאלט מיט דער זעלביקער מטבע... עס האט זיך אנגעהויבן אין פאריז א פארביטערטע קאנקורענץ צווישן אים און אנדערע יידישע טעאטער-דירעקטארן. מסירות זענען געפליגן פון איין אמט צום צווייטן. דאס האט קיין גוטס נישט געבראכט דעם יידישן טעאטער אין פאריז. לאכטיגער האט אבער געהאט א שטארקערן צד און ער האט זיך אלעמאל ארויסגעדייט. ער איז אפילו פון דער פראנצויזישער רעגירונג דעקארירט געווארן מיט אן ארדן.

פארוואס? — שווער צו זאגן.

ביי אלע זיינע חסרונות, האט ער אבער דאך געהאט געוויסע פאר-דינסטן פארן יידישן טעאטער אין פאריז. ער האט זיך באמיט אראפצו-ברענגען די בעסטע שוישפילער קיין פאריז און געבן אזוי ארום גוטע פארשטעלונגען. ער האט דער ערשטער אהינגעבראכט די קינסטלער: יוליוס אדלער, מאלי פיקאן, רודאלף זאסלאווסקי, זיגמונט טורקאוו, מישא פישאן, אידא קאמינסקי, דיאנא בלומענפעלד אא"א.

לאכטיגערן איז מיט דער צייט געלונגען צו באקומען פאר יידישע פארשטעלונגען די שענסטע טעאטער-געביידעס אין פאריז, ווי „מיטו-“

פארלאשענע שטערן

אליטע" א"א. אין כלל גענומען האָט מען ייִדיש טעאָטער אין פּאַריז געשפּילט אין שלעכטע זאַלן, ביי די ערגסטע באַדינגונגען. ווען לאַכטיגער וואַלט זיך נישט געלאָזט אַזוי אוועקטראַגן פון זיין אימפּולס, איינרייסן וועלטן און אָפטון נישט קיין שיינע זאַכן — אפשר מער אויף צו להכעיס, ווי עמעצן שאַדן צו ברענגען — וואַלט ער זיינע יאָרן געקענט רואיק אויסלעבן אין פּאַריז. איז אים אָבער, דעם אומרו־גייסט, פרעמד געווען דער באַגריף פון רואיקייט און סאָלידקייט און ער האָט אייִ בערגעצויגן די סטרוונע, נישט נאָר מיט די מחברים, וועמענס רעכט ער האָט נישט געוואָלט אָנערקענען, נאָר מיט דעם, וואָס ער האָט אויך פּאַר־לעצט אַנדערע געזעצן, ווי, למשל, מלוכה־שטייערן, וואָס ער האָט אייִנ־קאַסירט פּאַר זיך...

מען האָט לאַכטיגערן, נישט געקוקט אויף זיינע מלוכה־אויסצייכע־נונגען און פּאַרדינסטן, אַרויסגעשיקט מיטן עטאַפּ קיין פּוילן. דאָס איז געשען קורץ פּאַרן אויסברוך פונעם לעצטן וועלט־קריג.

ער איז אָנגעקומען קיין וואַרשע, וווּ ער האָט זיך אַרומגעטראַגן מיט גרויסע פּלענער, פון וועלכע קיין איינער איז נישט רעאָליזירט געוואָרן. די פּלענער זענען איבערגעשטיגן זיינע מעגלעכקייטן. און זיינע מעגלעכ־קייטן זענען געווען מינימאַלע. וואַלט ער אָנגעהויבן באַשיידן, פון אַרגאַ־ניזירן אַ טרופּע אויף דער פּראַווינץ, וואַלט ער נאָך געקענט אפשר געפּיִ־נען אַ פעלד פּאַר טעטיקייט. ער האָט אָבער נאָר געוואָלט שאַפּן אַ טע־אַטער אין וואַרשע אויפן גרויסן, ווי ער האָט געזאָגט, פּאַרנעם. האָט ער זיך אומגעדרייט אין וואַרשע און גאַרנישט געטון, ביז — — —

די דייטשן האָבן דערווייל פּאַרנומען וואַרשע. דערפּילנדיק, אַז עס ווערט צו ״הייס״, איז לאַכטיגער, נאָך פּאַרן איינפירן פונעם וואַרשעווער געטאַ, אוועקגעפּאַרן אין זיין היים־שטעטל שידלאָוויעץ, פון וואַנען ער איז אין זיין יוגנט פּאַרטריבן געוואָרן. איצט אָבער, האָט ער געהאַפּט, וועט דער באַדן אונטער זיינע פּיס דאָרט זיין שטאַרקער.

ווען די דייטשן האָבן איינגעפירט אין שידלאָוויעץ דאָס געטאַ, האָט לאַכטיגער נאָך אַלץ געגלויבט, אַז ער וועט נאָך איבערלעבן די דייטשן; אַז ער וועט זיך אַרויסדרייען פון דער געפּאַר. ווי מען האָט מיר איבערגעגעבן, האָט ער געפרוווט צו אַרגאַניזירן

יאנאס טורקאוו

דאָרט אַ ליבהאַבער-קרייז און שפּילן טעאַטער „אַ-לאַ פּאַריז“. שידלאָוויעץ איז אַבער פאַר אים, פּונקט ווי אַמאַל, ווען ער האָט געפרוווט צו אַרגאַניזירן דעם ערשטן „ליבהאַבער-קרייז“, — אויך דאָס מאָל נישט געווען מזלדיק.

די דייטשן האָבן נישט אימפּאַנירט זיינע „פּאַריזער“ אויפטוען און דערגרייכונגען; זיין רעדן פּראַנצויזיש און דייטש. ער איז פון זיי באַהאַנדלט געוואָרן פּונקט ווי אַלע שידלאָוויער יידן. דער אַמאַליקער „רעוואָלוציאַנער“ פון שידלאָוויעץ און שפּעטערדיקער דיקטאַטאָר פּונעם ייִדישן טעאַטער אין פּאַריז, הענרי לאַכטיגער, האָט געטיילט דעם גורל פון זיינע לאַנדסלייט און, פּונקט ווי זיי, אומגעקומען אויף אַן אַכזריותדיקן אופן.

מאַריס לאַמפּע

מאַריס לאַמפּע איז מיט איבער 30 יאָר צוריק, נאָך בעתן ערשטן וועלט-קריג, געווען געוואַלטיק פּאַפּולער אין וואַרשע. און די פּאַפּולאַרייטעט האָט ער זיך געשאַפּן נישט אַ דאַנק זיינע קינסטלערישע דערגרייכונגען, נאָר צוליב די אַטאַקעס און אַנפּאַלן, וועלכע מען האָט אויף אים געמאַכט סיי אין דער פּרעסע און סיי אין די ייִדיש-קולטור-געזעלשאַפּטלעכע קרייזן.

דער נאָמען מאַריס לאַמפּע איז אין יענער צייט געווען ווי אַ סינאָנים פון ערגסטן שונד און האָט געדינט

ווי אַן אַביעקט פון שפּאַס און חזק.

מנחם קיפּניס האָט אין זיינע פּרייטיקדיקע פעליעטאַנען אין וואַרשע-ווער „היינט“ נישט דורכגעלאָזט קיין געלעגנהייט, כדי נישט אַנצושטעלן זיינע פיילן אויף מאַריס לאַמפּען. ווען מען האָט געשריבן אַ רעצענזיע וועגן אַ פּיעסע און מען האָט געוואַלט דעם אַקטיאָר אַ שטאָך טון, האָט מען געשריבן וועגן אים: ער שפּילט אַלאַ לאַמפּע...

מאַריס לאַמפּע האָט אין די מלחמה-יאָרן 1914—1917 געהאַט אַ פּאַך-קאַלעגע, מיט וועלכן ער פּלעגט צוזאַמען אויפטרעטן אין די אַלע דורך

יאַנאַס טורקאָוו

זיי אַראַנזשירטע פאַרשטעלונגען און קאַנצערטן, — דאָס איז געווען מאַקס פּאַקאַי. ער איז געווען אַ שטובן-מאַלער.

לאַמפּע און פּאַקאַי זענען נישט געווען קיין פּראַפּעסיאָנעלע אַקטיאָרן, נאָר אַמאַטאָרן. זיי זענען אויפגעטראָטן אין אַלע וואַרשעווער חתונה-זאַלן, אַרומגעפאַרן אויף „גאַסטשפּילן“ אין די זומערווינונגען פון דער וואַרשעווער געגנט, אין אַזעלכע „רעזידענצן“, ווי יאַבלאָנע, פּאַלעניץ און אַזוי ווייטער. און געבט זיי זיינען נאָך דעמאַלט געווען אַמאַטאָרן, נישט קיין פּראַפּעסיאָנאַליסטן, זענען זיי געווען אַזוי רירעוודיק, אַז אומעטום האָבן זיך געוואָרפן אין די אויגן זייערע אַפּישן.

פאַרוואָס האָט מען צו די צוויי מענטשן געהאַט אַזאַ בטולדיקע באַ-ציאונג, איז פאַר מיר ביזן היינטיקן טאַג אַ סוד.

אפשר נעמט זיך עס דערפון, וואָס זייערע אויסערלעכקייטן האָבן זיך אַזוי קאַטאַסטראַפּאַל אויסגעטילט און זיך שטאַרק געוואָרפן אין די אויגן אַריין.

מאַריס לאַמפּע — אַ הויכער, מאַגערער, מיט אַ ריזיקן קאַפּ האָר — איז נישט געגאַנגען נאָרמאַל איבער די גאַסן, נאָר געלאָפּן, אונטערהינגען דיק אויף איין פּלאַטפּוס. גערעדט האָט ער אַזוי שנעל, אַז מען האָט אים קוים פאַרשטאַנען, און געוואָרפן דערביי מיט די הענט און מיטן קאַפּ לאַנגע האָר — מען האָט אים גיכער געהאַלטן פאַר אַ נישט-נאַרמאַלן.

מאַקס פּאַקאַי איז געווען, להיפּוך צו לאַמפּען, אַ קליינער, ווייט-ווייט נישט קיין שיינער, מיט אַ ברייטער, פּלאַטישקער נאַז, ווי אַ האַלב-אויס-געשניטענער קאַרטאַפּל, מיט קליינע, שפיזיקע אויגן.

פונקט ווי פון לאַמפּען האָט געשלאָגן אַ פּלואיד, אַן אומגעצוימטער טעמפּעראַמענט, איז פּאַקאַי, להיפּוך צו אים, געווען אַ רואיקער, אַ געלאַ-סענער, גערעדט לאַנגזאַם און געגאַנגען איבער די גאַסן נישט איילנדיק זיך. האָט מען טאַקע געמוזט לאַכן, ווען מען האָט געזען דאָס פאַרל פּאַקאַי און לאַמפּע צוזאַמען שפּאַצירן איבער די גאַסן.

לאַמפּע איז געלאָפּן, תמיד — מיט אַ פאַר טריט פאַרויס, און גע-רעדט פאַר זיך, מיינענדיק, אַז ער האָט נעבן זיך דעם פאַרטנער זיינעם, וואָס איז זיך געגאַנגען לאַנגזאַם הינטער לאַמפּען און נישט געהערט זיינע רייד. ווען לאַמפּע האָט באַמערקט, אַז ער באַקומט נישט קיין ענט-

פארלאשענע שטערן

פער, האָט ער זיך אויסגעדרייט און, זעענדיק, אַז פּאַקאַי איז געבליבן הינטערשטעליק הינטער אים, איז ער צו אים צוגעלאָפּן און אַריינגע- שריגן אין אים, וואָרפנדיק דערביי מיטן קאַפּ און מיט די הענט. אַגב איז דאָס הויכע רעדן, פון וואָס ער האָט באַקומען אַ הייזעריקע שטים, פאַרבליבן שוין ביי לאַמפען ביון סוף פון זיין לעבן.

בעת דער דייטשישער אַקופאַציע, אין יאָר 1916, ווען מען האָט שוין צוריק דערלויבט צו שפּילן יידיש טעאַטער, האָט מאָריס לאַמפע, צוזאַמען מיט זיין שותף פּאַקאַי, געדונגען דעם זאַל פון קינאַ „יאַק וו׳ פאַריזשו״ (אַזוי ווי אין פאַריז) — אַזוי האָט געהייסן דער קינאַ-זאַל — אויפן ערשטן שטאַק פון דזשיקע גאַס 12. לאַמפע האָט דאָרט אויפגעפירט „מענדל ביי- לים פּראַצעס״ און געשפּילט „מענדל ביי-ליס“. ער האָט געהאַט אַ ריזיקן דערפאַלג ביים עולם. אין דער פאַרשטעלונג האָבן, צווישן אַנדערע, אויך אַנטיילגענומען מאַקס פּאַקאַי, יעקב ווייסליץ, משה פּאַליאַקעוויטש.

דאָס טעאַטער איז געווען יעדן אָונט אויספאַרקויפט ביון לעצטן פּלאַץ, אַזוי אַז די טרופּע האָט אָנגעהויבן צו שפּילן צוויי מאָל אַ טאַג. „מענדל ביי-ליס״ איז געאַנגען לאַנגע חדשים.

און וואָס מער דערפאַלג לאַמפע האָט געהאַט, אַלץ גרעסערע אַטאַ- קעס האָט ער געהאַט אויסצושטיין פון דער פּרעסע און פון די פּראַפעסיאַ- נעלע אַקטיאָרן. אַלץ איז געווען קעגן אים. מען האָט אַלץ מער פון אים אַפּגעלאַכט און אַפּגעחוקט.

און ווער וואָלט עס געגלויבט, אַז פון דעם אַפּגעלאַכטן, אַפּגעחוקטן מאָריס לאַמפע וועט אויסוואַקסן אַן אַקטיאָר, וואָס וועט ציען אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט נישט נאָר פונעם פּובליקום, נאָר אויך פון דער אַק- טיאָרן-משפּחה און פון דער פּרעסע! מאָריס לאַמפע איז געוואָרן אַן אַק- טיאָר, מיט וועלכן מען האָט זיך שטאַרק אָנגעהויבן צו רעכענען און פון וועלכן מען האָט — ווי עס איז אָנגענומען צו רעדן אויף טעאַטער-לשון — שטאַרק געהאַלטן און אויף וועלכן טעאַטער-דירעקטאָרן האָבן אַ סך גע- בויט.

אין יאָר 1918 האָט מען פּלוצלונג אויפּגעהערט צו רעדן פון מאָריס לאַמפע. ער איז „פאַרשווונדן געוואָרן פון האַריאָנאַט“. מען האָט נישט געוואָסט, ווויזן ער איז אַהינגעקומען. זיין געטרייער חבר און שותף מאַקס

יאנאס טורקאוו

פאקאי איז אויך געווארן א גוטער יידישער כאראקטער-אקטיאר און איז באקאנט געווארן אונטער זיין שפעטערדיקן פסעוודאנים: מ. מאקסימאוו. פון לאמפען האט מען צו ביסלעך אנגעהויבן צו פארגעסן, ביז אין א גע-וויסן טאג איז אנגעקומען א ידיעה, אז ער געפינט זיך אין רוסלאנד און פארנעמט דארט אן אנגעזעען ארט אין דער יידישער טעאטער-וועלט.

מאָריס לאַמפּע האָט געשפּילט אין פאַרשיידענע טעאָטער-טרופּעס און דערנאָך זיך באַזעצט אין האַמעל און אייניקע יאָר געשפּילט אינעם דאָר-טיקן ייִדישן טעאָטער „אונדזער ווינקל“, וווּ ער האָט שפּעטער פאַרנומען אַ הויפּט-פּלאַץ. ער איז אויך אַ געוויסע צייט געווען אַנפירער פון פאַר-שיידענע דראַמאַטישע סטודיעס, ביז ער איז פאַרבעטן געוואָרן אַלס אַנפירער פון ייִדישן טעאָטער אין אַדעס. דאָרט האָט ער אויפגעפירט פיעסן פון בעסערן רעפערטואַר און איז פאַררעכנט געוואָרן צו די אַנ-געזעענסטע ייִדישע שוישפּילער.

פון רוסלאַנד איז לאַמפּע אַרויסגעפאַרן אויף גאַסטשפּילן קיין פראַנק-רייך און בעלגיע, וווּ ער איז אויפגעטראָטן מיט גרויס דערפאַלג. אין יאָר 1929 איז ער צוריקגעקומען קיין פּוילן און איז אויפגעטראָטן אין זיין היימישטאָט וואַרשע. ווי אַנדערש איז איצט געווען די באַציאונג צו אים? דער אַמאַל אַפגעלאַכטער, אַפגעחוזקטער אַקטיאָר ווערט באַלד אַנערקענט און ס'איז ממש נישט צום גלויבן, ווי אַ מענטש זאָל זיך קענען אין משך פון 10 יאָר אַזוי שטאַרק ענדערן און אויסוואַקסן אין אַלע הינזיכטן.

דער אַמאַל לאַנגער, מאַגערער, אונטערטאַנצנדיקער מאָריס לאַמפּע האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ פעסט-געבויטן, ממש אַטלעטישן מאַן, וואָס איז אין משך פון דער צייט געוואָרן „געשליפן“ און געצוימט. לאַמפּע, דער רייפער אַקטיאָר, האָט געשאַפן געשטאַלטן, וואָס זענען פאַררעכנט געוואָרן צו די בעסטע אין ייִדישן טעאָטער. זיין „טוביה דער מילכיקער“ האָט אַרויסגערופן די גרעסטע אַנערקענונג ביי דער גאַנצער ייִדישער פרעסע. אפילו מנחם קיפניס, וואָס האָט אַמאַל אַזוי אַפגעחוזקט פון דעם „באַלאַגאַנשטיק“ מאָריס לאַמפּע, האָט איצט מיטן גרעסטן רעספעקט זיך באַצויגן צו זיינע לייסטונגען און זיי ווי געהעריק אַפגעשאַצט. יצחק קאַצענעלסאָן אין לאַדזש און פּסח קאַפּלאַן אין ביאַליסטאָק — און מיט

פארלאשענע שטערן

זייער מיינונג האט מען זיך זייער גערעכנט — האבן וועגן זיין „טוביה“ געשריבן באגייסטערטע אפהאנדלונגען.

נאך 10 יאר ארבעט ביים בעסערן טעאטער אין רוסלאנד, אונטער א פאראנטווארטלעכער רעזשי, איז דער אמאליקער לאמפע מגולגל גע-ווארן אין א נייעם, רייפן מאַריס לאמפע, וואָס האָט מיטן פּרױערדיקן קיין שום שייכות נישט געהאַט.

צוריקקומענדיק קיין וואַרשע, האָט לאַמפע מיטגעבראַכט אַן אינ-טערעסאַנטן רעפּערטואַר, וועלכן ער האָט אויפגעפירט אין וואַרשעווער „סקאַלאַ“-טעאָטער און געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג. צווישן די פּיעסן וואָס ער האָט געשפּילט אין וואַרשע, איז געגאַנגען „דער אורטייל“ (אַ סאָויעטישע מעלאָדראַמע) לאַנגע חדשים. „דער אורטייל“ איז געוואָרן אַ גרויסער קאַסע-דערפאַלג נישט נאָר אין וואַרשע, נאָר אויך איבער גאַנץ פּוילן, וווּ עס זענען דעמאָלט געווען אין דער מאָדע סאָויעטישע פּיעסן.

אין יאר 1932 איז לאַמפע אַנגאַזשירט געוואָרן קיין רומעניע און עסטרייך, וווּ ער האָט געשפּילט מיט גרויס דערפאַלג.

די לעצטע יאָרן פאַרן קריג האָט לאַמפע געשפּילט צוזאַמען מיט דער אַקטריסע ר. שושנה, ס'רוב אין וואַרשע, אין אַ פאַרשיידנאַרטיקן רעפּערטואַר. זיי האָבן באַזוכט גאַנץ פּוילן. לאַמפע האָט זיך דערוואָרבן אַ סך אָנהענגער. זיין גרעסטער דערפאַלג איז געווען אין „אורקע נאַכאַל-ניק“ — אַ מעלאָדראַמע, אַנגעשריבן פון אורקע נאַכאַלניק אַליין. די זאַך איז געווען געבויט אויף זיין לעבנס-געשיכטע. די פּיעסע האָט פאַר דער בינע באַאַרבעט ר. שושנה, וועלכע האָט אויך אין איר מיטגעשפּילט.

מאַריס לאַמפע איז געווען אין די פאַרייניקטע שטאַטן און געזאַלט דאָרט אויפטרעטן (אין ניו-יאָרק). מען האָט אים אָבער דאָרט נישט גע-געבן די געלעגנהייט זיך צו באַווייזן אויף דער בינע און ער איז צוריק-געקומען קיין פּוילן. ביים אויסברוך פונעם קריג האָט ער זיך געפונען אין וואַרשע.

בעתן מאַרש אויף מזרח, ווען ייִדישע אַקטיאָרן זענען אַנטלאָפן פון די דייטשן, איז מאַריס לאַמפע אויך אַוועק אַהין. ווי עס דערציילט דער דיכטער אַברהם זאַק אין זיינע זכרונות, איז

יאנאס טורקאוו

אין 1940 מאַריס לאַמפע געווען אין גראַדנע, וווּ אונטער זיין אָנפירונג האָט זיך געגרינדעט אַ ייִדישער טעאַטער-קאָלעקטיוו. לאַמפע מיט זיין טרופּע האָט געשפּילט אין גראַדנע און אין אַנדערע שטעט פון מערבֿ-ווייסרוסלאַנד. לאַמפע האָט אויפגעפירט שלום עליכמס „טוביה דער מיל־כיקער“, „200.000“ אַ פּיעסן, און אומעטום געהאַט גרויס דער־פּאָלג. ביז —

די דייטשן האָבן פּאַרנומען ווילנע, וואָס איז געווען לאַמפעס לעצטער לעבנס־עטאַפּ. דער גורל האָט געוואַלט, אַז אין גראַדנע זאָל ער זיך ווידער טרעפן מיט זיין אַלטן יוגנט־חבר, מאַקס פּאַקאַי — מאַקסימאָוו, מיט וועלכן ער האָט געשטעלט די ערשטע טריט אין טעאַטער, און צוזאַמען מיט אים און אַלע זיינע חברים־אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט געפונען אין ווילנע, אָדער אין די מזרח־ראַנד־געביטן, האָט אויך מאַריס לאַמפע געפונען זיין מאַרטירער־טויט.

"דל (יוליוס) גוטמאן

יידל גוטמאן איז געווען איינער פון די אינ-
טערעסאנטסטע און פארבנרייכסטע געשטאלטן פון
דער אלטער גווארדיע פון דער מזרח-גאליצישער
שוישפילער-וועלט.

ער האט געהערט צו די בעסטע שוישפילער
פונעם אלטן דור און א סך שפעטערדיקע אקטיארן,
וואס האבן זיך געשאפן א וועלט-שם, האבן זיך גע-
פונען אונטער זיין, גוטמאנס, השפעה.

גוטמאן האט געהערט צו די געציילטע שויש-
פילערס, וואס האבן געשאפן אן אייגענעם נוסח, אן
אייגענעם טעאטער-סטיל, וואס האט זיך אונטער-

יוליוס גוטמאן

שיידט פון אלע זיינע „צייט-גענאסן“ מיט זיין פערזענלעכקייט און נאטיר-
לעכן, אוממיטל בארן טאן.

געשטאמט האט גוטמאן פון א לעמבערגער אַנגעזעענער משפחה. זיין
ברודער, ד"ר שמואל גוטמאן, איז געווען דער אַבער-ראַבינער פון לעמ-
בערג. יידל אליין האט אויך געקריגן אַ טראַדיציאָנעלע ייִדישע דערצי-
אונג, געלערנט אין דער ישיבה און געווען אַ ייד אַ בן-תורה. ער האט זיך
אַבער אויסגעקליבן אַן אַנדערן וועג, ווי עס האט געטון זיין ברודער
שמואל. יידל האט געהאַלטן, אַז זיין וועג — דער וועג פון קונסט —
איז אויך וויכטיק פאַר די יידן, און אַז ער איז באַרופן צו זיין דער גייס-
טיקער פירער אויף דעם דאָזיקן געביט.

און פונקט ווי זיין ברודער שמואל, דער אַבער-ראַבינער, איז אויך
יידל גוטמאן געוואָרן אין לעמבערג דער, וואָס האט אין משך פון צענד-

ליקער יארן משפיע געווען און דערצויגן א דור יידן. ביידע ברידער גוט-מאן האבן זייער שליחות דערפילט בשלמות. — יעדער אויף זיין באַ-זונדערן, אייגענעם אופן. ביידע גוטמאָנס זענען געשטאַנען אין צענטער פונעם גייסטיקן יידישן לעבן אין לעמבערג.

יידל האָט ליב געהאַט טעאַטער מיט לייב און נשמה און געהאַפט אַרויסצופירן דאָס יידישע טעאַטער אויף ברייטע שלאַכן.

די באַדינגונגען, וואָס האָבן צו יענער צייט געהערשט אין יידישן טעאַטער אין מזרח-גאַליציע, האָבן זיינע אַנשטרענגונגען און פרווון צונישט געמאַכט. אויך יידל גוטמאָן האָט זיך געמוזט צופאַסן צו דער צייט און אומשטענדן און ער איז נישט איינמאַל אַראָפּ פונעם וועג, וועלכן ער האָט זיך אויסגעקליבן.

צום שבת פון גוטמאַנען דאַרף אָבער צוגעגעבן ווערן, אז ער האָט געהאַט אַ באַציאונג צו יידיש-לשון און געהערט צו די, וואָס האָבן באַ-קעמפט דאָס „דייטשמעריש“ אין יידישן טעאַטער, הגם ער האָט אויך אין אַ געוויסן צייט-אַפּשניט געמוזט רעדן אויף דער בינע „דייטש-מעריש“.

זיין קאַריערע ביים טעאַטער האָט גוטמאַן אָנגעהויבן אַלס סופּליאַר, ווייל ער האָט גוט געקענט די „קליינע אותיותלעך“. ער איז אָבער גיך איבערגעגאַנגען צו שפּילן טעאַטער.

אַלס געבילדעטסטער און וועלטלעכסטער פון זיין דור יידישע אַק-טיאָרן, האָט ער זיך גיך אַרויסגערוקט אויפן פּאָדערשטן פּלאַץ און ער איז געוואָרן דער טאָן-געבער פון טעאַטער: דער שטענדיקער רעזשיסאָר. אויף דעם דאָזיקן פּאַסטן איז ער געשטאַנען אייניקע צענדליק יאָר.

ווי דער טאַלאַנטירטסטער פון דער דעמאָליטיקער גרופּע אַקטיאָרן, און דערצו נאָך זייענדיק באַשאַנקען מיט אַלע אינערלעכע און אויסערלעכע ביטלעך, האָט ער אויך פּאַרנומען דעם ערשטן אַרט אַלס שוישפּילער אַ לעמבערגער טעאַטער-אַנסאַמבל. ער איז געוואָרן די צענטראַלע פיגור פונעם מזרח-גאַליצישן שוישפּילערטום.

אַ ברייטפּלייציקער, פעסט-געבויטער, מיט אַ גרויס, באַוועגלעך פנים, פון וועלכן עס האָבן אַרויסגעלויכטן צוויי גרויסע, קלוגע בלוילעכע אויגן; געדיכטע, ברייטע ברעמען, אַ גרויסער שטערן — דאָס אַלץ האָט עדות

פארלאשענע שטערן

געזאגט, אז דער קאפ געהער צו א נישט-דורכשניטלעכן מענטשן, ווי נאך ער האט געעפנט דאס מויל און ס'האבן זיך דערהערט די ערשטע טענער פון זיין טיפער ברוסט-שטים, מיט דער קרישטאל-ריינער דיקציע, האט מען געמוזט דרך ארץ קריגן פאר דעם דאזיקן מענטשן.

און דרך ארץ האבן פאר גוטמאנען געהאט די פיל טויזנטער יידן, וואס האבן אים געזען שפילן אויף דער בינע פארשיידענע ראָלן, ווי אויך — די אַקטיאָרן, וועלכע האָבן מיט אים, אונטער זיין רעזשי, גע-שפילט צענדליקער יאָרן.

גוטמאן איז געווען זייער דיסציפלינירט און שטרענג צום טעאָטער-אַנסאַמבל. ער האָט זיך באַצויגן מיט יראַת הכבוד צו זיין טעאָטער-שליחות און ער האָט עס אויך געפאָדערט פון די איבעריקע שוישפילער. נישט אַלעמאַל האָט גוטמאן געשפילט און אויפגעפירט בעסערע, ליי-טעראַרישע פּיעסן, לרוב איז אים אויסגעקומען צו שפילן ביליקע מאַ-כערייקעס. די דאָזיקע פּיעסן זענען אים נישט געווען צום האַרצן. ער איז געווען גליקלעך, ווען ער האָט געקענט שפילן אָדער אויפפירן אַ פּיע-סע מיט אַ מענטשלעכן אינהאַלט און לעבעדיקע געשטאַלטן.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז מיר נישט איינמאַל אויסגעקומען צו זיין אַ גאַסט-אַקטיאָר ביי גימפּעלן און צו שפילן מיט גוטמאנען צוזאַ-מען. איך האָב אַרויסגעטראָגן וועגן אים די בעסטע מיינונג, סיי אַלס אַקטיאָר, סיי אַלס מענטש. ער איז שוין דעמאַלט געווען נישט קיין יונגעראַמן, אָבער ער האָט נאָך אַלץ געקענט אַוועקגעשטעלט ווערן ווי אַ מוסטער פון פינקטלעכקייט, דיסציפלין און איבערגעגעבנקייט צום טעאָטער. אַ סך יונגע אַקטיאָרן האָבן געמעגט נעמען אַ ביישפיל פון זייער עלטערן קאַלעגע.

גוטמאן איז געווען אַ ייד אַ חכם און אַ גרויסער וויצלער. ער האָט געקענט „דערציילן“ און ס'איז אַלעמאַל געווען אינטערעסאַנט אים צו הערן. ער האָט ליב געהאַט צו דערציילן פאַנטאַסטישע מעשיות מיט אַזאַ ערנסטקייט, אַז מענטשן זענען געווען איבערצייגט אין זייער אמתדיקייט. ער האָט געהאַט דערפון שטאַרק הנאה.

צו אַ גוטן, אינטעליגענטן שוישפילער האָט ער זיך באַצויגן מיט

יאנאס טורקאו

גרויס פיעטעט. ער האָט גערן געאַרבעט אונטער אַ ציל-באוויסטן רעזשי-סאַר און ממש אויפגעלעבט אין פיעסן פון בעסערן רעפערטואַר. יודל גוטמאַן איז געווען אַן אַקטיאָר מיט אַ ברייטן פאַרנעם, אייגנ-אַרטיק און דאָך פאַרשיידנאַרטיק. ער האָט פונקט אַזוי גוט געשפילט אַ דראַמאַטישע ראָל ווי אַ קאַמישע, אַ כאַראַקטער-ראָל, ווי אַ רעזאַניאָר. ער האָט מיט דער זעלביקער ערנסטקייט געשפילט דראַמאַטישע און קאַמישע ראָלן. ער איז געווען אוממיטלבאַר און נאַטירלעך, געהאַט אַ פיי-נעם מענטשלעכן טאָן. אַן שום געקינצלטע עפעקטן, האָט ער געפאַנגען די הערצער פונעם פובליקום.

ווען גוטמאַן האָט געשפילט אַ דראַמאַטישע ראָל, האָט דער עולם צוזאַמען מיט אים מיטגעוויינט, פונקט ווי ער האָט מיט אים מיטגעלאַכט, ווען ער האָט געשפילט אַ קאַמישע ראָל. ער האָט נישט שאַרזשירט, נישט „געשטעלט זיך אויף אַן אויער“ — ווי מען האָט עס גערופן אין יידישן טעאַטער, כדי אַרויסצורופן געלעכטער ביים עולם. ער האָט געהאַט דעם גרויסן טאַלאַנט צו קענען ווירקן אויף די געפילן פון די צוהערער און מיט זיי באַלאַנסירן ווי ער האָט געוואָלט. אין זיין אויפשטייג און בלי-פּעריאָד איז ער געווען ביז גאַר אינטערעסאַנט אַלס שווישפילער. ער איז געווען אייגנאַרטיק און איינציקאַרטיק.

גוטמאַן האָט געשפילט מיט גרויס דערפאַלג טעאַטער נישט נאָר אין גאַליציע און אין קאַנגרעס-פוילן, נאָר אויך אין עסטרייך, אונגאַרן, רומעניע, דייטשלאַנד, ענגלאַנד און אומעטום אַרויסגערופן גרויס אויפזען. פון יודל גוטמאַן האָבן אַקטיאָרן אַ סך געלערנט און נישט איינער פון זיי האָט אונטערן איינדרוק פון גוטמאַנס פּערזענלעכקייט אים פשוט נאַכקאַפּירט. מען האָט וועגן אַזאַ אַקטיאָר גערעדט: „ער גיט (שטעלט פאַר) אַ גוטמאַן-כאַראַקטער“.

נאָכן ערשטן וועלט-קריג האָט גוטמאַן זייער זעלטן פאַרלאָזט זיין היימשטאַט לעמבערג. ער איז אייניקע מאַל אַנגאַזשירט געוואָרן קיין בערלין דורך אַ באַקאַנטער פּילם-געזעלשאַפט פאַר אַ ריי ראָלן אין פּילם-מען. ווי מען זאָגט איז ער געווען זייער גוט אין די פּילמען, ווייל ער האָט געהאַט זייער אַן אויסדריקלעך און באַוועגלעך פנים און — וואָס די הויפטזאַך — אַ סך פּשטות.

פארלאשענע שטערן

קורץ פארן אויסברוך פונעם לעצטן וועלט-קריג בין איך געווען אין לעמבערג. איך האָב איבערגענומען די קינסטלערישע אָנפירונג פונעם נייע אויפגעבויעטן ייִדישן טעאַטער אויף יאָגעלאַנסקע 11 (אויפן אָרט פונעם אַמאָליקן גימפּעל-טעאַטער). די דירעקציע פון טעאַטער האָט געוואָלט, איך זאָל ברענגען פון וואַרשע אַ גאַנצע טרופּע אַקטיאָרן, ווייל זיי ווילן — האָבן זיי געזאָגט — אָנהויבן אַ נייע עפּאָכע אינעם לעמבערגער ייִדישן טעאַטער: מיט אַ נייער געביידע, נייעם רעפּערטואַר און נייע פּנימער... עס איז מיר קוים געלונגען אויסצופּועלן ביי דער דירעקציע, מען זאָל פאַרהאַלטן אין דער טרופּע אויך אייניקע פון די אַמאָליקע גימפּעל-אַקטיאָרן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען, אין דער ערשטער ריי, ייִדל גוטמאַן.

ווען גוטמאַן האָט זיך דערפון דערוויסט, האָט ער, אַ גערירטער ביו טרערן, מיר געזאָגט: „יונהלע, — אַזוי האָט ער מיך גערופן — איך וועל עס דיר מיין גאַנץ לעבן נישט פאַרגעסן!“

ליידער איז אים דאָס אויך נישט באַשערט געווען לאַנג צו געדענקען. צומאַרגנס, נאָך דעם ווי ער האָט מיר אַזוי רירנדיק געדאַנקט, איז אויס-געבראַכן די מלחמה. איך בין אָפּגעפאַרן קיין וואַרשע און גוטמאַן איז פאַרבליבן אין לעמבערג.

ער האָט דורכגעמאַכט די גאַנצע אכזריותדיקע צייט פון דער נאַצי-שער אַקופּאַציע: געטאָ, הונגער, דערנידערונג און אויסזידלונג. דער גלענצנדיקער ייִדישער שוישפּילער, דער ליבלינג פון מזרח-גאַליציאַנער עולם, ייִדל גוטמאַן, האָט, צוזאַמען מיט זיין פּרוי, די שוישפּילערין סאַל-טשע גוטמאַן, געטיילט דעם גורל פון דער גאַנצער ייִדישער טעאַטער-משפּחה אין לעמבערג.

ד' שטאקפעדערס

דער נאָמען שטאָקפעדער איז אין דער אַמאָליקער טעאַטער-וועלט געווען פּאָפּולער נישט דערפאַר, ווייל משה און חוה (עוואָ) שטאָקפעדער זאָלן האָבן געווען אַזעלכע באַרימטע שוישפּילער. אַלס שוישפּילער האָבן זיי ביידע געהערט צו די, אַזוי גערופענע, דורכשניטלעכע כוחות, הגם משה שטאָקפעדער האָט שוין לאַנגע יאָרן פאַרן קריג נישט געשפּילט קיין טעאַטער. ער האָט אָבער געשפּילט אַ דע-צידירנדיקע ראָל אינעם אַרטיסטישן לעבן, אַ דאָנק זיינע נישט-דורכ-שניטלעכע אַרגאַניזאַטאָרישע פעאַקייטן. ווי נאָר עס איז עפעס געמאַכט געוואָרן אַ נייער פּרוּוו אינעם אַרגאַניזאַציאָנעלן לעבן פון ייִדישע שויש-פּילער אין פּוילן, איז עס נישט פאַרגעקומען אָן דעם אַנטייל פון שטאָק-פעדערן.

נאָך פאַרן ערשטן וועלט-קריג איז שטאָקפעדער, אַלס יונגער בחור, צוגעשטאַנען צו אַמאַטאָרן-טרופּעס, געשפּילט מיט זיי אין וואַרשע — זיין געבוירן-שטאָט — און אַרומגעפאַרן איבער דער פּראָווינץ. ביז אברהם יצחק קאַמינסקי, וועלכער האָט אַלעמאַל געזוכט פּרישע כוחות פאַרן טע-אַטער, האָט דערזען אויף דער בינע דעם שיינעם, שלאַנקן, טעמפּעראַמענט-פולן יונגמאַן, וועלכער האָט זיך פּריי באַווייגן אויף דער בינע, געשמאַק אַפּגעזונגען אַ לידל און פיין אַפּגעטאַנצט. קאַמינסקי האָט אים אַנגאַזשירט אין זיין טרופּע און געמאַכט פון אים אַ פּאַט-קאַמיקער. שטאָקפעדער איז געפעלן געוואָרן דעם עולם און ער איז געוואָרן אַ נוצלעכער אַקטיאָר. בעת אַברהם יצחק קאַמינסקי האָט מיט זיין טרופּע געשפּילט אין לאַדזש איז אין דער זעלביקער צייט דאָרט אויפגעטראָטן ביי יצחק זאָנד-בערגן אין טעאַטער אַן אַפּערעטן-טרופּע מיט קלאַראַ יאַנג און בועז

פארלאשענע שטערן

יאַנגוויץ. דער פאָט פון דער טרופע, מיכאל קליין, איז אַמאָל קראַנק געוואָרן און ס'האָט געדראָט אָפצורופן די פאָרשטעלונג פון קלאַראַ יאַנג. זאַנדבערג האָט זיך דעריבער געווענדט צו קאַמינסקי, ער זאָל אים אויף אַ קורצע צייט „אויסבאַרגן“ שטאַקפּעדערן, כדי ער זאָל פאָרטרעטן דעם קראַנק־געוואָרענעם מיכאל קליין. ערשט דאָ, ביי קלאַראַ יאַנג, האָט זיך אָנגעהויבן שטאַקפּעדערס אויפשטייג און ער האָט, אין די גוטע ראָלן, וואָס ער האָט באַקומען, שטאַרק אויסגענומען. פון דעמאָלט אָן האָט שטאַק־פּעדער אָנגעהויבן צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָל אין דער ייִדישער אָפּערעטע. ער איז אוועק מיט אַ טרופע קיין רוסלאַנד און דאָרט האָט אים פאָרכאַפּט די מלחמה.

אין רוסלאַנד האָט שטאַקפּעדער חתונה געהאַט מיט אַ כאַריסטיין, וועלכע איז מיט דער צייט געוואָרן אַ באַקאַנטע אַקטריסע אין ייִדישן טעאַטער.

משה און עוואַ שטאַקפּעדער זענען צוריקגעקומען קיין פּוילן און דורך דער גאַנצער צייט געאַרבעט אין ייִדישן טעאַטער.

משה שטאַקפּעדער האָט איינגעזען, אַז ער קען דעם טעאַטער מער נוצן ברענגען, ווען ער זאָל זיינע פעאיקייטן אויסנוצן אויף אַן אַנדערן געביט: אַלס אַרגאַניזאַטאָר. אויף דעם דאָזיקן געביט האָט ער טאַקע באַוווּזן וואָס ער קען. שטאַקפּעדער איז אָנגעגאַנגען פאָר אַ דורכגעטרייִ־בענעם געשעפטסמאַן. אָבער אַלץ וואָס ער האָט געטון, האָט ער דורכגע־פירט מיט גרויס טאַקט — צי אַלס פאָרוואַלטונגס־מיטגליד פונעם אַר־טיסטן־פאַריין, וואָס ער איז געווען אין געוויסע צייט־אַפּשניטן, צי אין טעאַטער — אַלס געשעפט־פירער, אָדער אַלס דירעקטאָר, וואָס ער איז געווען לאַנגע יאָרן.

משה שטאַקפּעדער איז געווען, להיפּוך צו זיין פרוי — פון קליינעם וויקס. און דאָס האָט אפשר געווירקט אויף זיין פּסיכישער איינשטעלונג צו אַלע פּראַגעס, אין וועלכע ער האָט אַרויסגעוווּזן אַ ברייטן זשעסט. מיט קיין קליינע געשעפטן אָדער מיט נישט קיין געהויבענע טרופעס האָט ער נישט געהאַט קיין שום מגע־ומשא. אַלץ האָט ביי אים געמוזט זיין אויפן גרויסן מאַסשטאַב.

שטאַקפּעדערן איז אויך איבערגעבליבן פון זיין אַמאָליקער בינע־

טעטיקייט דאָס „פּאַטישע“ און דאָס איז געקומען צום אויסדרוק אין זיין באַנעמונג. ער איז אַלעמאַל געווען עלעגאַנט און ציכטיק — אין אַזוי גערופענעם גוטן טאָן. ער האָט אָבער אויך געהאַט אַ גוטן, אָפּענעם קאַפּ און זיך בליצשנעל אַריענטירט אין יעדער סיטואַציע. ער האָט גוט גע-קענט טעאַטער און דעם טעאַטער-עולם און ער איז אַנגעגאַנגען פאַר אַ גרויסן „ספּעץ“.

נישט קיין קליינע ראַל האָט שטאַקפּעדער געשפּילט בעתן איינפירן דורך דעם אַרטיסטן-פאַריין דעם אַזוי גערופענעם „דירעקטאָריאַט“, אין יאָר 1932.

דעמאַלט האָבן די יידישע אַרטיסטן אין פּוילן אויפּגעהויבן אַ בונט קעגן די טעאַטער-דירעקטאָרן, וועלכע האָבן דערפירט דאָס יידישע טע-אַטער צו אַזאַ מצב, אַז דער אַקטיאָר איז געוואָרן אַ שקלאַף ביים אונטער-נעמער און נישט האַבנדיק קיין אַנדערע ברירה, האָט ער געמוזט איינגיין אויף אַלע באַדינגונגען פונעם דירעקטאָר. האָבן עס די דירעקטאָרן אויס-גענוצט אויף אַ גאַנץ ראַפּינירטן אופן; באַשטימט די אַקטיאָרן זייער קליי-נע שכירות אָדער, ווי מ'האַט עס ביי אונדז גערופן — „גאַזשעס“, אַנגאַ-זשירט „סטאַרן“ פון אַמעריקע, וועמען זיי האָבן געגעבן געזאַלצענע פּראָ-צענטער, און דעם „פּאַלק“ (אַנסאַמבל-אַקטיאָרן) — צוגעוואָרפן גאַזשעס, וואָס האָבן קוים געקלעקט אויף לעבן.

זענען נאָך די געשעפטן געווען גוטע, האָבן די דירעקטאָרן געצאָלט די שכירות, ווי נאָר אָבער די „קאַסעס“ זענען געוואָרן אַ ביסל שוואַכער, האָבן שוין די דירעקטאָרן נישט אויסגעהאַלטן דעם אָפּמאַך און אַריבער-געגאַנגען אויף „פּראָצענטער“, ד"ה באַשטימט אַ סכום פּראָצענטער פאַר דער טרופּע, וועלכע האָט זיך מיט דעם געטיילט אויף „פּונקטן“ (מען האָט עס ביי אונדז גערופן; מאַרקעס).

ביי אַזאַ לאַגע האָט זיך געשאַפן אַ שטאַרקע אומצופרידנקייט צווישן די אַקטיאָרן, און עס האָט געדראָט דערמיט, אַז אַלע יידישע טעאַטערס אין פּוילן זאָלן פאַרמאַכט ווערן. די פאַרוואַלטונג פונעם יידישן אַרטיסטן-פאַריין אין פּוילן, מיטן אָנפירער מאַרק יוויילער בראש, האָט, נעמענ-דיק אין אַכט די געשאַפּענע לאַגע, באַשלאָסן אָפּצושאַפן די פּיקציע פון דירעקציעס, וועלכע האָבן מיט גאַרנישט געוואַלט ריזיקירן און געפאַ-

פארלאשענע שטערן

דערט קרבנות נאָר פון די שוישפילערס (דער טעכנישער פערסאָנאַל פון די טעאַטערס איז אויף אַזאַ פיקציע נישט איינגעגאַנגען און זיי האָט מען געמוזט צאָלן די פולע גאַזשעס).

עס איז, אַלזאָ, באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן ביים אַרטיסטן-פאַריין אַ „דירעקטאָריאַט“, וואָס זאָל איבערנעמען דאָס גאַנצע טעאַטער-וועזן אין פּוילן; אַרגאַניזירן טרופּעס אין אַלע גרעסערע שטעט, ווי אויך וואַנדער-טרופּעס פאַר דער פּראָווינץ. דער „דירעקטאָריאַט“ האָט נישט נאָר קאָ-אַרדינירט די אַרבעט פון פאַרשיידענע טעאַטערס, ווי למשל, געזאַרגט דערפאַר, אַז איין טרופּע זאָל נישט „אַרויפפאַרן“ אויף אַן אַנדערע אין דער זעלביקער געגנט, נישט אויסכאַפן ביי אַ צווייטער טרופּע זייער דערפאַלג-פּיעסע און זי אַפּשפּילן דאָרט, וווּ די צווייטע טרופּע דאַרף קומען. דער „דירעקטאָריאַט“ האָט אויך באַשטימט אַ בודזשעט פאַר יעדער טרופּע, כדי זיי זאָלן נישט זיין אַפּהענגיק פּונעם „פענצטערל“ (די קאַסע).

דער ייִדישער אַרטיסטן-פאַריין אין פּוילן האָט צו יענער צייט גע- האָט אין זיין רשות גרעסערע סומעס געלט און געקענט זיך דערלויבן צו דעקן אַלע מאַטעריעלע התחייבותן — ווען נישט די פאַרשיידענע אַנפּי-רערס פון די טרופּעס (יעדנפאַלס די מערהייט פון זיי) וואַלטן, קודם כל, נישט געטראַכט וועגן די אייגענע אינטערעסן און זיי וואַלטן נישט גע- וואַלט אויסנוצן די געשאַפענע לאַגע פאַר זיך אַליין.

איינער פון די הויפט-אַנפירערס און אַרגאַניזאַטאָרס פּונעם „דירעק-טאָריאַט“ איז אויך געווען משה שטאַקפּעדער, וועלכער האָט זיך מיט לייב און נשמה אַריינגעוואָרפן אין דער אַרגאַניזאַציאָנעלער אַרבעט. דער „די-רעקטאָריאַט“ האָט אַבער, צוליב די סיבות, וועלכע איך האָב אַנגעוויזן, לאַנג נישט עקזיסטירט.

משה שטאַקפּעדער איז אַ צייט-לאַנג געווען דירעקטאָר פון פאַרשיי-דענע טעאַטערס אין וואַרשע און אויף דער פּראָווינץ און אַלס אַזעלכער פאַרנומען אַן אַנגעוועזן אַרט. שטאַקפּעדער איז אויך געווען מיט דער „ייִדישער באַנדע“ אין די פאַרייניקטע שטאַטן און ער האָט געהאַט אַ מעג-לעכקייט דאָרט צו פאַרבלייבן. ער האָט אַבער געבענקט נאָך זיין משפּחה און נאָך זיין וואַרשע און ער איז צוריקגעקומען.

יאנאס טורקאוו

עוואַ שטאַקפּעדער איז אין די לעצטע יאָרן, נאָכדעם ווי זי האָט אויפּגעהערט צו שפּילן סובּרעטינס, געווען אַ גוטע, נוצלעכע כאַראַקטער-שווישפּילערין אין די אָפּערעטעס און דראַמעס, און זי איז קיינמאָל נישט אַרומגעגאַנגען ליידיק. זי איז געווען באַליבט ביים עולם. בלויז איר דערשיינען אויף דער בינע — זייער אַ הויכע און תּמיד אַנגעטון אין שרייענדיקע קאָלירן, מיט כאַראַקטעריסטישע גרויסע שטרויס-פּעדערס אין די האַר — האָט שוין אַרויסגערופן גרויס הייטערקייט אין זאָל. זי האָט גערעדט מיט אַ שטאַרקער שטים, וואָס איז דערגאַנגען אַזש אין פּאָיע אַריין. אויף דער בינע האָט זי תּמיד געשפּילט די אשתי חיל.

אויך אין פּריוואַטן לעבן איז עוואַ שטאַקפּעדער געווען זייער באַליבט צוליב איר גוטן כאַראַקטער און איבערגעגעבנקייט צו אירע חברים. זי איז געווען אַן אינטעליגענטע, פּאַרשטענדיקע פּרוי און זייער באַלעזן אין דער יידישער און אַלגעמיינער ליטעראַטור. ביידע שטאַקפּעדערס זענען געווען גוטע, זאַרגפּעליקע עלטערן פּאַר זייערע צוויי קינדער, פּאַר וועל-כע זיי האָבן אַלץ געטון, אַז זיי זאָלן אויפּוואַקסן אויף „מענטשן“ און נישט געזשאַלעוועט קיין געלט אויף זייער דערציאונג. דער זון — אַרטעק שטאַקפּעדער — איז געוואָרן אַ פּעאיקער פּיאַניסט-אַקאָרדעאַניסט; די טאָכטער — אַניאַ, זייער אַ שייַן מיידל — איז געגאַנגען צום טעאַטער. אירע ערשטע טריט האָט זי טאַקע געשטעלט ביי מיר אין דער וואַרשעווער „קאַמעראַל-בינע“. אין דער ראָל, וואָס זי האָט געשפּילט אין זאַפּיאַ נאַלקאָוסקאַס „דער טאַג פון זיין צוריקקער“, האָט זי געהאַט אַ פּאַר-דינטן דערפּאַלג. מ'האַט איר פּאַרויסגעזאַגט אַ צוקונפּט ביים טעאַטער. שפּעטער האָט זי געשפּילט ביי אידאַ קאַמינסקי אין דער טרופּע, ביז עס איז אויסגעבראַכן דער קריג.

שטאַקפּעדערס קינדער זענען אַנטלאָפּן פון די דייטשן און אין רוסי-לאַנד איבערגעלעבט די מלחמה. משה און עוואַ שטאַקפּעדער האָבן אויך פּרוּבירט צו אַנטלויפּן, עס איז זיי אָבער נישט געלונגען. זיי זענען גע-בלויבן אין וואַרשע, ביי די דייטשן. זי האָט געשפּילט אין „עלדאַראַדאַ“ טעאַטער. ער האָט געאַרבעט אין דער יידישער סאַציאַלער אַליינהילף, אין מיין אַפּטיילונג, אַלס קאַנטראַליאָר און אינספּעקטאָר פון די פּאַרוויילונגס-לאַקאַלן (צוזאַמען מיט יאַנקעלע דאַנציגערן).

פארלאשענע שטערן

פון דער צייט אן האט מיך דער גורל פארבונדן אין גרויסער פריינט-שאפט מיט מ. שטאקפעדערן, וואס האט אנגעהאלטן ביז זיין טראגישן סוף. עס איז מיר זייער אפט אויסגעקומען צו שמועסן מיט דעם ליבן חבר שטאקפעדער און איך האב ממש באוונדערט ווי אזוי דער אמאל ענערגישער לעבנסלוסטיקער און אפטימיסטישער מענטש האט זיך אזוי איינגעבראכן. ער האט נישט געגלויבט, אז ער וועט איבערלעבן די מלחמה. ער האט כסדר אונטערגעשטראכן דאס גרויסע גליק, וואס זיינע קינדער איז געלונגן גען ארויסצובאקומען זיך פון דעם גיהנום.

פון דעם אמאליקן „פאט“ — שטאקפעדער — איז געווארן אן אלטער, צעבראכענער מאן, וואס האט נאר געווארט אויפן טויט...

עס האט אויך נישט געהאלפן די גרויסע צערטלעכקייט, מיט וועלכער זיין טרייע לעבנסבאגלייטערין, עווא, האט אים ארומגערינגלט. דאס הארץ האט ווי געטון צו זען גיין דאס פארל שטאקפעדער איבער די גאסן; זי, די הויכע, שטאלצע פרוי, וואס האט נישט פארלוירן דעם גלויבן אין בעסערן מארגן, — און ער, דער קליינער, שוין איינגעקארטשעטער מאן (ער איז נאך, אגב, געווען גענוג יונג), וואס גייט ביי איר זייט א רעזיגנירטער, אויף אלעם גרייט...

ווען עס האבן זיך אנגעהויבן די בארימטע „אקציעס“ אין ווארשע-ווער געטא, האבן מיר געארבעט צוזאמען אין איין „שאפ“ פון מעטאל-אויסארבעטונגען, אויף דער מילנע גאס. די שטאקפעדערס האבן נאך אלץ געווינט אין זייער דירה אויף דער דזשיקע גאס, נישט ווייט פונעם „בא-רימטן“ „אומשלאג-פלאץ“. יעדן טאג, נאך דער ארבעט, פלעגן די שטאקפעדערס צוזאמען אהיימגיין.

פון איין „אקציע“, ווען איך און מיין פרוי זענען „אריינגעפאלן“, איז זיי געלונגען זיך ארויסצודרייען. אבער — נישט אויף לאנג. אין א גע-וויסן („הייסן“) טאג, ווען אויף א סך גאס-אפשניטן האט מען געכאפט יידן צום „אומשלאגפלאץ“, האבן מיר זיך געבעטן ביי די שטאקפעדערס זיי זאלן דעם טאג נישט אהיימגיין, נאר בלייבן נעכטיקן ביי אונדז. שטאקפעדער, וועלכער האט זיך באנוצט מיטן ווערטל: „מיר וועלן סיווי נישט איבערלעבן“, האט זיך שטארק איינגעקעשנט, אז ער וועט דאך גיין. עס

יאנאס טורקאוו

האַבן אויך נישט געהאַלפן די בקשות פון זיין פרוי, אַז ער זאָל זיך צוהערן צו דעם, וואָס אַלע ראַטן אים.

— אויב דו ווילסט, — האָט ער געזאָגט צו זיין פרוי, — טאָ בלייב. איך גיי אַהיים, אפשר וועט מיר באַשערט זיין צו שלאָפן נאָך אַ נאַכט אין מיין אייגן בעט.

און די פרוי זיינע, וועלכע האָט אים נישט פאַרלאָזט אין די שווערסטע מינוטן פון זיין לעבן, איז צוזאַמען מיט אים אַוועק...

מער האָבן איך זיי טאַקע נישט געזען. צומאַרגנס זענען זיי שוין נישט געקומען אין „שאַפּ“ אַריין צו דער אַרבעט. משמעות, אַז מען האָט זיי אויפן וועג, גייענדיק אַהיים, געכאַפט און... אַוועקגעפירט צו די גאַז-קאַמערן אין טרעבלינקע.

ווען מיר זענען מיט די איבעריקע חברים-אַקטיאָרן געשטאַנען צו-מאַרגנס ביי דער אַרבעט אין אונדזער „שאַפּ“, האָט אונדז אַלעמען באַ-הערשט אַ שווער געפיל. שווייגנדיק האָבן מיר דעם טאָג געטון אונדזער אַרבעט. און יעדער איינער פון אונדז האָט מסתמא געטראַכט דאָס זעלביקע: — וועמענס ריי איז איצט?!...

ראשעל בערגער

ראשעל בערגער האָט געהערט צו די אינטער-
רעסאָנסטע טיפּן אין דער גאַלעריע פון פרויען-
געשטאַלטן אין ייִדישן טעאַטער. זי האָט פאַרמאָגט
אַ סך אייגנשאַפטן, וואָס זענען ביי אַ שוישפּילערין
אַ זעלטנקייט. זי איז געווען אַ טאַלאַנטירטע שויש-
פּילערין, אַ גוטע טעאַטער-דירעקטאָרין און אַ
גלענצנדיקע אַרגאַניזאַטאָרין אין דעם ייִדישן טע-
אַטער פון פאַר דער לעצטער וועלט-מלחמה. מיר
קענען אויסרעכענען פרויען-שוישפּילעריןס, וואָס
האָבן פאַרמאָגט די אַלע מעלות, אויף די פינגער פון איין האַנט. צווישן
די דאָזיקע געציילטע פרויען האָט ראשעל בערגער בלי שום ספק פאַר-
נומען איינע פון די ערשטע ערטער.

ראשעל בערגער איז געבוירן געוואָרן אין בראַילא, רומעניע, אין אַן
אַנגעזעענער ייִדישער טעאַטער-משפּחה. איר פאָטער איז געווען אַ באַ-
קאַנטער ייִדישער שוישפּילער און טעאַטער-דירעקטאָר. איר מוטער איז
אויך געווען אַ שוישפּילערין. זיי האָבן ראשעל געגעבן אַ גוטע דערצי-
אונג. זי איז געווען אינטעליגענט, באַלעזן און גוט געקענט אייניקע
שפּראַכן, דערצו איז זי געווען זייער קלוג.
אירע ערשטע טריט ביים טעאַטער האָט זי אָנגעהויבן שטעלן אונטער
איר פאָטערס דירעקציע אין רומעניע, נאָך אַלס יונג מיידל.
זי איז געווען זייער פעאַיק, געהאַט אַ רעפּרעזענטאַטיווע פיגור, אַ שייַן,
איידל פנים און אַ סך חן. נאָך זייענדיק ביי איר פאָטער אין טרופּע, האָט

זי ארויסגעוויזן אַ נייגונג צום בעסערן טעאָטער און בעסערן רעפערטואַר. עס זענען איר געווען דערווידער די ביליקע מאַכערייקעס, וואָס איר פאַ- טער האָט אויפגעפירט אין רומעניע און זי האָט געשטרעבט צו קענען זיך אויסלעבן אויף דער בינע אין ראָלן און אין פּיעסן פון בעסערן רעפערטואַר.

ווען זי איז צום ערשטן מאל געקומען קיין ווין שפּילן טעאָטער, האָט זי די גאַנצע פּרייע צייט פאַרבראַכט אין די דאָרטיקע טעאָטערס, געשלונג- גען יעדעס וואָרט, וואָס זי האָט געהערט פון דער בינע. זי האָט אַ סך געלערנט פון די גלענצנדיקע ווינער שוישפּילערס און פון דעם רעפער- טואַר, וואָס זיי האָבן געשפּילט. איר שטרעבונג איז געווען, אַז אויך אין ייִדישן טעאָטער זאָל מען שפּילן אַזאַ רעפערטואַר און אויף אַזאַ פּינעם קינסטלערישן אופן, ווי מען שפּילט ביי לייטן.

ווען זי איז מיט איר פּאָטערס טרופּע געקומען קיין פאַריז און זיך באַקענט מיט דער גרויסער פּראַנצויזישער טעאָטער-קולטור, האָבן אין איר אַנגעהויבן צו וואַקסן אירע אַמביציעס אין באַציאונג צום טעאָטער. זי האָט אין פאַריז אַ סך געלערנט.

דער איבערברוך אין איר בינע-קאַריערע איז אָבער געקומען אין קאָונע (ליטע), וווּהיז זי איז אַנגאַזשירט געוואָרן אין סוף פון די צוואַנציג- קער יאָרן. זי איז דאָרט אויפגעטראָטן אין אַ מאַדערנעם איראָפּעאישן רעפערטואַר. אַ גאָר גרויסן דערפאַלג האָט ראַשעל בערגער געהאַט אין ל. פּאָדאַרס „קירכן-מייזל“, אין וועלכער זי האָט געשפּילט די הויפּטראָל. מיט דער דאָזיקער ראָל האָט זי געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט פון דער גאַנצער קאָונער ייִדישער אינטעליגענץ. זי איז גיך געוואָרן דער ליבלינג פון קאָונער עולם און געוונען די סימפּאָטיע פון אַלע טעאָטער- גייערס. זי, די רומענעריין, האָט געוונען די הערצער פון די ליטווישע ייִדן. זי האָט זיך אַזוי איינגעבירגערט און אַקלימאַטיזירט אין קאָונע, אַז זי האָט באַשלאָסן דאָרט זיך אויסבויען איר היים.

ראַשעל בערגער איז אָבער געווען צו דינאַמיש, זי זאָל זיך באַגנוגענען מיטן בלוין דערפאַלג אַלס שוישפּילערין. איר אַמביציע איז געווען צו ווערן די טאָן-געבערין פונעם ייִדישן טעאָטער אין קאָונע. מוט און ענערגיע האָבן איר נישט געפּעלט, אינציאָטיוו און אַרגאַניזאַציע-פּעאיקייטן האָט

פארלאשענע שטערן

זי אויך געהאט. א דאנק די באציאונגען אין אלע קרייזן פון דער דארטי-
קער יידישער באפעלקערונג, וואס זי האט באוויזן אנצוקניפן, איז זי גאר
גיך אוועקגעשטעלט געווארן פון אויבנאן פונעם דארטיקן יידישן טע-
אטער-לעבן.

ראשעל בערגער האט געדונגען א שיין טעאטער אין צענטער פון
שטאט (דאס „פאלקס-הויז“), אנגאזשירט א גוטע טרופע, אראפגעבראכט
רעזשיסארן און אוועקגעשטעלט איר טעאטער אויף א געהעריקן קינסט-
לערישן ניווא. עס מוז אונטערגעשטראכן ווערן, אז ביי איר אין טעאטער
האט מען געשפילט א געקליבענעם רעפערטואר פון דראמאטישע בינע-
ווערק, קאמעדיעס און מוזיקאלישע אויפפירונגען — און דאס אלץ ציכטיק
און אין א שיינעם יידיש. דאס מוזל האט צוגעשפילט ראשעל בערגער און
דער עולם האט אנגעהויבן צו שטראמען אין איר טעאטער, ווו זי איז
געווען נישט נאר די דירעקטארין און קינסטלערישע לייטערין, נאר אויך די
הויפט-שוישפילערין.

צו איר שבת דארף נאך צוגעגעבן ווערן, אז זי האט זיך באמיט צו
אנגאזשירן אין איר טעאטער די בעסטע שוישפילער, וואס האבן זיך גע-
פונען אין די באלטישע לענדער. זי האט אויך צוגעצויגן די יוגנט פון די
פארשיידענע ארטיקע טעאטער-סטודיעס. ביי איר אין טעאטער האבן
געשפילט: דער אמאל-בארימטער רוסישער בינע-און פילם-אקטיאר אסיפ
רוניטש; די אקטריסע פון פעטערבורגער טעאטער סאפיא ערדי; די אק-
טיארן י. ראטבלום, גורעוויטש, סערבסקי, מ. קופריץ. ראזא אלשאנסקאיא.
יאשא גלעזער, קאפלאן, לעווין, שוב, קראיעווסקי, שניידערמאן א"א.

זי האט אויך אראפגעבראכט אויף גאסטראלן דעם באקאנטן יידישן
רעזשיסאר פון רומעניע יעקב שטערנבערג, זיגמונט טורקאוו, סידי טאל,
דינה האלפערן, די אמעריקאנער ברידער דזשיקאבסאן, מרים קרעסין,
דיאנא בלומענפעלד און דעם שרייבער פון די שורות א"א.
דער דערפאלג פון איר טעאטער איז געוואקסן פון סעזאן צו סעזאן.
ראשעל בערגערס „פאלקס-הויז-טעאטער“ האט אין די יארן פארן לעצטן
וועלט-קריג פארשריבן א שיין קאפיטל אינעם יידישן קולטור-לעבן פונעם
ליטווישן יידינטום.

די ליטווישע יידן, וואס האבן גענאסן פון דער פולסטער אויטאנאמיע

יאַנאַס טורקאָוו

אין דער יונגער ליטווישער מלוכה, האָבן אין דער גאַנצער ברייט אויס-גענוצט די דאָזיקע רעכט און אויך אויפן געביט פון טעאַטער אַרויסגעוויזן זייער ערנסטע באַציאָנונג און אַחריות צו דעם וויכטיקן צווייג פון דער ייִדישער קולטור.

אויסער ראַשעל בערגערס „פּאַלקס־הויז“־טעאַטער זענען אין קאָוונע געווען אויך אַנדערע ייִדישע טעאַטערס פון בוקאַניץ, לאַן און סטופּעל, ווי אויך — ערנסטע דראַמאַטישע סטודיעס, וואָס האָבן געטון אַ נוצלעכע טעאַטער־אַרבעט. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ קינסטלערישער פּאַרמעסט צווישן די דאָרטיקע ייִדישע טעאַטערס, וועלכע האָבן זיך באַמיט איבער־צושטייגן איינע די אַנדערע, דעם אויבנאָן האָט אָבער שטענדיק פּאַרנומען דאָס טעאַטער פון ראַשעל בערגער.

די ייִדישע געזעלשאַפטלעכקייט אין קאָוונע האָט די אַלע פּרווון און אויפטוען געשטיצט אין פּולסטער מאַס און אַ סך מיטגעהאַלפן צו הויבן דעם ניוואָ פונעם ייִדישן טעאַטער.

דער, אין ניו־יאָרק, נישט־לאַנג פּאַרשטאַרבענער קולטור־ און געזעל־שאַפטלעכער טוער, דער אומפּאַרגעסלעכער ד״ר מענדל סודאַרסקי, וועל־כער איז פּאַר זיין קומען קיין אַמעריקע געווען דער רעדאַקטאָר פונעם קאָוונער „פּאַלקסבלאַט“, איז אויך געווען איינער פון די, וואָס האָבן אַרומ־גערינגלט דאָס קאָוונער ייִדישע טעאַטער און די ייִדישע שווישפּילער מיט אַ סך אויפּמערקזאַמקייט און ליבשאַפט. ער האָט נישט ווייניק צוגעהאַלפן צו שאַפן די נויטיקע וואַרעמע אַטמאָספּער אַרום דעם ייִדישן טעאַטער. ד״ר מענדל סודאַרסקי, דער אומדערמידלעכער קעמפּער פּאַר ייִדיש לשון און ייִדישע קולטור, האָט ביז זיין פּאַרלאָזן קאָוונע צוזאַמען מיט זיין פּרוי אַלטע סודאַרסקי געשאַפן ביי זיך אין שטוב אַן אָפענע היים פּאַר ייִדישע קינסטלער און זיי געמוטיקט אין זייער אַרבעט.

ראובן רובינשטיין, דער רעדאַקטאָר פון דער קאָוונער „ייִדישער שטי־מע“, האָט אַלע זיינע יאָרן געקעמפט פּאַר אַ בעסער ייִדיש טעאַטער אין ליטע און געשטיצט אַלע זיינע אויפטוען.

די ייִדישע און העברעאישע שולן אין קאָוונע האָבן געהאַלטן פּאַר זייער חוב צו באַקענען די שטודירנדיקע יוגנט מיט די דערגרייכונגען פונעם ייִדישן טעאַטער. עס איז געווען אַ נחת צו קוקן ווי די שילער

פארלאשענע שטערן

האָבן אויף אַן אַרגאַניזירטן אופן באַזוכט די פאַרשטעלונגען פונעם ייִדישן טעאַטער און זיך באַקענט מיט די פּערל פון דער ייִדישער און אַלגעמיינער לעכער ליטעראַטור, וואָס האָבן געפונען אַ לעבעדיקע אַפּשפּיגלונג אויף די ברעטער פונעם ייִדישן טעאַטער.

די קאָנווער יידן האָבן געהאַלטן פאַר אַ נאַטירלעכע זאַך מיטצוברענגן גען זייערע קינדער אויף די פאַרשטעלונגען פונעם ייִדישן טעאַטער און אַזוי אַרום צוגעגרייט פאַר אים אַ נייעם דור צושויער.

אין דער פּערספּעקטיוו פון צייט, אין פּערספּעקטיוו פונעם שרעק לעכן חורבן, וואָס דעם ליטווישן ייִדנטום איז אויסגעקומען דורכצומאַכן, קען מען איצט ווי געהעריק אַפּשאַצן די גרויסע ראַל, וואָס עס האָט געשפּילט אין רענעסאַנס פון אונדזער ייִדישן קולטור־לעבן, וואָס איז, ליידער, אַזוי אומברחמנותדיק פאַרשניטן געוואָרן.

צו ראַשעל בערגערס פאַרדינסטן געהער נישט נאָר בלויז דאָס, וואָס זי האָט אין קאָנווע געשאַפן אַ בעסער ייִדיש טעאַטער און אַראַפּגעבראַכט אַהין אַנגעזעענע ייִדישע קינסטלער מיט אַ פאַרשיידנאַרטיקן אויסוואַל פון ייִדיש־קלאַסישע און מאָדערנע פּיעסן, נאָר וואָס זי האָט אויך באַוויזן זיי צו באַקענען מיט דער גאַנצער ליטווישער פּראָווינץ — ביז צו די פאַרוואַרפּנסטע ווינקלעך, וווּ עס האָט נאָר געלעבט אַ ייִדישער ישוב. אַזוי אַרום האָט זי מיטגעוויקט צו פּראַפּאַגאַנדירן דאָס ריינע ייִדישע וואָרט און דאָס בעסערע ייִדישע טעאַטער.

בעת מיינע און דיאַנאַ בלומענפעלדס גאַסט־אויפּטריטן אין קאָנווע, אין יאָר 1936/1937, איז מיר צום ערשטן מאַל אויסגעקומען מיטצואַר־בעטן מיט ראַשעל בערגער. איך האָב באַווונדערט די אומאויסשעפּלעכע ענערגיע פון דער דאָזיקער, דאָן 28־יאָריקער פּרוי, וואָס איז געווען פול מיט איניציאַטיוו און איינפאַלן. זי האָט ליב געהאַט טעאַטער און זי האָט ליב געהאַט די בינע.

ראַשעל בערגער האָט חתונה געהאַט אין קאָנווע מיט אַ יונגמאַן פון זייער אַן אַנגעזעענער משפּחה — אַראַנאָוסקי, מיט וועלכן זי האָט געהאַט אַ קינד און געפּירט אַ גליקלעך פּאַמיליע־לעבן.

יאנאס טורקאוו

דאס רומענישע מיידל האָט ליב געקריגן די ליטווישע ערד, שנעל זיך אויסגעלערנט די שפראך און איז געוואָרן אַ גרויסע ליטווישע פּאַט-ריאַטקע.

צו דעם יאַרטאָג פון ליטעס אומאַפהענגיקייט זענען אין לאַנד פאַרגע-קומען גרויסע פייערונגען. ראַשעל בערגער האָט אויך באַשלאָסן אַרויסצו-ווייזן איר צוגעבונדנקייט צו איר ניי היימלאַנד. זי האָט זיך געגרייט אויפ-צופירן ביי זיך אין „פּאַלקס-הויז“ טעאַטער אַ ליטווישע פּאַטריאַטישע פּיעסע. זי האָט מיר איבערגעגעבן די זאך צו רעזשיסירן.

ראַשעל בערגער האָט ממש געשיינט פאַר נחת, ווען אויף דער פייער-לעכער פאַרשטעלונג האָט זי אין דער לאַזשע געזען זיצן ליטווישע מיניס-טאַרן, דעם הויפט פון דער קירך, און אַנדערע פאַרשטייער פון דער ליט-ווישער העכערער געזעלשאַפט. ראַשעל בערגער איז געווען גערירט ביז טרערן, ווען עס זענען פאַרגעקומען די באַגריסונגען.

דעמאָלט האָט זיך ראַשעל בערגער נישט פאַרגעשטעלט, אַז די דאָזי-קע ערד, וועלכע זי האָט פאַר זיך אויסגעקליבן צו בויען איר נייע היים, וועט זיך אין אַ פאַר יאָר אַרום אַרויסווייזן אַזוי נישט גאַסטפריינטלעך צו איר און צו אַלע אירע יידישע מיטבירגער, וואָס האָבן אַזוי פיל בייגע-טראָגן צו דער אַנטוויקלונג פון זייער יונג לאַנד.

די מערהייט פונעם ליטווישן פּאַלק האָט נישט אויסגעהאַלטן דעם עקזאַ-מען אין די גורלדיקע טעג פונעם וועלט-געראַנגל. דאָס דאָזיקע קליינע פּאַלק, וואָס האָט הונדערטער יאָרן געשמאַכט אונטערן ברוטאַלן צאַרישן רעזשים, האָט אין משך פון זיין 20-יאָריקער זעלבסטשטענדיקייט שנעל פאַרגעסן די אייגענע ליידן בעתן לאַנגן פאַרשקלאָפּונג-פּעריאָד. ליטע האָט זיך די ערשטע געשטעלט אין דינסט פון די נייע פעלקער-פאַרשקלאָ-פער און פעלקער-מערדער.

די מערהייט פונעם ליטווישן פּאַלק האָט נישט נאָר צוגעהאַלפן די דייטשן אויסצושטרייכן דאָס פּרעכטיקע קאַפיטל; ליטוויש ייִדנטום, נאָר אַליין זיך אַקטיוו באַטייליקט אין די ייִדן-שחיתות, אין דער ייִדן-אויסראַ-טונג. די דאָזיקע „אַרבעט“ האָבן זיי אָפּגעטון אין זייער אייגן לאַנד און אין די שכנותדיקע לענדער, וווּ זייערע ספּעציעלע באַטאַליאַנען האָבן

פארלאשענע שטערן

אין פייער און בלוט אָפּגעווישט פון דער ערד גאַנצע ייִדישע קהילות.
ראַשעל בערגער איז, בעת די דעפּאַרטאַציעס פּונעם קאָוונער געטאַ,
פאַרשיקט געוואָרן אין אַ דייַטשישן קאַנצענטראַציע-לאַגער. זי האָט פאַר-
לירן איר קליין הייס-געליבט קינד. זי האָט אויך פאַרלירן איר אייגן
פּיל-צוזאַגנדיק, יונג לעבן.

שלמה לע קאן

אין דער גאנצער יידישער טעאטער-משפחה האָב איך נישט געקענט קיין מענטש, וואָס זאָל זיך פילן אַזוי פאַרביטערט און באַעוולהט, ווי שלמה קאַן. שוין זיין פנים אַליין האָט עדות געזאָגט וועגן דער טראַגעדיע, וואָס ער לעבט איבער. דער גאַנצער וועלט־שמערץ איז געווען אויסגעגאַסן אויף זיין פנים...

אַ הויכער, מאַגערער, מיט אַ ביסל אַן איינגעבויגענער פלייצע און אַ קליין, פאַרוויערט פנים, האָט שלמהלע קאַן גיכער געמאַכט דעם איינ-דרוק פון אַ ישיבה־בּחור, וואָס איז יום ולילה געזעסן איבער אַ בלאַט גמרא, ווי פון אַ טעאטער־מענטש.

ער האָט טאַקע לאַנגע יאָרן געלערנט אין אַ ישיבה און איז געווען אַ גרויסער בקי אין גמרא און תוספות. אין אַ געוויסן טאַג האָט ער זיך אַרומגעזען, אַז דאָס איז נישט זיין דרך, אַז אים איז באַשערט צו גיין אויף אַן אנדערן וועג; אויף אַ וועג, וואָס זיינס אַ פעטער — אַגב, אַ באַרימטער יידישער אַקטיאָר יעקב ליבערט — האָט זיך אויסגעקליבן. שלמהלע קאַן האָט געהאַלטן, אַז דער דאָזיקער וועג איז אויך פאַר אים באַשטימט. אין דעם האָט ער זיך איבערצייגט, ווען ער פלעגט זיך פון צייט צו צייט אַריינגעבענען אין יידישן טעאטער און זיצן אויף דער גאַליאַרקע, בעת זיין פעטער פלעגט שפּילן.

אַ דאַנק זיין פעטער איז אים טאַקע אַנגעקומען זייער לייכט צו ווערן אַן אַקטיאָר. ער האָט אַנגעהויבן צו שפּילן אין דער דעמאָלט־באַרימ־טער יידישער דראַמאַטישער טרופּע, א"נ „פאַרייניקטע טרופּע“, וווּ עס האָבן „געקייגט“ די קאַמינסקיס, זיין פעטער יעקב ליבערט, לייזער זשע-

פארלאשענע שטערן

לאזא, וויסמאן, יערמאלינא, שפירא, טרילינג, הערמאן סיעראדוקי, סאניא איידעלמאן א"א.

עס איז דעמאלט געווען דער בלייפפרייאד, די אזוי גערופענע „גאל-דענע עפאכע“ פון יעקב גארדין, וועמענס רעפערטואר עס האט דאמינירט אין בעסערן יידישן טעאטער. און אז שלמהלע קאן האט געקריגן צו שפילן די ראָל פון „שמואל יאָסל“ אין דער „שחיטה“, האט אים דאָס מזל צוגע-שפילט. קיין בעסערן „שמואל יאָסל“ האט מען זיך נישט געקענט פאַר-שטעלן. קאָן האט זיך דערפילט אין זיין הויט, און אין דער דאָל האט ער געגעבן זיך אליין. ער איז טאַקע געווען אין „שמואל יאָסל“ גלענצנדיק. מיט דער „פאַרייניקטער טרופע“ האט ער דורכגעמאַכט דעם גאַנצן טורנע איבער רוסלאַנד און בעת די טריאומפן פון אסתר רחל קאַמינסקי אין פעטערבורג, האט אויך שלמהלע קאן געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַם-קייט. ער האט אומעטום געהאַט גלענצנדיקע פרעסע-אַפרופן, אָבער — בלויז אין דער ראָל פון „שמואל יאָסל“. ער האט אָנגעהויבן און געבליבן — וויפל ראָלן ער זאָל נישט האָבן געשפילט — אַלץ ביי „שמואל יאָסל“. אויף דער בינע און אזוי אויך אין לעבן.

דער גרויסער דערפאַלג, וואָס שלמהלע קאן האט געהאַט אין „שמואל יאָסל“, האט אים אַ ביסל פאַרשכורט און ער האט זיך געהאַלטן פאַר איינעם פון די גרעסטע יידישע אַקטיאָרן. ער האט געהאַלטן, אַז ער ווערט באַעוולהט ביים יידישן טעאטער מיט דעם וואָס מען גיט אים נישט קיין הויפטראָלן, וועלכע ער איז מרוצה געווען צו שפילן.

אברהם יצחק קאַמינסקי, וועלכער איז געווען באַקאַנט פאַר אַ מענטש, וואָס האט ליב געהאַט יענעם אַריינצוזאָגן, האט אָבער געטענהט: — וואָס קומט אַרויס דערפון וואָס דו הייסט קאָן, אַז דו קאַנסט פאַרט נישט...

און ער האט אים קיין הויפטראָלן נישט געוואָלט געבן. אַנדערע טעאטער-מענטשן האָבן אויך געטיילט קאַמינסקיס מיינונג. אויף דעם יונגן, פיינפילנדיקן קאן האט דער דאָזיקער פסק מוראדיק געווירקט. ער האט זיך געפילט, ווי די גאַנצע וועלט וואָלט געשלאָסן אַ בונד קעגן אים. וואָס מער אַנדערע האָבן אים נישט אָנערקענט, אַלץ מער האט ער געהאַלטן פון זיך.

יאַנאַס טורקאָוו

דאָס, וואָס די וועלט האָט אים נישט אָנערקענט, האָט ער איר נישט געקענט מוחל זיין ס'גאַנצע לעבן. ער איז אַרומגעגאַנגען אָן אָנגעברוגן-טער, אַ זויערער און אַ שווייגנדיקער. ער האָט זיין גאַנץ לעבן געגלויבט, אָז זיין צייט וועט נאָך קומען.

שלמהלע קאָן — אַ מענטש אָן אינטעליגענטער, אַ באַלעזענער — האָט כסדר געאַרבעט איבער זיך. ער האָט זיך אויסגעבויט זיין אייגענע וועלט, וועלכע ער האָט פאַר זיך אויסגעטרוימט און מיט וועלכער ער האָט זיך באַהאַפּטן. אין דער וועלט פון זיינע חלומות האָט ער זיך פאַרמאַכט און אָפּגעצוימט זיך פון די אַרומיקע.

די דאָזיקע פּסיכישע איינשטעלונג האָט אים אפשר אויך געבראַכט דערצו, אָז ער איז געבליבן אָן אַלטער בחור. זיין איינשטעלונג צו מענטשן איז געווען מיט אומצוטרוי, אין בעסטן פאַל — מיט רעזערוו.

אַזוי איז קאָן אויך געווען אין טעאַטער. און טעאַטער, פאַרשטייט זיך — בעסער טעאַטער, האָט ער ליב געהאַט מיט אַזאַ ליידנשאַפט, וואָס עס וואַלט נאָר געקענט באַשענקען זיין געליבטער דער העלד פון שיר השירים...

ביים אָנהויב פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז שלמהלע קאָן צוגעשטאַנען צו דער העברעאישער טעאַטער־סטודיע פון נ. צמח, ראָווינאַ, גנעסיין, בערטאַנאוו, מיט וועלכער ער איז אַוועקגעפאַרן קיין רוסלאַנד. פון דער דאָזיקער סטודיע האָט זיך אין מאַסקווע אַנטוויקלט די „הבימה“, געהערנדיק פאַקטיש צו די גרינדער פון דעם שפּעטער באַרימט־געוואָרן רענעם העברעאישן טעאַטער. שלמהלע קאָן האָט אין דער „הבימה“ אין מאַסקווע זיך אָנגעזאַפּט און באַרייכערט מיט אַ סך טעאַטער־וויסן.

ווען שלמהלע קאָן איז, נאָך פּוילנס באַפּרייאונג, צוריקגעקומען אין זיין היימשיטאַט וואַרשע, האָט ער אין „מרכז הצעירים“, אויף קרולעווסקע גאַס, געגרינדעט אַ העברעאישע טעאַטער־סטודיע און דאָרט געווען רעזשיי־סאָר און קינסטלערישער לייטער. ער האָט אָבער גאַרנישט געקענט מחדש זיין. די סטודיע האָט זיך לאַנג נישט געהאַלטן. קאָן איז צוריקגעקומען צום ייִדישן טעאַטער, וווּ ער האָט שוין געאַרבעט ביזן סוף פון זיין לעבן. ער האָט געשפּילט אין דער „ווילנער טרופּע“ און אין אַנדערע טעאַטערס. אַ געוויסע צייט האָט ער געשפּילט אין קראַקע. דאָרט האָט ער אין דער

פארלאשענע שטערן

ראָל פון „מיראָפּאָלער צדיק“ אין אַנ־סקיס „דיבוק“ שטאַרק אויסגענומען. עס איז פאַר אים געווען דער צווייטער פּאַל אין זיין לעבן (נאָך „שמואל יאַסל“ אין גאַרדינס „שחיטה“) ווען ער האָט זיך קינסטלעריש אויסגע־ צייכנט און געהאַט אַ באַזונדער גרויסן דערפּאָלג. ד״ר מ. קאַנפּער, דער

שלמהלע קאַן (דער ערשטער לינקס) צוזאַמען מיט דער גרינדער־גרופּע פון דער „הבימה“ (מאַטקווע, 1917). עס זיצן (פון רעכטס) משה הלוי, שושנה אביבית, דוד וואַרדי, נחום צמח, מנחם גנעסין און חיהלע גראַבער. עס שטייען: א. וויניאַר, חנה ראָווינאַ, נ. פּערפּיץ, ל. סטאַראַגרעץ, מרים עליאַס און שלמה קאַן.

טעאַטער־קריטיקער פון דער קראַקעווער פּויליש־ייִדישער טאַגצייטונג „נאַווי דזשענניק“, האָט אים אין דער ראָל פּאַרגליכן צו די גרעסטע בינע־קרעאַציעס. וואָס מען האָט געשאַפן אויף דער ייִדישער בינע. שלמהלע קאַנס „מיראָפּאָלער צדיק“ האָט אין קראַקע געמאַכט אַזאַ רושם, אַז דערנאָך, ווען אברהם מאַרעווסקי האָט אין יאָר 1927 אויפגעפירט

אין "קראקעווער ייד" געזעלשאַפּטלעכן טעאָטער" דעם "דיבוק" און גע-
שפּילט זיין קרוין־ראָל דעם "מיראַפּאַלער", האָט ער, נאָך קאַנען, קיין
דערפּאַלג נישט געהאַט... און מאַרעווסקי איז דאָך געווען פּאַררעכנט פּאַרן
בעסטן "מיראַפּאַלער צדיק" אין פּוילן.

מיט דעם האָט זיך אָבער געענדיקט דער קינסטלערישער טריאומף
פון שלמהלע קאָן. ער האָט געשפּילט ביי מיר אין "ווינט" ("עליזעאום"-
טעאָטער אין וואַרשע) אין יאָר 1928 און שפּעטער אין אַנדערע טרופּעס.
ער האָט אָנגעפירט מיט פּאַרשיידענע דראַמאַטישע קרייזן אין פּוילן, ביז
ס'איז אויסגעבראַכן די וועלט־מלחמה.

שלמהלע קאָן (מען האָט אים נאָך אַלץ גערופן שלמהלע, הגם ער איז
שוין געווען איבער די פּופּציקער) האָט נישט פּאַרלאָזן וואַרשע. ער איז
געווען געוואַלדיק שטאַרק צוגעבונדן צו זיין שוועסטער און אירע קינדער,
וועלכע ער האָט אַרויסגעוויזן אַ סך וואַרעמע געפּילן. די גאַנצע וואַרעם-
קייט, וואָס האָט אין אים געטליעט און וועלכע ער האָט קיינמאָל קיינעם
נישט באַשאַנקען, האָט זיך אויסגעגאַסן אויף זיין נאַענטסטער משפּחה.

אין געטאָ האָט שלמהלע קאָן געשפּילט ייִדיש טעאָטער אין "עלדאָ"-
ראַדאָ" אויף דזשעלנע גאַס און נאָך באַוויזן אַנטייל צו נעמען אין דער
לעצטער פּאַרשטעלונג פון ל. קאַבריןס "דאַרפּס־יונג". דאָס איז געווען זיין
לעצטער אויפּטריט און בכלל דער לעצטער אויפּטריט פונעם ייִדישן טע-
אָטער אין געטאָ.

פון דער ערשטער "אַקציע" (דעפּאַרטירונג) איז שלמהלע קאָנען געלונג-
גען זיך צו ראַטעווען. שפּעטער איז ער פּאַרשוונדן געוואָרן. מען האָט
שוין מער וועגן אים נישט געהערט. משמעות, מען האָט אים אַוועקגע-
שיקט קיין טרעבלינקע, בעת דער צווייטער "אויסיזידלונג" פונעם וואַרשע-
ווער געטאָ. שלמהלע קאָן האָט זיכער זיין גורל אויפגענומען גאַנץ געלאָסן,
וואַרום וואָס האָט ער שוין געקענט דערוואַרטן פון דער וועלט, וואָס איז
ס'גאַנצע לעבן געווען קעגן אים...

דעם פוילישע יידנטום

ביכערסעריע פון דעם צענטראל־פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארנענטינע
רעדאקטאר: מאַרק טורקאָוו

פאַרלאַג־לייטער: אברהם מיטלבערג

ביז איצט דערשינען:

	(1) מאַרק טורקאָוו — מלכה אוושיאַני דערציילט...
(אויספאַרקויפט)	(2) ה. ד. נאַמבערג — י. ל. פּרץ
(אויספאַרקויפט)	(3) וו. גראַסמאַן־וויערניק — טרעבלינקע
(אויספאַרקויפט)	(4) פּרץ גראַנאַטשטיין — מיין חרוב שטעטל סאַקאַלאָוו
(אויספאַרקויפט)	(5) ישראל טאַבאַקסבלאַט — חורבן לאַדזש
(אויספאַרקויפט)	(6) זרובבל — באַרג חורבן (קאַפיטלען פוילן)
(אויספאַרקויפט)	(7) אלחנן צייטלין — אין אַ ליטעראַרישער שטוב
(אויספאַרקויפט)	(8) ד"ר ה. שאַשקעס — פּוילן — 1946
(אויספאַרקויפט)	(9) ז. סעגאַלאָוויטש — טלאַמאַצקע 13
(אויספאַרקויפט)	(10) מ. נודעלמאַן — געלעכטער דורך טרערן
(אויספאַרקויפט)	(11) ד"ר מאיר באַלאַבאַן — די יידן־שטאַט לובלין
(אויספאַרקויפט)	(12) ישראל אפרת — היימלאַזע יידן
(אויספאַרקויפט)	(13) ד"ר יעקב שאַצקי — אין שאַטן פון עבר
(אויספאַרקויפט)	(14) דוד פלינקער — אַ הויז אויף גזשיבאָוו
(אויספאַרקויפט)	(15) ד"ר הלל זיידמאַן — טאַגבוך פון וואַרשעווער געטאָ
(אויספאַרקויפט)	(16) זאַמלונג פון דאַקומענטן — קינדער־מאַרט־ראַלאַגיע
(אויספאַרקויפט)	(17) חיים גראַדע — פּליטים (לידער)
(אויספאַרקויפט)	(18) ש. קאַטשעריגנסקי — פאַרטיזאַנער גייען!...
(אויספאַרקויפט)	(19) פּרידע זרובבל — נע ונד (פאַרצייכענונגען פון אַ פּליטה)
	(20) מרדכי שטריגלער — מאַידאַנעק
(אויספאַרקויפט)	(21) יעקב לעשצינסקי — אויפן ראַנד פון אַפּגראַנט
	(22) ז. סעגאַלאָוויטש — געברענטע טריט
	(23) אברהם טייטלבוים — וואַרשעווער הייף
	(24) טאַניאַ פּוקס — אַ וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן
(אויספאַרקויפט)	(25) ש. ל. שניידערמאַן — צווישן שרעק און האַפּענונג
(אויספאַרקויפט)	(26) לעאַ פּינקלשטיין — מגילת פּוילן
	(27) יאַנאַס טורקאָוו — אַזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע)
	(28) ש. איזבאַן — „אומלעגאַלע“ יידן שפּאַלטן ימען
	(29) יעקב פאַט — הענעך
	(30) ד"ר י. קערמיש — דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ

- (31) שמחה פאליאקיעוויטש — אַ טאָג אין טרעבלינקע
- (32) מרדכי שטריגלער — אין די פאַבריקן פון טויט
- (33) אברהם נחתומי — אין שאַטן פון דורות
- (34) יחיאל לערער — מיין היים (פּאָעמע)
- (35) יוסף וואָלף — לייענענדיק פרצן...
- (36) צפורה קאַצענעלסאָן-נאַכומאַוו — יצחק קאַצענעלסאָן
- (37) י. הירשהויט — פינצטערע נעכט אין פּאַוויאַק
- (38) נחום סאַקאַלאָוו — פּערזענלעכקייטן
- (39) רחל קאַרן — היים און היימלאַזיקייט (לידער)
- (40) א. אלמי — מאַמענטן פון אַ לעבן
- (41) מנשה אונגער — פּשיטכע און קאַצק
- (42) מ. בורשטיין — איבער די חורבות פון פּלוניע
- (43) מ. קיפּניס — הונדערט פּאַלקס-לידער
- (44) ז. סעגאַלאָוויטש — מייע זיבן יאָר אין תּל-אביב
- (45) ד"ר ח. שאַשקעס — אַ וועלט וואָס איז פּאַרביי...
- (46) שלמה וואָגאַ — חורבן טשענסטאַכאָוו
- (47) אברהם זאַק — יאָרן אין וואַנדער (לידער)
- (48-49) ש. איזבאַן — פּאַמיליע קאַרפּ (ראַמאַן)
- (אויספאַרקויפט) (פּרעמירט דורכן צבייקעסעל-ליטעראַטור-פּאַנד, מעקסיקע 1950)
- (50) ד"ר א. מוקדוני — מייע באַגענישן (זכּרונות)
- (51) ר. שושנה-קאַהאַן — אין פּייער און פּלאַמען
- (52) י. י. טרונג — די יידישע פּראָזע אין פּוילן
- (53) יאַנאַס טורקאַוו — אין קאַמף פאַרן לעבן
- (54) יצחק פּערלאָוו — די מענטשן פון „עקזאָדוס 1947“ (ראַמאַן)
- (55) פּנחס ביזבערג — שבת-יוס-טובדיקע יידן
- (56-57-58) שלום אַש — פּעטערבורג — וואַרשע — מאַסקווע
- (59) ד"ר פּיליפּ פּרידמאַן — אַשוויענטשיס
- (60) ב. ראָזען — טלאַמאַצקע 13
- (61-62) דוד פּלינקער — אין שטורעם (ראַמאַן)
- (63) יאַנוש קאַרטשאַק — משהלעך, יאַסעלעך, ישראליקלעך
- (64-65) מרדכי שטריגלער — „ווערק צע“
(פּרעמירט דורכן האַפּערלייב ליטעראַטור-פּאַנד ביים יידישן קולטור-קאָנגרעס, בוענאָס-אייירעס, 1951)
- (66) חיים גראַדע — שייַן פון פּאַרלאַמענט שטערן
- (67) רבקה קוויאַטקאָווסקאַ — פון לאַגער אין לאַגער
- (68) יואל מאַסטבוים — מייע שטורמישע יאָרן (זכּרונות)
- (69) אליהו טראַצקי — גלות דייטשלאַנד
- (70) ד"ר י. שאַצקי — קולטור-געשיכטע פון דער השכלה
- (אויספאַרקויפט)
- (71) נחמן מיזיל — געווען אַמאַל אַ לעבן...
- (אויספאַרקויפט)
- (72) י. י. טרונג — סימכע פּלאַכטע פון נאַרקאָווע
(פּרעמירט דורכן צבייקעסעל-ליטעראַטור-פּאַנד, מעקסיקע 1951)
- (אויספאַרקויפט)

- (73) יהודה עלבערג — אונטער קופערנע הימלען (אויספארקויפט)
 (פרעמירט דורכן ליטעראטור־פאָנד אין סאַן־פּאַולאַ, בראַזיל, 1951)
- (74) ד״ר א. מוקדוני — אויסלאַנד
- (75) זיגמונט טורקאָוו — פראַגמענטן פון מיין לעבן
- (76) יהושע פערלע — יידן פון אַ גאַנץ יאָר
 (פרעמירט מיט דער פּרץ־פרעמיע פון ייִדישן פּעוֹקלוב אין פּוילן
 און ליטעראַטור־פרעמיע פון „בונד“ אין פּוילן, וואַרשע 1937)
- (77) יעקב לעשציןסקי — ערב חורבן
- (78) דניאל טשאַרני — ווילנע
- (79) ז. סעגאַלאַוויטש — דער לעצטער לאַדזשער ראַמאַן
 (אויספארקויפט)
- (80) יזכור־בוך — בעלכאַטאָוו
- (81) מ. י. שעליובסקי — אויף אַ פולער יואַך
- (82—83) יצחק פערלאַוו — דער צוריקגעקומענער (ראַמאַן)
- (84) יוסף אַקרוטני — דאָס בוך פון די עלנטע
- (85—86) מרדכי שטריגלער — גורלות
- (87) ד״ר יוסף טענענבוים — גאַליציע — מיין אַלטע היים
- (88) זלמן שזר — שטערן פאַרטאַג (זכרונות)
- (89) מ. ד. גיסער — דאָס געזאַנג פון אַ לעבן
- (90) ז. י. אנכי — ר' אבא און אַנדערע כתבים
- (91—92) עמנואל רינגעלבלום — קאַפּיטלען געשיכטע
- (93) שמעון האַראַנטשיק — אין גערויש פון מאַשינען (ראַמאַן)
- (94) גרשם באַדער — מייע זכרונות (קראַקע)
- (95—96) יאַנאַס טורקאָוו — פאַרלאַשענע שטערן (זכרונות)

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

- (97—98) אַלטער קאַציונע — שטאַרקע און שוואַכע (ראַמאַן)
- (99) יעקב דינעזאָן — „הערשעלע“ און „יאַסעלע“
- (100) מאַרק טורקאָוו — די לעצטע פון אַ גרויסן דור

פרעסע-שטימען וועגן דער ביכער-סעריע

דאָס פּוילישע יידנטום

ק. חרמץ שרייבט וועגן יאָנאַס טורקאָווס בוך „מיין קאַמף פאַרן לעבן“
 („יידישע פרעסע“, ריגא, 28טער יולי 1950)

זיין לעצטן גאַנג, יידיש פּאַלק פּון
אייראָפּע. מען וועט דערזען, אַז דער דייטש
איז נישט געווען אַליין אין זיין

ווען דער צוקונפטיקער היסטאָ-
ריקער וועט אַמאָל מישן די בלו-
טיקע בלעטער פון אונדזער גע-
שיכטע, פאַר דער צייט פון
אייראָפּעאישן אויסראַטונגס-פּראָצעס
פון יידישן פּאַלק, וועט ער זיך
מוזן אַפּשטעלן און פרעגן: ווי איז
דאָס מעגלעך, אַז נאָר „דער דייטש
האַט פּאַרניכטעט“ אַ גאַנץ יידיש
פּאַלק, 6 מיליאָן יידן אין אייראָפּע?
ווי זענען געווען די אַנדערע פעל-
קער, צווישן וועלכע און מיט וועל-
כע יידן האָבן געלעבט און זיך
געברודערט?

ווי האָבן זיי געקענט דערלאָזן צו
אַ מאַסן-שחיטה פון מיטבירגער?
האָבן זיי געטון אַלץ, כדי צו ראַטע-
ווען זייערע שכנים?

פּאַרניכטונגס-קאַמף קעגן יידישן
פּאַלק; אַז אים האָבן געהאַלפּן: גע-
נעראַל פעטענס מיליץ; ליטווישע
איפּאַטינגיסטן; אַנטאַנעסקוס אַר-
מייען, פּוילישע „שמאַלצאַווניקעס“

דעמאָלט וועט די געשיכטע עפע-
נען אירע זייטיקע קעמערלעך און
באַווייזן דעם פּאַרשער די בלוטיקע
סליאַדן פון אַ מאַרטירער-וועג, איי-
בער וועלכן עס האָט געשפּרייזט,

נען פון „כאפונעס“, „שמאלצאָווי-
קעס“ און אפילו פון זייערע „בעלי-
טובות“, איז כדאי צו הערן פון די
קרבות אליין. עס איז אַ באַזונדער
קאָפיטל אין דער געשיכטע פון דער
ידישער מאַרטראַלאַגיע.

—:

כ'האָב נאָר וואָס געמאַכט אַ סיום
איבער דעם בוך פון יאָנאַס טורקאָוו.
פון דער ביכער־סעריע „דאָס פּוּי-
לישע יידנטום“ אין בוענאַס־אירעס.
אונטערן טיטל „אין קאַמף פאַרן
לעבן“. עס איז באַמט זייער שווער
צו באַהערשן אין זיך די געפילן,
איינצושטילן דעם צאָרן און פאַרביי-
טערונג, וואָס זאַמלט זיך אָן לייע-
נענדיק דאָס בוך. קעגן געוויסע
שיכטן אין דער פּוילישער געזעל-
שאַפט.

ליידער זענען די שיכטן, אין דער
צייט, געווען גענוג גרויס און אַרומ-
געכאַפט גרויסע קרייזן פון דער
פּוילישער באַפעלקערונג, וועלכע
האָבן זיך רעקרוטירט נישט בלויז
פון אונטערוועלט־מענטשן און ענ-
דעקישע „פּאַנעס“, נאָר אויך פון
דער אינטעליגענץ און פון די אַזוי
גערופענע „דעמאָקראַטישע“ ספּע-
רן. איינצלנע טיפן האָבן זיך פאַר-
נומען מיט ראַטעווען יידן און זיי,
אַ חוץ אויסנאַמען, האָבן אַלץ גע-
זוכט צו מאַכן דערביי אַ פאַרמעגן
און אַפּצולעקן אַ פעט בינדל.

און אפילו אוקראַינער, שוין די אור-
קראַינער וואָס זענען געבוירן און
דערצויגן געוואָרן אין סאָויעט-
רוסלאַנד, אונטער דער קאָמוניסטי-
שער אַרדענונג.

דאָ האַנדלט זיך נישט וועגן צו-
פעליקע דערשיינונגען, פון פאַר-
איינצלטע, אומווירדיקע אויסוורפן,
עס איז ליידער געווען אַ מאַסן־באָ-
וועגונג, פון גאַנצע באַנדעס, וואָס
האָבן זיך געשטעלט פּריוויליק אין
רשות פון אַקופאַנט, בכדי צו קענען
מאַרדן, רויבן און פאַרניכטן יידן.
אויסער ביים רומענישן „ציגיי-
נער“, וווּ עס איז זיך נאָך געגאַנגען
אויסצוקויפן פאַר „באַקשיש“, זענען
יידן אומגעבראַכט געוואָרן מיט דער
הילף פון זייערע שכנים, וואָס מער
די באַפעלקערונג איז געווען אַנגע-
שטעקט מיט אַנטיסעמיטישן סם,
אַלץ ווייניקער זענען געבליבן.

אין די קלאַסישע לענדער פון אַנ-
טיסעמיטיזם, אין מזרח־איראָפּע,
האַט היטלער געהאַט אַ לייכטע
אויפגאַבע: זיין אויסראַטונגס־פּראָ-
גראַם קעגן יידן איז דורכגעפירט
געוואָרן דורך דער היימישער באָ-
פעלקערונג. איינצלנע יידן האָבן זיך
געראַטעוועט אויף דער „אַרישער
זייט“, ווי אַזוי די יידן האָבן אויס-
געקויפט זייערע לעבנס אויף דער
„אַרישער זייט“, וואָס פאַר אַ שרעק-
לעכע ענויים זיי זענען אויסגעשטאַ-

יאַנאַס טורקאָוו דערציילט, ווי אַזוי מען האָט ביי רייכע יידן אויס-גענאַרט זייערע פאַרמעגנס און בכדי צו זיין זיכער מיט דעם אַנגערויבטן גוטס, האָט מען די קרבנות איבער-געגעבן צום טויט. ווער האָט דאָס געמאַכט? נישט בלויז דער „קליי-נער“ באַלעק און באַלעק טירכעטי פון דער אונטערוועלט, נאָר אַפילו פאַיעווסקי, דער באַן-אַרבעטער, וועלכער האָט געבראַכט פאַרן „אונ-טערערד“ און די באַרטשינסקי, וועמענס מאַן איז געווען אַ באַקאַנ-טער סינדיקאַליסט און אַנפירער פון דער פ. פ. ס. ייִשער מיליץ אין וואַרשע.

זיי האָבן פּרזער אויסגעזויגן דאָס בלוט פון די יידן און שפּעטער, אָן סקרופולן, זיי אַפּגעווישט פון ד'ערד. טורקאָוו דערציילט, אַז „מיעטש אי פּלוג — אַרגאַן פון נ. ס. ז. — די רעאַקציאָנעריסטע פּוילישע פאַר-טיי, האָט אָפּן גערופּן די פּאַלאַקן צו העלפּן היטלערן אין זיין אויס-ראַטונגס-קאַמף קעגן די רעשטלעך לעבנגעבליבענע יידן. אויף יעדער זייט פון דעם אַנטיסעמיטישן גיפּט-בלעטל איז געווען אַפּגעדרוקט מיט פעטע אותיות: „פּאַלאַק, געדענק! דער ייד איז דיין גרעסטער שונא — האָב אויף אים נישט קיין רח-מנות...“

נאָך דערציילט ער, אַז יוזעף

באַרטשינסקי האָט אים באַוויון אַ בריוו פון אַ גרופּע פאַרטיזאַנער, אין די שוויענטאַקזשיסקער בערג (קעלצער געגנט) „ס'רוב זענען דאָס געווען אַרבעטער פון די באַן-וואַר-שטאַטן אין סקאַזשיסקאַ קאַמיענאַ. אין דעם בריוו האָבן די פאַרטיזאַ-נער געבעטן צוצושיקן זיי אַ פאַר-מיליטעריש-אויסגעבילדעטע פאַר-לאַקן, וואָס זאָלן זיך קענען שטעלן בראש פון דער גרופּע, ווייל מיט זייער גרופּע — ווי זיי האָבן גע-שריבן — פירט אַן אַ געוועזענער סאָויעטישער אַפיציר, וואָס איז אַנטלאָפּן פון דער דייטשער קריגס-געפאַנגענשאַפט און וואָס האָט נאָך דערצו אַריינגענומען אין זייער גרו-פע אייניקע יידן...“

ווען עס וועלן קומען די געפאַ-דערטע מענטשן — האָבן זיי וויי-טער געשריבן — וועט מען קענען „ליקווידירן“ דעם רוסישן אַפיציר און די יידן...“

כמעט דאָס גאַנצע פאַלק איז גע-ווען אַנגעשטעקט מיט דעם סם. אפשר טאַקע דערפאַר האָבן היט-לערס „ספּעצן“ אויסגעפונען, אַז אין אַזאַ אַמביענט איז אַמפּאַסיקסטן צו שאַפּן די אויסראַטונגס-אַפּאַראַ-טן, ווייל נאָר דאָרט וועלן זיי האָבן די נויטיקסטע אַטמאָספּערע...“

די יידן וואָס האָבן זיך מיט גרויסער מי און טויט-געפאַר קוים

ארויסגעקריגן אויף דער „ארישער זייט“, האָבן דאָרט געהאַט אויסצו- שטיין געברענטע צרות פון אַלע זייטן. מען האָט געשפּרייזט אויף גליענדיקע קוילן. פון אַלע זייטן איז געווען אַ געיעג אויף די אומגליק- לעכע קרבנות. עס האָבן זיך געיאָ- וועט שאַנטאַזשיסטן „שמאַלצאַוונג- קעס“, וועלכע האָבן זיך געמאַכט אַ פרנסה פון „אַנטדעקן“ יידן און זיי שאַנטאַזשירן. עס האָבן זיך פאַרמירט גאַנצע באַנדעס „אַקציען“ געזעלשאַפטן, וואָס האָבן פאַר- לייגט אַ נעץ פון אויסגעפינען יידן. טורקאָוו דערציילט, ווי ער האָט זיך צוזאַמענגעטראַפּן מיט אַ פירער פון אַזאַ באַנדע, וועלכער האָט געהאַט דעם צוועק אים מיט זיינע חברים צו „ליקווידירן“, וועלכער איז גע- ווען אין וואַרשע אַ באַקאַנטער טע- אַטער-אימפרעסאַריאַ — קאַזשיק ביאַלעק.

אַ חוץ פאַר דייטשער פּאָליציי און געסטאַפּאַ, האָבן יידן זיך געהאַט אַפּצויאַגן פון פּוילישע פּאָליציאַנטן, געהיים-אַגענטן, ציוויל-באַפעלקער- רונג, וועלכע איז געווען, אין גרעס- טן טייל, פיינטלעך איינגעשטעלט צו יידן, און שאַנטאַזשיסטן. אַפילו די יידן, וואָס האָבן זיך געראַטע- וועט אין די וועלדער, צו די פאַר- טיזאַנער, האָבן די פּוילישע פאַר- טיזאַנער דערמאַרדעט. — טורקאָוו

רעכנט אויס אַ גאַנצע רייע פאַרטיי- זאַנער-גרופּעס, וועלכע זענען „ליק- ווידירט“ געוואָרן דורך זייערע פּוי- לישע חברים.

מיר זענען אויך באַקאַנט אַ גאַנ- צע רייע פּאַקטן, ווי יידישע פאַר- טיזאַנער-גרופּן זענען פאַרנאַרט גע- וואָרן דורך פּוילישע פאַרטיזאַנער- אַפּטיילונגען, אַפילו דורך „דעמאַ- קראַטישע“ פאַרמאַציעס, וווּ מען האָט ביי זיי צוגערויבט אַלץ און שפּעטער דערשאַסן.

פון דעם אַלעם דאַרפן מיר לער- נען, אַז מיר טאַרן זיך נישט צו- בינדן צו קיין שום „פּריינט“, ווייל אַלע די פּריינט קערן זיך אָפּ פון דיר, ווען דו דאַרפסט נאָר האָבן זייער הילף.

מיר וועלן ביי קיין שום פּאַלק אין דער וועלט נישט געפינען קיין אמתע פּריינטשאַפט. מען נוצט אונדז אויס ווען מען דאַרף אונדז, אָבער מען פאַראַט אונדז ביי דער ערשטער געלעגנהייט. אין אונדזער אומגליק איז נישט בלויז שולדיק דער דייטש. אַלע די פעלקער, צווישן וועלכע מיר האָבן געלעבט, האָבן אונדז פאַ- ראַטן; זיך גלייכגילטיק צוגעקוקט ווי מען פאַרניכטעט אונדז, אָדער אַליין געהאַלפּן אונדז אויסראַטן.

אין דעם בוך פון יאַנאַס טור- קאָוו זעען מיר דאָס בולט. ער באַ- ווייזט דעם אמתן פרצוף פון אונדזער

רע „ליבע שכנים“. אין אלגעמיין איז דאָס בוך רייך אין מאַטעריאַל. מיר געפינען דאָרטן אַ סך איינצל-הייטן וועגן אַקציעס און פאַרניכ-טונג פון באַקאַנטע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן אַמאָל גענומען אַנטייל אין אונדזער קולטור-געזעלשאַפֿט- לעכן לעבן פון מזרח-אײראָפּע. דאָס בוך „אין קאַמף פאַרן לעבן“, איז אַ וויכטיקער צושטייער פאַר דער געשיכטע פון דער ייִדישער מאַר-טיראַלאָגיע.

מלך טשעמני שרייבט וועגן בער י. ראָזענס בוך „טלאַמאַצקע 13“ („נייע ייִדישע צייטונג“, מינכען, 13טער אַפּריל 1951):

אײן. איז דאָס נישט געווען בלויז אַ פאַראײן, וווּ מען איז זיך צוזאַ-מענגעקומען און סתם געשמועסט און באַהאַנדלט פּראָפּעסיאָנעלע עני-נים, נאָר — דער בפּירושער שטעמפל פון דער ייִדיש-מלוכה און אַלץ, וואָס האָט אויפגעלעבט און געגעבן אַן אַדרעס דעם ייִדיש-גע-דרוקטן וואָרט מאַרבע פינות העולם. צוזאַמען מיטן אומקום פונעם איי-ראָפּעאישן ייִדנטום, איז אויך גע-וואָרן אָפּגעמעקט דער אַדרעס פון דער ייִדישער ליטעראַטור, איז פאַר-וואַנדלט געוואָרן אין אַ באַרג שטיי-נער און גרוז — טלאַמאַצקע דרייצן. דער מחבר פון „טלאַמאַצקע 13“, ראָזען, איז געווען אַ לאַנגע צייט סעקרעטאַר פון פּראָפּעסיאָנעלן ראַט ביים פאַראײן. פיל שעה במשך פון טאָג האָט מען אים געזען אין זײַן ביוראָ, וווּ ער האָט דערליידיקט לויפנדיקע ענינים, וואָס האָבן גע-

די וואַרשעווער גאָס מיטן נאָמען טלאַמאַצקע און מיטן נומער דרייצן איז געווען דער זאַמל-פּונקט פאַר

בער י. ראָזען

דער ייִדישער קולטור און ליטעראַ-טור פונעם פּוילישן און וועלט-ייִדנטום. אויף טלאַמאַצקע דרייצן האָט זיך געפונען דער ייִדישער לי-טעראַטן און זשורנאַליסטן-פאַר-

האָט אַ שייכות מיט די רעדאַקציע־מיטאַרבעטער. אויך איז ראָזען גע־ווען אַ רעדאַקציע־מיטגליד אין וואַרשעווער טאַג־צייטונג „אונדזער עקספרעס“, וווּ דער שעה־רעדאַק־טאָר איז געווען לאַזאַר קאַהאַן.

אין דעם בוך „טלאַמאַצקע 13“ גיט דער מחבר אַן איבערבליק איי־בער דעם אַנטשטיין פון פאַראיין פון 1916 ביז זיין חורבנדיקער ליק־ווידאַציע. מיט אַ כראָנאָלאָגישן סדר און מיט פיל ליבע צו דעם היסטאָ־רישן קולטור־וויןקל, מאַלט ראָזען פאַרשיידענע בילדער פון שרייבערס און קינסטלערס — שטאַם־געסט און מיטגלידער — וואָס האָבן געלעבט מיט טלאַמאַצקע 13, דאָרט געשאַפן זייערע ווערק און דאָרט אויסגע־חלומט, יעדער אויף זיין שטייגער, די טעג און נעכט, טלאַמאַצקע 13 איז געווען אַ צוציאַונגס־קראַפט פאַר ייִדישע שרייבערס פון אַלע וועלט־עקן. דאָרט האָט מען איינגעאַרדנט פייערלעכע קבלת־פנימס און דאָרט איז אַנטשיידן געוואָרן דער גורל פון אַזעלכע, וואָס האָבן געוואָלט אַריינקומען אין דער ייִדישער שריי־בער־משפּחה. טלאַמאַצקע 13 האָט פאַרבונדן „יונג ווילנע“ מיט דער לאַדזשער „גרופע“, האָט געפסקנט, ווער עס האָט רעכט זיך צו פאַר־נעמען מיט דער שרייבערישער מלאכה און ווער נישט, אויף טלאַ־

מאַצקע 13 זענען פאַרגעקומען חברים־געריכטן, דאָרט זענען דער־ליידיקט געוואָרן סכסוכים צווישן אַנגעזעענע שרייבערס און זשור־נאַליסטן. עס דערמאַנט זיך אַ פאַל, ווען ד״ר י. גאַטליב האָט זיך „דורכגעווערטלט“ מיט אַ קאַלעגע אויף די שפאַלטן פון „מאַמענט“, יענער האָט אים אַפגעענטפערט אין זיין צייטונג און ס׳האָט געהאַלטן ביי אַן עפנטלעכן סקאַנדאַל, האָט טלאַ־מאַצקע 13 זיך אַריינגעמישט, זענען פאַרגעקומען איבער אַ וואַך „היי־סע“ געריכטן. פאַר דעם לייענער אין גאַס איז ד״ר גאַטליב געווען אַ נאַמען, וואָס האָט געצויגן דרך־אַרץ, אַ נאַמען פון אַ חשובן פוב־ליציסט און וואַרט־זאָגער אין פוי־לישן סיים, אָבער אויף טלאַמאַצקע 13 האָט ד״ר גאַטליב אויפגענומען דעם אורטייל, דעם חברישן פסק־דין, מיט אַ פילבדיקן שווייגן. ווייל דער פאַראיין איז געווען אַ קראַפט, אַ ייִדישער וואַרט־זאָגער אין אַלע ענינים, וואָס האָבן נאָר געהאַט אַ שייכות מיט אָפהיטן דאָס ייִדישע וואַרט, מיט באַשיינען דעם ייִדישן שרייבער און קינסטלער.

„טלאַמאַצקע 13“ פון בער י. ראָ־זען איז אַ מאַנומענט, אַ הייליקער אַנדענק, נאָך דעם אומקום פונעם שענסטן קולטור־וויןקל, וואָס דאָס ייִדישע פוילן האָט אויפגעבויט.

COLECCION
"EL JUDAISMO POLACO"

DIRECTOR:
MARC TURKOW

DIRECCION ADMINISTRATIVA:
ABRAHAM MITELBERG

Tomo 95

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINA

Hecho el Depósito que marca la Ley

ESTE LIBRO SE TERMINO DE IMPRIMIR EL DIA 24 DE DICIEMBRE
DE 1953 EN LOS TALLERES GRAFICOS "ZLOTOPIORO HERMANOS",
CALLE GASCON 1231, BUENOS AIRES, REPUBLICA ARGENTINA.

JONAS TURKOW

**A S T R O S
EXTINGUIDOS**

(FARLOSHENE SHTERN)

Editado por
UNION CENTRAL ISRAELITA POLACA EN LA ARGENTINA

Buenos Aires - 1953

